

ISSN 2226-9355

Табии

ДОНИШКАДАИ
ЗАБОНҲО

3 (39)
2020

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих
фалсафа

ПАЁМИ

ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО

(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)
2020. № 3 (39)

ВЕСТНИК

ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)
2020. № 3 (39)

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES

(the series of Philological, Pedagogical, Historical and Philosophical sciences)
2020. № 3 (39)

Душанбе – Dushanbe - 2020

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа
Муассиси маҷалла:

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҷабзода Маҳмадулло

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ректори
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи
 Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Начмиддинӣён Асадулло Мирзо

номзади илмҳои физика-математика, дотсент,
 муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи
 Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – филология

Маҳмадҷонов Олимҷон Обидҷонович	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Исмоилов Шамсулло	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Чамшедов Парвонахон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон Мелибоевич	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Восиева Рухшона Қурбоневна	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода	доктори илмҳои филологӣ, профессор

13.00.00 – педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шосайдзода Сафар Ҳасан	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

07.00.00 – таърих

Ҳотамов Намоз Басарович	доктори илмҳои таърих, профессор
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	доктори илмҳои таърих, профессор
Раҷабов Саиднеъмун Муллоҷонович	номзади илмҳои таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло Холович	номзади илмҳои таърих, дотсент

09.00.00 – фалсафа

Зиёӣ Махшӯлзода	доктори илмҳои фалсафа, профессор
Маҳмадҷонова Муҳиба Талъатҷонова	доктори илмҳои фалсафа, профессор
Карамхӯдов Шукрат Худоназарбекович	номзади илмҳои фалсафа, дотсент
Маҷидов Диловар Ҳафизович	номзади илмҳои фалсафа, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои
илмӣ тақризиавандаи Комиссияи олии
аттестатсионии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.07.2019
ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои
зерини илмро барои ҷоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ:
 10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01,
 13.00.02, 13.00.08.

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Дар соҳаи илмҳои фалсафа: 09.00.03,
 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ
 нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар
 сомонаи расмӣ маҷалла ҷойгир карда
 шудааст (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишкадаи забонҳо.
 Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ,
 таърих ва фалсафа. – 2020. – № 3 (39).
 ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта
 шудааст. Шаҳодатномаи № 03/МҚ-97 аз
 29.01.2018 сол.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи
 Муҳаммадиев, 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj
 Тел.: (+992 37) 232-50-01

© ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 2020

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук
Учредитель журнала:
Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода
Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:
Раджабзода Махмадулло

кандидат педагогических наук, доцент, ректор
Таджикского государственного института языков
имени Сотима Улугзода

Заместитель главного редактора:
Наджмиддиниён Асадулло Мирзо

кандидат физико-математических наук, доцент,
проректор по науке и инновации Таджикского
государственного института языков имени Сотима
Улугзода

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:
10.00.00 – филология

Махмаджонов Олимджон Обиджонович	доктор филологических наук, профессор
Исmoilов Шамсулло	доктор филологических наук, профессор
Джамшедов Парвонахон	доктор филологических наук, профессор
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	доктор филологических наук, профессор
Восиева Рухшона Курбоновна	доктор филологических наук, профессор
Исрофилниё Шарифмурод Рахимзода	доктор филологических наук, профессор

13.00.00 – педагогика

Шербоев Саидбой	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктор педагогических наук, профессор
Шосаидзода Сафар Хасан	кандидат педагогических наук, доцент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	кандидат педагогических наук, доцент

07.00.00 – история

Хотамов Намоз Басарович	доктор исторических наук, профессор
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	доктор исторических наук, профессор
Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович	кандидат исторических наук, доцент
Икромов Гайбулло Холович	кандидат исторических наук, доцент

09.00.00 – философия

Зиёи Хуршед Махшуллозода	доктор философских наук, профессор
Махмаджонова Мухиба Тальятджоновна	доктор философских наук, профессор
Карамхудоев Шукрат Худоназарбекович	кандидат философских наук, доцент
Маджидов Диловар Хафизович	кандидат философских наук, доцент

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных изданий Высшей
аттестационной комиссии при
Президенте Республики Таджикистан
от 03.07.2019.

Журнал принимает научные статьи
по следующим научным областям:

В области филологических наук:
10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

В области педагогических наук:
13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук:
07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

В области философских наук:
09.00.03, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14.

Журнал печатается на таджикском
и русском языках.

Полнотекстовые версии
опубликованных материалов
размещены на официальном сайте
журнала (www.payom.ddzt.tj)

Вестник Института языков.
Серия филологических, педагогических,
исторических и философских наук. – 2020.
– № 3 (39). ISSN 2226-9355.
Журнал зарегистрирован в Министерстве
культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 03/ЖР-97 от 29.01.2018 г.

Адрес журнала: 734019, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-50-01

© ТГИЯ им. С. Улугзода, 2020

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences
Founder of the journal:
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Mahmadullo Rajabzoda

Candidate of Pedagogy, associate Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Najmiddiniyov Asadullo Mirzo

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, associate Professor, vice-rector on science and innovations of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Mahmadjonov Olimjon Obidjonovich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Ismoilov Shamsullo	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Vosieva Rukhshona Qurbonovna	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Isrofilniyo Sharifmurod Rahimzoda	<i>Doctor of Philology, Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Rajabov Saidnemon Mullojonovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

09.00.00 – Philosophy

Ziyo Khurshed Makhshulzoda	<i>Doctor of Philosophy, Professor</i>
Mahmadjonova Muhiba Talatjonovna	<i>Doctor of Philosophy, Professor</i>
Karamkhudoev Shukrat Khudonazarbekovich	<i>Candidate of Philosophy, associate Professor</i>
Majidov Dilovar Hafizovich	<i>Candidate of Philosophy, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 03.07.2019.

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences:

10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

In the field philosophical sciences: 09.00.03, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14.

The journal is printed in Tajik and Russian languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Bulletin of the Institute of languages.
The series of Philological, Pedagogical, Historical and Philosophical sciences. – 2020. – № 3 (39). ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.
Certificate № 03/JR-97 от 29.01.2018 г.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal:

www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Tel.: (+992 37) 232-50-01

© TSIL named after S. Ulughzoda, 2020

ТДУ: 81.44

**ҲУСНИ ТАРҶУМАИ ИСМҲОИ ХОСИ «ЧИНОЯТ ВА ЧАЗО»-И
Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ БА ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ**

Турсунов Ф.М., Давлатова Ҳ.Б.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Ҳаёти иҷтимоиву фарҳангии ҷомеаи кунуниро бе тарҷумаву тарҷумонӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Тарҷума рисолати худро, ки таъмини муошират дар шакл ва ҷанбаҳои гуногун миёни мардумони гуногунзабон мебошад, дар тӯли қарнҳои зиёд иҷро карда меояд, вале танҳо дар асри ХХ олимони аҳамият ва ҷои махсуси онро дарк намуда, ба ташаккул ва таҳаввули масъалаҳои назариявии он пардохтаанд. Аз ҷумла, дар соли 1955 дар шумораи аввали маҷаллаи “Вавел” асри ХХ ҳамчун асри тарҷума эълон карда шуда буд [1, 184].

Ба ақидаи С. В. Тюленев, “одатан тарҷума аз нигоҳи дурустӣ, комили ва дақиқии интиқоли матни асл баррасӣ мешавад” [7, 132].

Мақсад аз навиштани мақолаи мазкур таҳлили роҳу воситаҳои истифодаи исмҳои хос дар романи “Ҷиноят ва ҷазо”-и Ф.М.Достоевский ва ҳусни тарҷумаи онҳо ба забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар тарҷумашиносӣ исмҳои хос мавқеи хос доранд ва дар раванди тарҷума аз тарҷумонҳо муносибати махсус ва ҷиддиро тақозо менамоянд. Д.И. Ермолович оид ба исмҳои хос чунин мегӯяд: “Исмҳои хос барои нишон додани предмети махсус хизмат мекунанд. Исмҳои хос вазифаи номгузори махсуси фардиро иҷро мекунанд” [4, 9].

Чӣ тавре ки А.В. Суперанская қайд мекунанд, исмҳои хоси намудҳои гуногун “тамоми соҳаи ҳаёт ва ғайрияти инсониро шиддатнок мегардонанд”, таркиби исмҳои хос ва “сарбории иҷтимоию идеологии онҳо, дар бисёр бахшҳо - иҷтимоӣ, таърихӣ, иқтисодӣ ва ғайраҳо дида мешаванд” [6, 44].

Маълум аст, ки исмҳои хос дар ҳамаи забонҳо калимаҳои махсусанд. Онҳо дар матнҳо одатан бо ҳарфҳои калон навишта мешаванд, дар ҳолатҳои ҷудогона дар ноҳунак ҷой дода мешаванд ва дар ҷумлаҳо диққати хонандаро ҷалб мекунанд. Барои дуруст тарҷума кардан ва дарёфт намудани муодилоҳои дуруст, дар сурати мавҷуда, ба исмҳои хос ба мутахассис дар соҳаи топонимия, адабиёт, сиёсат ва ғ. донишҳои васеъ ва махсуси филологӣ лозим аст. Тарҷумон бояд дар бораи хусусиятҳои таърихӣ, иҷтимоӣ, адабӣ ва сиёсии кишварҳои саруқордоштааш дониши кофӣ дошта бошад. Дар акси ҳол набудани чунин донишҳо дар ғайрияти ояндаи ӯ боиси пайдо шудани монетаҳои мушкилоӣ мегардад. Бо ақидаи М. Ю Семёнова, “хусусияти асосии таҷрибаи ҳаётии ҳар як инсон ин муносибати ӯ бо забоншиносии фарҳангӣ мебошад”, бинобар ин, донишдони забон на танҳо донишдони ҷузъҳои он аст, балки “доштани дониши амиқ оид ба ҳалқи соҳибзабон мебошад” [5, 80]. Дар нигоҳи аввал чунин менамояд, ки тарҷумаи исмҳои хос мушкилии хосеро ба вуҷуд намеорад, вале ҳангоми бевосита бо онҳо бархӯрд кардан дар раванди тарҷума эҳсос мегардад, ки ин мушкилии тарҷумаро бо роҳу воситаҳои анъанавӣ ҳаллу фасл кардан амри маҳол аст.

Таҳқиқ ва омӯзиши масъалаҳои тарҷума дар матнҳои мушаххас, алалхусус, матнҳои бадеӣ, ба мақсад мувофиқ аст, зеро матнҳои бадеӣ ҳаёти мардумро аз ҷанбаҳои гуногун инъикос намуда, барои таҳлил ва ҳулосагириҳои бонизом шароити хуб фароҳам меорад.

Дар ин мақола мо аз асари яке аз нависандагони маъруфи рус Фёдор Михайлович Достоевский “Ҷиноят ва ҷазо” ва тарҷумаҳои англисӣ ва тоҷикӣ он истифода мебарем. Романи “Ҷиноят ва ҷазо” машхуртарин асари нависанда ба шумор рафта, ба ганҷинаи адабиёти ҷаҳонӣ дохил мешавад.

Мисолҳои исмиҳои шахсро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Қайд кардан бамаврид аст, ки исмиҳои хос, алаҳхусус, исмиҳои шахс, асосан бо усули транскрипсия/транслитератсия ба забони тарҷума интиқол дода мешаванд. Масалан:

-*Много ль за часы-то, Алена Ивановна?* (2, 1). - *"How much will you give me for the watch, Alyona Ivanovna?"* (8, 10). Ба ин соат чанд пул медиҳед, Алена Ивановна? (3, 10).

Дар ҷумлаҳои мазкур ному насаби русии Алена Ивановна ба забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо роҳи транскрипсия ва транслитератсия интиқол ёфтааст - **Alyona Ivanovna - Алена Ивановна**. Дар ин мисол шакли англисии ному насаб ҷолиби диққат аст. Азбаски дар шакли русиаш ҳарфи "ё" истифода гардидааст ва ду овозро [йо] ифода мекунад, дар шакли англисӣ тарҷумон низ ин хусусияти забони русиро нигоҳ доштааст ва аз ҳарфҳои "yo" истифода кардааст, ки ҷавобгӯи талаботи тарҷума мебошад. Дар шакли тоҷикии ин ному насаб андаке номувофиқатӣ ба назар мерасад, зеро воҳиди забон бидуни ҳеҷ тағйирот истифода гардидааст ва баъзе хусусияти забони русӣ, ки ҳарфҳои "е" ва "ё" дар бисёр мавридҳо ба ҷои ҳамдигар истифода мегарданд, ба забони тоҷикӣ низ иқтибос шудааст, ҳол он ки дар забони тоҷикӣ вазъият аз ин нигоҳ тамоман дигаргун аст.

Пятнадцать рублей, которые я послала тебе четыре месяца назад, я занимала, как ты и сам знаешь, в счет этого же пенсион, у здешнего нашего купца Афанасия Ивановича Вахрушина (2, 34). - *The fifteen roubles I sent you four month ago I borrowed, as you know, on security of my pension, from Vassily Ivanovitch Vahrushin a merchant of this town* (8, 34). - *Ҳамин понздаҳ сумро, ки ман ба ту чор моҳ пеш фиристода будам, чунон ки ба худат маълум аст, аз ҳисоби ҳамин нафақаам, аз савдогари ҳаминҷоии худамон Афанасий Иванович Вахрушин қарз гирифта будам* (3, 34-35).

Дар тарҷумаи шакли англисии ҷумлаҳои боло каме тағйирот дида мешавад. Муаллифи шакли русӣ аз ном, насаб ва номи падари Афанасий Иванович Вахрушин истифода намудааст. Тарҷумони забони тоҷикӣ низ ин исмиҳои шахсро бе тағйирот дар матни тоҷикиаш нигоҳ доштааст, яъне аз усули тарҷумаи транскрипсия истифода бурдааст. Вале тарҷумони забони англисӣ номи Афанасийро ба Василий (Vassily) иваз кардааст. Албатта, ин метавонад қисман бинобар камтаваҷҷуҳии тарҷумон бошад, вале ин ҳолатро метавон ба гурӯҳи иштибоҳҳои техникии дохил кард.

Мисолҳои зерин ҷолиби диққатанд:

1. *А к нам вот поступило ко взысканию просроченное и законно протестованное заемное письмо в сто пятнадцать рублей, выданное вами вдове, коллежской ассессорше Зарницыной, назад тому девять месяцев, а от вдовы Зарницыной перешедшее уплатою к надворному советнику Чебарову, мы и приглашаем вас посему к отзыву* (2, 103-104). - *"Here, an IOU for a hundred and fifteen roubles, legally attested, and due for payment, has been brought us for recovery, given by you to the widow of the assessor Zarnitsyn, nine months ago, and paid over by the widow Zarnitsyn to one Mr. Chebarov. We therefore summon you, hereupon"* (8, 104). - *Ба дастии мо ҳуҷҷати қарздорӣ омад, ки мо бояд аз рӯи қонун як садӯ понздаҳ сӯм қарзро рӯёнда диҳем. Шумо ин забонхатро ба завҷаи бевамондаи котиби коллегия Зарница нӯҳ моҳ аз ин пеш додаедӯ ин забонхати шумо аз бевазан Зарница ҳамчун ҳуҷҷати пардохт ба дастии маслиҳатчи надворный Чебаров гузаштааст ва мо шуморо даъват кардем, ки аз рӯи ҳамин пардохти қарз баёноат бидиҳед* (3, 118).

2. *Херувимову кто-то сказал, что будто бы Руссо в своем роде Радищев* (2, 118). - *Somebody has told Heruvimov, that Rousseau was a kind of Radishchev* (8, 118). - *Як кас ба Херувимов гуфтааст, ки гӯё Руссо ба Радищев монанд бошад* (3, 135).

Дар ҷумлаи якум тарҷумони шакли англисӣ ва ҳам тарҷумони шакли тоҷикӣ аз усули тарҷумаи транслитератсия - **Zarnitsyn, Chebarov-Зарницин, Чебаров**- истифода намудаанд. Вале дар ин мисол шакли англисии номи Зарнитсин ҷолиби диққат аст. Тарҷумони англисӣ дар интиқоли ҳарфи "ц"-и русӣ аз ду ҳарфи "ts" истифода кардааст, ки овози [ц]-ро медиҳад. Азбаски дар шакли русиаш ҳарфи "ы" истифода гардидааст, дар шакли англисӣ тарҷумон низ ин хусусияти забони русиро нигоҳ дошта, аз ҳарфи "y" истифода кардааст, ки маъмулан барои ифодаи овози "ы" истифода мегардад ва ҷавобгӯи талаботи тарҷума аст. Шакли тоҷикии ин исми хос (Зарницин) низ ҷолиби

диққат аст. Чӣ тавре ки дар боло қайд кардем, дар солҳои нашри тарҷумаи шакли тоҷикии асар имлои ивази ҳарфи “ц”-и русӣ ба “тс” ё “с”- и тоҷикӣ қабул нашуда буд, бинобар ин тарҷумон ҳарфи “ц”-ро бидуни тағйирот гузоштааст. Вале ў ба ҷои ҳарфи “ы”- ҳарфи “и” истифода кадааст, яъне кӯшидааст, то ки варианти интихобнамудааш ба талаботи тарҷума ва қоидаи талаффузи забони тоҷикӣ мувофиқат кунад.

Дар ҷумлаи дуюм усули тарҷумаи истифоданамудаи тарҷумони англисӣ аз усули тарҷумаи истифодакардаи тарҷумони тоҷикӣ фарқ мекунад. Ин ҳолат хеле ҷолиб ба назар мерасад: **Rousseau, Radishchev - Руссо, Радищев**. Дар номи “**Руссо**” як ҳарфи “у”-и русӣ, ба ду ҳарфи “ou” ва як ҳарфи “o”-и русӣ ба се ҳарфи “eau” табдил ёфтааст, ки чунин тарзи истифода ҳоси забони фаронсавӣ аст, на англисӣ. Чунин табодулоти боз дар номи дигари русӣ “**Радищев**” дида мешавад, ки дар натиҷа як ҳарфи “щ”-и русӣ бо ҷаҳор ҳарфи “shch” ифода гардидааст. Вале тарҷумони шакли тоҷикӣ аз усули транскрипсия ба таври муқаррарӣ истифода намудааст.

Бояд зикр намоем, ки ғайр аз транскрипсия/транслитератсия роҳҳои дигари тарҷумаи исмҳои шахс ба мушоҳида мерасанд. Ин ба тарзи истифодаи онҳо ва вазифаҳои услубии воҳидҳои забон вобаста аст. Масалан:

Это я в этот последний месяц выучился болтать, лежа по целым суткам в углу и думая... о царе Горохе (2, 6). - *I've learned to chatter this last month, lying for days together in my den thinking... of Jack the Giant- killer* (8, 6).- *Ман дар ҳамин як моҳи охир шабу рӯз дар як кунҷи ҳуҷра хобида, ҳаёлу андешии замони Дақъёнусро карда... лаққиданро омӯхтаам* (3, 5).

Дар ин ҷумла исми ҳоси *Горох* дар ҳаёти фразеологизми русии “*думать о царе Горохе*” омадааст, ки маънои он ба ёд овардани давраҳои хеле қадимӣ мебошад. Дар тарҷумаи англисии ҷумла барои ин ибораи русӣ истифодаи муодили таърихӣ-афсонавии он ба мушоҳида мерасад, ки мазмунӣ ҷумларо хуб ифода мекунад. Тарҷумаи тоҷикии ҷумла низ ҷолиб буда, тарҷумон онро бо роҳи тафсири тарҷума кардааст ва ибораи хеле ҷолиби “*замони Дақъёнус*”-ро ба кор бурдааст.

Дар мисоли зерин низ дар радифи унсурҳои усули транскрипсия ва транслитератсия тағйироти дигар низ ба назар мерасад:

И вижу я, эдак часу в шестом, Сонечка встала, надела платочек, надела бурнусик и с квартиры отправились, а девятом часу и назад обратно пришла (2, 21).- *At six o'clock I saw Sonia get up, put on her kerchief and her cape, and go out of the room and about nine o'clock she came back* (8, 21). - *Ман бинам, ки Соняҷон соатҳои шаши бегоҳ аз ҷойи бархесту рӯймолаширо ба сараи гирифта камзӯлчаширо пӯшида аз хона баромада рафт ва соатҳои нӯхи шаб гашта омад* (3, 23).

Дар мисолҳои боло муаллиф шакли русии исми шахсро на аз шакли пурраи он – Соня, балки аз тарзи навозишии он, яъне **Сонечка**, истифода намудааст. Яъне дар забони русӣ шакли навозишии исми ҳоси Соня бо ёрии суффикси “**ечк**” - **Сонечка** ифода меёбад. Дар забони тоҷикӣ низ чунин шакли навозишӣ мавҷуд аст. Дар он тарҷумон шакли навозишии исми ҳоси Соняро бо ёрии суффикси “**ҷон**” - **Соняҷон** ифода кардааст, ки интиҳоби тарҷумонро дуруст ҳисобиҳан мумкин аст. Вале дар шакли англисӣ тарҷумон аз интиқоли тобиши маъноии навозишӣ сарфи назар кардааст, ки ин гуна ҳолатҳо рӯҳияи асари аслиро ба пуррагӣ инъикос карда наметавонанд.

Ҳамин тариқ, дар мақола мо тарзҳои қорбаст ва роҳи усулҳои тарҷумаи исмҳои шахсро дар се матн – русӣ, англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ кардем ва ба ҳулосае омадем, ки раванди тарҷума мураккаб ва нозук буда, қори тарҷумон бо исмҳои хос маҳорати касбӣ ва дониши назариявии маҳсусро тақозо менамояд. Бинобар ин, шиносӣ бо ҳаёт, расму оин, фарҳанг, адабиёти халқияти гуногун барои анҷом додани тарҷумаи комил заминаи муҳим ба шумор меравад.

Ҳамагӣ дар асар 193 исми хос ба мушоҳида расид, ки дар 120 маврид исмҳои шахс истифода шудаанд ва аксарияти онҳо, асосан, бо усули транскрипсия/транслитератсия ва баъзан бо усулҳои дигар ба забонҳои тарҷума интиқол ёфтаанд. Таҳлилҳо бори дигар собит месозанд, ки исмҳои хос, алаҳусус, исмҳои шахс, аз унсурҳои миллии забон ба ҳисоб рафта, дар забонҳои дигар муодилҳои

бевоситаи худро надоранд ва дар раванди тарҷума аз тарҷумонҳо таваҷҷуҳи махсусро тақозо менамоянд. Муваффақияти тарҷумон ба таҷриба ва донишу малакаи андӯхтаи ӯ оид ба фарҳангу таърихи забони аслии вобастагӣ дорад.

Адабиёт

1. Алексеева, И. С. Введение в переводоведение: Учеб. Пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ. – М.: Академия, 2004. – 352 с.
2. Достоевский, Ф.М. Избранные сочинения/Редкол.: Г. Белинский, П. Николаев; Сост., вступ. статья, примеч. Н. Якушина. – М.: Худож. лит., 1990. – 606 с. (Б-ка учителя).
3. Достоевский, Ф.М. Қиноят ва ҷазо: Роман. Иборат аз шаш қисм бо хотимааш (Тарҷ. Шамсӣ Собир). – Душанбе: Ирфон, 1984. – 656 с.
4. Ермолович, Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д.И. Ермолович. – М.: Р.Валент, 2001. – 200 с.
5. Семенова, М.Ю. Основы перевода текста: учебник / М.Ю.Семенова. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 344 с.
6. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
7. Тюленев, С.В. Теория перевода: Учебное пособие / С.В. Тюленев. – М.: Гардарики, 2004. – 336 с.
8. Fyodor Dostoevsky. Crime and Punishment. Translated by Constance Garnett. Barnes and Noble Books. – New York, - 1994. – 449 pp.

ҲУСНИ ТАРҶУМАИ ИСМҲОИ ХОСИ РОМАНИ «ҚИНОЯТ ВА ҶАЗО»-И Ф.М. ДОСТОЕВСКИЙ БА ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Дар мақола муаллиф тарҷумаҳои англисӣ ва тоҷикии воҳидҳои ҷудогонаи забон, алаҳхусус, исмҳои шахсро дар асари яке аз нависандагони маъруфи рус Фёдор Михайлович Достоевский “Қиноят ва ҷазо” мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Фёдор Михайлович Достоевский яке аз бузургтарин нависандагон ва мутафаккирони рус ба ҳисоб меравад. “Қиноят ва ҷазо”- машхуртарин асари нависанда буда ба ганҷинаи адабиёти ҷаҳонӣ дохил мешавад. Миёни асарҳои ӯ қорбурди ин гурӯҳи воҳидҳои забон – исмҳои шахс дар асари “Қиноят ва ҷазо” ҷойгоҳи махсусе дорад. Омӯзиш ва таҳқиқи ҳусни тарҷумаи ин асари барҷаста ба забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар мисоли воҳидҳои ҷудогонаи забон аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад.

Дар натиҷаи таҳлил муаллиф қайд менамояд, ки исмҳои шахс дар ҳамаи забонҳо калимаҳои махсусанд ва хусусияти ҷалб намудани диққати хонандаро доранд. Аз рӯи таҳлил маълум мегардад, ки дар “Қиноят ва ҷазо”- и Фёдор Михайлович Достоевский исмҳои шахс фаровон истифода шудааст ва тарҷумаҳои онҳо ба забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, асосан, бо усули транскрипсия/транслитератсия интиқол ёфтаанд.

Дар мақола муаллиф таъкид менамояд, ки дар раванди тарҷума тарҷумон бояд дониши кофӣ хусусиятҳои таърихӣ, иҷтимоӣ, адабӣ ва сиёсии кишварҳои саруқордоштаашро, нишон диҳад, ки дар акси ҳол монеаю мушкилиҳо ба миён меоянд. Дар мақола муаллиф, ҳамчунин, роҳу усулҳои тарҷумаи исмҳои шахсро дар се матн – русӣ, англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ карда, ба хулосае меояд, ки раванди тарҷума мураккаб ва заҳматталаб буда, аз тарҷумон, ҳамчунин, барои тарҷумаи исмҳои шахс сатҳи дониш ва омодагии махсусу комилро тақозо мекунад. Муаллиф муваффақияти тарҷумонро дар таҷриба ва донишу малакаи андӯхтаи ӯ оид ба фарҳангу таърихи забони аслии медонад.

Калидвожаҳо: асар, воҳидҳои ҷудогонаи забон, исмҳои шахс, тарҷума, тарҷумон, таҳқиқот, таҷриба, малака, забони русӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ.

КАЧЕСТВО ПЕРЕВОДА ИМЁН СОБСТВЕННЫХ РОМАНА Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО «ПРЕСТЕПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ» НА АНГЛИЙСКИЙ И ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫКИ

В данной статье автор предпринимает попытку исследовать перевод отдельных единиц языка, а именно имён собственных на английский и таджикский языки на примере

произведения «Преступление и наказание». Фёдор Михайлович Достоевский является одним из величайших русских писателей и мыслителей. Роман «Преступление и наказание» является известным произведением писателя и входит в сокровищницу мировой литературы. Среди его произведений с точки зрения использования этих групп единицы языка – имена собственные в произведении «Преступление и наказание» занимают особое место. Изучение и исследование качества перевода этого знаменитого произведения на английский и таджикский языки на примере отдельных единиц языка имеет научное и практическое значение.

В ходе анализа автор отмечает, что имена собственные в языках занимают особое место и привлекают внимание читателя. Из анализа явствует, что в произведении Фёдора Михайловича Достоевского «Преступление и наказание» использовано большое количество имён собственных, и их перевод на английский и таджикский языки в основном осуществлялся при помощи транскрипции /транслитерации.

В данной статье автор подчеркивает, что в процессе перевода переводчик должен продемонстрировать достаточное знание исторических, общественных, художественных и социальных особенностей стран с языками которых он имеет дело, иначе могут возникнуть серьёзные препятствия и проблемы. Таким же образом в статье автор рассматривает способы перевода имён собственных в трёх текстах – русский, английский и таджикский. Он приходит к выводу, что процесс перевода является трудным и требует усилий и специальных знаний, а также полной подготовки для достижения успеха в переводе имён собственных. Автор видит успеха переводчика в его опыте, знании и освоении культуры и истории исходного языка, знания и усвоения культуры и истории исходного языка.

Ключевые слова: произведение, отдельные единицы языка, имена собственные, перевод, переводчик, исследование, практика, освоение, русский язык, английский язык, таджикский язык.

THE TRANSLATION QUALITY OF THE PROPER NOUNS OF FYODOR M. DOSTOYEVSKY'S "CRIME AND PUNISHMENT" INTO THE ENGLISH AND TAJIKI LANGUAGES

In this article, the author attempts to investigate the translation of separate units of the language, especially the Russian proper nouns into English and Tajiki, in "Crime and Punishment." Fyodor Dostoyevsky is one of the greatest Russian writers and sophists. "Crime and Punishment" is a famous work of the writer and the treasury of the world literature. From among his works in terms of the use of these groups of the units of language - the proper nouns in "Crime and Punishment" holds a special place. The study and research of the translation of this outstanding work into English and Tajiki by the example of individual units of language is of theoretical and practical importance.

As a result, the analysis of the author notes that the proper nouns are special in all languages and have the specifics of attracting the attention of the reader. According to the analysis it is clear that the proper nouns are used much more in the work of Fyodor Dostoevsky "Crime and Punishment" and their translation into the English and Tajiki language was mostly done by using the method of transcription /transliteration.

In this article, the author underlines that, in the process of translation, the translator must show his sufficient background of historical, social, artistic and social features of the countries he works with otherwise there will be obstacles and problems. In the same way, in the article the author considers the ways of translating the proper nouns in three texts - Russian, English and Tajiki.

And from this he concludes that the translation process is difficult and requires great effort as well as greater level of knowledge and complete training to translate the proper nouns. The author sees the success of the translator in his experience and knowledge of and assimilation about the culture and history of the original language.

Keywords: works, separate language units, proper nouns, translation, translator, study, practice, assimilation, Russian language, English language, Tajiki language.

Сведения об авторах: **Турсунов Фаёзджон Мелибоевич** – доктор филологических наук, профессор кафедры грамматики и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 935772037.

Давлатова Ҳумайро Бахтиевна – студентка 4 курса факультета английского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 901668955.

Information about the authors: **Tursunov Fayozjon Meliboevich** – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Grammar and Theory of Translation, the Sotim Ulughzoda Tajik State Institute of Languages. Address: 17/6, Muhammadiev Str., 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 935772037.

Davlatova Humairo Bakhtievna – a four-year Student at the Faculty of English Language, the Sotim Ulughzoda Tajik State Institute of Languages. Address: 17/6, Muhammadiev Str., 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 901668955.

Дар забони ёзбекӣ калимаҳои сохтае, ки номи касбу ҳунар, унвон, пайрави ягон таълимот ва аъзои ташкилоти ихтиёрӣ будани шахс, инчунин, хусусиятҳои шахсро аз рӯйи ихтисос, машғулиятҳои ифода мекунанд, нисбатан қисми калони калимаҳои иқтибосии сохтаре ташкил медиҳанд. Дар забони осори Абдулло Қаҳҳор калима, истилоҳ ва ибораҳо, мавқеъ ва нақши калимаҳои сохтаи баромадаш ба забони тоҷикӣ иртибот дошта, хеле зиёданд.

Дар натиҷаи то рафт инкишоф ёфтани соҳаҳои гуногуни хоҷагии ду халқ, яъне тоҷику ёзбек як қатор калимаҳои оид ба касбу ҳунароҳои нав ва шахсони бо ин касбу ҳунароҳо машғул ҳастанд, пайдо шуданд. Ин ҳолат доираи ба воситаи аффиксҳо сохта шудани исмҳои иқтибосии ифодакунандаи номи шахсро васеъ карда, маҳсулнокии баъзе тип ва воситаҳои калимасозиро боз ҳам пуркуваттар кардааст. Калимаҳои сохтаи иқтибосии *бозорчи*, *дӯторчи*, *бахтиёрлик*, *бевалик* ва ғайраҳо гувоҳи ин маънист. “*Шаҳарда очлар ва хайр сӯровчилар кӯнайнган эди. Улар хайр сӯраб чӯзган қўллари билан дӯкандорларни ҳам, хонадонларни ҳам, косибларни ҳам, йўловчиларни ҳам, бозорчиларни ҳам, самовардаги чойхӯрларни ҳам безор қилдилар*” [4, с. 126]. “*Дӯторчи дӯторнинг қулоғини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди*” [4, с. с. 241]. “*Ойимхон инсон ҳаётида юз берган тафовутни- алам билан бахтиёрлик, қуллик билан озодлик ўртасидаги тафовутни тўла ҳис қилиб кўзларидан мўлт-мўлт ёш оқизмай қолмас эди*” [4, с. с. 85]. “*Беваликда не ҳасратда катта қилганман*” [4, с. 93].

Ба ҳама маълум, ки ҳам мардуми ёзбек ва ҳам мардуми тоҷик дар давоми асрҳо бо касбу ҳунароҳои мардумии гуногун машғул буданд. Бо тараққӣ кардани техника ва технология миқдори касбу ҳунароҳо афзуд ва шумораи коркунони соҳаҳои гуногуни касбу ҳунар низ зиёд шуданд. Ҳеҷ як халқ худ ба худ якка вучуд дошта наметавонад. Аз ин рӯ, байни онҳо муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданияту маърифатӣ ва ғайра ба вучуд меояд. Асбобу анҷом ва чизҳои дигар, албатта, ном доранд ва бештар бо ҳамон номашон аз як забон ба забони дигар мегузаранд. Калимаҳои иқтибосӣ баъзан чунон ҳазм мешаванд, ки аз забони бегона будани онҳоро кас пай намебаранд. Аз ҳамин сабаб низ таркиби луғавии забон аз ҳисоби калимаҳои забонҳои дигар бой мегардад.

Асосан, калимаҳои сохта ҳамчун воҳиди мустақили луғавӣ низ истифода мешавад ва аз он калимаҳои гуногун сохта мешаванд. Ин аст, ки манбаи асосии калимасозӣ таркиби луғавии забон ва, пеш аз ҳама, фонди асосии он ба шумор меравад. Яке аз роҳҳои бойшавии таркиби луғавии забон аз забонҳои дигар қабул намудани калимаҳои ҷудогона мебошад. Ин ҳодиса дар забони адабии ёзбек баръало мушоҳида мешавад. Калимаҳои зиёде аз забонҳои дигар бо роҳи воситаҳои гуногун ба таркиби луғати забони ёзбекӣ дохил шудаанд. Миқдори муайяни онҳоро калимаҳои русӣ, арабӣ ва, асосан, калимаҳои тоҷикӣ ташкил мекунанд. Ба забони ёзбекӣ аз забони тоҷикӣ аз ҳама пештар ва бештар исмҳо дохил шудаанд. Баробари инҳо аз забони тоҷикӣ ба забони ёзбекӣ як қатор пешванду пасвандҳо низ гузаштаанд, ки онҳо дар забони осори Абдулло Қаҳҳор миқдоран хеле зиёд ба назар мерасад.

1. Пешванди ҳам-

Пешванди **ҳам-** дар калимасозӣ хеле фаъол мебошад. Ин пешванд аз исм исмҳое месозад, ки ҳамроҳӣ, шарикӣ ва муносибати дутарафаи шахс ва ашёро мефаҳмонад. Мисол, *ҳамроҳ*, *ҳамсоя*, *ҳамхона* ва дигар.

Муҳаққиқ Ҳусейнов Х. оид ба хусусияти пешванди **ҳам-** чунин андеша дорад: “*Хусусияти префикси ҳам- дар он аст, ки вай ба маънои аслии калимаҳо ифодаи ҳамроҳӣ, якҷоягӣ медиҳад, дурусттарафӣ, вай ду ва зиёда исмро аз ҷиҳати хусусияти дохилӣ ва хориҷӣ ба якдигар баробар мегузорад*” [15, с. 84].

Пешванди **ҳам-** бо калимаҳои ўзбекӣ ҳамоҳанг омада, исмиҳои ифодакунандаи касбу кор, машғулият ва хусусияти шахсро ифода мекунад, ки ин қабилҳои калимаҳо дар забони осори нависанда ба мушоҳида расид. Мисол, **ҳам-ётоқ, ҳам-юрт, ҳам-қишлоқ, ҳам-қур** ва ғайра:

“Саидий буни ўзининг **ҳамётоқларига** айтиб берди” [3, с. 683]. “Унинг ботирлиги **ҳамюртларига** ҳама эшитилиб қолади” [3, с. 685]. “Қумри-Сарагулнинг **ҳамқишлоғи**, жуда яқин дугонаси, етим қиҳ эди” [3, с. 685]. “Йўлчи ўз **ҳамқурлари** билан бирга тонг шабадасида ишга тушар, қуёш тик келганда овқатланиб, то қоронғилик тушгунча яна меҳнат қилар эди” [3, с. 685]. “Саидий қайтиб келганида **ҳамҳуҷраси** Эҳсон тор ва дам уйда иштончанг, димиқиб ўлтириб мутолаа қилар эди” [3, с. 685].

2. Пешванди **сер-**:

Сер дар маънии “он, ки нав хўрок хўрда шикамаи пур аст ва майли хўрокхўрӣ надорад”, ифода мекунад. Ҷузъи пешини баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои зиёд ва фаровон будани чизе. Мисол, **серкор, серталаб, серташвиш** ва ғайра.

Калимаҳои, ки бо пешванди **сер-** сохта шудаанд ва дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба кор бурда шудааст, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо карда шуд:

2.1. Аз ҷиҳати миқдор ва ё шумораи бисёрии ашёро ифода мекунад: Мисол, **сермева, серғўшт, серпахта, серфарзанд, серҳосил, сероб, сермол, сермўй, сернам, сероҳанг, сершарбат, серишона, сершоҳ, сербарг, сергул, серпул** ва ғайра.

“**Серғўшт** буғдой шавласининг хушбўй ҳиди анқиб, одамнинг димоғига урарди” [3, с.38]. “Яна нимаси бор эди. Белида рўмоли бормиди? –Ҳа бор эди. Эсим қурсин, айтмабман, худоё **серфарзанд**, сердават бўлинг! –деб шошиб қолди Бувинисо” [3, с. 41]. “Сувсизликдан номи эди Мирзачўл, Сув келтирди **серҳосил** кенг ер қилди” [3, с. 42]. “Қори тугунчани очиб ўрикдан иккитасини Сидиқжонга узатди. Зап ўрик экан-да. Канал битиб, сув **сероб** бўлиб, боғ-роғ қилганимизда албатта шунинг данагидан экамиз” [3, с. 40].

Пешванди **сер-** дар ҳамин маънӣ ҳамоҳанг бо калимаи марбут ба забони ўзбекӣ омаданаи низ мумкин. Мисол, **сер-соч, сер-соқол, сер-ёғ, сер-жуи, сер-сомон, сер-сув, сер-сут, сер-қатиқ, сер-ажин, сер-томир, сер-тук, сер-тупроқ, сер-қаймоқ, сер-бола, сер-ёмғир, сер-илдиз** ва ғайра.

“Баҳри чимматини кўтарди-да, **серсоқол**, кўк кўз чолнинг девордаги сураиға қараганча анграиб қолди” [3, с. 40]. “Икки тиззасига **сержуи** билақларини қўйиб, ..ўй сураётган кекса киши –уста Замон” [3, с. 39]. “Пўлатжон кўзини юмиб, меҳрибон онасининг **серажин** нуроний юзини кўз олдиға келтирди” [3, с. 38]. “Чол совуқдан кўкарган **сертомир** қўлларини чироқ ишишасига тутиб исита бошлади” [3, с. 41]. “Алиохун ўрнидан туриб кенг, **сертук** кўкрагини қавартиб керишиди” [3, с. 41]. “Даладан қайтган моллар шовқин-сурон билан катта **сертупроқ** кўчани чангитиб келмоқда” [3, с. 41].

2.2. Сифатҳои, ки маънои хислат ва миқдори ягон аломати инсонҳоро мефаҳмонад:

Мисол, **серғайрат, серҳаракат, серҳафсала, сергап, сержаҳл, серзавқ, серзарда, сербарақа, сердағдаға, сержилва, сермашаққат, сермеҳнат** ва ғайра.

“Маҳмуджон ёш бўлса ҳам кўпчиликка бош, ишчан, **серғайрат**, ташаббускор бригадирлардан бири” [3, с. 42]. “Қайтага биздан кўра комсомоллар **серҳаракат** чиқиб қолишиди: ячейкалари бор, жуда яхши бўлмаса ҳам, ўзларини кўрсатиб турибдилар” [3, с.42]. “-Дада, энди унча сизга ярашмайди, -деди Зайнаб қойинган, лекин ҳазилсимон товуш билан, -ичсангиз жуда **сергап** бўлиб қоласиз” [3, с.38]. “Биринчи қарашда у ғоят эҳиддий, ҳатто бирмунча **сержаҳл** кўринарди” [3, с. 39].

Дар ин маънӣ низ калимаҳои сохта дар забони осори нависанда ба назар мерасад, ки асосанро калимаҳои ўзбекӣ ташкил медиҳад. Мисол, **серунум, сербезак, сербутоқ** ва ғайра.

“Ғиждувон .. Бухоро амирлигида энг **серунум** беклик” [3, с. 41]. “Баланд, **сербезак** ишфода, олтин суви югуртирилган кучли занжирда каттақон қандил ҳисобсиз чироқлари билан гавҳардай товланиб турар эди” [3, с.38]. “У эмаклаб **сербутоқ** қора қайин тағига борди” [3, с. 38].

2.3. Пешванди сер- маъноҳои хоса, хусусият ва ҳолатро ифода мекунад:

Мисол, *сермаъно, сермазмун, серфайз, серҳашам, серхархаша, серноз, серпардоз, серсавлат, серсоя, серяпроқ, сервиқор, сердиққат, сержсон, серишва* ва ғайра.

“Эҳсон ундан чиройли, *сермаъно* хат кутади, чунки, у Саидийга бўлажак шоир, деб қарар эди” [3, с. 40]. “Ўзини пахта устаси деб юрган баъзи кишилар Саодатнинг *сермазмун* лексиясини эшитиб ҳайрон бўлиб қолдилар” [3, с. 39]. “Баҳорнинг *серфайз* кунларида Оққўрғон ишлаб чиқариш бошқармасидаги “Ўзбекистон ССР беи йиллиги” совхози томон йўл олди” [3, с. 41]. “Эрматов .. *серҳашам* қиндан соти гулдор, ўтқир фарғонача тичоқни суғурди” [3, с. 42]. “Беклигингиздаги деҳқонлар бойваччалардай *серхархаша* бўлишипти” [3, с. 41].

Дар забони осори Абдулло Қаҳҳор боз як қатор калимаҳое, ки бо пешванди *сер-* сохта шудааст, ба назар мерасад, ки асоси онҳоро калимаҳои ўзбекӣ ташкил медиҳад. Мисол, *сер-қатнов, сер-шовқин, сер-уйқу, сер-ямоқ, сер-қавиқ, сер-қадок, сер-қилиқ, сер-қош, сер-ёғин* ва ғайра.

“Беквачча *серқатнов* бўлиб қолдилар”, деган гапни дилидан ўтказди” [3, с.41]. “Маҳкам .. Сирдарё бўйидаги *сершовқин*, гавжум ишчилар шаҳарчасида катта бўлган эди” [3, с. 41]. “Улар ялқов, йиғлоқи ва *серуйқу* эдилар” [3, с. 41]. “Алиохун .. қаердандир ип топиб, эски, *серямоқ* кўйлагининг йиртиғини тикишига ўтирди” [3, с. 41]. “Ғуломжон қўшини эшигини тўсиб турган *серяпроқ*, қалин шохлар орасига кириб, мингбоши ҳовлисига қаради” [3, с. 41]. “Қамчи .. *серқавиқ* бўз тўни устидан чандиб боғлаб олган қўш белбоғини.. ушлаганча жавоб берди” [3, с. 41].

Дар ҳамин маврид бояд қайд кард, ки дар забони адабии ўзбекӣ вазифаи пешванди “*сер-*” ро пасванди *-ли* ичро мекунад. Ин пасванд калимасозии сермахсул ба ҳисоб меравад. Мисол, *серпардоз-пардозли, серсавлат-савлатли, серсоя-сояли, серяпроқ-япроқли, сервиқор-виқорли, сердиққат-диққатли*.

Вале дар сохти баъзе калимаҳо вазифаи пешванди “*сер-*” ро пасванди *-ли* ичро карда нмаетавад. Мисол, *серқатнов-қатновли, серуйқу-уйқули, серқирра-қиррали* ва ғайра. Баъзан дар гуфтугў калимаи “*қирра*”-ро дар якҷоягӣ бо пешванди “*сер-*” ва ҳам пасванди “*-ли*” талаффуз мекунад. Мисол, *серқиррали*. Ин қабули қобил нест.

Ҳамин ҳолат дар баъзе калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони осори Абдулло Қаҳҳор низ ба кор бурда шудааст, ба назар мерасад. Мисол, *сергап-гапли, сероб-обли, сермўй-мўйли, серкор-корли, серталаб-талабли* ва ғайра.

3. Пешванди *бе-*:

Дар забони адабии тоҷикӣ пешванди *бе-* дар калимасозӣ сермахсул ба ҳисоб меравад. Аз исмҳо сифати аслий месозад, ки ба аломати дар асос номбаршуда молик набуданро мефаҳмонад. Мисол, *бемехр, бепоён, бехатар, бетараф* ва ғайра.

Дар забони ўзбекӣ яке аз роҳи маъмули калимасозӣ бо роҳи сохташавии калимаҳо тавассути пешванди *бе-* мебошад, ки мавқеи намоёнро касб кардааст. Ин пешванд серистеъмол буда, сохташавии калимаҳо бо он микдоран хеле зиёд мебошад. Калимаҳое, ки бо пешванди *бе-* сохта шудаанд маъноҳои инкор, ба мансуб надоштани хоса ва хусусиятро ифода мекунад. Онҳоро дар забони осори Абдулло Қаҳҳор ба якҷанд гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст.

3.1. Мавҷуд набудани характер-хусусият, хоса ва ҳолати шахсро ифода мекунад:

Мисол, *беғуноҳ, бемехр, бераҳм, беҳаё, бетайин, бедармон, бесабр, беор, бетамиз, бетоқат, бевафо, бебурд, бедил, бемадор, бемажол, бемурувват, бенаво, беназир, беномус, беозор, беором, бепадар, бепардоз, бефарзанд* ва ғайра.

“*Беғуноҳ* мўминларни ўлдиравеиб, жаннатни ҳам тўлдириб қўйдингиз”[4, с. 94]. “*Жамила ўз-ўзига: Бераҳм* бой, тоқайгача хун-бийрон йиғлатасан, бу тўкилган ёшлар, .. бу оҳу зорлар сени ёқангдан тутмай қўймас” [4, с. 103]. “Ғуломжон ҳушига келди. Уни энди *бетайин* бир қўрқув ҳушига келтирган эди”[4, с.106]. “Қўрғонларда кечки овқатга ёқилган ўтнинг нимранг тутунлари паҳса деворлардан *бедармон* кўчиб, гиёҳлар устига ёстанади”[4, с. 94]. “*Сабр* қилсанг ғўрадан ҳалво битар, *бесабрлар* ўз оёғидан йитар” [4, с. 105].

Пешванди **бе-** аз исмҳои хоси забони ўзбекӣ ба ҳамин маънӣ сифатҳои асли сохтааст, ки ин дар забони нависанда бештар ба назар мерасад. Мисол, **бетутуриқ, беқўним, бежириим, бекуч, бесоқол, бетиним** ва ғайра.

“Саккиз йилдан бери суд аппаратида ишлаб, бундай **бетутуриқ** айблов фикрини .. кўрганим йўқ” [4, с. 107]. “Муҳаррам ширин табассум билан кулди, **бежириим** лабиниң икки бурчагини нозик тўр тутилган дастрўмолчаси билан артиб қўйди”. “Ойқиз.. қабулхонада **бежириимгина**, қадди қомати келишган .. нотаниши қизга назар ташилади”. “Турсуной газетага **бежириим** қилиб ўралган бир китобни очиб кўздан кечира бошлади” [4, с. 95].

3.2. Мафҳуми шаклу намо, хусусият, хоса, ҳолат ва замонро ифода мекунад:

Мисол, **бедаво, беўхшов, бевақт, бежанжал, бебозор, беихтиёр, бекор, бемаза, бенуқсон, бенасиб, бепарво, бепарда, бепарҳез, бепоён, бенул, бетўхтов** ва ғайра.

“Билмайман, болам, қандай **бедаво** дардга чалиндим, на уйқу бор, на иштаҳа” [3, с.287]. “Тоҳиржон киноя билан жилмайди: Меники **бедаво** дард, укам. Бирор кун енгилланиши йўқ”. “Глухов пичоқ билан бир пастда **беўхшовгина** юлдуз ясади...” [3, с. 287]. “Унинг **бевақт** ажсин тушган юзларида аллақандақ ифода” [3, с. 287]. “Қурбон ота яна неча йиллар эшоннинг хизматида бўлиб, **бевақт** кучдан қолди”. “**Бевақт** келиб сизларни йўлдан тўхтатдимми?” [4, с. 94]. “... **Бежанжал** кун ўтмайдими” [3, с. 287].

3.3. Пешванди “бе-“и тоҷикӣ ва пасванди калимасози “–сиз”-и ўзбекӣ:

Қайд кардан ба маврид аст, ки вазифаи пешванди “**бе-**“ ро дар забони ўзбекӣ пасванди калимасози **–сиз** иҷро карда, синоними калимаҳои иқтибосиро ташкил мекунад. Ин гуна ҳодисаҳо барои боз ҳам ғани гардидани таркиби фонди луғавии забони ўзбекӣ хидмат мекунад. Дар забони осори Абдулло Қаҳҳор низ ба таври фаровон ба кор бурда шудааст.

Мисол, **гуноҳсиз, раҳмсиз, ҳаёсиз, тайинсиз, тутуриқсиз, тутунсиз, дармонсиз, қўнимсиз, оёқсиз, қўлсиз, сабрсиз, адабсиз, орсиз, тоқатсиз, вафосиз, кучсиз, мадорсиз, мажолсиз, мурувватсиз, номуссиз, пардозсиз, пардасиз, тинимсиз, фарзандсиз, ўхшашсиз, ўхшовсиз, жанжалсиз, парвосиз, поёнсиз, пулсиз, тўхтовсиз** ва ғайра.

“Муслмонқул ўз ғарази йўлида орада йўқ низоларни қўзғаб, куёви Шералихонни ўлдирди, **гуноҳсиз** Муродхонни шаҳид этди” [4, с. 199]. “Хушрўйнинг **раҳмсиз** муҳокамасидан оққан бу ҳақиқатлар Зайнабни йиғлатди” [4, с.618]. “**Тайинсиз** кишига сир айтма” [3, с. 108]. “Авазхон .. қизларнинг кўзига ўзини янада ваҳимали қилиб кўрсатиши мақсадида уйдирма гапларни тўқийди, уларни олди-қочди **тутуриқсиз** гапларга ишонтиради”. “Бобоалининг темир панжасида Мирзо Ёдгор гаранг эди, ҳансираб, **тутуриқсиз** нималардир сўзларди” [3, с. 234-235].

Аммо баъзе калимаҳое, ки бо пешванди **бе-** сохта шудаанд, пасванди “**–сиз**”-ро қабул карда наметавонад. Яъне, варианти бо пасванди **–сиз** сохташударо истифода бурда наметавонем. Ин гуна калимаҳои сохта дар истеъмоли забони нависанда ба назар намерасад. Мисол, **бевурд-бурдсиз, бедил-дилсиз, бежириим-жириимсиз, беназир-назирсиз, бетамиз-тамизсиз, бекор-корсиз, бенасиб-насибсиз, бевақт-вақтсиз, беҳуда-ҳудасиз, бедор-дорсиз, бесўнақай-сўнақайсиз, безовта-зовтасиз** ва ғайра.

4. Пешвандҳои ба-, бо-:

Ин пешвандҳо сермахсул буда, аз исм сифати асли месозанд, ки мазмунан ба ягон хосият ё аломат соҳиб будани ашёро мефаҳмонад. Мисол, **бақувват, бадавлат, ботамкин, бобаракат** ва ғайра.

Дар баъзе маврид онҳо якдигарро иваз карда метавонанд. Мисол, **баобрў-бообрў, баадаб-боадаб, боандеша-баандеша** ва ғайра.

Калимаҳое, ки бо пешвандҳои мазкур сохта шудааст, дар забони осори нависанда фаъл мебошад. Мисол, **баҳаво, бамаза, бамаъни, бамаслаҳат, бадҳайбат, басавлат, баобрў//бообрў, бақувват, бадавлат** ва ғайра.

“Шоир бир нафас ором олмоқ учун тоза, **баҳаво** бир хонага кирди”. “Қаторасига биридан иккинчисига кирадиган тўртта катта-кичик нақшин уй, олдида **баҳаво** бир

иййон” [4, с. 90]. “Ғуломжон.. **бамаъни** гаплари билан Азим тажангга ёқиб қолган эди” [4, с.77]. “У ҳамма ишни халқ билан **бамаслаҳат** қилади” [4, с. 77].

4.1. Пешванди “ба-“ ва “бо-“ -и тоҷикӣ ва пасванди “-ли” -и ўзбекӣ:

Дар забони ўзбекӣ вазифаи пешванди **ба-** ва **бо-** ро пасванди **-ли** иҷро карда, калимаҳои сохташударо ташкил медиҳад. Дар забони осори Абдулло Қаҳҳор теъдоди калимаҳои бо пасванди **-ли** сохташуда хеле зиёд мебошад. Мисол, **баҳаво-ҳаволи**, **бомаза-мазали**, **бамаъно-маъноли**, **бамаслиҳат-маслаҳатли**, **бадҳайбад-ҳайбатли**, **басавлат-савлатли**, **босавод-саводли**, **баобрӯ-обрӯли**, **бадавлат-давлатли** ва ғайра.

“Ҳакимбойвачча лабини тишлаб, укасига **маъноли** қараб қўйди” [4, с. 455]. “Колхозда бирор **маслаҳатли** иш чиқиб қолгудай бўлса, раис энг олдин Шербекка одам югуртиради” [4, с. 450].

Дар сохти баъзе калимаҳои аслан ўзбекӣ, пешвандҳои **ба-** ва **бо-** иштирок карда наметавонад. Мисол, дар шакли **басалмоқ**, **босалмоқ**, **боардоқ**, **баардоқ**, **батаниқ**, **ботаниқ** сохта намешавад. Ин гуна калимаҳои ўзбекӣ танҳо пасванди “-ли”-ро қабул мекунад. Мисол, **салмоқли**, **ардоқли**, **таниқли** ва ғайра.

5. Пешванди **но-**:

Ин пешванд дар сохтани сифат нисбат ба дигар пешвандҳои сифатсоз сермахсул ба ҳисоб меравад. Пешванди **но-** аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифати аслий месозад, ки акси маъноӣ асос, молик набудани мавсуффо ба он ифода мекунад ва ё ҳолати предметро мефаҳмонад. Дар таркиби луғавии забони осори нависанда калимаҳои бо пешванди **но-** сохташударо ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин:

А) **Аз исм: ноумид, номард** ва ғайра. Мисол, “**Хотин** кишини ҳамма вақт **ноумид**, **норози** кӯриб ўрганган ва бун **хотинлик** латофати деб билган Сиддиқжонга жувоннинг бу гаплари: **унча ботмади**”. [2, с. 65]. “**Мард** йигит қўлида аждар ўлади, **номард** одам иш **аждар билади**” [4, с.508].

Б) **Аз сифат: нопок**. Мисол, “**Мунаввархоннинг** қора юрагида моғор босиб ётган **нопок** нияти “мегна эр эмас, жойи керак” хиргойисиди ошқора бўлди” [2, с. 89].

В) **Аз асоси замони ҳозираи феъл: нодон, нохуш**. Мисол, “**Сўзлагувчи нодон** бўлса, эшитувчи доно бўлсин” [4, с. 506]. “**Эрталаб Маҳкам** уни **нохуш** аҳволда кӯриб, яна муросалари келишмаганини сезди”. “**Унинг юзи заъфарон** бўлди. **Айниқса**, бугун эрталаб почталон ташилаб кетган газета **нохуш** хабар келтирди” [4, с. 512].

Г) **Аз асоси замони гузаштаи феъл: ношуд, ношукур**. Мисол, “**У ўзи танлаган уч ношуд** навқари билан беш кишилашиб битта ҳам кийик уролмаганликларига диққат”. “**Шундай катта даргоҳдан ўрин тополмай қўлингни бурнингга тикиб қайтдингми, ношуд!**” [4, с. 512].

Ғ) **Аз сифати феълӣ: ноқобил, нодаркор**. Мисол, “**Шарқ халқларини ҳақорат қилмоқ, улар ақли, қобилияти чала, тарихий ижодга ноқобил** деб исботламоқ .. минг-минг томлаб китоб ёздилар”. “**Ҳали ҳам анов ... маҳсидўзникидамисан? Аканг тентак йигит, кўп ноқобил чиқди**” [4, с. 512-513].

Пешванди **но-** яқоя бо вожаҳои ўзбекӣ калимаҳои месозад, ки мафҳуми инкорро ифода мекунад. Мисол, **нотекис**, **ноўрин**, **нотўғри**, **нотинч**, **носоғ**, **нотоб**, **ноқулай**, **нотаниш** ва ғайра.

“**Карталарда ҳали ҳам нотекис** ерлар бор. **Аъзоларни паст-баландни текислашга солиб**, ерни бороналашга тайёрласан” [4, с. 512]. “**Бу гапингиз нотўғри**, қори, сизнинг илмингиз эскича илм. **Колхозга янгича илм керак**” [4, с. 512]. “**Раҳматилла бирмунча вақт шаҳар маорифи бўлимида, бу ер нотинч** бўлгандан кейин, музейда ишлади” [4, с. 512].

Дар забони адабии ўзбекӣ дар вазифаи пешванди сифатсози **но-** пасванди **-сиз** истифода бурда мешавад. Мисол, **ноўрин-ўринсиз** ва ғайра. Вале ин на дар ҳама маврид. Дар сохти баъзе калимаҳо ба ҷойи пешванди **но-** пасванди **-сиз** ба кор бурда намешавад. Мисол, **нотекис-текиссиз**, **нотўғри-тўғрисиз**, **нотинч-тинчсиз**, **носоғ-соғсиз** ва ғайра.

Калимасозӣ бо пешвандҳо тарзи маъмул ва машҳури калимасозӣ буда, дар забони осори нависанда хеле фаъол ба назар мерасад. Бо вучуди ин усули калимасозӣ бо пешвандҳои иқтибосии забони тоҷикӣ нишон медиҳад, ки дар забони осори

нависандагони ўзбек масъалаҳои баҳсталаб кам нестанд. Ба ҳалли ин мушкилот омӯзишу баррасии калимасозии осори насрии Абдулло Қаҳҳор мусоидат менамояд. Омӯзиши хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ калимаҳои иқтибосӣ забони тоҷикӣ дар осори нависанда Абдулло Қаҳҳор нишон медиҳад, ки қолабҳои калимасозии иқтибосӣ пешвандҳои серистеъмоли забони тоҷикӣ дар забони муосири ўзбекӣ фаровон истифода мегардад.

Аз таҳқиқи калимасозии пешвандҳо дар забони осори нависанда маълум гардид, ки ҳамвазифа ва муродифшавии унсурҳои калимасоз ва калима низ серистеъмоланд.

Нависанда аз ин имконоти калимасозии пешвандҳои иқтибосӣ тоҷикӣ хеле хуб ба кор бурдааст. Абдулло Қаҳҳор дар ғанӣ гардонидани таркиби луғавӣ забони адабии ўзбекӣ саҳми арзанда гузошта, дар баробари ин ба инкишофи қолабҳои калимасозии забони адабии ўзбекӣ саҳми арзанда гузоштааст.

Маълум гардид, ки пешвандҳои калимасозии иқтибосӣ забони тоҷикӣ мавқеъ ва дараҷаи гуногуни худро доранд. Агар яке онҳо дар сохтани як ҳиссаи нутқ иштирок намояд, дигари онҳо дар сохтани чанд ҳиссаи нутқ ширкат карда, калимаи нави иқтибосӣ забони тоҷикиро сохтааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки нависанда Абдулло Қаҳҳор аз имконоти калимасозии забони адабии ўзбекӣ хеле устодона истифода бурда, қолабҳои нави калимасозиро дар забони ўзбекӣ офаридааст.

АДАБИЁТ

1. Абдулло Қаҳҳор. Аяжонларим / Абдулло Қаҳҳор. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1988.- 333 с.
2. Абдулло Қаҳҳор. “Қўшчинор чироклари” [Оғни Кошчинара] Роман. Ҳикоялар /Абдулло Қаҳҳор. -Тошкент: Адабиёт ва санъат,1987. -368 с.
3. Абдулло Қаҳҳор. Сароб /Абдулло Қаҳҳор. - Тошкент: Адабиёт ва санъат,1939.-355 с.
4. Абдулло Қаҳҳор. Янги ер (*На новой земле*) Комедия/ Абдулло Қаҳҳор. -Тошкент: Ўздавнашр, 1952. -78 с.
5. Абдурахмонов, Ғ.А., Шоабдурахмонов Ш.Ш., Ҳожиёв А.П. Ўзбек тили грамматикаси/ Ғ.А. Абдурахмонов., Ш.Ш.Шоабдурахмонов., А.П. Ҳожиёв. 1 том. – Тошкент: Фан, 1975. -609 с.
6. Абдурахмонов, Ғ.А., Шоабдурахмонов Ш.Ш., Ҳожиёв А.П. Ўзбек тили грамматикаси / Ғ.А. Абдурахмонов., Ш.Ш.Шоабдурахмонов., А.П. Ҳожиёв. 2 том. –Тошкент: Фан, 1976. -559 с.
7. Ахмедова, У. Аффиксҳои муштарақвазифа ва мавқеи онҳо дар таълими забони модарӣ / У. Ахмедова //Мактаби советӣ.- 1970. -№9. - 122 с.
8. Боровков, А.К.Таджикско-узбекское двуязычие / А.К.Боровков. -М.,1952. -201 с.
9. Зикриёев, Ф.К. Оид ба дузабонӣ ва робитаи забонҳои тоҷикиву ўзбекӣ/ Ф.К. Зикриёев //Вопросы лингвистики. -Душанбе, 2004. -93 с.
10. Маҳмадҷонов, О. О. Бозтоби гендер дар топонимияи Тоҷикистон / О. О. Маҳмадҷонов. Маводи конференсияи байналмилалӣ “Гендер забон ва адабиёт”. – Будапешт- Душанбе, 2001. – 81 с.
11. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. -Душанбе: Деваштич, 2007.-Ҷ. 1. -244 с.
12. Муҳаммадиев, М. Принципҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ/ М. Муҳаммадиев.–Душанбе, 1967. -210 с.
13. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш,1972. -79 с.
14. Хоркашев, С. Калимасозии исм бо пасвандҳо/ С. Хоркашев.-Душанбе: Ирфон, 2010.-143 с.
15. Ҳусейнов, Х. Забон ва услуби “Одина”-и устод Айни/ Х. Ҳусейнов. - Душанбе: Ирфон, 1969. -141 с.

ПЕШВАНДҲОИ СЕРИСТЕЪМОЛИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР ЗАБОНИ ЁЗБЕКӢ

Пешвандҳои калимасозии иқтибосии забони тоҷикӣ мавқеъ ва дараҷаи гуногуни худро доранд. Агар яке онҳо дар сохтани як ҳиссаи нутқ иштирок наояд, дигари онҳо дар сохтани чанд ҳиссаи нутқ ширкат карда, калимаи нави иқтибосии забони тоҷикиро сохтааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки нависанда Абдулло Қаҳҳор аз имконоти калимасозии забони адабии ӯзбекӣ хеле устодона истифода бурда, қолабҳои нави калимасозиро дар забони ӯзбекӣ офаридааст.

Тавре ки аз баррасии мавод маълум гардид, пешвандҳои иқтибосии забони тоҷикии дар боло зикргардида дар сохтани ҳиссаҳои гуногуни нутқ серистеъмол ва сермахсул буда, ҳам ба вазифаи калимасозӣ ва ҳам шаклсозӣ истифода гардидааст, ки ин барои рушди ҳам забони адабии тоҷикӣ ва ҳам забони адабии ӯзбекӣ тақони ҷиддӣ мебахшад.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони ӯзбекӣ, вожаҳои иқтибосӣ, пешвандҳои серистеъмол, калимасозӣ, пешвандҳои сифатсоз.

ШИРОКОУПОТРЕБИТЕЛЬНЫЕ ПРИСТАВКИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Займствованные словообразовательные префиксы (приставки) таджикского языка имеют разные позиции и степени. Если один из них участвует в построении части речи, другой участвует в построении нескольких частей речи и создает новое цитатное слово таджикского языка. Это свидетельствует о том, что писатель Абдулло Қаҳҳор очень умело использовал возможности словообразования узбекского литературного языка и создал новые узоры словообразования в узбекском языке.

Как стало ясно из обзора материала, вышеупомянутые цитаты из таджикского языка широко используются при конструировании различных частей речи и используются как для словообразования, так и для формообразования, что дает серьезный импульс развитию как таджикского, так и узбекского литературных языков.

Ключевые слова: таджикский язык, узбекский язык, заимствованные слова, широкоупотребительные предлоги, словообразование, прилагательнообразующие префиксы.

THE WIDELY USED TAJIK PREFIXES IN UZBEK LANGUAGE

The tajik prefixes have different positions and degrees. If one of them participates in the construction of a part of speech, the other participates in the construction of several parts of speech and creates a new quotation word of the Tajik language. This indicates that the writer Abdullo Kakhhor very skillfully used the possibilities of word formation of the Uzbek literary language and created new patterns of word formation in the Uzbek language.

As it became clear from the review of the material, the above quotes from the Tajik language are widely used in the construction of various parts of speech and are used both for word formation and word formation, which gives a serious impetus to the development of both Tajik and Uzbek literary languages.

Keywords: Tajik language, Uzbek language, borrowing words, upotrebitelny excuse, derivation, adjective prefix.

Сведения об авторах: Махмаджонов Олимджон Обиджонович - доктор филологических наук, профессор кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121, тел.: (+992) 918-85-00-46. E-mail: m.Olim@rabler.ru

Исмоилов Бахтиёр Абдуллоевич - ассистент кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121, тел.: (+992) 98-548-18-78

About the authors: **Mahmadjonov Olimjon Obidjonovich** - professor chair of theory and practice of linguistic of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki 121, phone: (+992)918-85-00-46 E-mail.m.Olim@rabler.ru

Ismoilov Bakhtiyor Abdulloevich - associate chair of theory and practice of linguistic of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki 121, phone: (+992) 98-548-18-78

Профессия горшечника, гончарное ремесло и искусные гончарные изделия Средней Азии давно стали предметом пристального изучения учёных-этнографистов. Об этой сфере деятельности народа написано немало трудов [2, 18]. Однако данная тема с точки зрения языкознания на основе материалов таджикского языка до сих пор всесторонне не изучена. Известно, что *кулолӣ* (гончарное производство) в диалекте звучит как *кулогарӣ*. Наличие квартала “*Кулогарон*” (“Гончары”) в Гиссарской долине является свидетельством того, что эта отрасль ремесленничества достигла здесь апогея своего развития. Первые гончарные изделия были сделаны около 10 тысяч лет назад. Лексика сферы гончарного ремесла является в основном составной. Термин *кулолӣ* (гончарное ремесло) образовавшись от корня *кулол* с помощью суффикса *-ӣ*, слово *кулогарӣ* от корня *кулол* с помощью двух суффиксов:

-гар и **-и** приняло форму абстрактного существительного, иначе говоря прошло две ступени словообразования.

Слово *кулол-гончар* является прилагательным, обозначающим глину, из которой делают посуду, однако оно может обозначать путём конверсии имя собственное. Иначе говоря *кулол* – это человек, который из глины делает различные предметы быта. В «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (“Словарь таджикского языка”) это слово толкуется весьма просто. *Кулол* – *кӯзагар*, *косагар* (*Кулол* – горшечник) [8, 571]. В книге “Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик” (“Энциклопедия таджикской литературы и искусства”) об этом виде ремесла учёные говорят следующее: “Вид традиционного искусства, метод работы с глиной, распространён в различных сферах жизни и быта” [10, 76].

В своей диссертации Бурхонова Х. пишет следующее: «Жители поселений юга и севера Таджикистана различают ремесло горшечника по технологии создания, обжига, покраске, названиям инструментов, форме керамических предметов» [1, 71].

Гончарное ремесло имеет древнюю историю. Как отмечается в книге “История таджикского народа”, гончарное производство было известно в Согде уже в V – VI веках, найденные артефакты тому свидетели. Гончарное производство считается весьма развитой отраслью ремёсел того времени. Этим ремеслом занимались в основном женщины.

Гончарное ремесло являясь развитым и широко распространённым искусством в жизни, быте и домашнем обиходе людей, не забыто и сегодня. Основные местности, которые были известны по производству гончарных изделий являлись Бухоро, Самарканд, Риштон, Катакургон, Карши, Шахрисабз, Худжанд, Канибадам, Куляб и Каратаг, который находится в Гиссарской долине [4, 55-56].

В гончарных мастерских используются различные инструменты, каждый из которых имеет свою особенность и название, трактуемое в диалектной речи по-разному: *чарх* (большой вращающийся гончарный круг, на который ставят глиняное сырьё), *тавонча* (деревянный инструмент, с помощью которого выравнивают глину), *гудак* (используется для смешивания глины). Около 3300 года до нашей эры стали использовать гончарный круг. Во время вращения круга он придавал глине необходимую форму, надавливая на нее пальцами. Из-за того что гончарный круг круглый, горшки изготавливаемые на круге, всегда круглые.

Гончары во время работы и изготовления предметов обихода используют красную и белую глину, а также различные оксиды металлов для окрашивания изделий. Выражения *хоки сурх* (красная глина) и *хоки сафед* (белая глина) связаны с названиями гончарного сырья, в этой сфере они являются профессионализмами.

Мастера гончарного ремесла широко используют печи для обжига своих изделий. Слово *хумдон* не зафиксирована как словарная статья в «Фарҳанги забони

точикӣ» («Словарь таджикского языка»), однако в «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» («Таджикско-русский словарь») [9,663] этому слову даётся толкование «печь для обжига кирпича, гончарных изделий, керамики и т.п.». Это слово широко использовалось в творчестве наших классиков:

Ояд аз хумҳои ӯ овози Афлотун ба гӯш,
Баски табии кӯзаҳои ӯ ба ҳикмат моил аст [8, 436].

Подстрочный перевод:

Доносится из его хумов голос Платона

Поскольку сущность его кувшинов склонна к мудрости

Действительно, в Гисарской долине гончары используют печь для обжига глиняных изделий. Поэтому его лексическое значение в данном диалекте не отличается от словарного толкования. Изделия обжигаются в печи при температуре 900 градусов, и это хорошо знают каратагские мастера. Сначала на печь ставят крупную посуду, потом среднего размера, на самый верх укладывают мелкие изделия. Для обжига игрушки достаточно 3-4 часов, а для обжига посуды 10-12 часов и более. В это время нельзя открывать вход в печь и рассматривать изделия. Выгрузку изделий следует производить при температуре 50-100 градусов. Печь состоит из отдельных частей, которые в свою очередь имеют своё терминологическое обозначение: гулаҳн (жерло печи), *тӯр* (внутренняя часть), *дахони арақ* (верхняя часть), *мӯҳрини тӯр* (отверстие внутри печи, обеспечивающее тягу), *рафи хумдон* (место, в котором складывают готовые изделия), *мурғак* (дымоход), *қавза* (штукатурка дымохода).

Слово **кулол** (гончар), являясь древним, имело в языке таджикско-персидской литературы такие синонимы, как: *кӯзагар*, *косагар*, *гилкор*, *кулолмард*, *кулолзан*. Данные слова широко использовались в качестве изобразительного средства в творчестве писателей и поэтов:

Дар корғаҳи кӯзагаҳе рафтам дӯш,
Дидам ду ҳазор кӯза гӯёву хамӯш.
Ногоҳ яке кӯза баровард хурӯш,
Ку кӯзагару кӯзахару кӯзафурӯш? [5, 51].

Вчера в гончарную зашёл я в поздний час,
И до меня горшков беседа донеслась.
“Кто гончари вопрос один из них мне задал,-
Кто покупатели кто продавцы среди нас”

Сахроӣён зи косаи чӯбини ту ба танг,
Исқотиёну косагарон аз ту дар фиғон [7, 80].

Слова, относящиеся к гончарному ремеслу, мы можем разделить на следующие группы:

1. Названия инструментов, которые использует гончар: *аспакчӯби дӯкон* (место, где располагается гончар), *мола* (инструмент, придающий форму изделию), *чарх* (вращающийся круг), *тавоча* (деревянный инструмент, имеющий форму шумовки), *гудак* (деревянный инструмент изготовленный в форме ролика, используемый для увеличения объёма кувшина), *каҷқорд* (вид ножа, используемый для шлифовки гончарных изделий), *кӯба* (деревянный молоток), *лесак* (рубанок)

2. Названия гончарных изделий:

2.1. Названия кувшинов: *кӯзача* (маленький кувшин), *кӯзаи овхурак* (кувшин для питья), *кӯгича*, *нимкӯгича*, *кӯзаи гичбул* (вмещающий 1 литр воды), *кӯзаи қулқулак* (кувшин для хранения воды)

2.2. Названия чаш и чашек: *шоҳкоса*, *косаи ошхӯрӣ*, *коси сафолӣ*, *косаи гуловӣ*, *косач*, *коси липак*, *коси кунгирадор*, *коси панҷарадор*, *тағоракоса*.

2.3. Названия керамических и глиняных блюд: *табақи паҳми ошқашӣ*, *табақи чуқураки қаймоқмонӣ*.

2.4. Названия пиал: *пиёлаи майда, пиёлаи калон, пиёлаи пеши меҳмонмонак, нимпиёла.*

2.5. Названия кринок: *сархурма, хурми ҷурготховкунӣ, хурми равгангирӣ, хурми говҷӯшӣ, хурми бузҷӯшӣ, хурми қаймоқгирӣ, хурми овгирӣ, хурми авқотпазӣ, чаҳдеги равганишинкунӣ, чаҳдеги дӯғкашӣ, хурми гӯшакдор, хурми лабгардон, хурми дуқулоқа, қўшқулоқ, хурми каллак, хурми каллакча, лагани сафол, лагани чархӣ, лагани ошхӯрӣ, лагани ошдамкунӣ.*

2.6. Названия изделий, которыми пользуются мужчины: *ностуфкунак, чилимкашак, офтови тораткунак, меҳтар, талвак.*

2.7. Названия других необходимых в обиходе изделий: *лаъличаҳои сафолӣ, намакгирак, қаламмонак, сурмадон, гултувак, гулдон, шамъмонак, чирогтанӯр, донкосаи бедона, донкосаи кавк.*

2.8. Названия детских игрушек: *луфтакча (кукла), ҳуштокча (свисток), кугичаҳушток (свистулька), тўтича, мусича, аспак, қўшқорча, шер, кўгичаҳушток.*

Здесь мы встретились с одним необычным понятием «*кузаи қулқулак*» (~"булькающий кувшин"). Этот вид кувшинов использовали в основном ткачи в своих мастерских для хранения воды и умывания. Этнограф Ершов Н. отмечает, что: "Высоким и узким горлышком этот кувшин явно отличался от других кувшинов. В таких кувшинах ткачи держали около ткацкого станка воду для питья". Кувшин *қулқулак* был необходим для того, чтобы хранить воду холодной [3, 68]. Слово "кувшин" считается выражением одного понятия, однако в Гисарской долине в Каратаге это не совсем так. Там кувшин используется для хранения воды, умывания, хранения домашнего вина, патоки и масла.

1. 3. Названия рисунков, наносимых на поверхность изделий: *товус, рах-рах, бодомча, кунгура, заначирак, ангурча, найза, качак-качак, шона-шона, садбарггул, кафтарча, гули лола, гули доводӣ, савсан, бодомнусқа, морпеч, хати шикаста, хурмо, моҳӣ, мургобӣ, кабӯтар, оҳуюзкосагул, кӯзагул, баргак, пилла, шона, марҷон, қарамфул, гулдон, кордгул, хурӯс, салла, сада, офтобагул, чойҷӯш, бучул, ришта, занҷира, меҳробӣ, найза, бодом, турна, қавс, ҷуфтнайза, кошинсар. Некоторые эти название используются в виде словосочетания: гули каду, гули сурх, пойи уштур, барги бодом, ко(р)ди ош, думи кафтар, қаноти мург, гули намози шом, гули тоҷи хурӯс, гардани уштур, хати уқоб, се хат, барги найза, барги тўморча, барги писта, гули офтоб.*

4. Названия мест, где производятся гончарные изделия: *хокканак, лойхонаи дарун, лойхонаи беруни (постройка, в которой готовят глину), гилхона (гончарная), гармхона (место сушки кувшинов) хиштхона, дўконхона, устохона (здание, в котором находится гончарный круг).*

5. Названия гончарного сырья: *гили сурх, гили зард, ангов, регдор (сорта глины) ишгор, сурб, ангоби сафед, ангоби сурх, ангоби сиёҳ, сафед, кабуд, пишакӣ (разновидности краски);*

6. Названия мастеров гончарной сферы: *кулогар, косагар, гилкор, кӯзагар.*

Все эти слова выражают понятия, связанные с гончарным ремеслом. В классической литературе Хайям в своих рубаи использовал в основном слова *косагар* (~изготовитель чаш) и *кӯзагар* (~изготовитель кувшинов):

Ин *косагаре*, ки косаи сарҳо кард,
Дар *косагари* санъати худ пайдо кард.
Бар хони вучуди мо нагун коса ниҳод,
В-он *косаи* сарнагун пур аз савдо кард.[5:50]

Лепящий черепа таинственный гончар
Особый проявил к сему искусству дар:
Не скатерть бытия он опрокинул чашу
И в ней пылающий зажёг страстей пожар.

Эти диалектизмы связаны с постоянным занятием населения Каратага и, в зависимости от различных видов гончарных работ, в свою очередь, делятся на следующие группы:

2.1. Названия инструментов: *мола, тавонча, гудак, кӯба, лесак;*

2.2. Наименования готовой гончарной продукции: *гичбӯл* (маленький кувшин), *гулоӣ* (чашка), *кугичаҳушток* (свисток, свистулька), *қулқулак* (сосуд с узким горлом);

2.3. Названия гончарного сырья: *сурх, ангов, ишгор, регдор* (сорта глины): *сафет, кавут, тишакӣ* (разновидности краски);

2.4. Наименования видов росписи керамики: *косагул, кунгура, кӯзагул, доирагул, оҳюз, товус;*

2.5. Наименования процессов крашения: *сир, тагсир, русир, ангови сафет, ангови сурх, анговисийо;*

2.6. Названия профессии гончарных мастеров: *гилкор, косагар, кӯзагар, кулолзан;*

2.7. Наименования помещений для гончарного промысла: *устохона* (здание, в котором находится гончарный круг), *лойхона* (постройка, в которой готовят глину), *гилхона* (гончарная), *хумдон, гармхона* (место, где сушат кувшины).

Гончарное ремесло считается одним из народных промыслов Гиссарской долины. В каждом доме мы можем встретить гончарные изделия, изготовленные вручную [2,48].

Как видно, в Гиссарской долине много различных ремесел, и каждый из них выражается при помощи различных терминов и слов. Благодаря развитию гончарного ремесла в Гиссарской долине эти говоры стали ещё богаче новыми терминами и словами.

Литература

1. Бурханова, Х. Лексика гончарного производства в таджикском языке / Х. Бурханова. – Душанбе, 1982. – 110 с.
2. Джурабоев, Р. Родина поэта / Р.Джурабоев. – Душанбе, 1991. – 225 с.
3. Ершов, Н. Каратаг и его ремесло / Н. Ершов. – Душанбе, 1984. – 101с.
4. История таджикского народа. Т. 1. – Душанбе, 1998. – 751с.
5. Омар Хайям. Сто Рубаи / Хайям Омар. – Душанбе, 1984. – 334 с.
6. Пещерова, Е.М. Гончарное производство Средней Азии / Е.М. Пещерова. – М.–Л., 1959. – 201с.
7. Сайидои Насафӣ / Насафӣ Сайидо. Асарҳои мунтахаб. – Душанбе: Ирфон, 1977 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М., 1969. – 951 с.
9. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. – Душанбе, 2006. – 784 с.
10. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе, 1989. – 559 с.

ҶАЊБАҲОИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ЛЕКСИКАИ СОҲАИ КУЛОЛГАРӢ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Дар мақолаи мазкур қайд гардидааст, ки яке аз соҳаҳои хунармандӣ дар водии Ҳисор кулолгарӣ маҳсуб меёбад ва мавҷудияти маҳалли “Кулолгарон” дар ин мавзӯ аз он шаҳодат медиҳанд, ки хунармандӣ дар ин ҷо ба дараҷаи олӣ тараққӣ намудааст. Аввалин масолеҳи кулолгарӣ 10 ҳазор сол қабл сохта шудааст. Муаллиф бар он ақидааст, ки мавзӯи мазкур аз нуқтаи назари забоншиносӣ дар асоси маводи забони тоҷикӣ то ҳанӯз ҳаматарафа марида пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Қайд гардидааст, ки истилоҳи “кулоӣ” дар лаҳҷа шакли талаффузи “кулогарӣ”-ро дорост. Луғати ин соҳаро, асосан, калимаҳои таркибӣ ташкил медиҳанд.

Ба андешаи муаллиф калимаи “кулоӣ”, аз рӯи “кулол” тавассути пасванди –ӣ ташаккул ёфтааст, вожаи “кулолгарӣ” бошад, аз рӯи “кулол” тавассути ҳамроҳ шудани ду пасванд: гар и–и шакли исми маъниро гирифта, ду зинаи калимасозиро аз сар гузаронидааст.

Муаллиф хулосабандӣ менамояд, ки баъзе аз калима ва истилоҳоте, ки дар соҳаи кулолгарӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор истифода мешаванд бо талаффузи худ аз забони адабии тоҷик тафовут доранд. Дар водии Ҳисор навъҳои зиёди хунармандӣ маъмул аст ва ҳар яке аз онҳо тавассути истилоҳу калимаҳои гуногун ифода меёбад. Бо шарофати

рушди соҳаи кулолгарӣ дар водии Ҳисор ин лаҳҷаҳо бо калимаву истилоҳоти нав бою ганӣ гардидаанд.

Калидвожаҳо: кулолгарӣ, лаҳҷа, шева, водии Ҳисор, забони тоҷикӣ, истилоҳ, калима, калимасозӣ, ҳунармандӣ, таҳқиқ.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЛЕКСИКИ ГОНЧАРНОЙ ОТРАСЛИ В ГОВОРАХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В статье отмечается, что наличие квартала “Кулолгарон” (“Гончары”) в Гиссарской долине является свидетельством того, что эта отрасль ремесленничества достигла здесь апогея своего развития. Первые гончарные изделия были сделаны около 10 тысяч лет назад.

По мнению автора статьи данная тема с точки зрения языкознания на основе материалов таджикского языка до сих пор не изучена. Термин “кулолӣ” в диалекте звучит как “кулогарӣ”. Лексика сферы гончарного ремесла является в основном составной.

Автор отмечает, что слово “кулолӣ” образовавшись от корня “кулол” с помощью суффикса –ӣ, слово “кулолгарӣ” от корня “кулол” с помощью двух суффиксов: **гар** и **-и** приняло форму абстрактного существительного, иначе говоря прошло две ступени словообразования.

Автор заключает, что некоторые слова и термины, используемые в области гончарного дела в диалектах Гиссарской долины, от таджикского литературного языка отличаются звучанием. В Гиссарской долине много различных ремесел, и каждый из них выражается с помощью различных терминов и слов. Благодаря развитию гончарного ремесла в Гиссарской долине эти говоры стали ещё богаче новыми терминами и словами.

Ключевые слова: гончарное ремесло, говор, диалект, Гиссарская долина, таджикский язык, термин, слово, словообразование, ремесло, исследование.

THE ETHNOLINGUISTICS LECTURE OF POTTERY ASPECTS INDUSTRIES AT THE DIALECT OF HISOR VALLEY

In this article marked, that the other area of workmanship in Hisor Valley is pottery products and availability section “кулолгарон” (Pottery). In this area the evidence is that the workmanship of this branch reached the apogee of its development here. The first pottery products were made about 10 thousand years ago.

The author quoted that, this theme from the point of view of linguistics haven't learned at the base of tajik materials yet. Also in article is written that the expression of “кулолӣ” in dialect sounds is like “кулогарӣ”. The lecture field of pottery crafts basically is component.

The author noted that the word “кулолӣ” educated from root “кулол” with the support of suffix – ӣ, the word “кулолгарӣ” from root “кулол” with the support of two suffixes “гар” and “и” accepted the abstract form of noun. By the way noted that it has passed two degree of word- formative.

The author effected that some of the used words and terms in the pottery fields has deals in dialect Hisor Valley. They are differed from pronunciation Tajik literature . As you know that in Hisor Valley is many diverse craft and each of them expressed with the support of different terms and words . Due to development of pottery crafts in Hisor Valley this dialect became rich with new terms and words.

Keywords: pottery, dialect, dialect, Hissar valley, Tajik language, term, Kalima, craft, word formation, research.

Сведения об авторе: *Абдуллоева Гулрухсор Зийодуллоевна* – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 917116426, 2329190.

Information about the author: *Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna* – candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., phone: (+992)917116426, 2329190.

ТАҶАССУМИ АЛОМАТҲОИ МАКОНИИ КОНСЕПТИ «ДИЛ» ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ҲУСНИ ТАРҶУМАИ ОН БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Маҳмудзода М.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Консепт – воҳиди манбаи зехнӣ ва равонии инсон, таҷассумгари донишҳои инсонӣ дар бораи муҳити атроф мебошад. Маҷмӯи донишҳо, тасаввурот ва ақидаҳо дар бораи воқеият, ки инсон дар тӯли ҳастии худ ба даст овардааст, дар шуури ӯ дар шакли консептҳо таҷассум меёбанд. Низоми консептҳои дар шуури инсон таҷассумёфта, тасвири ҷаҳонро ташкил медиҳанд. Аз ин бармеояд, ки консепт воҳиди асосии «тасвири ҷаҳон» ба шумор меравад. «Консепт воҳиди амалкунандаи тасвири ҷаҳон» буда [2, с. 15], он таҷассумгари маҷмӯи донишҳои банизодаровардашудаи шуури инсон мебошад.

Консепти «дил» дар забони англисӣ бо лексемаи «heart» ифода ёфтааст. Дил ҳамчун консепти дунёи ботинии инсон зери назорати бевосита қарор гирифта наметавонад, зеро он ба гурӯҳи консептҳои абстрактӣ дохил мешавад ва таҷассуми онҳо дар тасвири забонии ҷаҳон тавассути монанд кардани онҳо бо объектҳои дунёи моддӣ сурат мегирад. Маҷмӯи ин монандкуниҳо аломатҳои консепти «дил»-ро ташкил медиҳанд. Аломати консепт – «тахкурсиест, ки дар асоси он падидаҳои ба ҳам монанднабуда қиёс карда мешаванд» [3, с. 6].

Дил дар пиндори забонии тоҷикзабонон ва англисзабонон ҳамчун маҳзани меҳру муҳаббат инъикос гардидааст. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ дар воҳидҳои фразеологӣ «дил» ба маънои «макон», яъне ҷой барои нигоҳ доштани ҳама гуна эҳсосот, аз ҷумла меҳру муҳаббат мушоҳида мешавад.

Инсон ҳама гуна ҳиссиёту эҳсосоташро дар дил ниҳон медорад. Хусусан, меҳру муҳаббат нисбати касе дар дил ҷой дода мешавад. Аз ин рӯ, муҳаббат ҳамчун ҳисси дилбастагии амиқ нисбати ягон кас дар тасвири забонии ҷаҳони англисзабонон асосан дар дил мавқеъ гирифтааст.

Дар тасвири забонии ҷаҳони англисзабонон макони муҳаббат дил ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар низоми воҳидҳои фразеологӣ забони англисӣ воҳиди фразеологӣ **to have love in one's heart** – тахтул. муҳаббат дар дили касе доштан, яъне *дӯст доштан* ба назар мерасад:

Is there not love in my heart, and constancy in my resolves? [7, с.487]. – *Магар дар дили ман оташи шиқ аланга намезанад* [тахтул. муҳаббат дар дили ман нест] ва қарори ман қатъӣ нест? [5, с. 252].

Чунин ҳолати ҳиссиё ба назар гирифта, «дил» дар тасаввури англисзабонон, инчунин, ба «хона» нисбат дода мешавад, ки дар тасаввуроти ин халқиятҳо ҳамчун хусусияти асосии мавҷудпазирӣ ба шумор рафта, бо ягон чизи азизу қимматбаҳотарин алоқаманд мебошад: **to make room in one's heart** – тахтул. дар дили касе хона (хучра) кардан – яъне *дар дили касе ҷой гирифттан, гирифтори меҳру муҳаббати касе шудан*:

I feel I can easily and naturally make room in my heart for you, as my third and youngest sister [7, с. 743] – *Ҳис мекунам, ки дар дилам, барои шумо хоҳари савумам, ба осонӣ ҷой меёбам* [тахтул. дар дилам хона мекунам] [5, с. 364].

Дар ҷумлаи болозикр тарҷумон ғангоми тарҷумаи воҳиди фразеологӣ **to make room in one's heart** аз воҳиди фразеологӣ забони тоҷикӣ **дар дил ҷой ёфттан** истифода намудааст. Ҷангоми тарҷумаи ҷумлаи зикршуда, тарҷумон аз усули ёфтани муодил ғангоми тарҷума истифода намудааст ва кӯшиш намудааст, ки вожаи калидии “дил”-ро дар забони тарҷума нигоҳ дорад.

Муҳаббат дар воҳидҳои фразеологӣ англисзабонон ҳамчун роҳи тӯлонии ҷӯстучӯ ва рафъи мушкилиҳо фаҳмида шудааст. Ҳолати мазкур дар забони англисӣ бо воҳиди фразеологӣ **to find a way to one's heart**, ки муодили он дар забони тоҷикӣ **ба дили касе роҳ ёфттан** мебошад, ифода ёфтааст:

*Mr. Rochester possessed a fine voice: he did – a mellow, powerful bass, into which he threw his own feeling, his own force; **finding a way through the ear to the heart**, and there waking sensation strangely [7, с. 341] — тахтул. Чаноби Рочестер овози бақувват дорад. Дар ҳақиқат, овози ғафси мардонае дошт чаноби Рочестер, ки дар он ҳиссиёти ба худ хос, маъниҳои баланди таъсирбахш ниҳон буд. Ин овоз ба зудӣ ба дил роҳ меёбад.*

Дар тарҷумаи ҷумлаи болозикр низ тарҷумон аз усули ёфтани муодил истифода намуда, вожаи калидии “дил”-ро ҳифз намудааст.

Ҳамин тавр, муҳаббат ҳамчун ҳисси дилбастагии фидокорона ва амиқ дар дили инсон пайдо шуда, инсонро гирифтори ишқ мегардонад ва дар низоми воҳидҳои фразеологӣ забони англисӣ бештар бо соматизми «дил» ифодаи забонии худро ёфтааст. Ҳангоми интиқоли воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи “дил” аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷумон одатан аз муодилҳои онҳо дар забони тарҷума истифода намудааст.

Инчунин, дил дар тасвири забонии ҷаҳони англисзабонон ҳамчун макони тарсу ҳарос ва ҷасорату далерӣ таҷассум ёфтааст.

Тарс дар натиҷаи омилҳои таҳдидмезу хатарнок ба вуқӯъ меояд. Тарс – ин ҳолати нохуш ва таъсирбахшест, ки инсон онро таҳаммул менамояд. Эҳсос намудани тарс аслан ба «дил» алоқаманд буда, бо роҳ додани ваҳму ҳарос дар «дил» инсон гирифтори тарсу ҳавф мегардад.

Аз робитаи мафҳуми «тарс» бо мафҳуми «дил» ва баъдан бо концепти «дил» бармеояд, ки дар ҳолати тарс инсон изтироб ва номуназзамиро бевосита дар дил аёнӣ мекунад, ҳаракат ва тапиши дил аз меъёри муътадил берун мешавад. Бинобар ин, аз нигоҳи ҳолати ҷисмонӣ ӯ худ физиологӣ ҳама гуна ҳолати равониро инсон бо изтиробу тапиши гуногуни дили худ эҳсос мекунад, ҳарчанд ки тарс дар майнаи сари инсон ба ангишти шурӯъ мекунад.

Аломатҳои ҷойгиршавии *дил* дар ҷисми инсон ва ҷойивазкунии он дар забони англисӣ баръало намудор мегардад. Хусусан, тасаввуроти умумии соҳибзабонон доир ба ҷойҳои асосӣ ва доимии *дил* («миёнҷой», «қафаси сина», «дар дарун») бо ҳам алоқаманд мебошанд. Аломатҳои фазоии *дил* дар забони англисӣ бо тағйирёбии мавқеи дил ифода ёфта, дар низоми воҳидҳои фразеологӣ халқияти мазкур бо маъноҳои маҷозии *дил-даҳон*, *дил-гулу*, *дил-пойафзол*, *дил-пушт*, *дил-тахтапушт* ва *дил-тах* ифодаи забонии худро ёфтаанд.

Дар забони англисӣ *дил аз эҳсоси тарс* ба пойҳо ё пойафзол ва ё ба даҳону гулу меравад: **one's heart leaps into one's mouth or throat** – тахтул. дили касе ба даҳон ё гулуаш мепарад, **to have one's heart in one's boots** – тахтул. дили касе дар пойафзолаш будан, **to bring smb's heart into one's mouth** – тахтул. дили касеро ба даҳонаш овардан, **one's heart falls into one's feet** – тахтул. дили касе бар пойҳояш афтодан, яъне *сахт ҳаросидан*:

When we were about half-way through, I suddenly put my hand upon her arm, for I had heard in the silent frosty air a sound that brought my heart into my mouth — the tap-tapping of the blind man's stick upon the frozen road [12, с. 18]. – Вақте ки ӯ нисфи миқдори қарзи капитанро шумурд, ман ногоҳ дастӣ ӯро сахт қатидам. Дар ҳавои ороми хунук садое баланд шуд, ки аз шунидани ва [тахтул. дили ман ба даҳонам омад] хун дар рағҳои ман ҷаҳм [44, с. 34-35].

Дар ҷумлаи болозикр тарҷумон воҳиди фразеологӣ **to bring smb's heart into one's mouth**-ро ҳамчун *хун дар рағҳои ман ҷаҳм* тарҷума намудааст, ки дар он калидвожаи “дил” дар забони тарҷума ба назар намерасад. Воҳиди фразеологӣ *хун дар рағҳои ман ҷаҳм* муодили маъноии воҳиди фразеологӣ **to bring smb's heart into one's mouth** буда, аз рӯйи сохт ва таркиб тамоман фарқ мекунад.

Ҳамин тавр, таҳлили воҳидҳои фразеологӣ нишон дод, ки дар воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи «дил», ки инъикоскунандаи «тарс» мебошанд, таркиби дилро аломатҳои фазой-макони концепти мазкур ташкил додаанд, ки онҳо ба доираи вожагони рабти бавоситаи концепти «дил» шомил мебошанд. Дар шуури англисзабонон аломатҳои макони концепти «дил» бо маъноҳои маҷозии дил-макон, мавқеи тарсу ҳарос ифодаи забонии худро ёфтаанд. Аломатҳои фазоии концепти

мазкур дар тасвири забонии ҷаҳони халқияти мазкур бо ҳаракатпазирӣ ва мавқеивазнамоии «дил» таҷассум ёфта, бо маъноҳои маҷозии *дил ба поён, дил ба пушт, дил ба ҳалқ, дил ба даҳон ва дил ба пойафзол* ифода ёфтаанд.

Далерӣ корнамоии бошууроно буда, амалишавии он аз инсон бартаарафнамоии тарсу ваҳро талаб менамояд.

Тасаввурот оид ба «дил» ҳамчун макони қувваю неру дар забони англисӣ бо воҳидҳои фразеологӣ **to put courage into the heart** – тахтул. ба дили касе часорат гузоштан, **to put valour into the heart** – тахтул. ба даруни дил шуҷоат гузоштан, **courage glows in one's heart** – тахтул. часурӣ дар дили касе шуълавар шудан ифода ёфтаанд. Дар воҳидҳои фразеологӣ зикршудаи забони англисӣ мафҳуми «далерӣ» бо лексемаҳои «**daring**» (**ҷуръат**), «**valour**» (**шуҷоат**) ва «**courage**» (**часорат**) ифода ёфтааст, ки онҳо ҳаммаъно буда, дар забони тоҷикӣ ҳамчун «далерӣ», «часурӣ», «нотарсӣ» ва «ҷустучолокӣ» тарҷума мешаванд:

As soon as I remembered I was not defenceless, courage glowed again in my heart and I set my face resolutely for this man of the island and walked briskly towards him [12, с. 59]. – Ҳамин ки дидам, ман беҳимоя нестам, [тахтул. часурӣ боз дар дили ман шуълавар шуд] дарҳол **шердил шудам** ва бо қатиъият ба пешвози одами ҷазиранишин рафтам [4, с. 112].

Ҳангоми тарҷумаи воҳиди фразеологӣ **courage glows in one's heart** тарҷумон дар забони тоҷикӣ воҳиди фразеологӣ **шердил шудан**-ро истифода намудааст. Дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон барои инъикоси инсонии часур, далер, симои «шер» истифода мешавад. Дар тафаккури тоҷикзабонон «шер» ҳамчун шоҳи ҳайвонот, ки хеле пурқувват, нотарс ва часур мебошад, тасвир ёфтааст. Аз ин рӯ, тарҷумон ҳангоми интиқоли воҳиди фразеологӣ **courage glows in one's heart** маҳз **шердил шудан**-ро истифода намудааст.

Инчунин, дил дар мафкураи тоҷикзабонон ва англисзабонон ҳамчун макони хотира ва фикру андеша таҷассум ёфтааст.

Дил макони фикру андешаи инсон маҳсуб меёбад. Дил на танҳо барои ифодаи ҳиссиёту эҳсосот истифода мегардад, балки он дар баёни ҳолатҳои маънавӣ ва зехнии инсон низ ғаёлона иштирок менамояд:

I wonder what thoughts are busy in your heart during all the hours you sit in yonder room with the fine people flitting before you like shapes in a magic-lantern [7, с. 376]. – Фаҳмидан меҳостам, ки **чӣ хаёлот** дар сари шумо **ҷарх мезанад** [тахтул. бо чӣ фикрҳои дили шумо банд аст], ҳангоме ки дар меҳмонхона менишинед ва ин аширофзодаҳо ба мисли сояи фонуси сеҳрнок аз нигоҳатон дур намеравад [5, с.193].

Дар забони англисӣ барои нишон додани мавқеи фикру хаёлот вожаи “дил” истифода шудааст, аммо ҳангоми тарҷума тарҷумон аз вожаи “сар” истифода намудааст.

to have thoughts at heart – тахтул. дар дил андешаҳо доштан, яъне *фикр кардан, андешидан*:

I had at heart a strange and anxious thought. Something had happened which I could not comprehend [7, с. 525]. – Маро **фикри аҷоиб ва мушавваши дунболагирӣ мекард** [тахтул. маро фикри аҷоиб ва мушавваши дар дил аст]. Чизе ба вуқӯъ пайваست, ки ман онро дарк карда наметавонистам [5, с. 270].

Дар ҷумлаи болоовардашуда тарҷумон аз усули тарҷума маъноӣ истифода намудааст. Инчунин, тарҷумон калидвожаи “**heart**”-ро ба забони тоҷикӣ интиқол намодааст.

Хулоса, дар шуури тоҷикон ва англисҳо «дил» ҳамчун «ҷой» ва ё «макон» таҷассум ёфтааст. Аз ин рӯ, дар низоми воҳидҳои фразеологӣ ин ду миллат як қатор воҳидҳои фразеологӣ ба назар мерасанд, ки дар онҳо «дил» ҳамчун макони ҳиссиёту эҳсосот ва зехниёт таҷассум гардидааст. Дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон ва англисзабонон «дил» ҳамчун макони меҳру муҳаббат, тарсу харрос, далерию часорат, ғаму андӯх, шодию сурур, хотира ва сирру асрор инъикос гардидааст.

Айният додани *дил ба маҳзан* дар забонҳои англисӣ бо таркибҳои маҷозии «*пур кардан*» ва «*холӣ кардан*» ифодаи забонии худро ёфтааст. Дил-маҳзан метавонад пур аз

ғаму андӯх, шодию сурур, итминону боварӣ ва сирру асрор гардад, ки инсон бо ҳолӣ кардани он метавонад аз онҳо озод гардад:

The King's heart was filled with joy-he could make his escape, now, if Hugo's quest only carried him far enough away [10, с. 75]. – **Дили шоҳро хурсандӣ фаро гирифт** [таҳтул. дили шоҳ аз хурсандӣ нур буд], агар Гуго дуртар равад, гурехтан мумкин аст – фикр мекард [22, с. 151].

Воҳиди фразеологии *one's heart fills with joy*-ро бо истифода аз усули ёфтани муодили тарҷума ба забони тоҷикӣ интиқол додааст, ки дар он калидвожаи “*heart*” дар забони тарҷума нигоҳ дошта шудааст.

Дил аз тарафи тоҷикзабонон баъзан ҳамчун *махзани дорои масоҳат ва жарф, умқи қаъри* фаҳмида мешавад, ки васеъгӣ ва тангии дил ифодагари хислатҳои инсонӣ ва ҳолатҳои равонии ӯ мебошад ва *қаъри дил* самимиятро инъикос менамояд. Аз ин вачҳ, дар низоми воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ воҳидҳои фразеологие ба назар мерасанд, ки дар онҳо «дил» дорои масоҳати гуногун ва қаъри мебошад.

Васеъгии дил дар забони англисӣ ифодагари саховатмандӣ ва олиҳиммати инсон мебошад: **to be large-hearted** – таҳтул. дил васеъ будан, яъне *кушодадаст ва сахӣ будан*; **wide-hearted** – таҳтул. дилвасеъ будан, яъне *саховатманд ва олиҳиммат будан*, ки дар матнҳои бадеӣ бо таври зайл истифода мешавад:

Has a girl of fourteen a heart large enough, vigorous enough, to hold the swelling spring of pure, full, fervid eloquence? [7, с. 136]. – Дарвоқеъ, чӣ тавр **духтараки чаҳордаҳсла метавонад дили матине дошта** [таҳтул. дили васеъ дошта бошад] **бошад**, ки аз он чашимаи соф, ҳамафарогир ва сӯзони суханварӣ чӯш зада барояд [5, с. 70].

Мавриди зикр аст, ки дар забони англисӣ *қаъри дил* самимиятро ифода менамояд: **аз қаъри дил** – яъне, *аз таҳти дил, самимӣ*; **аз таҳти дил** – яъне, *самимона, сидқан*; **from the very bottom of one's heart** – таҳтул. аз қаъри дили касе, яъне *самимона, сидқан*, **in the depth of one's heart** – таҳтул. дар умқи дили касе, яъне *қатъиян, сидқан*:

I resolved, in the depth of my heart, that I would be most moderatemost correct; and, having reflected a few minutes in order to arrange coherently what I had to say, I told her all the story of my sad childhood [7, с. 132]. Ман **қатъиян** қарор додам [таҳтул. дар умқи дилам қарор додам], ки ҳатташимкон ботаҳаммултар, боадолаттар бошам ва якчанд дақиқа сукут варзидам, то суханони худро биандешам, сонӣ қиссаи бачагии пурра нақл намудам [5, с. 68].

Новобаста аз он ки дар забони тоҷикӣ муодили пурраи воҳиди фразеологии *in the depth of my heart* – дар умқи дили касе мавҷуд аст, тарҷумон тасмим гирифтааст, то барои интиқол ҷумлаи мазкур ба забони тоҷикӣ аз усули тарҷумаи маъноӣ истифода намуда, воҳиди фразеологии *in the depth of my heart* ҳамчун **қатъиян** тарҷума намояд.

Ҳамин тавр, таҳлилҳо нишон доданд, ки концепти “дил” дар забони англисӣ на танҳо ҳамчун макони ҳиссиёт, балки, инчунин, маҳзани зеҳниёт низ фаҳмида мешавад. Ва ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои фразеологии забони англисӣ бо ҷузъи “дил” ба забони тоҷикӣ тарҷумон кӯшиш менамояд, то бештар аз усули ёфтани муодилҳо истифода намояд. Маврид ба ёдоварист, ки қисми зиёди воҳидҳои фразеологии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ муодили пурра ва қисми худро доро мебошанд.

Адабиёт

1. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь / А. Кунин. – М. 1984. – 945 с.
2. Марк, Твен. Шоҳзода ва гадо/ Марк Твен (тарҷ. Раҳим Ҳошим). – Душанбе: Ирфон, 1975. – 215 с.
3. Пименова, М.В. Душа и дух: особенности концептуализации / М.В. Пеминова. – Кемерово, 2004 – 368 с.
4. Роберт, Люис Стивенсон. Ҷазираи ҷавоҳирот / Стивенсон Роберт Люис. – Сталинобод, 1952. – 257 с.
5. Шарлотта, Бронте. Ҷен Эйр. Роман. (тарҷ. аз русӣ Салими Зарафшонфар) / Шарлотта, Бронте. – Душанбе: Истикбол, 2010. – 412 с.
6. Arthur, Conan Doyle. Adventures of Sherlock Holmes/ Arthur Conan Doyle. – USA: Quality Paperback Book Club, 1994. – 307 p.

7. Charlotte, Bronte. Jane Eyre/ Charlotte, Bront; edited with an introduction by M. Smith. – Oxford University Press, 1975. – 496 p. M/ Foreign language publishing house, 1960. – 665 p.
8. Lakoff, G. Some empirical results about the nature of concepts // Metaphor and Thought. / G. Lakoff – Ortony A. (ed.) Cambridge: Cambridge University Press. Second edition, 1993. – P. 202-251.
9. Lakoff, G. Women, Fire, and Dangerous Things: (What Categories Reveal about the Mind). / G. Lakoff – The University of Chicago Press. Chicago and London, 1987. – 614 p.
10. Mark, Twain. The Prince and the Pauper/ Mark Twain – New York, 2004. – 230 p.
11. McGraw-Hill's dictionary of American idioms and phrasal verbs// Richard A. – the United States of America, 2005. – 1098 p.
12. Robert, Louis Stevenson. Treasure Island/ Robert, Louis Stevenson. – New York, 1993. – 183 p.

ТАҶАССУМИ АЛОМАТҲОИ МАКОНИИ КОНСЕПТИ «ДИЛ» ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ҲУСНИ ТАРҶУМАИ ОН БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур аломатҳои маконии концепти «дил» дар воҳидҳои фразеологӣи забони англисӣ таҳлилу муқоиса гардида, роҳи усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони тоҷикӣ нишон дода шудааст. Таҳқиқот дар самти забоншиносии маърифатӣ ва тарҷумашиносӣ гузаронида шудааст.

Дар қисми муқаддимавии мақола доир ба концепт ва аломатҳои он маълумоти мухтасар дода шудааст. Дар ин қисми мақола муаллиф, инчунин оид ба аломатҳои маконии концепти «дил» дар забони англисӣ ва роҳи усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони тоҷикӣ маълумот додааст. Воҳидҳои фразеологӣи бо ҷузъи «дил» дар забони англисӣ таҳлил гардида, силсилаи синонимӣ ё тобишҳои маъноии онҳо шарҳ дода шудааст. Барои тақвияти фикр мисолу намунахоро истифода бурда, онҳоро бо далелҳои илмӣ мустаҳкам намудааст.

Ба андешкаи муаллиф, таҳлили воҳидҳои фразеологӣи забони англисӣ собит менамояд, ки концепти «дил» дар тафаккури англисзабонон ҳамчун маҳзани ҳиссиёту эҳсосоти гуногун, аз ҷумла, меҳру муҳаббат, тарсу ҳаррос, ҷасорату далерӣ ва, инчунин, зеҳниёт, яъне фикру андеша, сирру асрор таҷассум ёфтааст. Қисми зиёди воҳидҳои фразеологӣи забони англисӣ бо ҷузъи «дил» дар забони тоҷикӣ муодили пурра ва ё қисмани худро дошта, ҳангоми тарҷумаи асарҳои бадеии англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷумон кӯшиш намудааст, ки аз онҳо истифода намояд.

Дар раванди таҳқиқот методикаи маҷмӯӣ, ки воҳидҳои таҳлили этимологӣ, луғавӣ, ҷузъӣ, лингвокултурологӣ ва концептуалиро дар бар мегирад, босамар истифода гардидааст.

Мақолаи мазкур барои идомаи таҳқиқотии минбаъда дар самтҳои нави забоншиносии муосир – забоншиносии маърифатӣ, фарҳангӣ ва илми тарҷумашиносӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, воҳидҳои фразеологӣ, концепт, маърифат, фарҳанг, дил, тарҷума, тарҷумашиносӣ, роҳҳои тарҷума.

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ПРИЗНАКОВ КОНЦЕПТА “СЕРДЦЕ” В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ ПЕРЕВОД НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В статье анализируются и сопоставляются пространственные признаки концепта “сердце” в фразеологических единицах английского языка и выявлены способы их перевода на таджикский язык. Работа выполнена в рамках когнитивной лингвистики и переводоведения.

Содержательная часть статьи включает краткие сведения о концепте и признаки концепта. В этой части также даются сведения о пространственных признаках концепта «сердце» в английском языке и способы их перевода на таджикский язык. В статье анализируются фразеологические единицы с компонентом «сердце» в английском языке и определяется их синонимический ряд или смысловой оттенок значения. Для усиления

мысли использованы примеры и образцы, и они закреплены научными доводами. Анализ фразеологических единиц английского языка показывает, что сердце в сознании англичан репрезентировано какместилище разных чувств и эмоций, включая любовь, ненависть, трусливость, мужество, а также мысли и секреты. Большинство фразеологизмов английского языка с компонентом «сердце» в таджикском языке имеют свой полный или частичный эквивалент.

В процессе исследования была использована комплексная методика, охватывающая элементы этимологического, лексикографического, компонентного, лингвокультурного и концептуального анализа.

Данная статья будет способствовать проведению дальнейших исследовательских работ в области новейших направлений языкознания – когнитивной лингвистики, лингвокультурологии и лингвистической антропологии и переводоведения.

Ключевые слова: лингвистика, фразеологические единицы, концепт, когниция, культура, сердце, перевод, переводоведение, способ перевода.

REPRESENTATION OF SPATIAL FEATURES OF CONCEPT OF “HEART” IN THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF ENGLISH LANGUAGE AND THEIR TRANSLATION IN TAJIK LANGUAGE

In the article, the spatial features of concept of “heart” is analyzed and compared in English language and the ways of their translation into Tajik language are found out. The thesis is completed in the framework of cognitive linguistics and translation studies.

The descriptive part of the article includes the representation of concept and its features, and also it includes the information about the spatial features of the concept of “heart” in the English language and ways of its translation into Tajik language. The phraseological units with the component of “heart” in English languages is analysed in the article and their synonymous range and meaningful tint of their meaning are revealed. For intensifying the idea examples are used and they are consolidated by scientific proofs.

The analysis of phraseological units of English language shows that the concept of “heart” is represented as a place of different feelings, especially love, fear, bravery and also thoughts and secrets in the cognition of English people. Most of the phraseological units of the English language with the component "heart" in the Tajik language have their full or partial equivalent, and the translator tried to use them when translating English works into Tajik.

In the course of the study, a comprehensive methodology was used that covers the elements of the etymological, lexicographic, component, linguocultural and conceptual analysis.

The results of this article can be used in further researches in the field of new directions of linguistics – cognitive linguistics, linguoculturology and anthropology linguistics.

Keywords: linguistics, phraseological units, concept, cognition, culture, heart, translation, translation science, ways of translation.

Сведения об авторе: *Махмудзода Миджгона* – заведующий кафедрой грамматики и теории перевода Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзада. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992) 908-55-65-01; E-mail: oisha-90@bk.ru

Information about the author: *Mahmudzoda Mijgona* – the head of the department of grammar and the theory of translation of Tajik State Institute of languages named after Sotim Ulugzoda, address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Fazliddin Muhammadiev Street 17/6. phone.: (+992) 908-55-65-01; E-mail: oisha-90@bk.ru

**ЧАНБАҲОИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ КАЛИМАҲОИ АНТОНИМИИ
ИФОДАКУНАНДАИ УРФУ ОДАТ ВА ЧАШНУ МАРОСИМ
ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ**

Лузинаи З.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Дар чараёни нутқ инсон шумораи зиёди воҳидҳои забонро мавриди истифода қарор медиҳад. Масалан, барои ифодаи ҳиссиёт, ҳаяҷони одамон, рӯйдоди ҳодисаю воқеаҳо, тасвири олами берунае, ки моро ихота намудааст, воҳидҳои забонӣ қорбаст мешаванд. Барои ифодаи ин рӯйдоду ҳодиса ва воқеаҳо ба мо воситаҳои забонии зиёд лозим мебошанд, ки яке аз онҳо антонимҳо ба ҳисоб мераванд. Айни замон ба масъалаи антонимҳои лексикӣ диққати зиёд дода мешавад, лекин дар ҳалли баъзе масъалаҳо, аз ҷумла антонимҳои ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим баъзе масъалаҳои ҳалталаб то ҳанӯз боқи мондаанд.

Забоншиносии ҳозира барои он мукамал аст, ки аз як низоми томе, ки ба якдигар саҳт алоқамандӣ дорад, иборат мебошад.

Антонимҳо низ бе ягон муқобила ба ин низом дохил карда мешаванд. Антонимҳо яке аз воситаҳои муҳими ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забон ба шумор мераванд. Антонимҳо калимаҳое мебошанд, ки ба ҳамдигар аз ҷиҳати маъно муқобил меистанд. Дар аксар маврид дар китобҳои дарсӣ ва асару мақолаҳои илмӣ ба ин маънӣ воҳидҳои луғавии “тазод” ва “мутазод” –и арабиро қор мефармоянд, вале дар айни замон дар асарҳои забоншиносӣ бештар вожаи **антоним** маъмул аст [6, 27].

Дар забоншиносии тоҷик баъзе пахлуҳои ин масъалаи муҳим дар асару мақолаҳои Ҳ. Маҷидов, Ҳ.Талбакова Н. Маъсумӣ оид ба антонимҳо фикру ақидаҳои ҷолиб баён шудаанд. Дар бораи антонимҳо профессор Н.М. Шанский чунин овардааст: “Антонимҳо калимаҳои гуногунмаъно мебошанд, ки мафҳумҳои муқобилро ифода менамоянд” [12, 63].

Бояд қайд кард, ки на ҳамаи калимаҳои муқобилмаъно дар забон антоним шуда метавонанд. Масалан, калимаҳои *сиёҳ – сафед; schwarz – weiss* дар ифодаи ранг антоним шуда наметавонанд, лекин дар ибораҳои *бахти сафед – бахти сиёҳ* хусусияти антонимии онҳо баръало намоён аст.

Забоншиносон М. Шҳапасева ва Л. Пазова дар он ақидаанд, ки мо метавонем ба калимаҳои дилхоҳ бо илова намудани пешвандҳое, ки инкорро ифода менамоянд, тобиши антонимӣ диҳем: *зебо – безеб, доно – нодон, зебидан – назебидан, доништан – надоништан* [13, 67- 72].

Бояд ҳаминро зикр намоем, ки антонимия дар забонҳои муқоисашаванда на танҳо тавассути вожаю ибораҳо ифода меёбанд, балки ҷумлаҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки яке муқобили дигаре омадаанд: *Дар ҳама ҷо ҷашну ид эълон шуда буд – Überall wurden es eine Veranstaltung und Feier angekündigt. Дар ягон ҷо ҷашну ид эълон нагардида буд – Es wurden nirgendwo Veranstaltung und Feier nicht angekündigt ; Имрӯз бегоҳӣ дар хонаи арӯсу домод базми арӯсӣ баргузор гардид – Heute Abend fand die Hochzeit im Haus der Braut und des Bräutigams statt-Имрӯз нагоҳӣ дар хонаи арӯсу домод тӯйи арӯсӣ баргузор нагардид – Heute Morgen fand die Hochzeit im Haus der Braut und des Bräutigams nicht statt ; Мо тӯйи одӣ баргузор намудем – Wir haben eine einfache Hochzeit gespielt – Мо тӯйи бошукӯҳу шаҳомат баргузор намудем – Wir haben eine großartige Hochzeit gespielt.*

Антонимҳо ҳодисаи универсалии забоние мебошанд, ки дар забонҳои гуногун мушоҳида мешаванд. Ин гурӯҳи калимаҳо дар нутқи намоёндогони забон мавқеи муайянро ишғол менамоянд, чунки воситаи забоние мебошанд, ки барои сохтани обуранг истифода мешаванд [7, 5].

Гарчанде солҳои охир, мутафаккирони тоҷик ба таҳқиқи антонимҳо дар заминаи баррасии луғати забони адабиёти классикӣ рӯ овардаанд, лекин антонимҳои ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо

забонҳои дигар то ханӯз аз тарафи забоншиносони тоҷик ба риштаи тадқиқ кашида нашудаанд.

Аммо ба ин мавзӯ таваҷҷуҳи олимони рус бештар буда, муқоисаи антонимҳо дар забоншиносии рус бештар омӯхта шудааст. Забоншиноси шинохта Л.А. Новиков дар асари худ «Антонимҳо дар забони русӣ» чунин ибрази ақида намудааст: “Маънидодӣ ҳама гуна муқобилгузориҳо аз мавқеи илм аз асоси фалсафиву мантиқии худӣ онҳо ба берун меояд” [10, 210].

Бояд ҳаминро зикр кард, ки муқоисаи антонимҳо дар рисолаҳои илмӣ муҳаққиқони рус Ж. Конакбаева “Ибораҳои фразеологӣ антонимӣ дар забонҳои англисӣ, русӣ ва қазоқӣ”, О. Лихачева “Таҳлили муқоисавӣ-типологӣ ва сохторӣ-маъноӣ антонимҳо дар забонҳои русӣ ва англисӣ” ва Л. Молонова “Антонимҳо дар забони бурятӣ: ҷанбаҳои луғавӣ дастурии он” хеле хуб ба роҳ монда шуда, хусусиятҳои умумию фарқкунандаи ин навъи вохидҳои луғавӣ дар забонҳои муқоисашаванда баръало нишон дода шудаанд. Антонимҳо дар тамоми ҳодисаю воқеаҳо, ки моро фаро гирифтаанд, дар шуғлу фаъолияти ҳаррӯзаи мо, дар инъикоси олами беруна ба назар мерасанд. Зухуроти калимаҳои антонимӣ дар забон ҳодисаи табиист.

Дар айни замон ба масъалаи антонимҳои лексикӣ диққати зиёд дода мешавад, лекин дар ҳалли баъзе масъалаҳо, аз он ҷумла антонимҳои ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим баъзе масъалаҳои ҳалталаб то ханӯз маҳфуз мондаанд. Ба таҳқиқоти илмӣ забоншиносони пешин така намуда, гуфтан мумкин аст, ки антонимҳо ду хел: луғавӣ ва грамматикӣ мешаванд. Антонимҳои луғавӣ дар бобати аниқ намудани мафҳумҳо, тасвири воқеаҳои мухталифи ҳаёти воқеӣ, зиддиятҳои зиндагии мардум мавқеи калон доранд.

Калимаҳо, ки маъноҳои муқобил доранд, дар луғати ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим хеле зиёд ба назар мерасанд. Ба ақидаи забоншиноси варзида Манукян Д.Д. луғати ифодакунандаи ҷашну маросим, хусусан, маросими оилавӣ сарчашмаи ахбор оид ба маданияту фарҳанги халқ ба ҳисоб меравад [9, 17].

Онҳо дар забон бо роҳи усули гуногун пайдо мешаванд: *маросими марг- das Tod – маросими тӯй- Hochzeit*, *тӯйи сӯфиёна- einfache Hochzeit* *тӯйи боҳашаммат - grosse Hochzeit* ва ғ.

Боиси зикр аст, ки дар забони тоҷикӣ антонимҳо ба мисли синонимҳо дар шакли ҷуфт низ кор фармуда мешаванд, ки дар ташаккули онҳо мавқеи пайвадаҳои **-у, -ю, -ву** бағоят калон аст. “Ҷуфтҳои антонимӣ хусусиятҳои услубӣ дошта, як воситаи муҳими ифодаи образнокии сухан ба шумор мераванд. Онҳоро бо як калима иваз кардан мумкин аст” [8, 43].

Чӣ тавре маълум гашт, ҷуфтҳои антонимӣ нутқи мардумро образнок намуда, маъноӣ онҳоро боз ҳам сахтару васеътар менамоянд: Дар *тӯю мурда* масъулияти худро нишон деҳ! - *Bei den Hochzeit und Beerdigung benimm dich bisschen!* Дар ин ҷумла вожаҳои *тӯю мурда* хусусияти исмӣ дошта ва чун ҷуфти муқобилмаъно ифодакунандаи номи маросим буда, бештар дар нутқи ҳаррӯзаи соҳибзабонон ба назар мерасанд.

Антонимҳо дар ифодаи урфу одат ва ҷашну маросим дар забони тоҷикӣ ва олмонӣ хеле зиёд ба назар мерасанд. Аз ин рӯ, мо онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунем:

3.2.1. Антонимҳои ифодагари урфу одат ва ҷашну маросими мавсимӣ: *хушксолӣ- сарборишӣ die Trockenheit – ohne Trockenheit; сарҳосилӣ - беҳосилӣ - gesegnetes Jahr – nicht gesegnetes Jahr; наврӯзи - баҳосият наврӯзи беҳосият - gutes Jahr - schlechtes Jahr* ва ғ.

3.2.2. Антонимҳои ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросими динӣ. Одатан, ин гуна антонимҳо бештар вожаҳо мебошанд, ки аломату хислати шахсро ифода мекунанд: *намоз хондан - намоз нахондан- Gebet sprechen – nicht Gebet sprechen, beten nicht beten; гуноҳ бахшидан – гуноҳ набахшидан – sündigen, Schuldigen – suldig, unschuldig; биҳиштӣ парадисӣ-дӯзахӣ- höllisch; гуноҳкор- беғуноҳ, Die Schuldig – unschuldig; саховатманд- мумцик- Grosszügigkeit – habgirig; нек- бад - gut – schlecht; мусулмон- кофир - Muslim – Christ; ҳудомарг- ҳудономарг- Gottesfurcht – furchtlos;*

мулло–бесавод- *klug – dumm*; қулай - ноқулай- *angenehmerweise – nicht angenehmerweise* [5, 276].

Ҳангоми таҳлили мавод маълум шуд, ки чуфти антонимии *биҳиштӣ – дӯзахӣ* аз калимаҳои *биҳишт– дӯзах* ташаккул ёфтааст, дар баъзе мавридҳо дар осори ниёгонамон дар шакли *биҳишт – қаҳаннам* мавриди истифода қарор гирифтааст:

Дари *биҳишти* маонӣ ба рӯшон макушо,

Ки ин *қаҳаннамие* чанд нанги аърофанд” [1, 217].

Чӣ тавре маълум гардид, этимологияи калимаи олмонӣ “*die Sünde – гуноҳ*” ҳамин тавр, то ба охир аз тарафи забоншиносони олмонӣ таҳқиқ нашудааст. Албатта, баъзе пешгӯиҳо оид ба баромади ин вожа вучуд дорад, масалан, ба ақидаи бархе аз забоншиносон решаи ин калима баромади юнонӣ дошта, дар гузашта ифодагари маҳфуми “*sons/sontis*, – қарздор, қарздорӣ будааст. Вожаи мазкур дар айни замон дар забони олмонӣ маънои аслиашро нигоҳ доштааст: *Die Sünde - Verfehlung gegen die Gottheit oder ihr Gebot; Handlung, deren man sich schämt, Verstoß, Unrecht; Schuld* - вайрон намудани рафтор кирдор дар назди Худо, вайрон кардани насихат, ҳадисҳо; рафторе, ки боиси шарм мешавад; вайрон намудани қоидаҳои тарбия; содир намудани ноҳақӣ; қарз” [3, 97].

Вожаи “беғуноҳ – *schuldlos*” низ ба истилоҳоти динӣ тааллуқ дошта, дар тафаккури одамон зери ин маҳфум бисёр вақт маҳфуми “муқаддас” дар назар аст. Истилоҳи динии “муқаддас– *die Heiligkeit*” маъноҳои мухталифро дар забони олмонӣ доро мебошад. Агар, ин истилоҳро дар баёни сифати шахс гирем “ шахси муқаддас”, дар ин маврид маҳфуми ин вожа каме тағйир ёфта, маънои “ шахси назди Худо, шахсе, ки тамоми зиндагии хеш ва худро ба хизмати Худо бахшидааст, шахсе, ки тамоми ҳадисаҳои медонад, шахсе, ки ҳамаи қонуни қоидаи шариатро бо тамоми нозуқиҳои ба ҷо меорад, ифода менамояд.

3.2.3. Антонимҳое, ки ба урфу одат ва ҷашну маросими хонаводагӣ далолат менамоянд:

Бояд ҳаминро зикр кард, ки мардуми тоҷик аз сабаби дорои фарҳангу тамаддуни бою ғановатманд буданаш қариб, ки ҳар як рӯзро ба як маросим бахшидаанд. Ва аксарияти ин суннату анъанаҳо дар доираи оила, бо иштироки шахсони наздик гузаронида мешавад. Дар вақти гузаронидани ҷашну маросими оилавӣ бештар антонимҳое, ки ба амалу ҳаракати инсон нигаронида шудаанд, мавриди истифода қарор мегиранд. Ин навъи антонимҳо, асосан, аз калимаҳои гуногунреша ташкил меёбанд, аммо чунин антонимҳое, ки метавонанд аз як реша ба зухур оянд, низ кам нестанд.

Бояд таъкид дод, ки антонимҳо аз як реша тавассути пешвандҳое сохта мешаванд, ки характери гуфтугӯӣ дошта, ба гурӯҳи антонимҳои грамматикӣ дохил мешаванд.

Тавассути пешванди – на ба вучуд омадани калимаҳои антонимии ифодагари урфу одат ва ҷашну маросими хонаводагӣ: Ин пешванд аз асоси замони ҳозираи феъл бештар антоним месозад: *ид қардан– ид нақардан -feiern– nicht feiern*; *тӯй шудан–тӯй нашудан -heiraten (Hochzeit)– nicht heiraten*; *зан гирифта–зан нагирифта -heiraten (verheiraten) – nicht heiraten*; *мурдан– намурдан -sterben – nicht sterben*; *ичро қардан- иҷро нақардан -begehen – nicht begehen*; *фотиҳа хондан- фотиҳа нахондан -zu Gebet rufen – nicht zu Gebet rufen*; *гӯрондан– нагуронидан- begraben – nicht begraben*, *худозада – худоназада* ва ғ. Дар луғати “*Чароғи Ҳидоят*” ба ин маънӣ калимаи “*худогир*” қорбаст шудааст” [11, 90].

Бояд зикр кард, ки дар забони олмонӣ, асосан, ин гуна калимаҳо тавассути ҳиссаҷаи инкории *nicht* инкор карда мешаванд, чунки ин гурӯҳи калимаҳо ҳам дар забони олмонӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ба феъл мансуб мебошанд, аммо ҳангоми тарҷумаи чуфтҳои антонимӣ бояд ҳаминро ба назар гирифт, ки дар забони олмонӣ на ҳамаи феълҳо дорои шакли инкорӣ мебошанд. Дар вақти тарҷума аз як забон ба забони дигар хусусиятҳои хоси забони тарҷумашаванда ба инобат гирифта мешавад. Масалан, таркиби луғавии “*arūse, ки бори аввал шавҳар қарда истодааст*” дар забони олмонӣ танҳо тавассути як вожа “*Brautjungfer*” тарҷума мешавад, баръакс истилоҳи “*шӯйдид*” дар забони олмонӣ тавассути чанд вожа *zum zweiten Mal eine Braut zu sein* ифода меёбад.

3.2.3.2. Тавассути пешвандҳои ба-ва бе- ба вучуд омадани калимаҳои антонимии ифодагари урфу одат ва чашну маросим: Аслан, дар забони тоҷикӣ тавассути пешвандҳои ба-ва бе антонимҳои сифат сохта мешаванд. Барои сохтани ҷуфтҳои антонимӣ низ пешвандҳои ба-ва- бе- дар ифодаи урфу одат ва чашну маросим мавқеи калон доранд: *бафотиҳа-бефотиҳа - betten- nicht betten; бабахт-бебахт - glücklich unglücklich; бахудо-бехудо - Glaubiger- Unglaubiger; баникоҳ-беникоҳ -verlobte - ohne Verlobte ; баҳаё - беҳаё - frech unfrech; банамоз - бенамоз - beten nicht betten* ва ғ.

Дар “Фарҳанги Амид” истилоҳи “намоз” ба маънии парастидан, ниёзу сучуд, бандагӣ ва тоат шарҳ дода шудааст. Инчунин, оварда шудааст, ки “намоз” яке аз фароизи дин, ибодати махсус ва вочибӣ мусалмонон аст, ки ин фаризи панҷ бор дар шабонарӯз ба ҷо оварда мешавад [2, 103].

3.2.3.3. Тавассути ҳиссаҷаи ба ва вучуд омадани калимаҳои антонимии ифодагари урфу одат ва чашну маросим: Дар забони тоҷикӣ бо антонимҳои ҷуфте, ки ба воситаи пайвандаки у пайваст мешаванд, ҳиссаҷаи инкории на омада, ҳолат, амали инсон ва ҳаҷму андозаи ашӯхоро ҳангоми ҷашнгирии иду маросим ифода менамояд: Гандумкӯчаро на шӯро на бенамак пазед. Куртаи наврӯзиамро на калтаву на дароз дӯзед. Ҳавлои тӯйро на ширину на бешакар пазед. Келинро на хушрӯю на бебаширо интиҳоб кунед. Маъракаро на калону на майда кунед.

Агар жарфтар бингарем, дар нутқи харрӯзаи мо аз дигар воситаҳои забонӣ дида, миқдори бештари калимаҳои антонимӣ ба назар мерасанд. Хусусан, дар чашну маъракаҳо мардуми тоҷик теъдоди зиёди калимаҳои антонимиро мавриди истифода қарор медиҳанд, ки ҳар якеи онҳо бо табишҳои маъноии худ аз якдигар фарқ менамоянд. Антонимҳо нутқи ворисони забонро пурмаъноту равшантар ва қувваи суханро ҷозибабаноктар пуртаъсир месозанд. Ба ақидаи Гадов Н., “Антонимҳо ба нутқи мо ҷилои нави маъноӣ бахшида, онро равшан ва муассир мегардонанд”[4, 143].

Калимаҳои антонимии ифодакунандаи урфу одат ва чашну маросим аз нигоҳи таносуби муодилҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Яъне, агар дар як қисми онҳо адади муодилҳои муқобилрав ва муқобилоӣ баробар бошад, дар қисми дигар миқдори яке аз ин муодилҳо бештар аз дигаре камтар аст. Аз ҳамин лиҳоз, антонимҳои ифодакунандаи урфу одат ва чашну маросимро чунин тасниф намудан мумкин аст:

1. Антонимҳое, ки муодили ҳар ду тарафи онҳо баробар аст. Аксарияти ин антонимҳо характери умумитоҷикӣ доранд: *арӯси ғавсақак - арӯси бориқак - dicke Braut - dünne Braut; тӯйи ростакӣ- тӯйи дурӯғӣ - die Ehe - die Scheinahe; бахти сафед - бахти сиёҳ - glückliche unglückliche; духтари тозақор - духтари ифлоскор - saubere schmutzige ; хешу табори дур- хешу табори наздик - nahe Verwandte - Urverwandte .*

2. Антонимҳое, ки муодилҳои муқобилрави онҳо зиёдтаранд: *бебача, бефарзанд- серфарзанд; марғи беҳабар марғи бемаҳал - марғи дер; никоҳи хешӣ, никоҳи таборӣ - никоҳ бо ашхоси бегона; қисмати сиёҳ, қисмати торик - қисмати сафед* ва ғ. Ин навъи антонимҳо дар забони олмонӣ кам ба назар мерасанд.

3. Антонимҳое, ки муодилҳои муқобилоӣ онҳо бештар мебошанд: *келини арӯси танбал - арӯси қобил, арӯси ҷаққон, арӯси чолок; домоди бемаънӣ - домоди бамаънӣ, домоди бафикр, домоди бафаҳм; арӯси серғап - арӯси камғапак, арӯси оромак, арӯси аҳлақак; зани ифлос - зани олуфта, зани тоза, зани сатангча* ва ғ.

Чӣ тавре ки маълум гашт, калимаҳои антонимӣ дар ифодаи урфу одат ва чашну маросим дар забонҳои муқоисашаванда бо роҳҳои гуногун пайдо шуда, таркиби луғавии ин забонҳоро хеле бо ғани гардониданд. Аз сабаби он ки баъзе чашну маросим характери миллӣ дорад, муодилҳои баъзе аз ин навъи антонимҳо дар забони олмонӣ ба назар нарасиданд.

Адабиёт

1. Абдуқодири Бедил. Осори ғазалиёт. Ҷ. 3. – Душанбе, 1991. – 429 с.
2. Алиакбар, Муҳаммад Деҳхудо. Луғатномаи Деҳхудо. Ҷ.8. / Деҳхудо Алиакбар Муҳаммад. – Техрон 1385. – 605 с.
3. Wahring G. Deutsches Warterbuch mit einem Lexikon der deutschen Sprachlehre. - Manchen: Mosaik, 1991. - 1493 s.

4. Гадоев, Н. Лексикаи лахцаи Тағнов / Н. Гадоев. – Душанбе, 2012. – 208 с.
5. Duden, Band 8. das Synonymwörterbuch. -Dudenverlag Mannheim, Zürich, 2010. -1136 s.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 451 с.
7. Лихачева, О.Н. Сопоставительно типологический структурно семантический анализ антонимов в русском и английском языках / О.Н. Лихачева. – Майкоп, 2006. – 162 с.
8. Львов, М.Р. Опыт систематизации лексических антонимов / М.Р. Львов // Актуальные проблемы лексикологии и лексикографии. – Пермь, 1972. – С. 307-3011.
9. Манукян, Д.Д. Обрядовая лексика в русской и английской лингвокультурах, как отражение национального менталитета / Д.Д. Манукян. – Майкоп, 2010. – 168с.
10. Новиков, Л.А. Антонимия в русском языке: семантический анализ противоположности в лексике / Л. А. Новиков. – М.: Русский язык, 1973. –290 с.
11. Сирочиддин Алихони Орзу. Чароғи хидоят / Орзу Алихони Сирочидди. – Душанбе, 1992. - 238 с.
12. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка: пособия для студентов пединститутов. – М.: Просвещение, 1964. – 316 с.
13. Шхапацева, М. Х. ва Пазова Л.М. Антонимы, антонимия, антонимическая парадигма в русском языке / М.Х. Шхапацева ва Л.М. Пазова Л.М. // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. – Майкоп, 2015. – С. 67-72.

ЧАНБАҲОИ ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИИ КАЛИМАҲОИ АНТОНИМИИ ИФОДАКУНАНДАИ УРҒУ ОДАТ ВА ЧАШНУ МАРОСИМ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Дар мақола қайд гардидааст, ки дар забоншиносӣ воҳидҳои забонӣ мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Антонимҳо низ ба ғурӯҳи воҳидҳои забонии маъмул дохил шуда, дар забон нақши муайяно мебозанд, хусусан, антонимҳои ифодакунандаи чашну маросим ва урғу одат.

Ба ақидаи муаллифи мақола аини замон дар забоншиносӣ ба масъалаи антонимҳои лексикӣ диққати зиёд дода мешавад.

Зикр гардидааст, ки аини замон оид ба масъалаи муқоисаи калимаҳои антонимӣ миёни забоншиносон мубоҳисаи илмӣ идома дорад. Дар ин самт саҳми забоншиносони рус бағоят калон аст. Дар барнобари ин, дар ҳаллу фасли баъзе масъалаҳо, аз ҷумла омӯзиш ва таҳқиқи антонимҳои ифодакунандаи урғу одат ва чашну маросим баъзе масъалаҳои ҳалталаб то ҳанӯз боқӣ мондаанд. Ҳол он ки луғати ифодакунандаи чашну маросим, хусусан, маросими оилавӣ сарчашмаи ахбор оид ба маданияту фарҳанги халқ ба ҳисоб меравад.

Муаллиф зикр кардааст, ки антонимҳои ифодакунандаи урғу одат ва чашну маросим дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ бо роҳҳои гуногун сохта мешаванд ва ба ин васила таркиби луғавии ин забонҳоро хеле бою ғанӣ мегардонанд. Аз сабаби он ки баъзе чашну маросим характери миллӣ доранд, муодилҳои баъзе аз ин навъи антонимҳо дар забони олмонӣ ба назар нарасиданд.

Калидвожаҳо: антонимҳо, забон, забони тоҷикӣ, забони олмонӣ, урғу, одат, чашн, маросим, таҳқиқ, омӯзиш, муодил, таркиби луғавӣ.

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНТОНИМИЧЕСКИХ СЛОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ОБЫЧАИ И ТРАДИЦИИ, ЦЕРЕМОНИИ И ОБРЯДЫ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В статье отмечено, что языковые единицы занимают центральное место в языке. Антонимы входят к группе общих слов и играют определённую роль в языке, особенно антонимы обозначающие обычаи и традиции, церемонии и обряды.

А также в статье цитируется, что в данный момент большое внимание уделяется вопросу лексических антонимов.

Автор отмечает, что сегодня относительно сравнения антонимов среди лингвистов дискуссия продолжается. Вклад русских лингвистов в этой области огромен, однако есть ещё

нерешённые вопросы, в том числе вопрос изучения и исследования антонимов, обозначающих обычаи и традиции, церемонии и обряды.

Автор подчёркивает, что антонимы в таджикском и немецком языках образованы разными путями и значительно обогатили лексический состав этих языков.

В связи с тем, что некоторые торжества и церемонии носят национальный характер, эквивалентов некоторых из антонимов не встречаются в немецком языке.

Ключевые слова: антонимы, язык, таджикский язык, немецкий язык, обычай, традиция, торжество, обряд, исследование, изучение, эквивалент, лексический состав языка.

LINGUOCULTURAL ASPECT OF ANTONYMS WORD IMPLIED TRADITION, CUSTOMS AND CEREMONIOUS IN TAJIK AND GERMAN LANGUAGE

In article noted that language units are the central position in the language. Antonyms entered to group of general word and have a definite role in the language, especially antonyms, which implies tradition, customs and ceremony.

However in article quoted that in current moment most attention devoted questions in lexical antonyms.

The author noted that the question of antonyms comparison is presently continued between the linguistics. The Russian linguistics contribution in this sphere is giant, whenever else uncrucial questions including, learning and researching antonyms which denote tradition, customs, ceremonies, whereas the vocabulary ceremony solemnity, especially families exist the source of information about national culture.

The author underlines that the Tajik and German antonyms conform with different ways and mostly being rich with lexical structure of these languages.

According to some ceremony and celebration have national characters, the equivalents of some antonyms are not in German language.

Keywords: antonyms, language, Tajik language, German language, custom, tradition, ceremony, celebration, research, learning, equivalent, lexical structure of the language.

Сведения об авторе: Лузинаи Зафардухт – докторант (Phd) кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 90 888 01 33.

Information about the author: Luzinai Zafarduht - doctorate student (PhD) of the Department of Tajik language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 90 888 01 33.

РАЗНОВИДНОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ДОБРО» В ЧЕТВЕРОСТИШЬЯХ УМАРА ХАЙЁМА*Мирзоева Г.Х.***Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзаде**

«Добро», как понятие философского направления, имея обширное поле значений, используется в художественных произведениях прозаического и поэтического жанра. Сопоставляя лексическое разнообразие периферии значения «добро», в русской и таджикской литературе, можно исследовать его лексико-семантическое средство воспроизведения, так как это понятие является ключевым выражением в литературных жанрах. Оно имеет воспитательную и образовательную цель в исследовании семантических норм. Семантика является лингвистическим термином рассматривающее «...значение и смысл слова, оборота речи» [4, 71] и в настоящее время исследует множество понятий функционирующих в лингвокультурной арене системы языкознания.

На современном этапе в системе исследования слов высшие филологические учебные заведения, их преподавательский состав на занятиях по языкознанию, лексикологии, живому слову, социолингвистике, сопоставительному языкознанию, теории перевода, литературы, литературоведения усердно стараются довести до билингвальной аудитории суть понятия различных слов, периферию словообразовательной системы. Так как в русском и таджикском языках множество выражений действительно являются ключевыми, когда мы исследуем словесные формы их образования в сопоставлении лингвокультурных направлений исследуемых языков в филологической науке. В данной статье мы опираемся на особенности воспроизведения лексико-семантического поля «добро» в четверостишьях жанра рубаи классического периода персидско-таджикской литературы. Здесь мы рассматриваем оригинал и перевод рубаи в двух языках и хотим сопоставить особенности их семантического разнообразия.

Многие средневековые поэты и философы, педагоги и просветители используют это понятие в своих литературных шедеврах, как стиль, оповещающий нечто необходимое в своих мыслях, как элемент порядка и как понятие, имеющее широкую словообразовательную цепь.

В данной статье мы хотим рассмотреть лексико-семантическое многообразие понятия «добро», которое использовал в своих четверостишьях (рубаи) великий поэт, философ, музыкант, мыслитель, литературовед, математик Умар Хайям, о творчестве которого мы знаем множество фактов доказывающих величие его ума и просвещения. Этот великий знаток литературного жанра «рубаи», Гиясуддин Абдуфаттах Умар ибн Ибрахим Хайём (1040 – 1123) родился в городе Нишапур, в период развития и распространения философских понятий морали, этики, религиозных взглядов и поэзии. Именно в этот период необходимыми стали все высокие философского значения понятия (добро, зло, вера, любовь, счастье) в поэзии. Они отражают все истоки размышления о жизни, добре, зле, любви, чести, мужества и миролюбия.

Стихотворный жанр литературы доходил до людей быстрее и считался чем-то возвышенным и философским во всех отношениях. Выбрав ту или иную моральную норму на примере добро, зло, любовь, гордость, мужество, поэты высказывали и прославляли человеческий ум и ответственность в процессе жизни. Исследователи и критики во все времена, на научной основе доказывали, что именно просвещение в человеческой жизни становилось фундаментальной основой цивилизации народа. А «...культурное взаимовлияние разных народов состояло в частности философских, литературных и социальных знаний, в независимости от традиций, религий, образа жизни, культурные ценности народов имеют схожий характер.» [4, 6]

Самым бурным периодом в жизни Хайяма были 1047 и 1097 годы, когда он работал в Исфаханской абсерватории Ирана. Именно в этот период его жизни в

средневековом Иране правила династия Сальджукидов, которые поддерживали мыслителей, поэтов и учёных занимающихся многочисленными науками того времени, именно тогда он создал первый календарь под названием «Календарь Джалоли» опережающий почти на пятьсот лет европейский григорианский календарь. Мы не зря привели этот пример, так как все его научные достижения в области геометрии, астрологии, логики, в литературе, изучении арабского языка параллельно - процветали с его занятием поэзией. А его творения и были достижением «добра» и «добродетели».

В данной статье, мы рассмотрим несколько рубаи Хайёма, где отражается лексико-семантическое поле понятия «добро» в периферии его значения. Они переведены с таджикского языка на русский язык и являются идентичными по семантике. Мы хотим исследовать процесс, в котором поэт показывает необходимость, своевременность, актуальность и желательность описания «добра», как элемента жизни и существования человека.

В сборнике стихотворений «Рубоийёт» Умари Хайём под редакцией Р. Баходура, переведены рубаи с таджикского языка на русский и английские языки. В ходе смыслового перевода мы не замечаем искажений в семантике стиха, мы замечаем точную передачу мысли поэта, его желания и очертания той действительности, где он обитал, его боль и сожаления о бытии, сути жизни на земле. Наша цель показать разнообразие периферии семантики «добро» в русском и таджикском языках на примере лирических произведений классиков персидско-таджикской литературы и выявить их многозначное проявление в тексте рубаи.

Следуя исследованиям русско-таджикского словаря под редакцией М.С. Асимова, рубаи это «...поэтический жанр состоящий из четырёх строк имеющий познавательный и поучительный характер».[4,977] Именно «поучительный характер» жанра рубаи, в восточной литературе рассматривает такие стороны человеческого характера как доброта и злость, справедливость и жестокость, глупость и ум, знание и невежество, положительное и отрицательное.

«Добро», понятие само по себе не консервативное, оно не потеряло своё значение, направление, необходимость как моральное качество человека, до настоящего времени. Следуя этому «добро», имея место в текстах классического периода литературы, исследуется и в настоящий момент. Мы рассмотрим несколько рубаи Хайёма, в которых «Добро» отражает разные семантические явления, и сделаем вывод о том, что ключевой характер понятия «добро» эффективен во всех его значениях.

В выбранном рубаи, семантическое поле отражает значение «добра», как положительное. По сравнению с его противоположным значением, «злом», нет выбора лучше чем «добро», так как оно и настоящее и будущее. В этом варианте «добро» - противостоит по силе «злу»:

***«Смысла нет, перед будущим дверь запираешь,
Смысла нет, перед злом и добром выбирать,
Небо мечет вслепую игральные кости.
Всё, что выпало, надо успеть проиграть».*** [2, 42]

Таджикский вариант данного рубаи;

*Аз ҳарза ба ҳар даре намебояд тохт,
Бо неку бади замона мебояд сохт.
Аз тосаки чарху каъбатайни тақдир,
Ҳар нақш, ки пайдо шавад, он бояд бохт.*

В следующем рубаи “добро” изображает характер дипломатичности, во всех отношениях, в выборе друзей, в сохранении дружественных отношений.

В этом рубаи, «добро» – является элементом дипломатии.

***“И с другом и с врагом ты должен быть хорош,
Кто по натуре добр, в тот злобы не найдёшь.
Обидеешь друга наживёшь врага ты,
Врага обнимеешь друга обретёшь”*** [2, 59].

Таджикский вариант данного рубаи;

*Бо душману дӯст феъли некуй накуст,
Бад кай кунад он, ки одатаи некии хӯст.
Бо дӯст чу бад кунӣ шавад душмани ту,
Бо душман агар нек кунӣ, гардад дӯст.*

В следующем рубаи “добро”, отражает те же необходимые позиции в жизни как и “зло”. Эти два явления шагают в жизни человека в едином темпе, человек по мнению Хайяма не должен напрасно страдать и печалиться, так как судьба предначертана в его жизни всевышним изначально. В этих строках Хайём отмечает, что “добро”- даётся богом, как нечто неизбежное или случайное, его нельзя выбрать, оно живёт в плоти человека. Семантика раскрывается в том, что человек рождается злым или добрым, как бог располагает.

***“Всё, что будет: и зло, и добро пополам
Предписал нам заранее вечный калам.
Каждый шаг предначертан в небесных скрежальях,
Нету смысла страдать и печалиться нам.” [2,67]***

Таджикский вариант рубаи:

*Бар лавҳи нишони буданиҳо будаст.
Пайваста қалам зи неку бад осудаст,
Андар тақдир ҳар чӣ боист, бидод,
Ғам хӯрдану кӯшидани мо беҳуда-ст.*

Рассмотрим следующее четверостишие, где “добро” по мнению Хайёма скрывается в природе человека, если мы провинились, ошиблись или попали в беду, не стоит винить всевышнего. Бог здесь бессилен, так как человек сам причиной своих несчастий или бед. Но есть “добро” в природе человека, она даёт ему надежду на лучшее. В этих строках рубаи говорится, что “добро”- связано с природой человека.

***“Всё и зло, и добро, что людская скрывает природа,
Высшей воле подвластно, и здесь не дана нам свобода.
Ты вину своих бедствий не сваливай на небосвод,
В сто раз хуже, чем твой, подневольный удел небосвода” [2, 122].***

Таджикский вариант рубаи;

*Некиву бадӣ, ки дар ниҳоди башар аст,
Шодиву ғаме, ки дар қазову қадар аст,
Бар чарх макун ҳавола, к-андар раҳи ақл.
Чарх аз ту ҳазор бор бечоратар аст.*

Выбрав следующее рубаи мы сталкиваемся с другим по семантике характера понятия “добро”. Здесь поэт отмечает, что “добро” – это удел. совершив, которое надо бросать его в воду, то есть в переносном смысле не вспоминать о нём и не напоминать сделанное доброе дело, так как оно само желание бога или милосердие, передающееся от человека к человеку. В таджикской пословице “Некӣ куну, ба об андоз”, отражается именно это понятие. Здесь семантически “добро” указывает на - деяние о котором нельзя напоминать, оно просто естественное, необходимое, эффективное в поведении человека.

***“Красавица, ей я желаю счастливей удела!
Быть вновь благосклонной ко мне захотела.
В глаза мне взглянув, вдруг исчезла, как будто сказала,
“Добро совершивши ты в воду бросай его смело [2, 87],***

Таджикский вариант четверостишья;

*Маъшук, ки умраи зи ғамам бод дароз.
Имрӯз ба нав талаттуфе кард оғоз.
Бар чашими ман андохт даме чаиму рафт,
Яъне, ки: “Накӯи куну дар об андоз”.*

Следующее рубаи оповещает “силу” деяния “добра”, оно есть слава и в жизни и в бою. Добрая слава это борьба против позора. Здесь “добро”, воспевается как слава для человека”

***“Если небо враждует со мной –я готов в бой,
Добрый славы лишён - я готов на позор любой.
Кубок полон рубиновоцветным пенным вином...
Ты готов, ли? невидимый меч занесён над тобой”!***[2,118]

Таджикский вариант рубаи;

*Гар сулҳ, наёбам зи фалак, ҷанг, инак
В-ар номи наку набошадам нанг, инак.
Ҷоми майи лаъли арғувонранг, инак,
Он кас, ки намехӯрад, сару санг, инак.*

Далее ещё один рубаи, в котором мы видим другое значение понятия “добро”, Бог всё сотворил и человека и его тело, в котором кипит жизнь, и может быть его ум и мышление, тоже контролирует Бог, а человек бессилен, что то изменить. Здесь понятие “добро” толкуется, как передающийся “дар” от бога.

***“Ты. Боже глину мял, - что делать мне?
Ты ткань мою соткал, - что делать мне?
Всё, что свершаю, - доброе и злое, -
Ты сам предначертал, - что делать мне?”*** [2, 209]

Таджикский вариант четверостишья;

*Ё раб, ту гилам сириштай, ман чӣ кунам?
Паиму қасабам ту риштай, ман чӣ кунам?
Ҳар неку баде, ки ояд аз ман ба вучуд,
Ту бар сари ман навиштай, ман чӣ кунам?*

В следующем рубаи мы наблюдаем совсем иную семантику понятия “добро”. В таджикской пословице; «Некй карда наметавонй, пас бадй чаро мекунй» или “Некй чи бадй дошт, ки боре натавон кард”, заключается в сути этой рубаи. “Бог прощает иногда людей, не сделавших добро, но и люди сделавшие зло тоже просят в судный день о пощаде. Здесь понятие добро семантически отражает «мольбу» о прощении в судный день»

***“Вы, злодейству которых не видно конца,
В Судный день не надейтесь на милость Творца
Бог, простивший не сделавших доброго дела,
Не простит сотворившего зло, подлеца”.***[2,300]

Таджикский вариант рубаи;

*Эй нек накардаву бадихо карда,
В-он гаҳ ба лутфи ҳақ тавалло карда.
Бар авф макун така, ки ҳаргиз набувад,
Нокарда чу карда, карда чун нокарда.*

И так мы просмотрели несколько вариантов рубаи великого Хайёма и выяснили, что лексико-семантическое поле, с периферией его разнообразия отражает различные явления в жизни человека. В различных вариантах:

- «добро», - побеждает по силе зло;
- «добро», - элемент дипломатии;
- «добро», - данное порядочное действие человеку богом, как нечто неизбежное или случайное, внезапное, необходимое;
- «добро», - удел, о котором нельзя напоминать, оно просто естественное, необходимое, эффективное в поведении человека;
- «добро», - как слава для человека;
- «добро», как противоположное значению понятию “зло”, нечто свершаемое, которым располагает Бог;
- “добро”, как предначертание;

- “добро”, как мольба, помилование.

Во всех поэтических строках мы наблюдаем следующее - “Бог прощает добрых по натуре людей, люди не сделавшие добро, тоже желают пощады, люди сделавшие зло иногда просят в судный день о пощаде и многое другое, где ключевое место даётся именно добру, как действию человеческой природы. Добро напутствует человека в период всей его жизни. И следует отметить, что оно живёт и в жизни человека, и в его философских размышлениях, и в передаче его чувств через поэзию.

Мы хотим вникнуть в логику понятия «добро». Гетманова А. Д. отмечает, что «...в логике, индукция является умозаключением от знания меньшей степени общности к новому знанию большей степени, то есть от отдельных частных случаев, вникая которым мы переходим к общему суждению.»[3,49]

Именно «добро», есть нечто логическое-индивидуальное в поведении человека, которое от частного переносится к общему, к обще-необходимому или тому, чему человек должен подчиняться. Здесь играет роль индуктивное умозаключение. Итак, мы пришли к выводу, что лексико-семантическое поле «добро» имеет широкий профиль своего воспроизведения в жизни человека, в устном народном творчестве, в литературных произведениях поэтического и прозаического жанра. Все поэты и писатели в русском и таджикском языках, опираются на выше названное понятие, так как оно имеет позитивное направление в культурном развитии человеческого «Я».

Семантическое поле понятия «добро» распространяется в литературных произведениях всех народов и наций. Мы можем отметить, что это лингвистическое понятие имеет «международный» характер, но означает одно и то же, позитивное влияния на развитие всех культурных ценностей. Они проявляются не только в рубаи но и в частушках, пословицах, поговорках разных стран, этим отмечая свою лингвокультурологическое распространение на мировой языковой арене. В пословицах и поговорках многих народов мы видим, что понятие «добро» имеет свою позицию распространения. Например: в узбекских пословицах:

- Кто добром вернёт, а кто злом швырнёт;
- Чем желать соседу худо, пожелай себе добра;
- Стал бы злой добряком,
- Стал бы мир цветником [7,48].

В русских пословицах можно выявить множество примеров с различными семантическими оттенками:

- Доброе дело питает и разум и тело;
- Добро тогда будет добро, когда люди похвалят;
- Доброе слово лучше мягкого пирога.[6,121]

Но, о рубаи великого Хайёма мы можем сказать, что они входят в культурные и литературные ценности всего человечества, отражают силу добра, как «оружие» против всего того, что мешает жить, мыслить, созидать человечеству.

А так же, в рубаи великого поэта семантическое разнообразие данного понятия с научно-философской точки зрения, отражает такие значения, как:

-сентиментальность, (от фр. sentiment-«чувство» свойство психики, восприимчивость, мечтательность. Настроение, при котором все внешние впечатления действуют преимущественно на чувство, а не на разум мысли) [4, 56]

- обзорность (образность в широком смысле слова как живость, наглядность, красочность изображения - неотъемлемый признак всякого вида искусства, форма осознания действительности с позиций какого-то эстетического идеала) [4, 61].

- объективность (объективность - принадлежность объекту, независимость от субъекта, характеристика факторов или процессов, которые не зависят от воли или желания человечества) [4, 93]. Все эти научные определения в области лингвистики определяют характер их значений и распространения.

Данная статья не является законченным диспутом о распространении лексико-семантического поля «добро». Мы можем в дальнейшем рассмотреть и другие

литературно-языковые аспекты, где это понятие может стать ключевым в исследовании научных понятий в языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асимов, М.С. Русско-таджикский словарь. / М.С. Асимов. Русско-таджикский словарь. –М.: Русский язык, 1985. –1280 с.
2. Баходуров, Р. Умари Хайём. Рубоиёт./ Р Баходуров, -Душанбе: Энциклопедияи миллии Тоҷикистон, 2009. – 472 с
3. Гетманова, А. Д. Логика. Учебное пособие / А.Д. Гетманова. Логика. -М., 1986. -286 с.
4. Касаткин, Л.Л. Современный русский язык. Словарь-справочник / Л.Л. Касаткин, Л.Л. П.А. Лекант. – М.: Просвещение, 2010. – 300 с.
4. Мудрость веков. 5-ое издание. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 304 с
5. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М., 2010, - 939 с.
6. Русские пословицы и поговорки. – М.: Худож. лит., 1988. – 430 с.
7. Узбекские народные пословицы и поговорки. Издание 6-ое. –Ташкент, 1995. – 90 с.

ГУНОГУНШАКЛИИ МАВҚЕИ ЛУҒАВӢ ВА СЕМАНТИКИИ МАФҲУМИ “НЕКӢ” ДАР РУБОИЁТИ УМАРИ ХАЙЁМ

Дар мақола масъалаи мавқеи луғавӣ ва семантикии мафҳуми “некӣ” дар рубоиёти Умари Хайём мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар марҳилаи муосир ба омӯзиши маънои калимаҳои дорои мафҳуми баланд ва ба ҳам алоқаманд дар забони тоҷикӣ ва русӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мегардад. Онҳо дар асарҳои назмӣ мавқеи калидӣ дошта, барои ифодаи мазмуни баланди фикр истифода мешаванд.

Чунин мафҳумҳо ба монанди некӣ, бадӣ, ҷасорат, хушбахтӣ, ғурур, ҳаёт дар сохтори калимасозӣ омӯхта шуда, маънои луғавии онҳо дар ҷорҷӯбаи меъёрҳои тарбиявии тамоми забонҳои дунё ҳамчун мавод истифода мешаванд.

Муаллифи мақола шаклу намудҳои аз ҷиҳати семантикӣ гуногуни мафҳуми калимаи “некӣ”-ро дар рубоиёти Хайём таҳлил намудааст. Ба андешаи муаллиф, шоир мафҳуми “некӣ”-ро ҳамчун калимаи калидӣ дар рубоиёти худ истифода бурда, ба ин васила қарзи инсонии худро ҳамчун шоир иҷро кардааст. Ҳамзамон адиб мардумро ба некӣ ҳидоят намуда, эҳсосот ва дарки баланди мафҳуми ҳаётро дар мисраҳои шеърӣ худ таҷассум намудааст.

Дар мақола акси тасвири мафҳуми “некӣ” ифшо шудааст, ки он дар маънавиёти инсон мавқеъ дошта, дар калимасозӣ нақши баланди забонӣ низ дорад.

Мақола маводест, ки барои омӯхтани ҷанбаҳои фалсафӣ ва озодипарастӣ, илмию забоншиносӣ ва тарбиявии мафҳуми дорои сатҳи баланди “некӣ” дар забонҳои муқоисашаванда.

Ключевые слова: некӣ, семантика, назм, рубоиёт, адабиёт, забон, калима, тарбия, фалсафа, маданият, забоншиносӣ, муқоиса.

РАЗНОВИДНОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ДОБРО» В ЧЕТВЕРОСТИШЬЯХ УМАРА ХАЙЁМА

Статья исследует вопрос функционирования лексико-семантического поля «добро» в четверостишьях (рубаи) Умара Хайёма. В русском и таджикском языках на современном этапе изучения и сопоставления семантики слов, мы рассматриваем вопрос взаимосвязи лексических форм, понятий. Они являются ключевыми в передаче мыслительного эталона поэтических произведений.

Такие понятия как, добро, зло, мужество, счастье, гордость, жизнь, уже исследованы в словообразовательной системе, где и изучаются лексикологические значения понятий используемых в рамках воспитательных норм, как материал во всех языках мира.

Статья рассматривает все виды использования понятия «добро» и распространения его семантического разнообразия на примерах рубаи Умара Хайяма. Как поэт Умар Хайём, используя понятие «добро» как ключевое слово, выполнял свой человеческий долг перед народом. Он давал напутствия, воспитывая дух народа, объясняя всё то простое на высшем человеческом мироощущении - в стихотворных строках.

В статье раскрывается широкий профиль изображения понятия «добро», так как оно живёт в человеческой морали и в то же время имеет строгий лингвистический статус в исследовании словообразования.

Статья является материалом для исследования философских и свободлюбивых, научно-лингвистических и воспитательных сторон понятия высокого уровня - «добро» в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: добро, семантика, поэзия, рубаи, литература, язык, слово, воспитание, философия, культура, лингвистика, сопоставление.

VARIETIES OF THE FUNCTIONING OF THE LEXICO-SEMANTIC FIELD “GOOD” IN THE QUATRAINS OF UMAR KHAYYOM

The article explores the question of the functioning of the lexico-semantic field "good" in the quatrains (rubies) of Umar Khayyom. In the Russian and Tajik languages at the present stage of studying and comparing the semantics of words, we consider the issue of the relationship of lexical norms and concepts. They are key in conveying the mental standard of poetic works.

Such concepts as good, evil, husbandhood, happiness, pride, life, have already been studied in the word-formation system, where the lexicological meanings of the concepts used in the framework of educational norms in all languages of the world are studied.

The article discusses all uses of the concept of "good" and the dissemination of its semantic diversity on the examples of the ruby of Umar Khayyam. The poet, using the concept of "good" in his ruby as a keyword, fulfilled his human duty as a poet. He gave parting words educating the spirit of the people, explaining all that simple at the highest human attitude in poetic lines.

The article reveals a wide profile of the image of the concept of “good”, since it lives in human morality and at the same time has a strict linguistic status in the study of word formation.

The article is a material for the study of philosophical and freedom-loving, scientific-linguistic and educational sides of the concept of a high level - "good" in comparable languages. We came to the conclusion that this concept in Tajik and Russian languages reflects all the best that a person has achieved and has been praised in literary works for centuries without losing its meaning.

Keywords: good, semantics, poetry, rubies, literature, language, word, upbringing, philosophy, culture, work, linguistics, comparison.

Сведения об авторе: *Мирзоева Гулджахон Халиловна* – старший преподаватель кафедры русского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 918734133, E-mail: mirsoeva.guljahon@mail.ru

Information about the author: *Mirzoeva Guljahon Khalilovna* - senior lecturer of the Department of Russian language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 918734133, E-mail: mirsoeva.guljahon@mail.ru

Осори Аҳмади Дониш бинобар ифодагари воқеоти таърихӣ ва иҷтимоӣ будан дар он топонимҳои хоси забони тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ, ҷунонӣ ва русӣ ба ҷашм мерасад. Аз давраҳои хеле қадим номи мавзёҳо бо номи қавмҳо, халқиятҳо, кӯҳҳо ва дарёҳо гузошта мешаванд. Топонимҳои хоси забони тоҷикӣ низ баёнгари таърихи ташаккул ва ҷойгиршавии мавзёҳои тоҷикнишин мебошанд. Ин шаҳрҳо ва минтақаҳо дар тӯли таърих дар тамаддуни ҷаҳонӣ маъруф гардидаанд. Қариб ҳамаи ин топонимҳо дар сарчашмаҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ, адабӣ ва фарҳангҳо бинобар таърихи кӯҳан доштан омадаанд, масалан:

Бадахшон – номи вилоят дар Хуросон ва феълан вилояти мухтор дар ҳайъати Тоҷикистон. Дар “Ғиёс-ул-луғот” номвожаи мазкур чунин шарҳ гардидааст: “Бадахш муҳаффофи Бадахшон; ва бадахши музоб киноя аз лаъли Бадахшон ғудохташуда, ки иборат аз шароби сурх бошад” [4, с. 121].

Дар “Худуд-ул-олам” низ дар бораи Бадахшон маълумот дода шудааст: “Ҳамзамон, дар Бадахшон шаҳрест бисёрнеъмат ва ҷои бозаргонон. Ва андар вай маъдани сим аст ва зар ва бечода ва лочвард ва аз Таббат мушк бад-он ҷо баранд” [7, с. 61]. Ба қавле луғатшиносон Бадахшонро “макони балахш” номидаанд. Ба қавли Ғафуров ин ба балахш ба Бадахшон иртиботе надорад. Маънои дигаре, ки Ғафуров зикр намудааст, ба забонҳои эронии қадим тааллуқ доштани топоними мазкур буда, Бохтариҳо онро Паитиухшана, яъне кишвари Ваҳши Боло меномиданд. Калими ухш ҳамон Вахш аст [3, с. 19].

Аҳмади Дониш, ки аз сиёсати ҷаҳонии замонаш тавассути ҳамсухбатонаш огоҳ мегардид, чунин меорад: “Ба ғарази мо аз тасаллут дар замини Ҳиндустон ва ин ҳама ихроҷот кардан, пай ба он замин бурдан аст ва дар он роҳ кушодан. Ва моро бо давлати Расӣ бар сари ин кон гуфтугӯст. Ва алҳол миёни мо ва Бадахшон як кӯҳ восита аст миқдори серӯза роҳ. Ва тараддуд дорем, ки аз ин кӯҳ роҳ ба матлаб бикушоем” [1, с. 188].

Балх - Дар “Ғиёс-ул-луғот” номвожаи мазкур чунин шарҳ гардидааст: оварда шудааст: “номи шаҳр аз Хуросон (аз “Бурҳон” ва “Мунтахаб”); ва ба фатҳатайн (яъне Балах) хондан хатост” [4, с. 140].

Дар “Худуд-ул-олам” Балхро ҳамчун “шаҳре бузург аст ва хуррам ва мустақарри хусравон будааст андар қадим” муаррифӣ намудааст. Муаллиф меорад, ки “ва андар вай биноҳои хусравон аст бо нақшҳо ва коркардҳои аҷаб ва вайрон гашта. Онро “Навбаҳор” хонанд. Ва ҷои бозаргонон аст. Ва ҷое бисёрнеъмат аст ва ободон ва боркадаи Ҳиндустон аст. Ва ўро рӯдест бузург, аз худуди Бомӣён биравад ва ба наздики Балх ба дувоздаҳ қисм гардад ва ба шаҳр фууруд ояд” [7, с. 58].

Бохтар – номи давлат, ки дар “Авасто” зикр шудааст. Ба қавли “Ғиёс-ул-луғот” Бохтар “ба маънии машриқ аксар аст ва гоҳе ба маънии мағриб низ меояд. Ва лафзи бохтар муҳаффафи боахтар аст. Ва ахтар офтобро гӯянд ва моҳро низ ахтар мегӯянд; ва ба маънии мулки Хуросон ва навоҳии Қандаҳор (аз “Рашидӣ” ва “Бурҳон” ва “Муайид” ва “Мадор” ва “Ҷаҳонگیرӣ” ва “Кашф” ва “Шарҳи Ҳоконӣ”)” [5, с. 179]. Бохтарро арабҳо “умул-Булдон”- “модари шаҳрҳо” номидаанд. Номи Бохтар дар “Авасто” дар шакли Апахтар ё Апахзар зикр ёфтааст(29). Ба қавле маънои Бохтар аз ахтар гирифта шудааст [3, с. 30].

Бухоро - номи шаҳр дар Суғди қадим ва имрӯз яке аз вилоятҳои қалони Ҷумҳурии Ёзбекистон. Аҳмади Дониш худ зодаи ин шаҳри бостонӣ буда, яке аз таҳаллуқҳои худро бо номи “ал-Бухорӣ” низ ёд менамояд. Дар “Ғиёс-ул-луғот” номвожаи мазкур чунин шарҳ гардидааст: “номи шаҳр аз турон: муштак аз бухор, ки ба маънии илм аст. Чун дар он шаҳр уламо ва фузало бисёр буданд, ба Бухоро мавсум карданд (аз “Латоиф”); ва муаллиф гӯяд, ки бухор ба маънии илм дар кутуби дигар ба назар наёмад” [4, с. 119].

Бухоро шаҳре бузург аст ва ободонтарин шаҳрест андар Мовароуннаҳр ва мустақарри малики Машриқ аст. Ва ҷое намнок аст ва бисёр меваҳо ва бо обҳои равон. Ва мардумони вай тирандозанд ва ғозипеша. Ва аз ӯ бисот ва фарш ва мусаллои намоз хезад неку, пашмин ва шӯра хезад, ки ба ҷойҳо бибаранд. Ва ҳудуди Бухоро дувоздаҳ фарсанг андар дувоздаҳ фарсанг аст. Ва деворе ба гирди ин ҳама даркашида ба як пора ва ҳама работҳо ва деҳҳо аз андаруни ин девор аст [7, с. 61]. Ба қавли Б.Ғафуров маънои Бухоро аз калимаи санскритии вихара “дайри буддой” иборат мебошад. Андешаи дигар, Пухор ё Бухор маънои макони илмро дорад [3, с. 31].

Аввалин китобе, ки дар бораи ин шаҳр маълумот додааст, ин “Таърихи Бухоро”-и Наршаҳӣ мебошад, ки овардааст: “Абӯлҳасани Нишобурӣ дар китоби “Ҳазоин-ул-улум” оварда аст, ки шаҳри Бухоро аз ҷумлаи шаҳрҳои Хуросон аст, ҳарчанд оби Ҷайхун дар миён аст. Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср гӯяд, ки номҳои Бухоро бисёр аст ва дар китоби ҳеш Нумичкат овардааст ва боз ҷои дигар дидам Бумискат овардааст, ва ба ҷои дигар ба тоӣ навиштааст “Мадинат-ус-Суфрия”, яъне Шаҳристон руин, ва ҷои дигар ба тоӣ “Мадинат-ут-туҷҷор”, яъне шаҳри бозургонон. Ва номи Бухоро аз он ҳама маъруфтар аст ва ба ҳеҷ шаҳре аз Хуросон чандин ном нест. Ва ба ҳади се номи Бухоро Фоҳира омадааст” [6, с. 4].

Дар мунозираи марди фарангӣ ва Қозизодаи Бухорӣ Аҳмади Дониш оид ба мавқеъ ва сатҳи ҳаёти иҷтимоӣ сиёсии аморати Бухоро маълумоти кофӣ додааст: “...мулки Бухоро ҷӣ миқдор замини обод ва солеҳи заръ дорад?» – Гуфтам: «Шарқан ва ғарбан тақрибан понздаҳ фарсах, шимолан ва чанубан ҳашт фарсах». – Гуфт: «Самарқанд?» – Гуфтам: «Султони он». – Гуфт: «Насаф?» – Гуфтам: «Нисфи он». – Гуфт: «Аскарӣи Бухоро чанд аст?» – Гуфтам: «Дар айёми амн аскарӣи дохилӣ – се ҳазор, дар авқоти ошӯб – аз ҳавошӣ дувоздаҳ ҳазор ва бо замми атрофи баида бист ҳазор». – Гуфт: «Мавҷиби ин ҳашам чист?» – Гуфтам: «Дувоздаҳ ман ғалла». – Гуфт: «Ғалла аз кучост?» – Гуфтам: «Аз ушр ва хироч». ...» [2, с. 588].

Аморати Бухоро дар нимаи дууми асри XVIII таъсис ёфта буд, ки пас аз Инқилоби Октябр аз байн меравад. Нахустин амири он Муҳаммадраҳимбӣи манғит мебошад, ки соли 1753 ба тахт менишинад ва минбаъд аз ҳисоби Ҳисор, Самарқанд, Шаҳрисабз, Хучанд ва Бухорои шарқӣ заминҳои худро зиёд мекунад. Амронии манғит Шоҳмурод – Амир Маъсум [1785-1800], Ҳайдар [1800-1826], Насрулло [1826-1860], Музаффар [1860-1885], Абдулаҳад [1885-1910], Олимхон [1910 - 1920] мебошанд.

Гелон – Дар “Ғиёс-ул-луғот” номвожаи мазкур ҷунин шарҳ гардидааст: номи мулкест ва номи деҳест наздики Бағдод, мавлиди ҳазрати шайх Абдулқодир раҳматуллоҳи алайҳи; ва Ҷелон (Ҷилон) муарраби он аст. [2, с. 202]. Гелон ноҳияест чудо миёни Дайламон ва Ҷибол ва Озарбодাগон ва дарёи Хазарон. Ва ин ноҳияест бар саҳро ниҳода Сапедрӯд хонанд, миёни Гелон бибурад ва ба дарёи Хазарон уфтад. Ва ин Гелон ду гурӯҳанд: як гурӯҳ миёни дарё ва ин рӯданд ва эшонро «ин сӯи рӯдӣ» хонанд ва дигар гурӯҳ миёни рӯд ва кӯҳанд, эшонро «он сӯи рӯдӣ» хонанд. Аммо аз ин сӯи рӯдиёро ҳафт ноҳия аст бузург, ҷун Лофачон. Миёлфачон, Кашкаҷон, Барфҷон, Дохил, Тичин, Ҷама [7, с. 83].

Дамованд (форсӣ: دماوند) – шаҳри таърихӣ, маркази шаҳристони Дамованди устони Техрон (аз 1936); Дар доманаи қаторкӯҳҳои Албурз қарор дошта, номаш аз кӯҳи Дамованд бархостааст. Аҳолиаш 56315 нафар (2012), бо лаҳҷаи тоҷибони форсӣ гуфтугӯ мекунад. Масоҳаташ 2066 км².

Дизах//Дизак – Номи ин шаҳр дар “Ҳудуд-ул-олам” ҷунин баррасӣ гардидааст «шаҳракест, андар вай оби равон аст. Ва ба наздикии ӯ ҷоест Марсманда хонанд ва он ҷо дар ҳар сола як рӯз бозор бувад, ки гӯянд, он рӯз дар он бозор афзун аз сад ҳазор динор бозаргонӣ кунад» [7, с. 64].

Дайлам - Дар “Ғиёс-ул-луғот” дар мавриди номвожаи мазкур шарҳ омадааст, ки: “тоифаи маъруф; ва саҳтӣ ва бало ва душманон ва гурӯҳ ва дурроҷи нар (аз “Мунтахаб”); ва ба маънии касе, ки модараш аз Ҳабаш ва падараш аз турк бошад, ё баръакс бувад (аз “Муайид” ва “Канз”); ва дар “Сироч-ул-луғот” навишта, ки делама (ба

ёи мачхул ва ломи мафтӯҳ) номи мулкест, ки мӯи мардуми он ҷо мучаъад бошад” [4. с. 352].

“Худуд-ул-олам” Дайламонро аз лиҳози ҷойгиршавии худудӣ чунин шарҳ медиҳад: “Дайламон, ноҳиятест Дайлами хосса, ки аз ин ноҳият бошанд, миёни Табаристон ва Ҷибол ва Гелон ва дарёи Хазарон ниҳодааст. Ва ин мардумон ду гурӯҳанд: як гурӯҳ бар карони дарё бошанд ва дигар гурӯҳ андар кӯҳҳо ва шикастагиҳо. Ва гурӯҳе андар миёни ин ҳар ду қавм аст. Аммо ин ки бар карони дарёст, эшонро даҳ ноҳият аст хурд чун Лутро, Ворпуво, Ланко (Ланго), Марад, Ҷолакӯд (Ҷолакӯд), Каркӯд, Динорӯд, Ҷудоҳанҷон, Салонрӯдбор, Ҳавсам [7. с. 61]. Маънои луғавии калимаи «дайлам» дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [8, с. 314]. «Ҷулом», «банда», «хизматгор» маънидод шудааст.

Кармина - “Худуд-ул-олам” дар бораи Кармина ин гуна маълумот меорад: “Кармина, Дабусӣ, Рабанҷан шаҳракҳоеанд андар Суғд ба роҳи Самарқанд. Ободон ва бонемат ва обҳои раво ва дарахтон [7, с. 62]. Наршаҳӣ дар китоби “Таърихи Бухоро, ки иншои онро аз зарурати набудани китобе ба забони тоҷикӣ дар бораи Бухоро медонад, чунин ишора дорад, ки “ва Кармина аз ҷумлаи рустоҳои Бухорост ва оби ӯ аз оби Бухоро аст ва хирочи ӯ аз хирочи Бухоро аст. Ва вайро рустои алоҳида аст ва масҷиди ҷомеъ дорад. Ва аз Бухоро то Қармина ҷаҳордаҳ фарсанг аст” [6, с. 12].

Кеш-// Нахшаб – шаҳр дар Ўзбекистон, Шаҳрисабзи имрӯза. Дар “Ғиёс-ул-луғот” чунин тавсиф гардидааст: “Ба маънии хӯй ва одат; ва ба маънии таркаш, ки дар он тир гузоранд; ва ба маънии дин ва мазҳаб; ва номи шаҳр дар ҷазираи баҳри форс; ва навъе аз катон; ва номи ҷонваре, ки аз ӯ пӯстин созанд; ва дарахти шимшод; ва лафзест, ки ба вақти шатранҷбозӣ дар маҳалли худ ғоянд ва мардумони ин замон ба ҷои он кишт ғоянд ва ин хатост; ҷӣ кеш сигаи амр аст, ба маънии дур шав; ва дар шатранҷ низ ҳамин мурод аст (аз “Бурҳон” ва “Рашидӣ) ” [5, с. 186].

Кирмон - номи шаҳри маъруфи Эрон. “Ғиёс-ул-луғот”: “номи шаҳрест аз Порс (аз “Латоиф”); ва дар “Музил” навишта, ки ба фатҳи аввал (яъне, Кирмон) аст ва гоҳе билқаср (яъне, Кирмон) ояд. Фарши он ҷо бағоят нафис бошад ва зираи сиёҳ аз навоҳии он хуб ба ҳам расад” [5, с. 166].

Кобул - “номи шаҳре аз билоди шимолии Ҳиндустон муттасили мулки Тӯрон (то лафзи шаҳре аз “Бурҳон” аст) аст” [5, с. 156].

“Худуд-ул-олам” низ дар бораи Кобул чунин овардааст, ки “... ўро ҳисорест муҳкам ва маъруф ба устуворӣ. Ва андар вай мусалмононанд ва ҳиндувонанд ва андар вай бутхонаҳост. Ва ройи Қиннавҷро мулк тамои нағардад, то зиёрати ин бутхона накунад. Ва ливои мулкаш ин ҷо банданд ” [8, с. 22]. Ба андешаи Ғафуров номи шаҳр дар Ригведа дар шакли Кубҳа ёд шудааст, ки номи дарё будааст. Эҳтимол аст, ки номи дарё ба номи шаҳр мусаммо шудааст. Маънои Кобул маълум нест. Дар забони туркманӣ номи шаҳр ба Марӣ мубаддал шудааст [3, с. 70].

Аҳмади Дониш аз суҳбати Яҳёхоҷа самти Кобулро ба хонанда нишон медиҳад: «Вақте ки азимати хуруҷ кунӣ, аввалан туро ба Ҷалолобод бояд рафт, баъд ба Пишоварва он гоҳ ба Кобул».

Қазвин – Дар “Худуд-ул-олам” чунин маълумот оварда шудааст: “Қазвин (шаҳрест), аз гирди вай борае. Ва эшонро яке ҷӯи об аст, ки андар миёни мазгити ҷомеъ гузарад ва ҷандон аст, ки бихӯранд ва мардумоне.... он ҷо меваи неку бошад.” [7, с. 61].

Марв – номи шаҳри қадим дар Хуросон. Дар бораи Марв дар “Худуд-ул-олам” омадааст, ки: “Марв шаҳре бузург аст ва андар қадим нишасти мири Хуросон он ҷо будӣ ва акнун ба Бухоро нишинад. Ва ҷойе бонемат аст ва хуррам ва ўро қухандиз аст ва онро Тахмураи қардааст. Ва андар вай кӯшқҳои бисёр аст ва он ҷои хусравон будааст. Ва андар ҳамаи Хуросон шаҳре нест аз ниҳоди бозори вай неку. Ва хирочашон бар об аст. [7, с. 56]. Дар “Ғиёс-ул-луғот” оварда шудааст: “бар вазни савр; номи шаҳрест аз Хуросон; ва номи гиёҳест хушбӯдор (аз “Бурҳон”) ” [7, с. 254]. Марв шаҳре бузург аст ва андар қадим нишасти мири Хуросон он ҷо будӣ ва акнун ба Бухоро нишинад. Ва ҷойе бонемат аст ва хуррам ва ўро қухандиз аст ва онро Тахмураи қардааст. Ва андар вай кӯшқҳои бисёр аст ва он ҷои хусравон будаанд. Ва андар ҳамаи

Хуросон шаҳре нест аз ниҳоди бозори вай некӯ. Ва хирочашон бар об аст. Ва аз вай панбаи нек ва уштурғоз ва фулота ва сирка ва обкома ва чомаҳои қаззин ва мулҳам хезад. ... Наршаҳӣ дар “Таърихи Бухоро” чунин меорад, ки “ва Абӯмуслим, раҳматуллоҳ, аз Марв берун омад ва аз роҳи Омӯй ба як манзил ба Қашмиз лашкароғоз зад. [6, с. 55-56]. Марбут ба калимаи “марғ” – алафзор мешуморанд.

Табаристон - “Ғиёс-ул-луғот”: “мулки Табаристон, аз тавобеи Эрон дар иқлими ҷаҳорум; ва дар замонаи қадим он мулк маскани девон буд (аз “Бурҳон” ва ғайри он)” [5, с. 221].

Мочин - он тарафи кишварҳои Чин. Аҳмади Дониш бинобар зиёд будани ҳамсухбатонаш дар маҳфилҳо оид ба вазъи ҷаҳон иттилоот дошт ва дар ин маврид дар “Наводир-ул-вақоъ” дидаи мумкин аст: “Ва адади халоиқи Осиё, ки Эрону Тӯрон, Чину Мочин, Ҳиндустону Арабистон ва Шом ва баъзе билоди Рус ва Туркистон аз ин ҳисса аст, шашсад миллион ба тахмин пайваст.” [2, с. 179].

Нахшаб – номи шаҳр дар Бухоро. Дар «Худуд-ул-олам» дар бораи Нахшаб омадааст: «Нахшаб шаҳрест бисёрнеъмат ва ободон бо кишт ва барзи бисёр. Ва ўро як рӯд аст, ки андар миёни шаҳр бигзарад» [8, с. 69].

Аҳмади Дониш роҷеъ ба Нахшаб дар “Наводир-ул-вақоъ” аз хотироти сафараш меорад: “Ва ман дар ҳине, ки тасаввури имороти импиротури Рус кунам, ҳам дар он ҳол он имороти Бухоро ва Самарқанд ва Кеш ва Нахшаб маа фаршу палос ва асбобу адавати ҳар қадом: ҷо ба ҷо дар назарам ҳувайдо будааст, ба шакле, ки офтоб ҳамчунин: дар нимрӯз бар иморот афтад ва сояҳо бар замин афтода, агарчи ин иморатро дар рӯзи абр дида бошам” [2, с. 12].

Озарбо(а)йҷон - номи давлат ва дар қадим мулке дар тавобеи Эрони бостон. Ба қавл ва шаҳодати мусаннифи “Ғиёс-ул-луғот” Озарбойҷон “муарраби Озарбойгон, ки мулкест дар ҳадди ғарбии Эрон, дорулиморати он ҷо шаҳри Табрез ва тафсилаш дар Азрабҷон марқум хоҳад шуд (аз “Бурҳон” ва ғайра)” [2, с. 17, 22]. Озарбайҷон ҳамчун макони оташ медонанд. Собикан Аррон меномиданд. Отурпот ба забони эронӣ бостон маънои “нигаҳдорандаи оташ” –ро дошт. [2, с. 80].

Омул - номи шаҳр дар Эрон. Ба қавли муаллифи “Ғиёс-ул-луғот” Омул “номи шаҳре аз Мозандарон (аз “Бурҳон” ва “Мадор” ва “Сироч-ул-луғот” [2, с. 28].

“Худуд-ул-олам”: “Омул шаҳрест азим ва аз қасабаи Табаристон аст. Ва ўро шаҳристонест бо хандак, бебора ва аз гирди рабази вай аст ва мустақарри мулуки Табаристон аст. Ва ҷои бозаргонон аст. Ва хостаи бисёр аст. Ва андар вай уламои бисёранд ба ҳар илме. Ва обҳои равонаст саҳт бисёр. Ва аз вай чомаи катон ва дастори хайш ва фарши табарӣ ва ҳасири табарӣ ва ҷӯби шамшод хезад, ки ба ҳама ҷаҳон ҷое дигар набвад.” [2, с. 14, 36].

Порс – номи ҳудуд, ки арабҳо Форс номанд. “Ғиёс-ул-луғот”: “ба маънии мулки Форс, ки мавсум аст ба номи Порс ибни Пахлави ибни Сом ибни Нӯҳ алайҳиссалом, зеро ки дар тасарруфи ӯ буд. Ва дар қадим тамоми Эронро Порс мегуфтанд. Ва ҳоло чанд шаҳр аст: Шероз ва Язд ва Кирмон ва Байзо ва Истаҳр ва Фирӯзобод ва Гозарун (аз “Қашф” ва “Бурҳон” ва “Рашидӣ” ва “Ҳиёбон” ва ғайри онҳо); ва Порс дар туркӣ паланги дарандаро гӯянд (аз “Фирдавс-ул-луғот”)” [4, с. 158].

Рай - номи шаҳр дар Эрон, ки альён Техрон ном гирифтааст. “Ғиёс-ул-луғот”: “шаҳрест дар Ироқи Аҷам (аз “Бурҳон”); ва дар баъзе шурӯҳи “Сикандарнома” навишта, ки миёни Рай ва Бухоро рӯди Ҷайхун ҳоил аст; ва билфатҳ ва ташдиди ё (яъне рай) ба маънии сероб шудан (аз “Мунтахаб” ва “Латоиф”)” 4, с. 386].

“Худуд-ул-олам”: “Рай шаҳрест азим ва ободон ва бохоста ва мардум ва бозаргонони бисёр. Ва мустақарри подшоҳи Ҷибол,зин, обҳои эшон аз корез аст. Ва аз кай карбос ва бурд ва пунба ва ғазора ва равған ва набид хезад. Ва аз навоҳии (вай) тайласонҳои пашмини нек хезад [4, с. 61].

Самарқанд – номи шаҳри қадим дар Суғд, ки пештар Мароқанд ва аз он ҳам қадимтар Афросиёб ном дошта ва макони маъмурияти Афросиёб будааст. “Ғиёс-ул-луғот”: “муарраби Самарқанд; соҳиби “Муайид” ва “Қашф” навиштаанд, ки дар “Таврихи Табарӣ” марқум аст, ки Самар номи подшоҳе ва канд ба забони туркон

шаҳрро гӯянд; ва маънии таркибии он шаҳри Самар аст, тамма каломухумо. Ва Ибни Халликон дар “Таворих”-и худ ва Шарешӣ дар “Шарҳи Мақомоти Ҳарирӣ” навиштаанд, ки ганд (ба кофе ачамӣ) ба маънии хароб ва Самар номи подшоҳ шаҳреро хароб карда буд, лиҳозо он шаҳрро Самарганд гуфтандӣ. Ҳоло муарраб карда Самарканд гӯянд. Ва соҳиби “Рашидӣ” навишта, ки дар асл Шамарканд (ба шини муъчама), зеро ки Шамар ибни Яқш ибни Абраҳа бо аҳли мадинаи Суғд ҷанг нумуда ва баъди фатҳ кардан мадинаи Суғдро вайрон карда, шаҳр аз сари нав таъмир нумуда, Шамарканд ном ниҳод; ва қанд дар луғати Мовароуннаҳр ба маънии шаҳр ва қария бошад” [4, с. 435].

Наршаҳӣ: “Самарканд шаҳре бузург аст ва ободон аст ва бо неъматӣ бисёр ва ҷои бозаргонӣ ҳама ҷаҳон аст. Дар “Таърихи Бухоро” “Ҷабраил... гуфт: “Номи яке аз ин шаҳрҳоро ба тозӣ Қосимия хонанд ва ба порсӣ Яшканд, дуввумро ба тозӣ Самарон хонанд ва ба порсӣ Самарқанд, сеюмро ба тозӣ Фоҳира хонанд ва ба порсӣ Бухоро” овада шудааст” [6, с. 23]. Донишманди франсавӣ Шарпанте тахмин кардааст, ки номи Самарқанд маъхуз аз қадимаи “асмара” –сангин аст [3, с. 97].

Аҳмади Дониш дар осори худ ҷандин маротиба дар бораи Самарқанд ёд мекунад ва аз зумра нотаъвоҷибии ашрофзодаҳои даврро бо тамасхӯр ишора намудааст: “Ҷунонӣ эшон аз Бухоро, масалан, Самарқандро боз ҷамеи иморатиҳи ва ашхосиҳи ба асбобу олот бубинанд, ё бияниҳи мутобиқи хориҷ хабар диҳанд” [2, с. 147].

Роҷеъ ба топонимия маъхазу сарчашмаҳои таърихӣ ҷуғрофӣ, асарҳои илмӣ ва тадқиқотӣ дар ҷанд соли охир ба анҷом расидааст, ки барои омӯзиши масъалаи ғавқ имконият додаанд ва шумораи асосии топонимияи осори Аҳмади Дониш номҳои ҷуғрофӣ ҳастанд, ки ҷун воҳидҳои томи луғавӣ ин ё он забон дар сарчашмаи маъхазҳои таърихӣ, қомусу фарҳангҳои собиқа тафсиру таъбир гаштаанд.

АДАБИЁТ

1. Берунӣ, Абӯрайҳон. Китоб-ут-тафҳим / А. Берунӣ. – Душанбе: Дониш, 1973. – 146 с.
2. Дониш, Аҳмад. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 2. / Аҳмади Дониш – Душанбе: Дониш, 1988. – 344 с.
3. Ғафуров, О. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ / О.Ғафуров. – Душанбе: Маориф, 1983. – 144 с.
4. Ғиёсуддин, М. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. / М. Ғиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1987. – 490 с.
5. Ғиёсуддин, М. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.2. / М. Ғиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1988. – 480 с.
6. Наршаҳӣ, М. Таърихи Бухоро / М. Наршаҳӣ. – Душанбе, 2012. – 480 с.
7. Ҳудуд-ул-олам минал машриқ ва минал мағриб (таҳияи А. Ҳасанов). – Душанбе: Бухоро, 2014. – 588 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Ҷ.1. – М.: СЭ, 1969. – 951 с.

ШАРҲИ БАЪЗЕ АЗ НОМҲОИ ҶУҒРОФӢ ДАР ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ

Таҳқиқи топонимика дар забонишиносии тоҷик ҳанӯз аз солҳои 60-уми асри ХХ ибтидо ёфта, дар ин муддат осори зиёде роҷеъ ба ин масъала ба таъбир расидааст. Номҳои дорои мафҳуми хоса буда, дар забони форсӣ-тоҷикӣ бо дарназардошти таъсири воқеаҳои замони мухталиф, аз зумраи нуфузи дини ислом ба тағйирот дучор гардидааст. Дар осори Аҳмади Дониш номҳои ашхос, давлатҳо, таҳаллусу лақаби одамон, лақаби ҳайвонот, номҳои шаҳру деҳот, баҳру дарёҳо, ҷирмҳои осмонӣ, офатҳои табиӣ ва ғайра хеле зиёд ба назар мерасанд.

Дар осори Аҳмади Дониш ба омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи маводи топонимика таваҷҷуҳи зиёд зоҳир гардида, дар забонишиносии тоҷик ин масъала бори нахуст дар доираи мақолаи мазкур мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор гирифта, натиҷаи он барои таърихнигорӣ, ҷуғрофия, мардумшиносӣ, бостоншиносӣ, фолклоршиносӣ ва шевашиносӣ аз манфиат ҳолӣ нест.

Ҳарчанд ки тадқиқоти алоҳида дар баҳши ономастикаи асарҳои классикони форсу тоҷик ба анҷом расида бошад ҳам, аммо роҷеъ ба топонимикаи «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш тадқиқоти алоҳида ба анҷом нарасидааст. Муаллифи

мақолаи мазкур бори аввал кӯшидааст, ки роҷеъ ба «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш тадқиқоти ономастикӣ ба анҷом расонад.

Маводи ономастикии асарҳои Аҳмади Дониш дар маҷмӯъ, номҳои қаҳрамони таърихӣ, ривоятӣ, паёмбарон, олимону адибони қарни гузашта ва ҳамзамонон номҳои шаҳру манотиқи васеи ҷаҳонро дар бар мегирад. Осори Аҳмади Дониш дар маҷмӯъ, насри маорифпарварии адабиёти охири асри XIX-ро дар бар гирифта, дар ташаккули насри навини тоҷик заминаи устуворе гузоштааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки роҷеъ ба номҳои ҷуғрофӣ дар осори Аҳмади Дониш маълумот диҳад. Аз диди муаллиф номҳои ҷуғрофӣ дар осори Дониш минтақаҳои мухталифи ҷаҳонро фаро мегиранд.

***Калидвожаҳо:** топонимика, сарчашма, лугат, навъи наср, баҳсҳои фалсафӣ, антропонимҳо, номҳои арабӣ, таркиби лугавӣ, забон, маърифат, фазо, вақт, ономастика, ҷузъи таркибӣ, забониносии, таърихи инкишоф, мавҷудияти номҳо, исми хос, топонимика, номҳои ҷуғрофӣ.*

ОПИСАНИЕ НЕКОТОРЫХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АХМАДИ ДОНИША

Изучение топонимии в таджикском языкознании восходит к 60-м годам XX века, за это время было завершено множество работ по данному вопросу. Название имеет особое значение и было изменено в персидско-таджикском языке под влиянием событий разных времен, а также влиянием ислама. В произведениях Ахмади Дониша много имен людей, государств, прозвищ людей, прозвищ животных, названий городов и деревень, морей и рек, небесных тел, стихийных бедствий и так далее.

Комплексное исследование топонимии в трудах Ахмади Дониша – первое исследование в области таджикского языкознания, которое полезно для историографии, географии, этнографии, археологии, фольклора и лингвистики.

Хотя некоторые исследования проводились в области ономастики персидских и таджикских классиков, отдельного исследования топонимии «Наводир-ул-вақоеъ» Ахмади Дониша не проводилось. Автор статьи впервые попытался провести ономастическое исследование «Наводир-ул-вақоеъ» Ахмади Дониша.

Ономастический материал произведений Ахмада Дониша в целом включает имена исторических и легендарных героев, пророков, ученых и писателей прошлого века, а также названия городов и регионов мира. В целом произведения Ахмади Дониша включают просветительскую прозу конца XIX века и заложили прочный фундамент для формирования новой таджикской прозы. В этой статье автор попытался представить информацию о географических названиях в произведениях Ахмади Дониша. С точки зрения автора, географические названия в произведениях Дониша охватывают разные регионы мира.

***Ключевые слова:** топонимия, словарь, тип прозы, философские дебаты, антропонимы, арабские имена, лексическая структура, язык, имя, история, поэты, просвещение, пространство, время, ономастика, лингвистическая составляющая, история развития, существование имен, имя собственное, топонимия, географические названия.*

DESCRIPTION OF SOME GEOGRAPHICAL NAMES IN THE WORKS OF AHMADI DONISH

The study of toponymy in Tajik linguistics dates back to the 60s of the twentieth century, during which time many works were completed on this issue. The name has a special meaning and was changed in the Persian-Tajik language under the influence of events of different times, under the influence of Islam. In the works of Ahmadi Donish, there are many names of people, states, nicknames of people, nicknames of animals, names of cities and villages, seas and rivers, heavenly bodies, natural disasters and so on.

A comprehensive study of toponymy in the writings of Ahmadi Donish is the first study in the field of Tajik linguistics, which is useful for historiography, geography, ethnography, archeology, folklore and linguistics.

Although some studies were carried out in the field of onomastics of the Persian and Tajik classics, a separate study of the toponymy "Navodirulvakoe" by Ahmadi Donish was not carried out. The author of the article first attempted to conduct an onomastic study "Navodirulvakoe" by Ahmadi Donish.

The onomastic material of the works of Ahmad Donish as a whole includes the names of historical and legendary heroes, prophets, scientists and writers of the last century, as well as the names of cities and regions of the world. In general, the works of Ahmadi Donish include educational prose of the late 19th century and laid a solid foundation for the formation of new Tajik prose. In this article, the author tried to present information about place names in the works of Ahmadi Donish. From the author's point of view, place names in Donish's works cover different regions of the world.

Keywords: *toponymy, source, dictionary, type of prose, philosophical debate, anthroponyms, use, Arabic names, lexical structure, language, name, history, poets, allies, leadership, education, city, space, time, onomastics, linguistic component, , history of development, existence of names, proper name, research methodology, spheres of life, toponymy, geographical names, sources.*

Сведение об авторе: *Шамсуддинова Махтоб – аспирантка кафедры таджикского языка и информационного обеспечения управления Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Ф. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992) 904 24 10 83; E-mail: mahtovbishamsiddinzoda@gmail.com*

Information about the author: *Shamsuddinova Mahtob - Postgraduate student of the Department of Tajik Language and Management Information of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, F. Mukhammadiyev, street 17/6. Phone (+992) 904 24 10 83 E-mail: mahtovbishamsiddinzoda@gmail.com*

ХУСУСИЯТҲОИ ЛИНГВИСТИИ ЧАНДЕ АЗ НЕОЛОГИЗМҲОИ ҒАЗАЛИЁТИ ШОИРОНИ САДАИ XIV

Калонова М.Ч., Шарипов Ш.Р.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино,
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таркиби луғавии забон манзараи умумии забонро таҷассум намуда, зиёд будани калимаҳо дар забон шохиди бой будани лексикаи он аст. Ҳамеша инкишоф ва такмил ёфтани забон дар лексикаи забони тоҷикӣ инъикос меёбад. Таърихи забон бо таърихи халқ алоқаи ногустастанӣ дошта, дар ҳаёти ҷамъият ба сабаби инкишофи доимии он мафҳумҳои зиёде пайдо мешаванд, ки барои ифода намудани онҳо калимаҳои нав лозим мешаванд. Ин гуна калимаҳои нав “неологизмҳо” ном дошта, аксар аз калимаҳои ҳуди забон сохта ё интиҳоб карда мешаванд [6, 59]. Неологизмҳо калимаҳоеанд, ки дар аввали пайдоиши худ дар забон ғайрифайёл буда, баъдан, бо мурури замон ба гурӯҳи лексикаҳои файёл шомил мешаванд.

Мавзӯи неологизм ва ё наввожаҳо ҳама вақт дар мадди назари забоншиносони маъруфи дунё буд ва ҳаст. Аз солҳои ҳокимияти Шӯравӣ яке аз аввалин таҳқиқоти пурарзишро доир ба неологизмҳо Р.А. Будагов ба анҷом расонидааст. Ин забоншинос назарияҳои дар он давра маъмулро таҳлил карда, ба хулосае меояд, ки калимаҳои нав “бо роҳи сунӣ ба вучуд намеоянд. Онҳо аз захираҳои дар забон мавҷудбуда бо роҳи калимасозии он сохта мешаванд”. Олими мазкур неологизмҳоро ба 4 гурӯҳ: 1) *неологизмҳои луғавӣ*, 2) *неологизмҳои маъноӣ*, 3) *неологизмҳои услубӣ (потенциалӣ)* ва 4) *неологизмҳои услубии фардӣ (окказионализмҳо)* [5, 3] ҷудо кардааст.

Дигаре аз муҳаққиқони мавзӯи “неологизмҳо” олими рус Л.А. Брагина буда, наввожаҳои солҳои 60-умро ҳамаҷониба омӯхта, омили пайдоиш, ифодаи маъноҳо, сохтори грамматикӣ ва этимологии аксари онҳоро мавриди таҳқиқ қарор додааст. (5, 4)

Дар хусуси калимаҳои нав олими рус Д.И.Писарев чунин меандешад, ки «ҳар як ифода ҳамчун формула ва ё лавҳаи ин ё он ғояи қимати муайяндошта табдил меёбад. Адибони боистеъдод инро мушоҳида карда, ҳамон замон эҳсос мекунанд, ки он ифода батамом қудрати худро аз даст додааст ва зарурати пешниҳод кардани ифодаи нави тару тозае ба ҷойи он расидааст» [8, 251].

Гуфтан бамаврид аст, ки дар масъалаи таҳқиқи неологизмҳои забони тоҷикӣ вазъият дигаргунатар аст ва дар ин мавзӯ таҳқиқоти муҳаққиқони тоҷик нисбат ба забоншиносони рус хеле кам ва ангуштшумор ба назар мерасад. Доир ба мавзӯи мазкур навиштаҳои З. Шарифова, Ф. Ҷӯраев, С. Фатхуллоев, М.Муҳаммадиев, Ҳ.Талбакова ва Ю. Нурмаҳмадов иқдоми нахустин маҳсубанд [7, 6]. Дар соли 2007 зимни таҳқиқ муаллифи рисолаи «Категорияҳои лексикӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо дар ашъори Лоик Шералӣ» қайд намуда буд, ки «дар забоншиносии тоҷик ҳанӯз масъалаи неологизмҳои забони ашъори ягон шоири муосири тоҷик мавриди таҳқиқоти алоҳидаи илмӣ қарор нагирифтааст, дар ҳоле ки адабиёти форсу тоҷик аз замонҳои гузашта то имрӯз яке аз маъхазҳои асосии забони адабии муосир ҳисоб меёбад [7, 6]. Аммо, хушбахтона, тайи 10 соли охир мо метавонем, чанд қорҳои таҳқиқотиро, ном барем, ки ба таҳқиқи неологизмҳои забони тоҷикӣ равона шудаанд.

Муҳаққиқон М. Муҳаммадиев, Ҳ.Талбакова ва Ю. Нурмаҳмадов дар хусуси неологизмҳо ё худ наввожаҳо андеша доранд, ки калимаҳо дар як замони муайян неологизм мешаванд ва ба назари хонанда чун мафҳуми фавқуллода тозаӣ ҳаёти воқеӣ таассуроти нави ғайриодӣ мебахшанд.

Дар ин радиф, инчунин, метавон аз муҳаққиқ М.О.Музофиршоев ном бурд, ки рисолаи худро ба мавзӯи “Наввожаҳо ва усулҳои тавлиди онҳо дар забони адабии муосири тоҷик (дар асоси маводи матбуоти солҳои 90-уми асри XX ва ибтидои асри XXI)” [5] бахшидааст. Мавсуф тавонистааст, ки дар рисолаи худ наввожаҳои солҳои 90-уми садаи гузаштаро ба риштаи таҳқиқ кашад ва дар ин самт муваффақ ҳам гаштааст. Забоншиносии номбурда таъкид мекунад, ки “дар эроншиносии муосир таҳқиқоти

неологизмҳо мавзӯи нав буда, дар ин хусус олимон: Амирпуёни Шево, Мирзочалолдин Каззоӣ, Дориюши Ошӯрӣ, Алиашраф Содирӣ, Саид Вораста, Ҳасан Ҳабибӣ бо тақя ба забоншиносии хориҷӣ ибрази ақида кардаанд. Масалан, А.Шево навроҷаҳоро ҷунин муқаррар кардааст: “Ба таърифи доиратулмаориф Вики Пидё навроҷаҳо калимаҳоеанд, ки ба тозагӣ ибдоъ шудаанд ё метавон, онҳоро амали сохти як вожа ё гурӯҳ донист”. Навроҷагӣ метавонад, мустамзили қорбурди вожаҳои қадимӣ дар маъноӣ тоза бошад, монанди ин ки ба вожаҳо ё гурӯҳҳои мавҷуд маонии тоза бубахшем” [5, 5]

Ҳамҷунин, доир ба ин масъала аз ҷониби муҳаққиқи тоҷик А.М. Тураев чанд мақола [10; 11; 12] таълиф гаштааст.

Муҳаққиқи тоҷик М. Ҳайдаров дар мақолаи «Поэтизмҳо бо вожаи «гул» дар ашъори Лоик Шералӣ» чанд калимаи мураккабро аз ашъори шоир таҳлили лингвистӣ намуда, онҳоро моли Лоик медонад ва бо истилоҳи *поэтизмҳо* ном мебарад [3, 308-309].

Дар забони адабӣ дар мавриди масъалаи неологизмҳо, ҳамҷунин, истилоҳоти *поэтизмҳо* ва *лиризмҳо* низ мавҷуданд, ки ба ҳам умумият доранд. Умумияти истилоҳоти номбурдари дар он мебинем, ки *поэтизмҳо* низ мисли *неологизмҳо* калимаҳои наватилдифтаанд. Агар вожаҳо, ки нав пайдо шудаанд ва дар истеъмоли умум ҷо-ҷо қарор доранд, *неологизм* бошанд, калимаҳо, ки аз ҷониби адибон сохта шудаанд, *поэтизмҳо* ном доранд ва дар илми адабиётшиносӣ онҳоро ҳоси услуби фардӣ хонанд, ки ба услуби бадеӣ мансубанд. Ҷунин офаридаҳои адибон мумкин аст, дар оянда мақбули адибони дигар ҳам гарданд, ки дар ин ҳолат ба *лиризмҳо* мегузаранд.

Неологизмҳо мувофиқи пешниҳоди забоншиносон се ҳел мешаванд:

1. **Неологизмҳои луғавӣ.** Ба ин гурӯҳ номҳои нави предметҳо, амалу ҳолатҳо, ҳодисаю воқеаҳо, синоними нави калимаҳои қуҳнашудае шомил мебошанд, ки ба нутқ на танҳо маъноӣ нав, инҷунин, мазмун ва мундариҷаи нав ҳам медиҳанд.

2. **Неологизмҳои маъноӣ.** Дар ифодаи неологизмҳои маъноӣ маъноӣ нав гирифтани калима ба назар гирифта мешавад. Масалан, калимаи *садбарг* номи *гул* ва *ором* сифати чизери ифода мекард, вале алҳол, ҳамҷунин, номи *ресторанро* низ мефаҳмонад.

3. **Неологизмҳои фардӣ.** Ба ин даста навроҷаҳо шомиланд, ки шоир ё нависанда дар осори худ эҷод мекунад. Ҳамаи нависандагон дар асарҳои худ кӯшиш мекунанд, ба объекти тасвири худ як ифодаи нав, маъноӣ тару тозае диҳанд, ки хонандари ба вачд оварад, вале ҷунин навовари адибон як ҳел нест, яке бомуваффақият мебарояду дигаре акси он. Дар мавриди қобили қабул нагаштани неологизмҳои фардӣ, ба услуби ҳамон адиб хос шуда, то охир дар ҳамон ифода мемонад. Мо низ дар мақолаи худ бештар неологизмҳоро дарёфтем, ки моли шоирони асри XIV буда, ба неологизмҳои фардӣ, яъне оккозионализмҳо мансубанд.

Тааммулу тааммуқ дар мутуни осори адабӣ собит месозад, ки шоирону нависандагонӣ мо дар тӯли таърихи пайдоишу рушди забону адабиёти форсии тоҷикӣ зимни таълифу иншо ба иқтисоӣ вазн ва дигар омилҳо ба эҷоди калимаҳои мураккаб, ихтиёрӣ ё ғайриихтиёрӣ ноил меомадаанд. Масалан, шӯру ҳаяҷоне, ки Мавлоноро ба имлову иншоӣ ғазал ва анвои ашъори ғиноӣ во медошт, сабаби шикастани вазн ва аз қолаби сухан берун омадани падида овардани калимаҳои мураккаби печидае мисли “тақозогардарунандарҷанин” намешуд:

Эй тақозогардарунандарҷанин,

Ҷун тақозо мекуни анҷоми ин...[18].

Шоирони нотақрори асри XIV- Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ ва Салмони Соваҷӣ дар иншоӣ шеър на танҳо аз таркиби луғавии забон истифода кардаанд, ҳамҷунин, худ низ вожаҳо сохтаанд, ки дар инкишофи таркиби луғавии забон саҳми боризро соҳибанд. Дар хусуси калимасозиву вожагузинии шоирони мазкур, ба хусус Ҳофиз, забоншиносони эронӣ, аз ҷумла, Фалоҳ Растагор Гетӣ дар мақолаи ҳеш “Калима дар шеъри Ҳофиз” ҷунин ибрази назар кардааст: “Ҳофиз аз калимот бозофаринӣ мекунад ва шеърро аз ибтизол (беътиборӣ-К.М.) раҳой мебахшад.

Калимоти мураккаб... шеъри ўро аз таровату ҳусн пурбор медоранд (1, 436). Забоншиноси мазкур ақида дорад, ки “зебой ва неруи калима дар сохтмони шеър таъсире сеҳромез дорад. Калима дар шеър танҳо васила ё абзори иблог (расонидан, интиқол додан–К.М.)-и маънӣ нест [1, 430]. Ҳофиз, бино бар таъкиди Фалоҳ Растагори Гетӣ, “бо васвосе тамом ба гузидани калимот пардохта, борҳо калимотро дастчин карда ва дар бофти шеър ҷобачо намуда ва он гоҳ, ки онро чун рангинкамон зебо ва осмонӣ ёфта, аз сари шеър бархостааст [1, 433] Ин андешаи ўро муҳаққиқи дигари эронӣ Ниёз Кирмонӣ низ чунин таъйид кардааст: “...Ин суҳанвари бузург (Ҳофиз–К.М.) бо ҷӣ зарофат ва диққате калимотро бармегузинад ва ҷӣ ҳад мекӯшад, то бештарин маъниву латифтарин нуктаро дар калима биғунҷонад ва бо ҳунаре, ки ба ҷоду мемонад, зеҳни хонандаи нуктадон ва бориқбинро маҷзуб ва мафтун кунад”.

Ин андешаҳо собит мекунанд, ки калимаҳо дар забони ашъори Ҳофиз на як бору ду бор, балки муқарраран мавриди бозсозиву қоркард қарор гирифтаанд. Аз ин рӯ, онҳо дар шеъри Ҳофиз бо тобишҳои маъноии ғайриҷашмдошт ба назар мерасанд.

Ҳангоми омӯзиши осори шоирони садаи XIV диққати моро бархе аз калимот, амсоли *ширинқаландар*, *дастбурд*, *тамошоҳона*, *маслиҳатдид*, *гунаҳфарсо*, *хонапарвард*, *гӯшгузор*, *хуморкаш*, *шакархоб*, *хушалаф* ҷалб намуданд. Ин калимаҳоро дар “Ганҷури рӯимизӣ” (ашъори шоирони форсӣ), фарҳангҳои форсӣу тоҷикӣ, фарҳангҳои шомили сомонаи “vajehtab.com”, “Девон”-и Ҳофиз, Камол ва Салмон ҷустуҷӯ намуда, ба ҳулосае омадем, ки аз миёни онҳо «*гунаҳфарсо*, *тамошоҳона*, *хонапарвард*, *хуморкаш*, *ширинқаландар*» вожаҳои вежаи Ҳофиз мебошанд, зеро сарчашмаҳои дар даст доштаамон нишон медиҳанд, ки чунин вожаҳо дар осори шоиру нависандагони то замони Ҳофиз зиндагӣ ва эҷодкарда ва ҳамчунин, ҳамасрони ӯ истифода нашудаанд. Баъзе аз ин калимаҳо танҳо баъд аз Ҳофиз дар осори Бедили Деҳлавӣ ва Соибӣ Табрэзӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Калимаи «*тамошоҳона*» лексикаи мураккабест, ки аз исм+исм таркиб ёфтааст, дар осори Ҳофиз дар таркиби ибораи «*тамошоҳонаи бод*» ба назар мерасад. Дар фарҳанг ин вожа ба маънии «*ҷое, ки ҳунари пешагон достонеро ба намоиш мегузоранд, театр*» (19) ташреҳ ёфта, дар байти Ҳофиз ба маънии ҷилваи ҳунарий, ки пас аз вазиши бод рангу бӯй ва ҳатто шакл дигар мешавад ифода гардидааст:

Ҳалқаи зулфаш *тамошоҳонаи* боди сабост,

Ҷони сад соҳибдил он ҷо бастаи як мӯ бубин [16, 402].

Соиб гӯяд:

Ҳусн чун танҳо шавад, аз ҷашми худ дорад хатар,

Дар *тамошоҳонаи* ойна ҳам танҳо мабош [18].

Вожаи *тамошоҳона* дар асри XIV чун неологизми фардӣ маҳсуб меёфт, ки ба хусусияти фардии эҷодкор тааллуқ дошт, вале дар забони имрӯзаи тоҷикӣ калимаи архаистӣ ба шумор рафта, ҷойи онро калимаи иқтибосии *театр* иваз кардааст.

Калимаи дигари вежаи Ҳофиз *ширинқаландар* мебошад. Калимаи *ширинқаландар* аз сифат+исм иборат буда, худ калимаи *қаландар* маънои «*дарवेशи овозагард, марди муҷарради аз дунё дасткашида*» [13, 670]-ро дорад, ки шоир онро бо сифати *ширин* пайваستاаст. Калимаи мураккаби мазкур дар ин шакл ҳам ҳамоно маънии «дарवेश»-ро ифода кардааст, чунончи:

Вақти он *ширинқаландар* хуш, ки дар атвори сайр,

Зикри тасбеҳи малак дар ҳалқаи зуннор дошт [16, 77].

Калимаи *гунаҳфарсо* аз исм+асоси замони ҳозираи феъл таркиб ёфта, дар ашъори Ҳофиз ҳамагӣ як маротиба дар таркиби ибораи *авфи ҷонбахши гунаҳфарсо* истифода шудааст, ки он ҳамчун ҳиссаи нутқ сифати мураккаб мебошад. «*Гунаҳфарсо*» дар фарҳангҳои шомили сомонаи vajehtab.com ба маънои *гуноҳбахш* омадааст:

Хусраво, пиронасар Ҳофиз ҷавонӣ мекунад,

Бар умедаи *авфи ҷонбахши гунаҳфарсои* ту [16, 410].

Хуморкаш исми мураккаб буда, он низ аз исм+асоси замони ҳозираи феъл таркиб ёфтааст ва дар фарҳангҳо ба маънои «*он ки хуморӣ аст ё ки махмур мераваду хуморро бо худ мебарад ё мекашонад*» омадааст, дар ин маънӣ Ҳофиз гӯяд:

*Салом кардаму бо ман ба рӯи хандон гуфт,
Ки, эй хуморкаши муфлиси шаробзада [16, 421].*

Хонапарвард дигар аз вожаҳои худсохту диққатҷалбкунандаи Ҳофиз мебошад, ки он низ исм буда, аз исм+асоси замони гузаштаи феъл, созмон ёфтааст ва маънии «он ки дар хона парвариши ёфтаву гармиву сарди рӯзгорро надидааст» ба кор рафтааст:

*Гуфтамаи: Мағзар замоне, гуфт: Маъзурам бидор,
Хонапарварде чӣ тоб орад гами чандин гариб [16, 14].*

Калимаҳои мураккаби вежаи Ҳофизро, аз рӯи мансубияти забон чудо намоем, ба чунин натиҷа мерасем:

а) **точикӣ+точикӣ**: *ширин+қаландар, хона+парвард, гунаҳ+фарсо;*

б) **арабӣ+точикӣ**: *тамошо+хона, хумор+каш.*

Дар баробари Ҳофиз дар созмонҳои ноелогизмҳои асри XIV саҳми Камоли Хучандӣ низ кам нест. Ҳини ҷустуҷӯ аён гардид, ки Камол бо тақия ба ҷаҳонбиниву маърифати худ чунин вожаву ибораҳоро сохтааст, ки дар зер ба риштаи таҳлил хоҳем кашид.

Забоншинос М.Мирмуҳаммедова зимни хулосаи худ дар фасли истилоҳоти динии ашъори Камол, қайд мекунад, ки калимаи «майкадапарвард» аз вожаҳои вежаи Камол мебошад, (4, 57) чунинчӣ:

Қадри маю маъшуқу харобот чӣ донд?

*Он кас, ки чу ман **майкадапарвард** набошад [14, 178].*

Аз рӯи ҷустуҷӯи мо бори дигар равшан гардид, ки вожаи «майкадапарвард» моли Камол буда, мувофиқи шарҳи А.Сурӯш ду маъниро соҳиб аст: 1) *парвардаи майхона, шаробхора, майпараст*; 2) *аммо аз нигоҳи шоири ориф мурод аз солике, ки аз майи шиқи Илоҳӣ маст аст ва дар истилоҳи тасаввуф зери мафҳуми май «таҷаллиёти Илоҳиро гӯянд аъм аз он ки осорӣ бошад, ё афъолӣ, ё сифатӣ, ё зотӣ ба қадри вусъи машраб бувад» (аз «Миръоти ушшоқ»).*

Забоншинос А.Абдусатторов ибораи «чаши бемор»-ро низ моли Камол дониста, чунин қайд мекунад: «...бемор, аслан, сифат аст, вале он дар натиҷаи рехта шудани маънои ибораи «каси бемор» ба исм гузаштааст ва дар назми Камол он дар вобастагӣ бо «чаши» маънои нави тавсифӣ пайдо кардааст. Ибораи *чаши беморро* бо ду шакл: *чаши бемор* ва *бемори чаши* дар абёти Камол, Ҳофиз ва Салмон низ пайдо намудем, ки чунинанд: **Чаши бемори** маро хоб на дархӯр бошад... /**Бемори чаши** ту бубрид аз дастам...(Ҳофиз, 16). Ва дар байти Камол чунин омадааст: **Чаши бемори** маро гар хоб меӯшад назар.../ **Чаши бемор** бар аёдати туст.../ ...Ба гӯи ӯ расонидӣ ҳадиси **чаши беморам**. [14, 62; 196; 197] **Чаши бемори** ту дар хоб асту абрӯ бар сараш.../ **Чаши бемори** туро мирам, ки дар ҳар гӯшае.../... **Чаши бемори** маро одати шабное. (9, 58; 66; 167).

Аз мисолҳои бадастомада, маълум мегарадад, ки ибораи мазкур дар абёти ҳар се шоир ба маъниҳои: 1) *чаши пурдари ва захмӣ, дидаи дардманд*, 2) *киноя аз чаши махмур, чаши пурхумор (дар мисраи дуюм) ва 3) дар истилоҳи сӯфия «сатри аҳволи мақомоти солики орифро гӯянд, ки аҳёнан бошад ва гоҳе ҷиҳати муҷовирати таъби унсурӣ ва муҳомилаи нишони башарӣ зоҳир шавад ва чун кам воқеъ мешавад, ба ҳасби авқот мутафовит аст» (аз «Миръоти ушшоқ»)* омадааст [17, 898]. Ба андешаи мо, ибораи номбурда дар асри XIV аз ибораҳои нав ба назар мерасад ва бо чунин шаклу маънӣ дар ашъори дигар шоирон зикр нагаштааст.

Мувофиқи таъкиди муҳаққиқ Н. Нуров, гурӯҳе аз ибораҳову таркибҳо, ки тавассути вожаи “гул, савсан ва сунбул” сохта шудаанд, монанди *гулбарги тар, гулбарги рух, сарви гулбор, гулгунсавор, гулистони маърифат, гулистони рух, гулистони чамол, гулбӯён, аз шоҳи давлат гул чакидан, гул бар сари гул рехтан, гулбез шудани бод, лоларухи савсанбӯй, хайли сунбул, сунбули тар, сунбули голиясо, сунбули гулбӯ, хати сунбул, сунбули тоза, гули райҳон, хати райҳон, турраи райҳон, бӯи райҳон, барги раёҳин, гулу райҳони дӯстӣ бӯидан* ва дигарон дар коргоҳи таҳайюли ҳуди шоир ҳузур пайдо кардаанд. Ҳамчунин, мавсуф вожаҳои *сунбул-коқули маъшуқ, савсан-маъшуқ, наргис-номи гул, чаши-ро таҳлил* намуда, бо сабаби ба таҳлили муфассал имкон надодани

ҳаҷми мақола, танҳо аз фитонимҳои бӯстонафрӯз, дарахтони сарву шамшод, ар-ар ва шафтолу ном бурдааст [2, 227-233].

Дигар аз ибораҳои вежаи Камол “лаби ниёзи сӯфӣ” мебошад. Чунин ибораро аз ашъори дигар шоирон пайдо накардем ва чунин андеша дорем, шояд аз ибораҳои вежаи шоир бошад. Бо ибораи мазкур Камоли Хучандӣ чунин байти зебосе фармудааст:

*Чу маҷоли бӯса афтад ба лаби ниёзи сӯфӣ,
Туву остини зоҳид, ману остини риндон [14, 395].*

Хору хоро аз зумраи ҷуфтсинонимҳоеанд, ки моли Камоли Хучандӣ буда, дар чунин қолаб дигар шоирон ба кор набурдаанд. Ҷуфтсиноними мазкур аз вожаҳои тоҷикӣ таркиб ёфта, дар танҳои лексикаи «хор» маънии *гулхор, гиёҳе, ки дар барг, гул ва соқааш хор дорад* ва калимаи «хоро» маънии *санги сахти нотарошидашударо дорад*, (17, 838) мисол:

*Дар миёни хору хоро гар ту ҳамроҳи манӣ,
Гул шуморам хорро, дебо шуморам хораро [14, 45].*

Натиҷаи ҷустуҷӯи мо аз ашъори шоирону фарҳангҳои муътабар равшан сохт, ки ибораи **ҳайи Лайло** низ аз ибороти вежаи Камол ба шумор рафта, дигар соҳибони калом аз ин ибора суд наҷустаанд. Камол бо зикри ибораи «ҳайи Лайло» ба санъати талмех таъя дорад ва дар маънӣ ба манзили Лайло, чунонки фармояд:

*Ба нури ақл натвон рафт роҳи ишқ, эй оқил,
Зи Маҷнун пурс, агар дорӣ тариқи ҳайи Лайлоро [14, 45].*

Таркиби **долу алиф** низ ба услуби фардии Камол мансуб буда, ба андешаи мо, аз неологизмҳои садаи XIV махсуб меёбад, зеро то ҷое маълумот пайдо кардем, шоирони адабиёти классики форсу тоҷик (ғайр аз Камол-К.М.) аз ин таркиб суд наҷустаанд. Шоир аз зикри «долу алиф» киноятан ба зулфу қомати маъшуқа ишора мекунад, масалан:

*Дили бемори ман аз долу алиф ҳолӣ нест,
То қади чун алифу зулфи чу дол аст ёро [14, 26].*

Б.Мақсудов, ки аз мураттибони баргузидаи ашъори Хоҷаи Табрез - Камоли Хучандӣ ба ҳисоб меравад, дар ин хусус мефармояд, ки «долу алиф маънии даворо дошта, дар навишти форсӣ ҳарфҳои дол, вов ва алифро якҷо оранд, «даво» ҳосил мешавад» [15, 41]. Дар шарҳи ин таркиб мо ба андешаи А. Сурӯш ҳамфикрем, яъне, шоир мурод аз «долу алиф» зулфу қомати ёро донад.

Дар баробари Ҳофиз ва Камол, дар созмони неологизмҳои садаи XIV ва дар ташаккули лексикаи забони адабии тоҷикӣ саҳми шоири нодирағуфтори ин аср - Салмони Соваҷӣ низ беназир аст. Ҳини ҷустуҷӯ чанд калима, ибора ва таркибҳоро дарёфт намудем, ки моли ҳуди шоиранд, аз ҷумла, ибораи **обгуни чанбар**. Ибораи номбурда дар ашъори шоир ҳамагӣ як маротиба ба кор рафта, зеро он ибора шоир киноя аз *афкро* медонад. Дар шакли танҳо лексикаи *обгун* исми сохтаест, ки маънии *монанди ранги об, кабудрангро* [13, 8] дорад ва вожаи *чанбар* маънии *ҳар чизи ҳалқа ва доирамонандро* [13, 551] фаҳмонад. Онҳо дар шакли ибора *фалакро* ифода мекунанд, ки ин, албатта, ба ҳунари суҳанофарии Салмон вобаста аст. Шоир гӯяд:

*Эй басо, к-аз оташи савдои он мушкиннафас,
Дуди печопечи ман з-ин обгуни чанбар гузаист [9, 77].*

Панҷ сутуни хонаи шаръ. Ибораи мазкур аз ибороти вежаи Салмон буда, мурод аз зикри он *пайгамбари ақрам (с) ва ҳулафои рашиддин* бошанд, чунончи:

*Эй панҷ сутуни хонаи шаръ,
Қоим ба вучуди чор ёрат [9, 353]*

Зақан вожаи арабиест, ки дар фарҳангҳои форсӣ-тоҷикӣ ва ашъори шоирон бештар ба маънии *манаҳ, даҳон* омадааст. Он, маъмулан, дар таркиби ибораҳои «*ҷоҳи зақан, шохиди симинзақан, зақананбар, ширинзақан, надими хушзақан, зақани Юсуф*» ва дигарон омадааст, чунончи: *Мардуми дидаро ҷоҳи зақан воҷиб аст...* (Мавлоно, 18) ...*Зи рустанғаҳи мӯйи сар то зақан* (Саъдӣ, 18). Вожаи *зақан* дар шеърҳои Салмон, ҳамчунин, маънии *ранҷро* баён доштааст, ки ин боиси навроҷагии он гаштааст, чунонки шоир фармояд:

*Дилам дар он расани зулфи анбарин овехт,
Бад-он тамаъ, ки бурун ояд аз чӣ зақанаиш [9, 231].*

Хулоса, шоирони асри XIV - Ҳофиз, Камол ва Салмон калимаҳоро тарзе дар ғазалҳояшон ба кор гирифтаанд, ки маъноҳои маҷозиву киноягӣ ва истиораӣ-маъноҳои дилхоҳи ҳуди шоиронро ба худ гирифтаанд. Дар чунин ҳолат онҳоро зарурати эҷоди калимаи нав намоёнад. Аз ин рӯ, соҳибони каломӣ манзум камтар ба сохтани калимаи нав таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд ва он чанд вожаву ибороти вежаи онҳоро, ки ном бурдем, ҳамчун лексикаҳои ҳоси муаллиф дар забони минбаъда боқӣ мондаанд, вале на чун лексикаи ғаёл.

Пайнавишт:

1. Гетӣ, Фаллоҳи Растагор. Калима дар шеъри Ҳофиз [Матн]: Фаллоҳи Растагор, Гетӣ //Донишқадаи адабиёту улуми инсонии Донишгоҳи Фирдавсӣ.- №3.-С.427 – 475.
2. Маводи конференсияи байналмилалӣ «Қамоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ» (Хучанд,28-29 октябри соли 2016).-Хучанд: Ношир, 2016.-616 с.
3. Масъалаҳои мубрами забони адабии тоҷик / Мураттибон: Дӯстов Х., Ҳайдаров М. - Душанбе, 2017.- 364 с.
4. Мирмуҳамедова, М.Б. Лексические особенности языка поэзии Камола Худжанди: автореф. дис. ... канд.филол.наук: 10.02.22 / М.Б. Мирмуҳамедова. – Худжанд, 2012. – 26 с.
5. Музофиршоев, М.О. Наввожаҳо ва усулҳои тавлиди онҳо дар забони адабии муосири тоҷик (дар асоси маводи матбуоти солҳои 90-уми асри XX ва ибтидои асри XXI). Дисс.. канд. фил. наук .- Душанбе, 2012.- 163 с.
6. Муҳаммадиев, М., Талбакова Ҳ., Нурмаҳмадов Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик (маводи таълимӣ). - Душанбе, 1977.-132 с.
7. Нурмаҳмадов, Ю. Категорияҳои лексикӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо дар ашъори Лоик Шералӣ. дисс... номзади илмҳои филологӣ. - Душанбе, 2007.-157 с.
8. Писарев, Д.И. Полное собрание сочинений: В 6 т.- Т.4.-СПб., 1994.- 598 с.
9. Соваҷӣ, С. Девон. - Исфаҳон: Дечитолӣ, 505 с.
10. Тураев, А.М. Неологизмы в современном арабском языке.// Вестник ТНУ, 2016.- №4-5 (209).- С.74-76.
11. Тураев, А.М. Неологизмы-персидские (таджикские) муаррабӣ в “Фарҳанги Дҷомии қорбурди Фарзон” Парвиза Атобаки // Вестник ТНУ.- 2019.-№1.- С. 115-118.
12. Тураев, А.М. Иностранные (английские) неологизмы в современном арабском языке // Вестник ТНУ, 2019.- №3.- С.155-159.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн]: Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ. 2.-Душанбе, 2010.- 1096 с.
14. Хучандӣ, К. Девон (тахия ва тасҳеҳи матн аз Абдучаббори Суруш ва Саидумрон Саидов)./ К. Хучандӣ.- Хучанд: Андеша, 2011.- 632 с.
15. Хучандӣ, К. Ғазалҳо. Душанбе: Маориф, 2014.-192 с.
16. Шерозӣ, Ҳофиз. Девони Ҳофиз./ Ҳофиз Шерозӣ.(Бар асоси нусхаи Халҳолӣ ва муқобила бо нусхаи Бодлиён ва Панҷоб, бо тасҳеҳи Баҳауддин Хуррамшохӣ).- Техрон: Дӯстон,1385.-668с.
17. Шоҳаҳмад, Абдучаббор. Фарҳанги ашъори Қамоли Хучандӣ.- Хуросон, 2015.-736с.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛИНГВИСТИИ ЧАНДЕ АЗ НЕОЛОГИЗМҲОИ ҒАЗАЛИЁТИ ШОИРОНИ САДАИ XIV

Дар мақолаи мазкур муаллифон хусусиятҳои лингвистии неологизмҳои ашъори шоирони қарни XIV –ро дар мисоли шеъри намоёндагони он- Ҳофизи Шерозӣ, Қамоли Хучандӣ ва Салмони Соваҷӣ ба риштаи таҳқиқ қашидаанд. Дар ин маврид муаллифон зикр мекунанд, ки таркиби луғавии забон манзараи умумии забонро инъикос намуда, зиёд будани қалимаҳо дар забон шохиди бой будани лексикаи он аст. Ҳамеша инкишоф ва такмил ёфтани забон дар лексикаи забони тоҷикӣ инъикос меёбад. Таърихи забон бо таърихи халқ алоқаи ногустанӣ дошта, дар ҳаёти ҷамъият ба сабаби инкишофи

доимии он мафхумҳои зиёде пайдо мешаванд, ки барои ифода намудани онҳо калимаҳои нав лозим мешаванд. Ин гуна калимаҳои нав “неологизмҳо” ном дошта, аксар аз калимаҳои ҳуди забон сохта ё интиҳоб карда мешаванд. Неологизмҳо калимаҳоеанд, ки дар аввали пайдоиши худ дар забон ғайрифайол буда, баъдан, бо мурури замон ба ғуруҳи лексикаҳои файол шомил мешаванд.

Муаллифони мақола таъкид менамоянд, ки калимаҳои мураккаби вежаи шоирони номбурда, яъне неологизмҳо тибқи меъёри забони адабӣ-бадеӣ сохта шуда, дар дарки маънои онҳо хонанда ба мушкилӣ дучор намешавад. Масалан, баъди Ҳофиз аз тарафи шоирони баъдӣ, мисли Бедил ва Соиб мавриди истифода қарор гирифтани калимаҳои худсохти шоирон шаҳодат аз он медиҳад, ки бештари шоирон ҳам бо така бар ин қолаби калимасозии ҷавобгӯ ба меъёри забони адабӣ ба сохтани вожаҳо пардохта, калимаҳои мураккаб сохтаанд.

Калидвожаҳо: неологизмҳо, таҳлили лингвистӣ, вежа, шоирони қарни XIV, ашъор, калимаҳои мураккаб, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ, Салмони Соваҷӣ.

ЯЗЫКОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НЕКОТОРЫХ НЕОЛОГИЗМОВ ГАЗАЛИЙСКИХ ПОЭТОВ XIV ВЕКА

В данной статье авторы пытаются изучить языковые особенности неологизмов поэзии поэтов XIV века на примере стихов их представителей - Хафиза Шерози, Камоли Худжанди и Салмони Соваджи. В связи с этим авторы отмечают, что лексическая структура языка отражает общую картину языка, а обилие слов в языке свидетельствует о богатстве его словарного запаса. Постоянное развитие и совершенствование языка находит отражение в лексике таджикского языка. История языка неразрывно связана с историей народа, и в жизни общества, в связи с его постоянным развитием, существует множество понятий, для выражения которых требуются новые слова. Такие новые слова называются «неологизмами» и часто создаются или выбираются из слов самого языка. Неологизмы - это слова, которые изначально неактивны в языке, а затем со временем попадают в группу активных лексиконов.

Авторы статьи подчеркивают, что сложные слова этих поэтов, то есть неологизмы, построены в соответствии с нормами литературного и художественного языка, и читатель не испытывает затруднений в понимании их смысла. Например, использование самодельных слов более поздними поэтами, такими как Бедил и Соиб после Хафиза, предполагает, что многие поэты также полагались на этот образец словообразования, чтобы составлять слова, соответствующие стандартам литературного языка.

Ключевые слова: неологизмы, лингвистический анализ, особенно, поэты XIV века, стихи, сложные слова, Хафиз Шерози, Камоли Худжанди, Салмони Соваджи.

LANGUAGE CHARACTERISTICS OF SOME NEOLOGISMS OF THE GAZALIAN POETS OF THE XIV CENTURY

In this article, the authors try to study the linguistic features of the neologisms of the poetry of the 14th century poets using the example of the verses of their representatives - Hafiz Sherozi, Kamoli Khujandi and Salmoni Sovaji. In this regard, the authors note that the lexical structure of the language reflects the general picture of the language, and the abundance of words in the language indicates the richness of its vocabulary. Continuous development and improvement of the language is reflected in the vocabulary of the Tajik language. The history of the language is inextricably linked with the history of the people, and in the life of society, in connection with its constant development, there are many concepts for the expression of which new words are required. Such new words are called "neologisms" and are often created or selected from words in the language itself. Neologisms are words that are initially inactive in the language, and then eventually fall into the group of active lexicons.

The authors of the article also emphasize that the complex words of these poets, that is, neologisms, are built in accordance with the norms of the literary and artistic language, and

the reader does not experience any difficulties in understanding their meaning. For example, the use of homemade words by later poets such as Bedil and Soyb after Hafez suggests that many poets also relied on this word-formation pattern to compose words that met the standards of the literary language.

Keywords: *neologisms, linguistic analysis, especially poets of the XIV century, poems, compound words, Hafiz Sherozi, Kamoli Khujandi, Salmoni Sowaji.*

Сведение об авторах: *Калонова Махина Джумабоевна – к.ф.н., преподаватель кафедры таджикского языка ТГМУ имени абуали ибн Сино. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 139. Тел.: (+992) 92728 32 28; Email: m.kalonova@mail.ru*

Шарипов Шариф Рахмонович - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой таджикский язык и документации Академии государственной управления при Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 92757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru

Information about the author: *Kalonova Mahina Djumaboevna - candidate of Philology, lecturer of the Department of Tajik Language, TSMU named Abuali Ibn Sino. Address: 139 Rudaki Ave., Dushanbe, Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 927283228, E-mail: m.kalonova@mail.ru*

Sharipov Sharif Rakhmonovich - candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 33 said Nosir street, Dushanbe, 734003, Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 92757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru

ТДУ: 891.550

НИГОҲЕ БА ДАРУНМОЯИ ШЕЪРИ НУҚРАИ СУННАТНИЁ

Бобоалшева З.П., Раҳимова Ч.С.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Маҷмӯаи шеърҳои Нуқраи Суннатниё таҳти унвони «Атри гули ёс» (– Душанбе, «Истиқбол» 2010, - 145 с.), ки Шӯрои назми Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон онро ба ҷои адабии ба номи Мирзо Турсунзода дар соли 2010 пешниҳод карда, он ба ин ҷизаи бонуфуз дар соли 2011 сарфароз низ гардид, аз се қисм иборат аст: «Равзанаи нигоҳ», «Атри гули ёс» ва «Дӯстгонӣ». Мусаллам аст, ки чунин тақсимбандӣ танҳо ҳоси шеваи диди зеҳнии шоир мебошад, вале дарунмоияи китоб ва умқи андешаву орои ӯ зиёда аз он аст, ки шоир дар назар дорад. Дар сарсухани маҷмӯа, ки ба қалами Анзурати Маликзод мансуб аст, аз чунин тааллуқот мушаххасан суҳан меравад. Ҳамчунин, вижагиҳои шеъри Нуқраи Суннатниё, ба масобаи вусъати назар ва тозагии таассуроти ӯ аз муҳите ба номи зиндагӣ муайян шудааст. Худи шоир шеъре дорад бо номи «Зиндагӣ» (дар маҷмӯаи «Нафаси ҳаёл», Душанбе, 2007, 133 с. – С. 53-54) ва дар он чанд паҳлуи махсусияти зиндагии инсон ва умуман таносуби пояндагии шеър ва зиндагӣ, ки аз нигоҳи ӯ ибратомӯзанд, ҳамагӣ дарси кушоди зиндагӣ номида шудааст:

*Фарру фарҳанги ту ишқ,
Мазраи фалсафаат озодӣ...
Ҳамчу устоди фанни эҷодӣ.
Зиндагӣ
Дарси кушодам додӣ
Нагирифтам зи касе домани шеър,
Омадам гарчи ба ин зовия дер.
Чун муаллим ба сарам истодӣ... [3, 53-54]*

Дер омадани шоир ба майдони адабиёт ҳарчанд ӯ мегӯяд, ки зи касе «домани шеър» нагирифтааст, метавонад муҷиби таваҷҷуҳи хонанда гардад, яъне дер омадан, бе даъвои суҳаншиносӣ танҳо ба хоҳири омӯхтан ва кашфи асрори суҳан дар ҳарими назм. Нуқраи Суннатниё бо он ҳама зикри фурутанӣ ва камзарфӣ тозатарин падида ва намоёндаи олами шеъри муосири тоҷик аст. Шоир сабаби дер омаданаширо ба олами ба қавли мавлоно Ҷомӣ «кӯчаку бузурги шеър» ва унси табиӣ худро ба ин олами улвӣ дар китоби шеърҳои «Атри гули ёс» ҷуброн кардааст.

Ӯ дар анвои муҳталиф шеър сароида, ғазалҳои сода, рубоӣ ва дубайтиҳои ҳоси мардумӣ эҷод намудааст, ки ҳамагӣ дар ин маҷмӯа бо як самимияту вижагии махсус якдигарро комилу мукамал менамоянд. Меҳри Ватани азиз тамоми ҳастии шоирро фаро гирифтааст, ки пайваста онро меситояд, ишқу вафодорӣ, ёр ва маъшуқаро васф мекунад, аз муҳаббати модар ва бурду боҳти занону хоҳарони ҳаммиллату ҳамасраш мегӯяд. Бо андешаҳои ирфонӣ ва суннатӣ ашъорро мепардозад.

Китоби «Атри гули ёс» дар назари мо, ифодагари ҷаҳони изтироб ва бозтоби олами сағиру қабири инсонист, ки дар як тана заиф ин қадар дардҳо ва аздои авомили худиву беҳудиро ҷой додааст.

Дар маҷмӯа шеърҳои нав ва ҳам беҳтарини шоир гирдоварӣ шудаанд ва мавзӯоти онҳо тамоми паҳлуҳои ҷомеаи имрӯзро фаро гирифтаанд. Нахустин чизе, ки дар ин маврид ба назари мо меҳӯрад, ин зикри ормонҳои милливу ватандорӣ шоира аст, ки дар шинохти ватан ва кишвар ормонҳои воқеиро бозгӯ мекунад. Ин маҷмӯа бо шеъри «Тоҷикистон» оғоз меёбад ва он ба сифати шеъри ормонҳои таърихӣ шоирони ҳамзамонаш ашъи зебост:

*Номи ту бар лаб наронам беш,
то наафтад аз даҳон*

*номи ту, ки ояти ишқ асту нур,
ибтидои зиндагониву сурур,
марҳами чон,
Тоҷикистон!...*

*Номи ту дар дил бигирам,
чои ту танҳо Дил аст!
Ин дили яктопарастам,-
Тоҷикистон! [4,8]*

Ба ҳамин монанд қисми аввали маҷмӯа аз шеърҳои ватан ва ватанхоӣ, поси таърихи ниёгон, асрори решаҳои ирсӣ ва урфӣ, ҳиммат ва ҳамияти марзхоӣ, шарафи бо ватан ва дар ватан будани инсонҳо, шамими хоки ватан, сарвати миллӣ ва маънавиямон-ҳифзи забони модарӣ ба ҳам омадаанд. Дар ин росто, шеърҳои «Табиат» ва «Бораи ёдҳои дур» дар муқоисаи ашъори қисмати мазкур аз лиҳози вусъати тасвир, ҳаёл ва бофти бадеии ёдҳо қиссае хонданбоб шудаанд.

Нахли сабзи орзу ва ёдҳо дар шеъри «Бораи ёдҳои дур» бо ҳам омада, хотироти мағшуш ва эҳсоси вомондагии муфради ғиноиро аз муҳит ва гирудори зиндагӣ башорат додаанд. Шеъри бузург ва ё достони кӯчаки «Бораи ёдҳои дур» [4, 14-19] аз лиҳози муҳтаво пораҳои ба ҳам омадаи падидаҳои зиндагианд, ки шоир худ онҳоро дида, аз сар гузаронида ва хостааст аз муҳити аҷлоди имрӯз ба қаъру қишри он ходисот назар андозад. Афзун ба ин, ӯ дар шеъри «Сайёраи бемор» аз дардҳои маснӯӣ, армонии инсонҳо ёд мекунад, ки яке ду ниҳояти вусъати амудиву уфуқӣ дигареро имтиёз додааст.

Олами рӯи шоира ба он ҳама таассурот ва ангезаҳои ҳаёл хеле рангинанд ва ӯ назоқат ва зебоии ин олами қудсиро дар риштаҳои чон бо сӯзани армон пайваستاаст:

*Дар олами рӯё, ки дигар фосилае нест,
Дерест, ки ман гӯш ба оҳанги ту дорам... [4, 24]*

Қисмати аъзами шеърҳои маҷмӯа «Равзанаи нигоҳ» номгузорӣ шуда, шоир дар ин қисмат ҳиссиёт ва эҳсосоти худро бештар дар шаклҳои дилхоҳ, нав ва дар алоқаву унс бо зиндагии ҳаррӯза ва пасту баландии он ифода кардааст. Дар ин маврид муҳтаво ва тору пуди шеърҳои «Табиат», «Дар олами рӯё, ки дигар...», «Дард» (дар ҷоҷаи селбурди Кӯлоб, шаби 7 майи соли 2010), «Беморӣ» ва аз... ҳамназариҳои фард ба ҷомеа ва рӯйдодҳои он ба ҳам омадаанд.

Ифодаи мазмуни тоза дар шакли анъанавӣ ва дар алоқа ба тафаккури созанда дар меҳвари ҷустуҷӯҳои бадеӣ тозагии дигар касб кардаанд. Шеърҳои «Тасвир», «Шероз», «Зарафшон» аз ҳамин қабиланд ва баръакс шоир дар гуфтани шеъри нав дастбурди хуб дорад ва дар ин қабил шеърҳо эҳсоси барошуфтаи инсон ва мадду ҷазри дунёи бекаронаи орзуҳои ӯ бозгӯ шудаанд. Масалан, шеъри «Симург» аз панҷ банди 3, 4, 6 мисраъ таълиф ёфта ва таассуроти шоир дар бунёди устура ва пиндорҳои дури дастнораси одамӣ дар он бо таъбир ва таркибҳои тоза қомат рост кардаанд, ба ин манзур қолибанд:

*Симург, эй парандаи рӯёи зудпар,
Рафтӣ зи ёдҳову расидӣ зи нав, чӣ хуш,
Бар хоби ман шабе ту зи дунёи қиссаҳо... [4, 50]*

Шеърҳои «Беморӣ», «Доротарин» (ба шоир Доро Начот), «Дастҳоятро бинозам», «Эй боғбон», «Шеъри офтоб», «Хиҷолат» ҳам дар шакл ва ҳам дар маънӣ навад. Аз ҷумла, шоир дар шеъри «Беморӣ», ки сифати шеъри рӯз маънидод мешавад, тамоми ҷилои зиндагӣ, табиат ва хилқату сиришти инсонро дар рӯзгори бӯқаламунӣ танҳо дар намои рангҳои сафеду сиёҳ имтиёз додааст. Тобиши рангинкамони умр» метавонад имрӯз фақат дар шерозаи маҳдудаи ҳиммат ва ҳувият боз тобад, вале зиндагӣ рангҳои дигар низ дорад. Суннатниё дар ҷустуҷӯи рангҳо ва ҷилоҳои ҳоси рӯзгор ҳиммати дигар ба кор мебарад:

*Ранг...
ранг...*

ранг.
Дар рангдони чашињоям
чандест, ки намонда ранге
ба чуз сиёҳу сафед.

Ҳама чиз,
ҳама атрофро
сиёҳ мебинаму сафед,
сафеду сиёҳ.

Ба кӯча рафтам,
аз раҳгузаре, нурсидам:
-Эй бародар!

ранги сурх дорӣ?
Посух дод:
-Кайҳо боз чунин ранг
надорам.

-Ту чӣ, хоҳар?
Ранги сурх, сабз, гулоб, нилӣ, ё...
-Не, ҳеҷ чунин рангҳоро надидам! [4, 35]

Боиси тазаккур аст, ки дар китоби шоир мавриди иттифоқи мусбату манфии табиат як қатор шеърҳоеро метавон пайдо намуд, аз ҷумла: «Табиат», «Сайёраи бемор», «Дард», «Беморӣ», «Гулрезаҳои ҷангал», «Беҳтар аз беҳтар», «Боғи армон», «Эй боғбон», «Боз борон» ва ғайраҳо, ки дар онҳо шоира аз оқибатҳои баде, ки ба сари табиату башарият омадааст ибрази нигаронӣ менамояд ва ин ҳамаро тақсири одамизод медонад:

Даргаш, кард бемор одамизод,
Ба микрубе, ки месозад ниҳонӣ!
Чу мо аз дарди маснӯӣ бимирем,
Зи дарди мо бимирад ормонӣ [4, 23]

Дар шеъри дигар тахти унвони «Беморӣ» шоир ин мушкилот ва қазияро, ки ба сари сайёраи Замин омадааст боз дунболагирӣ намуда, мухотабаш - инсониятро маломат менамояд, ки бо саҳлангорӣ ва безътиноии онҳо инак сайёраи Замин гирифтори беморист:

Бо гуноҳи шумо,
ай инсонҳо!

Бемор аст
Ҳаво!

Партобҳои кимиёвӣ,
яроқҳои ҳастай,
заҳрҳои қатли ом,
хазону хаста кард
сайёраи моро! [4, 37]

Мушоҳидаҳои Нукраи Суннатниё аз муҳит ва бардошт аз андӯхтаҳо дар қисми сеюми китоби «Атри гули ёс» вусъат касб кардаанд. Дар қисми дуюм ва сеюми маҷмӯа шеърҳои ҷамъ омадаанд, ки ҳамчунин, дар навъҳои суннатӣ ва пораҳои хуби шеъри нав гуфта шудаанд. Маҷмӯаи «Атри гули ёс» ва ин қисмати мазкур тозагӣҳои низ дар худ дорад, ки шояд дар китобҳои қаблии шоира кам ба ҷашм мерасиданд. Амсоли шеваи корбурди вожаҳои нав, ки ифодагари набзи пешрафти фаннӣ ва рушди ақлонии ҷомеа мебошанд. Албатта, дар чунин навъ шеърҳо бо истифодаи вожаҳо ва истилоҳоти ҳос ва аз ҳама муҳим, корбурди бамавриди онҳо муҳтасоти мутафаррақа танҳо ҳамназарии шоира бо рӯйдодҳои давр ва таҳаввулотҳои фаннист. Масалан, истифодаи ибора ва таркибҳои ноб ва тоза ба тафаккури шуурҳои ворид шуда, бештар дар ашъори Фарзона ва Нуралии Нурзод ва бархе аз шуарои дигар фаровон ба назар мерасад. Нукраи Суннатниё ин сифати шеъри тоҷикӣ ва имкониятҳои шакливу мазмунӣ онро дар шеърҳои «Беморӣ», «Барои як шоири

форсисарои Афғонистон», «Хабарнигор», «Обуна», «Бовар кун», «Суратгир», «Дорулфунуне ҳаст», «Аз маҷлиси истораҳо» давом дода, калима ва вожаҳоеро истифода бурдааст, ки онҳо дар забон ва тафаккури чомаа ҳамагӯза истифода мешаванд, амсоли «рӯзнома», «бомба», «обуна», «Садмақом» («Шашмақом»), «хабарнигор», «гузориш», «ахбор» (ахбори мозиву нав), «партобҳои кимийӣ», «яроқҳои ҳастай» «заҳрҳои қатли ом», «занг бизан», «мавҷгир», «ҷаридаи ҳичрон» «сардори идора», «котиба», бозорҳои «Баракат», «Саховат», «Корвон», «Султони кабир» ва ғайра. Дар чунин навъ шеърҳо ва бо қорбурди вожаҳои иртиботӣ шоира имкониятҳои ифодаи ҳаяҷону эҳсос, ҳиссиёт (интиқоли вожаи «ишқ» ба тавассути СМС) ва таассуроти худи ҳамзамонони худро дар рӯзгор ва маишати имрӯз таъмин кардааст.

Масъалагузорӣ шеваи нигориш ва вижагии махсуси ашъори шоир аст. Вай мушкилоту масоил, ғоҷеаву дардҳои на танҳо миллату мардуми хешро мавзӯи шерӯҳои хеш қарор дода, балки аз ғоҷеаву масоили тамоми мардуми сайёра мегӯяд, ба вижа мардуми Шарқ. Дар шеъри таҳти унвони «Барои як шоири форсисарои Афғонистон» шоира тамоми дарду ғаму кулфати ба сари мардуми афғон омадаро тасвир намуда, гиреҳе, ки дар рӯзгори мардуми афғон афтадааст аз Ғарби истилогар мебинад:

*Мебинам,
Ту аз боми кабутарҳои хуногӯштаи меоӣ,
Ба мижгонат гурӯи ҷанги сисола,
Худ аммо бистуяксола... [4, 28]*

Бояд тазаққур дод, ки дар маҷмӯаи шоир шеърҳо ғазалҳои ҷой дода, шудаанд, ки ба ин ё он шахсиятҳои гуногункасбу гуногунандеша бахшида шудаанд. Хонанда дар вақти мутолиа бо ҳислату хусусиятҳои ҳоси ин ҷеҳраҳо аз забони ғажмои шоир ошно мегардад. Масалан, шеъре, ки ба шоир Доро таҳти унвони «Доротарин» тақдим шудааст, махсусияти симои зоҳирӣ ва ботини шоир барои хонанда пурра ва равшан бармало мегардад, ки ин қимати адабӣ, таъкиравӣ ва таърихӣ дорад:

*Мебинам,
мебинам!
Хилъати ту
Сарири нили Сайхун аст,
хилқатат софи гардун.
Иродаат:
Матонати Қуруши Кабир
ки ибодатгоҳат
пахнаи Хуросони қадим [4, 60].*

Ашъори шоир фарогири масоили зиёди зиндагӣанд ва маъниҳои пурҳикмат бо тарзи баёни кӯтоҳ ва мушаххас дар онҳо дарҷ ёфтаанд. Нукраи Суннатниё, дар ин росто, шоири баркамол аст ва дар гуфтани шеъри ҷӣ суннатӣ ва ҷӣ модерн ва армонҳои милливу таърихӣ сабки ҳоси худро дорад. Ё дар ҳифзи суннатҳои шеъри (назми) занонаи тоҷикӣ ва назокати мероси он бо ҳаёлҳои зебои ҳадаш ҳамчунин дунёи шеъри ҳадашро сохтааст. Ва маҷмӯаи шеърҳои «Атри гули ёс» исботи таассуроти ғаж аст ва он метавонад аз шоириву олами зебои шеъри ӯ башорати дигар бидиҳад.

Адабиёт

1. Ақобиров, Ю. Шеъри эҳсос ва тафаккур / Ю. Ақобиров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 240 с.
2. Аҳмади, Тафаззулӣ. Ғажари Гӯё / Тафаззулӣ Аҳмади. – Техрон, 1384. – 345 с.
3. Нукраи, Суннатниё. Нафаси ҳаёл / Суннатниё Нукра. – Душанбе: Адиб, 2007. – 133 с.
4. Нукраи, Суннатниё. Атри гули ёс / Суннатниё Нукра. – Душанбе: Истиқбол, 2010. – 144 с.

5. Шарифов, Худой. Услуб ва камолоти сухан (Маҷмӯаи мақолаҳо) / Худой Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 176 с.

НИГОҲЕ БА ДАРУНМОЯИ ШЕЪРИ НУКРАИ СУННАТНИЁ

Дар мақола муаллифон оид ба вижагиҳои маҷмӯаи ашъори шоири муосири тоҷик Нукраи Суннатниё бо номи «Атри гули ёс» пажӯҳиш анҷом додаанд. Пас аз таҳлил онҳо ба чунин хулоса омадаанд, ки маҷмӯа аз се қисм иборат аст: «Равзанаи нигоҳ», «Атри гули ёс» ва «Дӯстгонӣ». Ин тақсимбандӣ танҳо хоси шеваи диди зехнии шоир буда, дарунмоияи китоб ва умқи андешаву орои ӯ зиёда аз он аст, ки шоир дар назар дорад ва аз чунин тааллуқот мушаххасан адабиётшинос Анзурати Маликзод дар сарсухани маҷмӯа низ ишора намудааст.

Дар мақола, хусусияти анвои шеъри Нукраи Суннатниё, ки ба масоили гуногуни ҷомеаи муосир бахшида шудаанд, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст ва ин хусусияти шеъри шоир шаҳодати густурдагии афкори таърихӣ ва бадеии ӯ дар шеър ва осори ҳунаро аст.

Меҳвари асосии таҳқиқотро, инчунин, услуби шеърофаринии Нукраи Суннатниё, ки ба масоили иҷтимоии қуллӣ сайёраи Замин дахл мекунад, дар бар гирифтааст. Аз ҷониби муҳаққиқон таваҷҷуҳ, бавижа ба шеърҳои «Тоҷикистон», «Симург», «Беморӣ», «Барои як шоири форсисарои Афғонистон» ва «Доротарин» бештар буда, дар ин росто таҳлилҳои амиқу мушаххасе низ ба анҷом расонида шудааст.

Дар мақола ҳар бахши маҷмӯа мавриди таҳлили густурда қарор дода шуда, дар ин самт вижагиҳои ҳар қисм муайян гардидааст. Инчунин, моҳияти маҷмӯаи «Атри гули ёс», мавзӯҳои шеъри Нукраи Суннатниё, вижагиҳои зикргардида аз нигоҳи мавзӯ ва мазмун ба таҳқиқ кашида шуда, кӯшиши равшанӣ андохтан ба масъалаи болозикр ба ҳарч дода шудааст.

Калидвожаҳо: *Нукраи Суннатниё, «Атри гули ёс», маҷмӯа, анвои шеър, бахш, мавзӯ, усул, шоир, адабиёти муосир, мушиқлот.*

АНАЛИЗ ТЕМАТИКИ ЛИРИКИ НУКРАИ СУННАТНИЁ

В настоящей статье авторы рассматривают особенности сборника стихов современной таджикской поэтессы Нукрай Суннатниё под названием «Атри гули ёс».

В результате анализа паторы отмечают, что данный сборник состоит из трёх разделов: «Равзанаи нигоҳ», «Атри гули ёс» и «Дустгони». Эта особенность также была отмечена во введении данного сборника литературоведом Анзурати Маликзод.

В статье также рассматриваются особенности лирических стихотворений Нукрай Суннатниё, в которых описываются современные социальные проблемы. По мнению авторов мотив стихов поэтессы говорит о ее знании истории своего народа и свидетельствует о мастерстве ее пера.

В центре внимания исследования находятся принципы и методы написания стихов Нукрай Суннатниё, посвящённые социальным проблемам планеты, которые затрагивают глобальные социальные вопросы.

Авторы уделили особое внимание анализу стихотворений «Таджикистан», «Симург», «Бемори», «Барои як шоири форсисарои Афғонистон», «Доротарин». Данные стихотворения были подвергнуты чёткому и глубокому анализу.

Авторы статьи также анализируют каждую часть сборника и дают характеристику особенностям каждого раздела с точки зрения их специфики.

Ключевые слова: Нукраи Суннатниё, «Атри гули ёс», сборник стихов, стихи, часть, тема, методы, поэтесса, современная литература, трудности.

ANALYSIS OF THE THEMES OF THE POEMS OF NUKRAI SUNNATNIYO

The article deals with authors examines the features of a collection of poems by modern Tajik poetess Nukrai Sunnatniyo called "Atri guli yos".

The result of the analysis showed that the authors' notes in this collection consists of three sections: "Ravzanai nigoh", "Atri guli yos" and "Dustgoni". There was also noted about writing the introduction of this collection by the literary critic Anzurati Malikzod.

The article also examines the features of the lyric poems of Nukrai Sunnatniyo, which describes modern social problems. According to the authors, the motif of the poetess's poems speaks about her knowledge of the history, people and testifies to the skill of her arts.

The researchs focus on the principles and methods of writing poems by Nukrai Sunnatnyo, dedicated to the social problems of the entire planet, which affect global issues of human life.

The authors paid special attention to the analysis of the poems such as, "Tajikistan", "Simurg", "Bemori", "Baroi yak shoiri forsisaroi Afgoniston", "Dorotarin". These poems were subjected to a clear and deep analysis.

The authors also analyzed each part of the collection and gave a description of the features of each section in terms and their specifics.

Keywords: *Nukrai Sunnatniyo, "Atri guli yos", collection of poems, poetry, part, theme, methods, poetess, modern literature, difficulties.*

Сведение об авторах: *Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна* - к.ф.н., доцент, проректор по воспитательной работе Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 931038191, 2325122, E-mail: zebosh@list.ru

Рахимова Чаманоро Сабохиддиновна – ассистент кафедры современного русского языка и сопоставительного языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 929215965

Information about the authors: *Boboaliev Zebonisso Pirmurodovna* – candidate of Philology, Vice-rector on upbringing of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 931038191, 2325122, E-mail: zebosh@list.ru

Rahimova Chamanoro Salohiddinovna – assistant of the Department of modern Russian language and comparative linguistics of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 929215965

«ШУЪЛАИ ИНҚИЛОБ» – ПОЯГУЗОРИ ЖАНРИ ҲАҶВ ДАР АДАБИЁТИ НАВИНИ ТОҶИК ВА МАТБУОТ

Абдурахимов Б.А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улғзода

Ҳар як нашрияи аввалини тоҷикӣ дар таърихи журналистика ва адабиёти тоҷик аз ягон ҷиҳат сахм гузоштааст. Аз ҷумла, маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» (1919-1921) бо таъсиси нахустин гӯшаи ҳаҷвию танқидӣ - «Тоziёна» маъруф мебошад. Оид ба шакл, мазмун ва аҳамияти баъзе маводи гӯшаи мазкур муҳаққиқи жанри ҳаҷви адабиёти даврони навин, профессор М.Муродӣ дуруст зикр карда, ки «дар ташаккули ҳаҷви «Шуълаи инқилоб», на танҳо ҳаҷви адабиёти классикии тоҷик, балки таҷрибаи маҷаллаи «Мулло Насриддин» низ бетаъсир набуд [13, с. 17]. Ба қавли мавсуф, аз ҷумла, шумораи аввалини «Тоziёна» дар заминаи ҳаҷви адабиёти классикии тоҷик ба вучуд омада, дар он таъсири Убайди Зоконӣ бештар аст: «Ба гурба монанд кардани шахсони сари мансаб омада, ки бо сӯистифода аз он қорҳои давлатӣ ва иҷтимоиро ҳароб карда, ба ҷамъият зарар меоранд, як навъ мундариҷаи «Муш ва Гурба»-и Убайдро ба хотир меорад. Таъсир ва истифодаи услуби ҳаҷвнигории Убайди Зоконӣ дар луғатномаҳои тафсирие, ки баъд аз дебоҷа дар шумораи аввал оварда шудааст, боз ҳам равшантар мегардад» [13, с. 11].

Ҳамин тавр, ба андешаи мо, дар «Шуълаи инқилоб» як намуди нави жанри адабӣ ба қор рафта, ки минбаъд дар гӯшаҳои рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои махсус ривочу раванг ёфт.

Ба назари мо, дар тарзи баён, истифодаи каллимаву истилоҳҳо байни гӯшаи мазкур ва ҳаҷви адабиёти классикии тоҷик монандиҳо ҷой дошта бошанд ҳам, таъсири нашрияҳои ҳаҷвии Эрон ва Туркияву Қафқоз, пеш аз ҳама, нашрияҳои «Мулло Насриддин»-и Ҷ.Мамедкулизода (1906-1928, Тифлис) ва «Сури исрофил»-и А.Деххудо (1907, Эрон) назаррастаранд. Яке аз далелҳои муҳим бо имзои «Чарандгӯй» ба таъри расидани аксари ҳикоеҳои гӯшаи мазкур мебошад. Дар рӯзномаи «Сури исрофил» таҳти рубрикаи «Чаранду паранд» ҳикоеҳои танзомез ва шавқовари адиби номӣ Алиакбар Деххудо ба назар мерасад [12, с.22]. Ин маҷалла ба зиёиёни Осиёи Марказӣ дастрас буд. Ҳамчунин, ба андешаи мо, таъсири маҷаллаи «Мулло Насриддин»-и Ҷалил Мамедкулизода ба гӯшаи ҳаҷвии «Шуълаи инқилоб» кам нест. «Мулло Насриддин» дар Осиёи Марказӣ хонандагони зиёд дошт [20, с.3-16]. Ҳамчунин, Саидризо Ализода ҳангоми сафар ба Қафқоз бо Ҷ.Мамедкулизода ва дигар адибону журналистони озарбойҷонӣ шинос шуда, аз таҷрибаи қорашон истифода бурдааст. Ғайр аз ин, таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар «Тоziёна» таъсири баъзе суҳбатҳои ҳаҷвомези «Бухорои шариф» низ мушоҳида мешавад. Мутаассифона, муҳаққиқон ба ин ҷиҳати масъала тавачҷӯх накардаанд. Рӯзномаи «Бухорои шариф» ва маҷаллаи «Оина» ҳарчанд гӯшаи махсуси ҳаҷвӣ надоштанд, «Мусоҳиба» ном жанри таъсисдодашон бо оҳанги танзу мутоиба таълиф гардидааст. Дар ҷунин суҳбатҳо гоҳо қадрамонҳо ва муаллифи мақола муш ё гурба мебошанд [II.1,1912], ки аз таъсири фаровони ҳаҷви Убайди Зоконӣ дарак медиҳад.

«Тоziёна» тибқи рақами охирини гузошташуда 14 маротиба ҷоп шудааст. Аммо тафтиши бастаи ягонаи маҷаллаи мазкур дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон ҳам аз тарафи мо ва ҳам муҳаққиқони мавзӯ М.Солеҳов ва М.Муродӣ [13, с.10] нишон дод, ки гӯша 14 маротиба ҷоп нагардидааст. Бояд гуфт, ки дар бастаи мазкур танҳо як шумораи маҷалла мавҷуд нест. Бо назардошти ин, агар тахмин кунем, ки дар он як шумора гӯшаи мазкур ҷой дода шудааст, ҳамчунин, бо назардошти он ки дар ду шумора (№31 ва 32, аз 23 феврал ва 1 март соли 1920) таҳти сарлавҳаи «Мактуб ба идораи «Тоziёна» мақолаи давомдори берақам дарҷ гардида, пас боз се шумораи дигари ҷопнашуда боқӣ мемонад. Аз ин рӯ, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки рақами 14 дар шумораи охирин ҳатто зикр шуда ё чанд шумораи оmodаро ҷоп накарда, аз саҳифа гирифтаанд. Ин ҳам аз эҳтимол дур нест, зеро ҷӣ тавре ки мушоҳида мекунем, маводи гӯша хеле танқидист.

Дар «Тозиёна-1» ҳадафи асосии гӯшаи мазкур ифода ёфта, ки «амалӣ гардондани сиёсати замон ва тоза намудани муассисаҳои давлатӣ аз унсурҳои хиёнаткор» [13, с.10] мебошад. Он аз дебочае шурӯъ мешавад, ки чунин аст: «Худобиёмурз устои мо, шогирдони худро, ки беадабӣ ва шулӯғӣ мекарданд, як бор-ду бор панд меод ва насиҳат мекард. Вақте ки бо панду насиҳат нашуд, мегирифт чӯбро ва ҳай бизан, ки мезанӣ!.. Он вақт мидид, ки ин шогирд чунон боадаб ва ором шуда, ки чӣ арз кунам?.. Ҳоло мо низ шаш моҳ аст, ки ҳаммаслақони худро ҳай панд мидеҳем ва ҳай насиҳат мекунем, мебинем, ки рӯз то рӯз беадабӣ ва саркашии онҳо афзуда мешавад, шалӯғӣ ва нодурустиашон бештар мегардад. Мисли гурба-ого, ки ҳанӯз тавба накарда буд, мушро як-як шикор мекард. Вақте ки тавба кард ва либоси зоҳидӣ пӯшид, бечора мушҳоро панҷ-панҷ шикор намудан оғоз ниҳод. Ҳамчунин, ҳаммаслақони мо вақте дохили фирқа ва хидмати миллат набуданд, ҳар кадом як фариштаи поке буданд, ҳамаин ки дохили фирқа шуда ба хидмати миллат гузаштанд, ҳонаи миллатро чунон «обод» карданд, ки биёву тамошо кун!.. Инак, мо барои таъдид ва танбияи ин гуна ҳаммаслақон баъд аз ин тозиёнаи рағанӣ истеъмом хоҳем кард. Тозиёна чӣ тозиёнае?!.. Ба маҳзи хӯрдан дар як дам ҳар навъ беадабро боадаб ва ҳар навъ мастро хушёр месозад. Агар бовар надоред, инак, тозиёна, бифармоед, озмоиш намоед. Агар бо як задан дингтон нарм нашуд, бурдаш нест!.. Ин тозиёнаи мо баъзе нағмаҳои ғарибе ва мушқиле дорад, ки сари бечора хонандагонро гич ва гаранг мекунад, ҳарчӣ китобҳои луғатро ҷустуҷӯ намоед ва ҳар қадар фикру пиндор кунанд, боз ҳам гич ҳастанд, ки гич!.. Лиҳазо аз рӯи дилсӯзӣ ба ҳоли хонандагон мо ин гуна луғатҳоро баён менамоем» [П.3. 1919, № 21, 25 сентябр]. Ин ҷо оҳанги танзу киноя ва бадеияти баланди асар баръало мушоҳида мешавад. Ифодаҳои образноку обдори «мегирифт чӯбро ва ҳай бизан, ки мезанӣ!», «фариштаи пок», «обод кардани ҳонаи миллат», «тозиёнаи рағанӣ», ёдоварии лаҳзае аз қиссаи «Муш ва гурба»-и Убайди Зоконӣ, ки дар он гурба баъди тавба баднафтар шуда, ба ҷойи як-як панҷ-панҷ мегирифт, ба кирдори ашхоси фиребгар, ки ба сафи ҳукумат ва хизмати давлат даромада, мардумро ғорат ва номи давлати навбунёдро бад мекарданд, ба ин далел буда метавонад. Ҳамаин тавр, мақсади асосии гӯшаи мазкур бо ҳаҷву танз танқид намудани падидаҳои номатлуби ҷомеа мебошад. Ҳамчунин, шаш моҳ боз ҷоп шудани маҷалла ва нияти тарбияи ҳамватанонро доштани он таъкид гардидааст.

Дар «Тозиёна-2» низ навоарӣ: услуби муаммо ба қор рафтааст. Дар он норасоии ҷомеа, қаллобӣ фиребгарӣ ва ҳаққимардумхӯрии баъзе ашхоси мансабдор фош гардида. Дар дебоча бо мақсади шавқовар гаштани нақл зикр мешавад, ки агар хонандагон муаммои моро наёбанд, ба мо чун анъанаи дерин шаҳр надиханд, балки дуо кунанд, ки «ба як идораи озуқа мудир таъйин шавем»:

«Хонандагони мо шохид, дар ёд доранд, ки дар вақти кӯчагӣ чанд нафар гирди ҳам ҷамъ шуда, муаммо мегуфтанд ва ҳар кадом, ки маъноеро пайдо накард, дар ивазаш шаҳре ба соҳиби муаммо мебахшид... Ҳоло мо ҳам аз бекорӣ ба хонандагони худ муаммогӯӣ мекунем, агар пайдо карданд, офарин! Агар пайдо накарда очиз шуданд, мо шаҳр намехоҳем, фақат дуо намоянд, ки ба як идораи озуқа мудир таъйин шавем, то ин ки ҳар шаб аз давлаташон палави дугӯшта ва рағанин бихӯрем:

1) Он кадом идораест, ки мудир он шарикӣ қофила ва рафиқӣ дузд аст. Яъне, рӯзҳо мардумро барои дуздӣ, қиморбозӣ, шаробхӯрӣ ҷарима мекунад ва шабҳо то сад ҳазор сӯм қимор мебозад ва то бист шиша шароб меҳӯрад ва халта-халта гандум захира мекунад?

2) Он кадом маҷлиси муқаддас аст, ки барои ҷароғон аз фуқарои Боғишамолӣ ба тариқи гадоӣ 6-7 ҳазор сӯм чида гирифтанд ва дуди ҷароғ ҳам ақалан ба димоғи Боғишамол нарасид?

3) Он кадом миллате аст, ки мусулмон буд - замоне, ки комиссори кофар дошт ва кофар шуд, ҳангоме ки комиссор мусулмонро таъйин кард?» «*Чарангӯӣ*». [П.3.1919, № 22, 16 октябр, с.7]. Дар ҳаҷвнома масъалаҳои дардовари ҷомеа: мудирони чапдасти анбори озуқа, ташкилоти ҷамъиятӣ, ки аз аҳолии хайрия ҷамъ карда, онро барои манфиати худ харҷ намуд, беинсофии баъзе роҳбарони маҳаллӣ мавриди танқид қарор гирифтааст. Муаммои сеюм ба масъалаи сиёсӣ алоқаманд аст; аз он аён мегардад, ки

баъзан баъди ба мансаби давлатӣ таъйин кардани одами гӯё худӣ ба ҷойи ғоида зиён мешавад - меҳру муҳаббат, раҳму шафқат, дар умум мусулмонӣ аз байн меравад.

Дар «Тоziёна-3» ҷорабини муҳимми сиёсӣ тазминот (разверстка) ба муҳокима гузошта шудааст. Маълум, ки он бо мақсади бо озуқа таъмин намудани мамлакати ҷангзада андешида шуда, мусодираи амволи сарватмандонро дар назар дошт, аз ин рӯ, воқуниши гуногунро ба миён овард: баъзе дар ин бобат болшевиконро тарафдорӣ мекарданд, дигарон онро ноинсофӣ медонистанд. Зеро «заҳматҳои ғавқулода»-и тамоми умр ҷамъовардаи давлатмандонро дар як рӯз кашида гирифтани болшевикон «ин яъне чӣ?!» - суол медиҳад муаллиф ва мепурсад, ки дар ҷунин ҳолат болшевик шавад ё не? Ё ҷорабини мазкурро аз ҷиҳати инсофу одамият ва дину ҳикмат ҳам дурусту зарурӣ меҳисобад, ҳатто аз Қуръон далел оварда, ки «инсон ҳар гоҳ давлатманд шавад, туғён мекунад, аз андоза мегузарад ва илова менамояд: «Дар ин ҷо ғаммидам, ки ин болшевикҳои номарбут ҳам аз ҳикмат хабар доштаанд ва ин корашон аз рӯйи ҳикмат буда, ки мардуми давлатмандшуда туғён ва саркашӣ накунад ва аз ҳадду андоза нагузаронанд. Дарвоқеъ, ҳамин тавр ҳам ҳаст. Масалан, эронӣни Боғишамол, ки ба сад ҳуққаву найранг аз тазминот ҳалос шуда буданд, ҳудашонро аз гуруснагӣ ба муши мурда мезаданд, чӣ тавр шуд, ки тӯйҳои тантанадор карда, аз сад то дусад ҳазор сӯм ҳарч менамоянд? Ин туғён нест, пас чист, ин пули мастӣ набуда, магар чӣ чиз аст? Ҳатто ин туғён омада ба дороҳои расмӣ ҳукумати низ расидааст. Аз аъзои президиуми онҳо низ чанд нафар муртакиби ин исрофкориҳо шудаанд... Хулоса, дигар ман болшавики ҳақиқӣ, акнун тарафдори тазминот ҳастам, зинда бод тазминот!.. «*Чарангӯӣ*». [И.3.1920, № 27, 5 январ]. Дар мавриди истилоҳи «туғён» бояд гуфт, ки дар ҳаҷвияҳо зиёд дарҷ шудааст. «Туғён» ҳислатест, ки одам ҳар қадар сарватманд шавад, худнамоишдихӣ, манманиаш меафзояд. Ин аст, ки сарватмандони дар аввал аз тарси ҷон худро ба ҳар кунҷ зада, ҳоло «туғён» карда, тӯйҳои калонҳарч барпо менамоянд. Баъзе кормандони давлатӣ ҳам ба онҳо тақлид кардаанд. Онҳо аз дуру наздик мансабдорону сарватмандонро ба тӯяшон даъват мекунад, вале иштирок дар кори хайро ба худ муносиб намебинанд.

Дар шумораи ҷоруми «Тоziёна», ки дар арафаи иди Наврӯз ҷоп шуда, низ чанд фарҳанги ҳаҷвӣ пешниҳод гардидааст. Дар он омада: «Имрӯз ҳам ба муносибати иди Наврӯз меҳохам, ки хонандагони худро ба унвони идона чанд луғати ҷарбу рағғанӣ бахшиш кунам, ки маззаи он то соли оянда аз димоғашон берун наравад!

«1) *Муҳибби матбуот*», ба қавли муаллифи ҳаҷвия, ин муҳибби (ғамхори) матбуот шахсест, ки аз ҳисоби қартабозии мизочон дар дӯконаш дар як шаб сад ҳазор сӯм ғоида ба даст меорад, аммо барои обунаи шашмоҳаи маҷалла, ки он вақт панҷоҳ манот будааст, дасташ ларзидааст, гуфта, ки «пули ман маҳлут ба ҳаром аст ва розӣ намешавам, ки ба сандуқи маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» даромада, боиси таназзули он бишавад!»

«2) *Гуноҳи пинҳонӣ* он аст, ки садри як кумитаи муътабара дар хонаи худ зиёфати шоҳона барпо намуда, дар он зиёфат барои хуришҳои гуногун ва машруботи рангоранг панҷоҳ ҳазор манот сарф кунад,.. дар айнаи гармии маҷлис як нафар аз ҳамсоёгонаш, ки замоне ба воситаи харидани як шиша шароб ёро як ҳафта ба ҳабс гирифтोर карда буда, аз ин кор огоҳӣ ёфта, ба милиса иттилоъ диҳад ва баъд аз расидани одамони милиса аҳли маҷлис ба он шахс муддаӣ шаванд, ки ҳаққи кушодани «гуноҳи пинҳонӣ»-ро надорад!..

3) *Кӯсаи ришпахн* он аст, ки шахси муқаддасе барои се моҳ ниғаҳ доштани вучуҳоти шаръӣ дар ҳазинаи ҷамъияти хайрия розӣ нашуда, ба ҳурмати он дусад ҳадиси обдор тарошад, ки ҳабси вучуҳот ҳаром аст. Вале дар зимн ҳуди ҳамон шахс аз пули вучуҳот савдогарӣ намуда, се-чаҳор ҳазор манот манфиат кунад ва як тин аз ин манфиатро ба ҷамъияти хайрия надихад, ки ман ба нияти тӯй ин тичоратро кардаам ва бояд, ки ёро ба тӯйи худам ҳарч намоям!..

4) *Муфсиди бегараз* шахсест, ки аз қуввати имонаш ба қасди хидмати башарият кафши муллоеро пок карда, барои нарм шудани он ба зеру рӯяш рағғани зайтун бимолад, ки пойи мубораки мулло озор наёбад. Вале ин кафш лағжонак шуда, ҳангоме

ки мулло мехоҳад аз пиллагони масҷид боло шавад, ногаҳон лағжида бияфтад ва даҳонаш пур аз хун шуда, саҳни маҷидро наҳс кунад. Сипас, фаррошро гирифта кўтаккорӣ намояд, ки малъун чаро ба пиллагон равғанҳои вақфро рехтай?..» «Чарангӯӣ».

Яке аз хусусиятҳои «Тоziёна» аксар вақт аниқ будани объекти танқид мебошад, дар асоси онҳо мақомоти дахлдор бемалол гунаҳгорино дастгир карда метавонанд. Дар ин ҷо онҳо дўкандори ҳаромхўр, ки гўё аз дилсўзӣ ба маҷалла обуна нашудааст; ҳодисаи нописанд дар маъракаи як сарватманд; нафаре, ки маблағи хайрияро ба манфиати худ истифода бурдааст ва шахсе, ки ба мулло хушомад мезанад ва баъд ба чоҳи бало меафтад, мебошанд.

«Тоziёна» хонандагони зиёд дошт, гувоҳи ин номаҳои онҳо мебошад. Ин аст, ки ба ғайр аз гўшаи хоси «Тоziёна» дар ду шумора бо номи «Мактуб ба идораи «Тоziёна» мақолаи калон ба табъ расида ва алоқаи байни нашрия ва хонанда барқарор гаштааст. Мактуб бо ибораи «аз Чаҳорчўй аз тарафи машҳадии ғойбу ломашҳадии ҳозир» шурў шуда, мазмунаш чунин аст, ки нафаре аз ин минтақаи дур баъди фаҳмидани он, ки «дар Боғишамол дар мадрасаи Панҷоб ба ҳиммати баъзе тараққиҳоҳон ва фуқаропарварон ҷамъияти хайрияе барпо шуда, ин ҷамъият барои ободии мадрасаву тарвиҷи шариат 15 нафар талабаро дар мадраса ҷамъ карда, тарбият меода ва ҳам аз ашхоси доро закут ва иона ҷамъ намуда, ба фақирон ва масокин мерасонидааст» [П.3. 1920, № 31, 23 феврал], барои саҳм гузоштан ба кори хайр ба Самарқанд равона мешавад. Аммо дар роҳ мефаҳмад, ки бо фитнаи муллонамоён, ки аз ин кор ба неъмат дастархонашон костагӣ расидааст, ҷамъияти мазкурро дар Боғишамол бастаанд. Муаллиф саросема аз роҳаш баргашта, тарсида, ки ҳаммаҳаллаҳои ӯ низ аз боғишамолиҳо ибрат гирифта, ҷамъияти доштаи онҳоро низ набанданд. Хонандаи чорчўй аз идораи маҷалла хоҳиш карда, ки сабаби баста шудани ҷамъиятро шарҳ диҳанд. Аз номи идора ҷавоб додаанд, ки дар Боғишамол чунин ҳодиса дар ҳақиқат рўй дода буд, дар шумораи оянда кайфияти баста шудани ҷамъият ва ҷинояти чанд нафар муллонаморо, ки дар ин кор даст доранд, баён хоҳанд кард. Сипас, аз номи муаллифи нома бо номи «Шикоят аз фалак» китъае ҷоп шуда, ки чанд мисрааш чунин аст:

Эй фалак, аз гардишу зулми ту дод,

Ҳавдачи шаръи мубин додӣ ба бод.

Маҷлиси хайрияро кардӣ хароб,

Аҳли ҳақ гардид аз қайдат кабоб...

Дар шумораи дигар бо имзои «С.Ализода» ҳодисаи мазкур шарҳ ёфта, зикр гардида, ки бо тухмату бадгўиҳои чанд нафар муллонамоён ҷамъияти онҳо ду моҳ кор карда натавонист, ҳоло аз нав ба кор шурў намудааст [П.3. 1920, № 32, 1 март].

Ҳодисаи маъмули замон - ба нияти манфиатчўй ба сафи ҳизб ё хизмати ҳукумат даромада, мардумозориро давом додани баъзе ашхос яке аз мавзўҳои муҳиммest, ки дар «Шуълаи инқилоб» борҳо таъкид гардида, алайҳи он андешидани чораҳои қатъӣ пешниҳод шудааст. Дар гўшаи ҳаҷвии мазкур низ чунин одамон бо забони ҳаҷву танз фош гардидаанд. Дар «Тоziёна-6» омада: «Гург дар либоси меш бисёр аст! Инро ҳама кас намедонанд, ки чун ҷаноби гург диданд ба ин шакли қашангашон даруни рама дохил шаванд, пеш аз он ки дандони муборакашон ба гўшти чарбу нарми барра бирасад, ҷўпонҳои золим ҷунон ҷўб ба фарқи шарифашон кўбанд, ки мағзи сарашон аз димоғашон фуру резад. Ин буд, ки маҳзи гум кардани пай пўсти барраеро ба худ кашиданд ва ба осудагӣ ҳар рўз як барраро нўши ҷон фармуданд» [П.3. 1920, № 38, 27 май, с.8]. Маълум мегардад, ки унсурони нолоиқ дар зерини ниқоб ба кори худ идома медиҳанд. Маҳз ба ин сабаб ва дар асоси шикояти мардум ҳизби коммунист тозакуни («чистка»)-и сафҳои худро доир намуд. Дар ин бобат дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» мақолаҳои зиёд ба табъ расидаанд, репортажҳои Садриддин Айни аз Бухоро низ то андозае ба ин масъала рўшанӣ андохтаанд [П.3. 1920, №№ 59,61, 2 декабр, 30 декабр].

Муҳимияти ҳаҷвии мазкур аз он иборат аст, ки бори аввал номи шахси гунаҳкор низ зикр шудааст: «Ҳоло ин унвони булшавекӣ ҳам аз барои дуздон ва гораггарон ҳамин ҳукмро дорад. Масалан, ҳар гоҳ ҷаноби Мирзо Юлдош Қодирзода

булшавек набуданд, оё метавонистанд панҷ манот пули мардумро бигиранд, порчаи моли халқро бихӯранд, ба зану бачаи аҳоли даст дароз намоянд? Албатта, не!.. Чунон шаллоқ меҳӯрданд, ки дингашон ба монанди сурма нарм шавад. Вале бо ин либос миллион-миллион пулу моли миллатро ба унвони пора хӯрданд. Зану бачаҳои аҳолиро ба таҳдид ҳабси бепарда сохтанд. Ҳар шаб дар хонае, ки паноҳгоҳи ситамдидагон ва мазлумон ба гумон мерафт, «ашраннос»-ро гирд оварда, ба хушмади тарафгиронашон бо ҳӯроку ошомиданиҳои шоҳона меҳмонӣ карданд. Дуздони машҳури шаҳро оварда, посбони миллати бечора сохта, ба чонаш бало сохтанд... Бо ҳамаи ин корҳо касе ҷуръат накард, ки ба ҷаноби кумиссар гӯяд: «Чаро абрӯят қач аст?» Чаро?.. Зеро эшон булшавик буданд, эшон дохили фирқа буданд, эшон маҳрами ҳукумат буданд, эшон маҳбуби Шӯро буданд... Аз дасти муборакашон ҳам задан, ҳам бастан, ҳам куштан меояд. Албатта, дар як дам гӯри падари одамро месӯхтанд. Холо, ки мо ҷуръат пайдо кардаем, аз баракати ҳабси эшон аст. Чунки Сулаймон мурд, девҳо озод шуд!» [И.З. 1920, № 38, 27 май, с.8].

Танқиди намояндаи ҳизбу давлат дар он замон осон набуд. Ҳайати эҷодии маҷалла ба ҷони худ бозӣ мекард. Зеро намояндаи ҳизб ё мансабдори давлатӣ метавонист онҳоро ҳабс намояд ё осонтар аз ҳама, нашрияро бандад. Аммо корманди маҷалла нотарсона дардхоро ошкор ва айбдорро бо ному насабаш зикр намуда ва он ҳам ҷӣ тавре ки зикр шуда, баъди ҳабсаш чунин «ҷуръат пайдо кардааст».

Дар «Тоziёна-8» масъалаи муҳимми сиёсӣ - рафтори мунофиқон ва миллатфурӯшон фош шудааст. Забони асар хеле ҷолибу рангин буда, ба қавли муҳаққиқ, дар он «муносибати душманонаи туркигароён ба таври пичинг моҳирона ишора» гардидааст [И.З. с.12]. Мутаассифона, дар китоби ин муҳаққиқ дар мавриди рақамҳои ҳикояти мазкур чанд хатои техникӣ роҳ ёфтааст: ба ҷойи «Тоziёна-8», 1920, 14 октябр» - «Тоziёна-7», 1920, 16 октябр» омада.

Ба назари мо, ба ғайр аз муҳимияти мавзӯ забон ва услуби баён, бадеияти баланди ҳаҷвия арзандаи таъкид мебошад. Он бо мисраи зер: «Ҳар лаҳза ба як шакли он бути айёр дароед!» шурӯъ шуда, чунин идома ёфтааст: «Мегӯянд, ки амир барои он мағлуб шуд ва Бухоро ба дасти булшавикҳо афтод, ки ҳазрати Баҳоваддин ҳам булшавик шуда буданд. Вагарна булшавикҳо ҳадде надоштанд, ки ба Бухоро қач нигоҳ кунанд, булшавикҳоро чунон мезананд, ки аз онҳо ному нишоне намемонад. Аммо ман то дирӯз дар ин масъала мутараддид будам. Имрӯз, ки нутқи ҷаноби оқо...-ро дар Бухоро шунидам, яқин кардам, ки дарвоқеъ, ҳазрати Баҳоваддин ҳам булшавик шуда будаанд. Зеро ки агар ҳазрати Баҳоваддин булшавик намешуданд, албатта, муриди эшон ба ин ҳама танаффуре, ки аз булшавикҳо доштанд, булшавик намегардиданд» [И.З. 1920, № 53, 14 октябр, с.5].

Муаллифи ҳаҷвияи мазкур ба эҳтимоли зиёд худӣ С. Ализода мебошад, мазмуни ӯ дар яке аз сафархояш ба Бухоро бо як нафар тарғиботгари ашадии инқилоб вохӯрдааст. Муаллиф ўро мешинохт, вай дар вақташ зидди инқилоби маршрутаи Эрон (соли 1906-1908), мактабҳои ҷадид буда, зидди инқилобиюн ҳарф мезад. Акнун баъди ишғоли вазифаи масъул дар ҳукумати шӯравии Бухоро инқилобгар шудааст. Ба болои ин аз баҳри забону миллат баромада, ҳудро ўзбек тарошидааст: «Ин ҷаноби оқо дувоздаҳ сол пеш, яъне, ҳангоми инқилоби Эрон аз маршрута ва ҳуррият, аз ҷадидӣ ва тараққӣ чунон мутанаффир ва безор буданд, ки ўзбакнамоёни Самарқанд аз тоҷикӣ ва форсӣ!.. Дар болои ин ки банда муаллими мактаби ҷадид буда, маршрутаҳо будам, чунон гӯшмоле доданд, ки ҳанўз маззаи он аз ин гӯшам намеравад... Аз ин истинбот мекунам, ки албатта, эшон ба пири худ Ҳазрати Баҳоваддин тақлид карда булшавик шудаанд. Ин аст, ки имрӯз дар малои ом дам аз ҷадидӣ ва ҳурриятҳои мезананд» [И.З. 1920, № 53, 14 октябр, с.5].

Дар ҳаҷвия дар мавриди «ҳиллаи шаръӣ» низ суҳан меравад. Дар намоишномаи «Мусоҳибаи ислом, охунд ва ҳотифулғайб», ки маҷаллаи мазкур ҷоп карда, қайд шуда, ки охунд (мулло) бо мақсади пӯшондани гуноҳҳои худ ба ҳар гуна «ҳиллаҳои шаръӣ» рӯй меовард, қаҳрамони ҳаҷвия низ аз авлоди мулло аст, бинобар ин, бо ин усули маъмул гуноҳу хатои ҳудро шустанист. «*Чарангӯӣ*». [И.З. 1920, № 53, 14 октябр, с.6].

Саидризо Ализода дар ҳаҷвнигорӣ соҳиби истеъдоди баланд аст. То «Шуълаи инқилоб» ва баъди он ҳам дар таълифоти ӯ оҳанги ҳаҷв ва танз равшан эҳсос мегардад. Ҳаёт Неъматӣ Самарқандӣ қайд карда, ки «Саидризо Ализода мақолаҳои ҳаҷвии худро бо 15 имзои мустаор, аз он ҷумла, «Мулло Ҷунбул», «Коргар», «Ситамдида», «Баҳлул», «Занбӯр», «Шапалок», «Тоziёна», «Чарандгӯй», «Боғишамолӣ», «Ранҷбар», «Наштар», «Мушти ғойб»...» навиштааст [21. с.76].

Дар мавриди ҳаҷвии охирини маҷалла-«Тоziёна-14» бояд гуфт, ки он аз ҷиҳати шаклу услуб то андозае фарқ мекунад. Ба услуби С.Ализода мухтасарбаёнӣ, образнокӣ, бадеият ва истифодаи суҳанҳои халқӣ хос аст. Ҳамчунин, дар даврае, ки шумораи охирини маҷалла ҷоп шуд, С.Ализода дар Ватан набуд. Аз ин рӯ, муаллифи «Тоziёна»-и охирин бояд шахси дигар бошад. Он нисбатан калонҳаҷм буда, ҷанд масъаларо дар бар мегирад, ки танзими маърақаҳо ва мубориза бар зидди унсурҳои бегона аз ҷумлаи мавзӯи асосии он аст. Таваҷҷуҳ ба масъалаи танзими маърақаҳо дар оғози асри бистум зиёд буд. Таҳқиқоти мо нишон дод, ки ин масъала аз рӯзномаи «Бухорои шариф» оғоз шуда, дар «Оина» зиёд мавриди баррасӣ қарор гирифта (дар мақолаҳои М.Бехбудӣ ва муаллифони дигар), дар «Шуълаи инқилоб» ба тарзи ҳадафмандона инъикос ёфтааст. Дар «Шуълаи инқилоб», аз ҷумла, дар ғӯшаи ҳаҷвии он, гунаҳкорони маърақаҳои серхарочот номбар шуда, андешидани ҷораҳои таъсирбахш пешниҳод гардида.

Ҳикояти ғӯшаи охирин бо ҷунин суол шурӯъ мешавад, ки инсон ҳар гоҳ «туғён» кунад, ба сараш фалокатхоро хоҳад овард. Муаллифро он ҷиз хотирҷамъ карда, ки сарватмандони пешина, ки ба «туғёну манманӣ» даромада буданд, ба дасти болшевикон афтида, хизматгори онҳо шудаанд: «Вале рӯзе дидам, ки ҷанд нафар давлатмандони машҳури шаҳри мо, ки пеш аз инқилоб, ҳатто истинҷои худро ҳам ба дасти дигарон мекарданд, акнун камарҳо аз миён баста, дар дасташон белу каланд, ҷорӯбу сатил кӯчахоро мерӯбанд, гулхоро тоза мекунанд, дар атрофи онҳо ду-се нафар қаровули туфангдор истода, ҳар дам: «Роботой буржуй!» мегӯянд, агар даме сустӣ варзанд, бо кундоқи туфанг таҳдид мекунанд. Аз мушоҳидаи ин ҳол аз тардиди собиқаам истифдор ҷустам ва гуфтам, ҳаққо, ки балои осмонӣ ин замон, ин булшавикҳои бадзот ҳастанд, инҳоянд нармкунандаи гарданҳои шайх, инҳоянд фурутанкунандаи мутакаббиров ва хушёрсозандаи мастон!.. Чунки дар миёни онҳо давлатмандеро мешинохтам, ки рӯзе ба як ҳарфи ман, ки гуфта будам: «Аз фалонӣ, ки ҳаққи худро гирифтаед, ҷаро васиқаи хонаашро намедихед?», ҷунон ғӯшмол дода буд, ки ҳанӯз маззаи он аз комам намеравад: «Падарсӯхта, туро ҷӣ ҳадди ин ки аз ман эрод мегирӣ, намедонӣ, ки ҷислони бонки подшоҳӣ ҳастам, альён метавонам падаратро ғӯр дароварам!» [II.3. 1921, №91, 8 декабр, с. 5].

Ҳамин тавр, муаллиф болшевиконро ба сари давлатмандон «балои осмонӣ», фалокате номида, ки баъди туғёни инсон ба сараш меояд. Изҳор медорад, ки баъзе бойҳо барои фош нашудан кӯҷарӯбӣ мекунанд, гоҳо «як даст либоси кӯҳна ва ҷиркин ҳам дар бар намуда, худро бечора ва заҳматкаш ба назар медиҳанд. Гоҳе ҳам барои тақия ба косибӣ ва деҳқонӣ даст мезананд». Ба ҳукуматдорони нав маслиҳат дода, ки ба доми фиреби онҳо наафтанд, тиллову тангаи онҳоро, ки ба зерӣ замин пинҳон кардаанд, ёфта гиранд ва соҳибонашонро «ба сазояшон бирасонанд». Ҳатто, баъзе қаллобтаринашон «ба рӯи худ ниқоби булшавикӣ пӯшида, ба камоли осудагӣ мардуми бечораро азоб медиҳанд». [II.3. 1921, №91, 8 декабр, с. 5-7].

Аҳамияти муҳими ғӯшаи ҳаҷвию танқидии «Тоziёна»-и «Шуълаи инқилоб» аз он иборат аст, ки дар он ҷун дар мақолаҳои сиёсӣ байналхалқӣ мавзӯю масъалаҳои муҳим ошкору равшан ва далеронаю бочуръатона ба миён гузошта, танқиду мазаммат шудаанд. Аз ин ҷиҳат, маҷаллаи мазкур аз нашрияҳои қаблӣ як қадам ба пеш аст. Бо боварӣ метавон гуфт, ки ҳаҷв дар саҳифаҳои нашрияҳои аввалини тоҷикӣ бо адабиёти бадеӣ тавбаам мебошад. Ба ин унсурҳои бадеии истифодашуда: сабк, забону услуб, санъати суҳан, тасвири бадеӣ далел шуда метавонанд. Ҳамчунин, ба ақидаи муҳаққиқин: «Ҳимояи инқилоб ва мубориза ба муқобили душманони дохилию хориҷии он, ки аз мавзӯи рӯзмарраи публицистика ба ҳисоб мерафт, мавзӯи асосии насри бадеӣ ҳам қарор гирифт. Бисёр мавзӯҳои насри бадеӣ, ки аз ҳаёт бармеоянд, аз ҷиҳати

муҳимму рӯзмарра буданашон байни публитсистика ва насри ҳақиқатан бадеӣ робитаи саҳт ба вучуд оварданд» [24. с.10 ва 13. с.18]. Дар ин бобат саҳми ҳаҷв низ калон аст, ки он робитаи матбуотро бо адабиёт мустаҳкам намуд.

Ҳамин тавр, маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ташаббускори таъсиси нахустин гӯшаи ҳаҷвӣ дар матбуот буда, дар ин бобат аз сарчашмаҳои адабиёти классикии тоҷик ва матбуоти пешқадами ҳамондавраи Шарқ босамар истифода бурдааст. Танҳо баъди он дар нашрияҳои минбаъдаи тоҷикӣ - «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик» гӯшаҳои махсуси ҳаҷвӣ таъсис ёфта, нашрияи алоҳидаи ҳаҷвию танқидӣ ба миён омаданд. Маҳз матбуоти аввалини тоҷикӣ буд, ки дар ташаккули адабиёти тоҷик дар ҳама жанрҳо, аз ҷумла, ҳаҷв нақши аввалиндараҷа бозид.

Адабиёти истифодашуда:

1. Илмӣ:

1. Азимов, А. Назаре ба публитсистикаи устод Айнӣ / А. Азимов, М. Муродӣ. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 104 с.
2. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
3. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав) / Х. Асозода. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
4. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ / Баргардони Исрофилниё Ш.Р., Саркоров Н. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
5. Гафаров, Н. Джадидская пресса / Н. Гафаров. – Худжанд: Ношир, 2012. – 64 с.
6. Гулмуродзода, П. Маорифпарварӣ ва низоми нави ҷаҳон / П. Гулмуродзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 160 с.
7. Дадобоева, Гулҳумор. «Ойина» - родоначальник журнальной периодики Средней Азии. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 72 с.
8. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Нақди адабӣ / Таҳияи Кароматуллоҳи Шукруллоҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 710 с.
9. Кляшторина, В. Журнал «Мулла Насреддин и персидская политическая сатира периода революции 1905-1911 гг.// Краткое сообщения Института востоковедения АН СССР, 27 вып.
10. Комиссаров Д.С. Персидская литература на рубеже XIX и XX века// Истории всемирной литературы, в 8 томах. Т.8, 1994./ АН СССР, Инст-т литературы им.А.М.Горький.- М.:Наука, 1983-1994 г.- С. 685-688.
11. Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва ҳудӯҳои миллӣ / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1998. – 210 с.
12. Миробиддинӣ, Ҳасан. Таҳаввули адабиёти достонӣ ва намоишӣ аз оғоз то 1320 шамсӣ. Дар ҷорҷӯби тарҳи татаввури мазомини достонии гурӯҳи адабиёти муосир // Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. - Техрон, 1387.- 376 с.
13. Муродов, М. Аз таърихи ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистӣ дар матбуоти даврии тоҷик / М. Муродов. – Душанбе: Сино. 2007.- 144 с.
14. Муродов, М.Б. Публицистическая сатира в таджикской периодической печати (Проблемы истории, теории и практики) / М.Б. Муродов.- Душанбе: Истеъдод, 2011.- 336 с.
15. Раҳмонов, А. Пиндорҳои асотирий дар адабиёти тоҷикӣ / А. Раҳмонов. – Душанбе, 1999. – 196 с.
16. Солеҳов, С. Ҳаҷв дар матбуоти тоҷикии солҳои 20-30 / С. Солеҳов. – Душанбе, 1969. – 60 с.
17. Солеҳов, С. Ҳаҷв дар журнали «Шуълаи инқилоб» / С. Солеҳов // Ҷашномаи Айнӣ, ҷузъи 4. – Душанбе, 1969. – С.167.
18. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷ. 1. / Муаллифон Х.Мирзозода, А.Сайфуллоев ва А.Абдуманнонов. – Душанбе, 1985.- 225 с.
19. Усмонов, И. Таърихи матбуоти тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе: Маориф, 1997. – 160 с.

20. Ҳабиббейли, И. Нависандаи шаҳри Озарбойҷон Ҷалил Мамедкулизода // Ҷалил Мамедкулизода. Қуттии почта.- Душанбе: ЭР-граф. 2019, 160 с.
21. Ҳаёт Неъматӣ Самарқандӣ. Сипехри орзу (Намунаи адабиёти тоҷики Самарқанд дар асри 20 ва ибтидои асри 21). - Душанбе.-2019.- 398 с.
22. Ҳошим, Р. Сухан аз устодон ва дӯстон / Р. Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 272 с.
23. Ҳошим, Р. Солҳо дар саҳифаҳо. (Мақолаҳо ва ёддоштҳо) / Р. Ҳошим. – Душанбе: Адиб, 1988. – 320 с.
24. Шукуров, М. (М.Ш.Бухорӣ). Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шукуров. – Душанбе, 2006. – 456 с.
25. Шакурии Бухорӣ, М. Равшангари бузург. - Душанбе: Адиб. – 2006, 340 с.

II. Нашрияҳо:

- II.1. «Бухорӣ шариф» (1912)
- II.2. «Оина» (1913-1914)
- II.3. «Шуълаи инқилоб» (1919-1921)
- II.4 «Овози тоҷик», 1924-1928)
- II.5. «Бедории тоҷик» (1925-1928)

«ШУЪЛАИ ИНҚИЛОБ» - ПОЯГУЗОРИ ЖАНРИ ҲАҶВ ДАР АДАБИЁТИ НАВИНИ ТОҶИК ВА МАТБУОТ

Дар мақола масъалаи замина, пайдоиш ва ташаккули аввалин гӯшаи ҳаҷвии нашриявӣ дар матбуоти тоҷик мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар нашрияҳои аввалини тоҷикӣ «Бухорӣ шариф», «Оина» ҳам нишонаҳои ҳаҷву мутобиа мушоҳида гардидаанд, аммо онҳо гӯшаи махсуси ҳаҷвӣ надоштанд. Бори нахуст чунин гӯшаро маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» (1919-1921) таъсис дод, ки «Тоziёна» ном дошт. Масъалаи чанд шумора ҷоп шудан, мавзӯ, мундариҷа, забону услуб ва ҳадафи асосии он дар мақолаи мазкур мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки дар бораи гӯшаи «Тоziёна»-и «Шуълаи инқилоб» муҳаққиқони тоҷик М.Муродӣ ва С.Солехов зимни баррасии масъалаҳои ташаккули ин жанр дар адабиёти тоҷик баъзе ҷанбаҳои ёдовар шуда бошанд ҳам, таҳқиқоти алоҳида оид ба заминаҳо, мавзӯю мундариҷа, аҳамияти гӯшаи мазкур дар пайдоиш ва ташаккули гӯшаҳои ҳаҷвию нашрияҳои алоҳидаи ҳаҷвӣ ба вуҷуд наомадааст. Аз ин рӯ, дар мақола то ҳаққи имкон паҳлуҳои муҳими масъалаи мазкур мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Дар пажӯҳишҳои қаблӣ, агар танҳо таъсири ҳаҷви классикии тоҷик, пеш аз ҳама, Убайди Зоконӣ ба гӯшаи «Тоziёна» мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошад, дар ин мақола таъсири бештари маҷаллаву гӯшаҳои ҳаҷвии нашрияҳои даврии замон, ки дар ҳориҷа ҷоп мешуданд, ҳамчунин, рӯзномаву маҷаллаҳои тоҷикӣ, ки маводи ҳаҷвомезу танқидӣ доштанд, собит шудааст. Аз ҷумла, маълум гардид, шаклу мазмуне, ки дар ҳаҷвияҳои гӯшаи «Тоziёна» ба кор рафтаанд, дар «Бухорӣ шариф» ва «Оина» ҳам мавҷуданд, азбаски Саидризо Ализода бо ин нашрияҳо шинос будо бо онҳо ҳамкорӣ дошт, бешак, аз таҷрибаи онҳо истифода бурдааст.

Аз 8 ҳаҷвияе, ки дар маҷалла ба ҷоп расида, 2-тояш бо усули луғат, яқто - муаммо ва боқимонда дар услуби тасвири бадеии ҳаҷвомез тартиб дода шудаанд. Дар онҳо масъалаҳои маишию ахлоқ чун муф்தҳурию фиребгарӣ, бадмастӣ, риёкорӣ, дурӯягӣ; сиёсӣю иҷтимоӣ-хушёнаи миллатфурӯшӣ, исрофкорӣ дар маросиму маърақаҳо ва ба ин монанд ахлоқи нописанд танқиду мазаммат шудаанд. Маҳз ба ин сабаб «Шуълаи инқилоб»-ро метавон поягузори гӯшаи ҳаҷвӣ дар матбуот ва яке аз жанрҳои адабиёти навини тоҷик бо номи ҳаҷвия шуморид.

Калимаҳои калидӣ: «Шуълаи инқилоб», маҷалла, жанр, рӯзнома, ҳаҷв, бошариф, тасвири бадеӣ, ҳаҷви сиёсӣ, ҳаҷви маишӣ, танз, тоziёна, луғат, луғатномаи тафсирий.

«ШУЪЛАИ ИНҚИЛОБ» - ОСНОВА ЖАНРА САТИРЫ В НОВЕЙШЕЙ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И ПРЕССЕ

В данной статье рассматриваются предпосылки, происхождение и формирование первого сатирического уголка печатных СМИ в таджикской прессе. Первые таджикские издания, «Бухорӣ Шариф» и «Ойна», также демонстрировали признаки юмора, но в них не было специального раздела юмора. Впервые такой уголок был создан журналом «Shulai Inkilob» (1919-1921), который назывался «Тоziyona». Вопрос о том, сколько вопросов публиковать, тема, содержание, язык и стиль, а также его основное назначение анализируются в этой статье. По мнению автора статьи таджикские исследователи М. Муроди и С. Солехов,

обсуждая становление этого жанра в таджикской литературе, упомянули некоторые аспекты уголка «Тоziyона», «Пламя революции», но отдельно изучили предысторию, тему и содержание. Появление и формирование сатирических уголков и отдельных сатирических публикаций не происходило. Поэтому автор статьи исследует наиболее важные аспекты данной проблемы. Предыдущее исследование рассматривало только влияние классической таджикской сатиры, в первую очередь колонки «Тоziyона» Убайди Зокони, в то время как в данной статье исследуется влияние большинства журналов и сатир периодических изданий, публикуемых за рубежом, а также таджикские газеты и журналы с сатирическим и критическим содержанием. Автор отмечает, что форма и содержание, используемые в сатирах «Тоziyона», также присутствуют в «Бухорои Шариф» и «Ойна», поскольку Саидризо Ализода был знаком с этими публикациями и сотрудничал с ними.

Отмечается, что из восьми шуток, опубликованных в журнале, две были составлены с использованием словаря, одна была загадкой, а остальные были написаны в юмористическом стиле. К ним относятся бытовые и моральные проблемы, такие как мошенничество, пьянство и лицемерие; политическая и социальная измена, расточительность в церемониях и компаниях, а также безнравственность подвергались критике. По этой причине «Пламя революции» можно считать основателем комического уголка в прессе и одним из жанров современной таджикской литературы, называемым комедией.

Ключевые слова: «уълаи инкилоб», сатира, политическая сатира, домашняя сатира, танец, порка, словарь, толковый словарь.

"SHULAI INQILOB" - THE FOUNDATION OF THE GENRE OF SATIRE IN THE TAJIK PRESS AND LITERATURE

This article discusses the background, origin and formation of the first satirical corner of the print media in the Tajik press. It should be noted that the first Tajik publications, "Bukhoroi Sharif" and "Oina", also showed signs of humor, but they did not have a special humor section. For the first time such a corner was established by the magazine "Shulai Inqilob" (1919-1921), which was called "Toziyona". The issue of how many issues to publish, the topic, the content, the language and style, and its main purpose are analyzed in this article. Tajik researchers M. Murodi and S. Solehov, while discussing the formation of this genre in the Tajik literature, mentioned some aspects of the corner "Toziyona" "Shulai Inqilob", but a separate study of the background, topic and content, the emergence and formation of satirical corners and separate satirical publications did not occur. Therefore, the article seeks to explore as important aspects of this issue as possible. Previous research has examined only the influence of classical Tajik satire, first and foremost Ubaidi Zokoni's "Toziyona" column, while this article examines the influence in most of the magazines and satires of periodicals published abroad, as well as Tajik newspapers and magazines had satirical and critical content. In particular, it turned out that the form and content used in the satires of the corner "Toziyona" are also present in "Bukhoroi Sharif" and "Oina", because Saidrizo Alizoda was familiar with and cooperated with these publications, no doubt from their experience.

The eight jokes published in the magazine, two were compiled using a dictionary, one was a puzzle, and the rest were written in a humorous style. They include domestic and moral issues such as fraud, drunkenness and hypocrisy; political and social treason, treason, extravagance in ceremonies and campaigns, as well as immorality have been criticized. For this reason, "Shulai Inqilob" can be considered the founder of a comic corner in the press and one of the genres of modern Tajik literature called comedy.

Keywords: satire, political satire, domestic satire, dance, whipping, dictionary, explanatory dictionary, swear, swear word.

Сведения об авторе: Абдурахимов Б.А. - декан факультета таджикской филологии Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Information about the author: Abdurakhimov B.A. - Dean of the Faculty of Tajik Philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Uluhzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Шинохт ва арзёбии шеъри Одамушшуаро ҳанӯз дар замони зиндагиаш шурӯъ шуда, минбаъд то ба рӯзгори мо идома ёфтааст. Дар ин мақола лозим донистем ба таври мухтасар андешаву орои шоирону суханшиносонро доир ба шеъри Рӯдакӣ, дар маҷмӯъ, муносибатро ба эҷодиёти ӯ ба қадри қудрат муайян намоем ва ба ин васила омилҳои аслии имтиёзи ҳунарии ӯро мушаххас сохта, заминаҳои ҳунарии мондагорӣ ва равиши таъсирпазирии баъдиниёнро аз осори шоир муайян намоем.

Муносибатро ба шеъри Рӯдакӣ дар оғоз андешаҳои ҳамасронаш матраҳ месозанд ва ба таъйиди Х. Шарифов беҳтарин ва дақиқтарин назарро ба шеъри Рӯдакӣ ва сабки шеъри ӯ ҳамзамони шухратмандаш Шаҳиди Балхӣ гуфтааст [11, 102-103]. Сухани Шаҳиди Балхӣ дар шинохти мақоми шоирӣ ва хусусияти хоси сабки Рӯдакӣ ҳарфи аввал буда, ҳамчунон бавазн боқӣ мемонад. Ишораи «Рӯдакиро сухане тилви нубист» нахустин тафсир ва тавзеҳи зерсохтии тарзи нигориши устои шоирон аст. Шаҳид шеъри Рӯдакиро «аз ҷиҳати зоҳир ва тариқи баёни лафзу маъно» [11, 103] тавсиф карда, онро ба сухани Қуръон монанд кардааст, ки, пеш аз ҳама, дар таъкид ва таъйиди манзалати шеър ва ҳунари шоирии Одамушшуарост.

Дақиқӣ низ дар мисраи «Б-алфози хушу маонии рангин» ба ҷойгоҳ ва нақши ҳунари шоири муосири худ таъкид варзида, Фирдавсӣ сухани Рӯдакиро «дурри гаронарзиши оғанда бо маънӣ» [11, 107], таъбир кардааст, ки низ шинохт ва арзёбии воқеии шеър ва ҳунари устои шоирон аст.

Аз қарни панҷуми ҳиҷрӣ (XI-и мелодӣ) сар карда, дидгоҳҳо ба шеъри Рӯдакӣ дугона шуданд. Гурӯҳе ҳамчунон ба шеър ва мақоми шоирии Рӯдакӣ итминон доштанд, ҳамчунин, касоне низ пайдо шуданд, ки ба арзишҳои ҳунари шеърҳои шоир бо ҷашми тардид нигоҳ мекарданд. Агар Унсурӣ эътироф карда бошад, ки «ғазал Рӯдакивор некӯ бувад», Ҳоконӣ худро ибдоъкунандаи тарзи тозаи сухангустарӣ медонад ва ба худнамоию ифтихор Унсуриву Рӯдакиро «резаҳӯри хони» худ меҳисобад. Ба пайбурди Х. Шарифов чунин муносибат ба шеъри Рӯдакӣ аз тарафи Унсуриву Ҳоконӣ «маъноӣ тоза шудани сабки шоириро ҳам дорад» [11, 109]. Вале, ба назари мо дар ҳарфи Ҳоконӣ хӯрдагирӣ бештар бармало аст.

Тағйири дидгоҳҳо ба шеър ва ҳунари шоирӣ аз қарни 6-ум сар карда, муонидони Рӯдакиро ба майдон кашида бошад ҳам, ҳамчунон арзёбиҳои ҷомеи шеъри шоир идома дошт ва мисли Рашидии Самарқандиву Авфӣ ҷонибдорон ва тарғибгарони шеър ва ҳунари Рӯдакӣ дар майдони амал буданд. Муҳаммад Авфӣ аз таънаи «яке аз ҷуҳол дар назми Рӯдакӣ» ёд карда, қитъаи дар ҳаққи Рӯдакӣ иншо кардаи Низомии Арӯзиро мисол меоварад, ки ин ҳам дар таъкид ва таъйиди «соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакист» [1, 494].

Низомии Арӯзӣ пас аз арзёбии шеъри Рӯдакӣ таъкиде ҳам дорад, ки «ҳанӯз ин қасидаро (манзур қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мулиён» аст. –Ш.Б.) касе ҷавоб нагуфтааст» [6, 60]. Шеъри Рӯдакӣ барои Низомии Арӯзӣ, пеш аз ҳама, аз назари маҳосин, ки санъаткорона аст, ҷолиб ва пурарзиш аст. Х. Шарифов пайдоиш ва ташаккули таҳаввули равиши маъниофаринӣ ва ибдоъро дар шеъри асрҳои баъд яке аз омилҳои пайдоиш ва густариши андешаҳои номуносиб ва амалҳои таъйифи шеъри шоири бузург медонад.

Чунин тарзи шинохт ва арзёбии шеъри Рӯдакӣ минбаъд идома пайдо карда, ба хусус, дар замони Темуриҳо авҷ мегирад. Аз ҷумла Давлатшоҳи Самарқандӣ шеъри Одамушшуароро «назмест сода ва аз саноеъ ва бадоеъ ва матонат оӣ» медонад ва таъкид мекунад, ки «чӣ ки агар дар ин рӯзгор суханваре мисли ин навъ сухан дар маҷлиси салотин ва умаро арз кунад, муставҷиби инқори ҳамгинон шавад» [5, 255].

Албатта, чунин баҳогузориҳои инодкорона маънии куллии шеър ва ҳунари шоирии Рӯдакиро надоранд. Балки, ҳамчунон Х. Шарифов низ иқрор аст, ба тағйири

дидгоҳҳои шинохти зебоии шеър вобаста аст, ки дар асрҳои баъд дучори дигаргунӣ шудааст [11,113]. Давлатшоҳ ҳатто ба сабаби «мучарради ин сухан» султони шоиронро инкор кардани нест, балки ба мақоми ӯ таъкид варзида, ҳамчунин тағйирпазирӣ ва таҳаввули тадриҷии шеър ва тарзи нигоришро низ эътироф ва таъкид мекунад.

Нуқтаи назарҳо аз оғоз доир ба шеър ва ҳунари шоирӣ Рӯдакӣ ҳам дар сатҳ ва дараҷаҳои гуногун ифода шудаанд, ки иборат ҳам аз назари шоирон аст ва ҳам андешаву орои муҳаққиқон. Аз ин ҷиҳат муносибат ба шеъри Рӯдакӣ аз замони зиндагии шоир сар карда, то имрӯз идома дорад ва то ҷое сатҳу савияи рӯдакишиносиро низ дар ин замина метавон муайян ва мушаххас намуд. Таҳқиқи ин масъала дар заминаи осори шоирон ва муҳаққиқони даврҳои гуногун ба таври ҷомеъ аз доираи тавони мо берун аст. Бо вучуди ин дар ин мақола саъй кардем, ки дидгоҳҳои муҳаққиқонро оид ба шеъри шоир дар се марҳила –а) замони Рӯдакӣ то оғози садаи гузашта; б) аз ибтидои асри XX то солҳои 60-и қарни гузашта; в) аз оғози солҳои 60 то имрӯз аз назар гузаронида, ҷеҳраи шоирӣ ва ҳунарии Рӯдакиро дар ин замина мушаххас намоем.

Давраи аввал ҳамчунон ки М.Муллоаҳмад низ таъкид кардааст, беш аз 900 сол идома ёфта, “асосан манобеъи гуногуни адабиву таърихи дар бар мегирад” [3,30]. Маълумоти сарчашмаҳои адабию таърихӣ дар бораи Рӯдакӣ ва осори ӯ дар шинохти нақш ва ҷойгоҳи ӯ дар адаби форсии тоҷикӣ сухани аввал ва боэътимод буда, дар таҳқиқоти доир ба зиндагиномаи Рӯдакӣ анҷом гирифта то ҷое нақду баррасӣ шудаанд. Вале арзиши ин сарчашмаҳо дар чанд замина метавон муҳим ва бебадал арзёбӣ кард. Нахуст ба шарофати ин осор миқдор ва намунаҳои боқимондаи осори Одамушшуаро то ба имрӯз расида, дигар ин ки муаллифони ин сарчашмаҳои адабиву таърихӣ аввалин ноқидони шеъри Рӯдакӣ буда, ҷо-ҷо хусусиятҳои шеъри шоирро аз назари мундариҷаву сабки эҷод низ муайян кардаанд, ки дар шинохти ҷеҳраи шоирӣ султони шоирон имрӯз низ пурарзиш боқӣ мемонанд.

Яке аз қадимтарин ахборе, ки ба Рашидии Самарқандӣ мансуб аст, ба миқдори шеъри Рӯдакӣ (Шеъри ўро ман шумурдам сездар раҳ сад ҳазор) ишора мекунад, ки дар таъкиди бузургии ӯ низ ҳаст. Муҳаммад Авфӣ чунон ки ишора шуд, дар таъкиди соҳибқиронии Рӯдакӣ “аз ҳадд мутаҷовиз” будани шеъри ўро низ далел меоварад. Ҳамчунин Авфӣ аз “маонии дақиқ”-и шеъри Рӯдакӣ ёд мекунад, ки низ ишораи сареҳе ба ҳунар ва тавоноии шоир аст. Дар радифи ин сарчашмаҳо Ҳамдуллоҳи Муставфӣ дар “Таърихи гузида” бо зикри миқдори ашъори Рӯдакӣ (ҳафтсад ҳазор байт) ба далели маҳсулнокии ўро “шоирӣ забардаст” мешиносад. Ин муаллиф менависад, ки “дар он таърих (“Таърихи Манучехрӣ”-Ш.Б.) ашъори ӯ бисёр аст. “Калила ва Димна”-и форсии манзум аз муншаоти ўст”[5, 354]. Муаллифи зикршуда ва Давлатшоҳи Самарқандӣ дар боби таърихи эҷоди қасидаи “Бӯи Ҷӯи Мӯлиён” низ маълумот овардаанд, нақш ва ҷойгоҳи ин асарро дар муҳити адабиву иҷтимоии Бухорои он рӯзгор собит менамояд.

Абдурахмони Ҷомӣ дар “Баҳористон”, Ҳакимшоҳ Муҳаммад бинни Мубораки Қазвинӣ дар тарҷумаи “Маҷолисуннафоис”-и Алишер Навоӣ, Хондамир дар “Ҳабибуссияр”, Амин Аҳмади Розӣ дар “Ҳафт иқлим”, Абулқосими Козуронӣ дар китоби “Салимулсамовот”, Муҳаммад Содиқи Табрешӣ дар “Назми гузида”, Амир Шералихони Лудӣ дар “Миръотулхаёл”, Лутфалибеки Озар дар “Оташкада” ва ғайра дар боби мақоми Рӯдакӣ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ сухан кардаанд, ки ифодагари диду водидҳо аз ҷеҳраи инсонӣ ва ҳунарии Одамушшуаро дар тури таърих аст.

Ҳамин тариқ, шинохти шеър ва ҷойгоҳи Рӯдакӣ дар сарчашмаҳо гоҳо такрор шуда бошад ҳам, муносибат ба шеъри шоир ду тарзи нигоришро ошкор месозад: аввалан шеъри Рӯдакӣ барои аксари муаллифони сарчашмаҳои адабию таърихӣ ҳамчун ҳодисаи муҳими адабӣ таъбир ва тавсиф шуда, ҷойгоҳи ҳунарии ӯ мушаххас шудааст; сониян, баъзе муаллифон вобаста ба равишҳои фикриву ҳунарии замони зисташон ба ҷанбаҳои ҳунарии шеъри Одамушшуаро низ тавачҷуҳ карда, дар ин замина, мақоми ҳунарии ўро низ муайян намудаанд.

Муносибати аҳли таҳқиқ низ ба Рӯдакӣ ва мероси адабии ӯ аз оғоз равшан буд. Дар ин росто, аввал касе, ки дар шинохти мақоми Рӯдакӣ муносибати ҷиддӣ ва воқеъбинона доштааст, Ҳермон Эте –мустаҳриқи олмонӣ мебошад. Ин донишманд дар заминаи сарчашмаҳои адабию таърихӣ, ба хусус, тазкираҳо ва осори шоир Рӯдакиро касе доништааст, ки “ба равиши нав оғози суҳансарой карда ва барои ҳар як аз ақсоми шеър монанди маснавӣ, қасида, қитъа, ғазал ва рӯбӣ равиши ҳосе ва ҳасоисе ниҳодааст” [12,236-237]. Ҳермон Эте дар бораи таъсири Рӯдакӣ ва баъдинӣ низ мулоҳизаи қобили таваҷҷуҳ дорад. Ҳамчунон ки Х. Шарифов мушоҳида кардааст, ин донишманд дар шинохт ва тавсифи сабки Рӯдакӣ низ ишораи мушаххасе, ки дар таъкиди содагию самимӣ ва ҳолӣ аз тасаннӯъ будани шеъри шоир аст. Эте шеъри Одамушшуароро дорои маънавият мешиносад, ки ҳукми роҳнамоии аввалро дар шинохти моҳияти тарзи нигориши устои Панҷрудӣ дошт [11, с. 114]. Дигар аз муҳаққиқоне, ки ба осори Рӯдакӣ муносибати сареъ доштааст, Шиблии Нуъмонӣ мебошад. Ҳамчунон ки қаблан ишорахое доштем, Шиблӣ аз муҳаққиқонест, ки доир ба осор ва сабки нигориши Рӯдакӣ муносибат ва назари воқеъбинона доштааст, дидгоҳҳои ӯ оиди анвои шеър ва тарзи суҳани Рӯдакӣ аз оғоз тоза ва ҳувиятсоз будаанд [7, с. 31]. Муносибати Е.Э. Бертельс, устод Айнӣ, Ризозода Шафак, Бадеъуззамон Фурӯзонфар, Холиқ Мирзозода, Саид Нафисӣ, Абдулғанӣ Мирзоев, И.С. Брагинский, Абӯалии Дастгайб, Забеҳулло Сафо, ҳамчунин донишмандони ғарбӣ Дармстетер, Чарлз Пикеринг, Питей, Ҳорн, Браун ва дигарон ба осори Рӯдакӣ то чое нақд ва муайян шудааст. Вале тайи даҳсолаҳои охир доир ба аҳвол ва осори шоир чандин рисола ва мақолаҳои гузоришоте ба таъъ расид, ки дар шинохти ҳаёт ва осори Рӯдакӣ тозагиҳое доранд. Даҳсолаҳои охир рӯдакишиносӣ на фақат вусъати тоза пайдо кард, балки “масъалаҳои гуногуни марбут ба адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, таърих, антропология, тиб, мусиқӣ, ҳунар ва амсоли онҳоро фаро [4, 35] гирифт, ки хеле дақиқ буда, дар таҳлилу арзёбӣ мушоҳидаҳои тоза ба назар мерасанд. Дар ин замина метавон аз таълифоти А. Тоҳирҷонов, А. Афсаҳзод, А. Сатторзода, Х. Шарифов, С. Амиркулов ва дигарон ёд кард.

Пас аз тадқиқоти Ҳ. Эте, устод Айнӣ, Саид Нафисӣ, А. Мирзоев муносибат ба осори Рӯдакӣ дар зинаи нав қарор гирифт. Муҳаққиқон ба масъалаҳои мушаххаси замон, ҳаёт, осор ва сабки шоир таваҷҷуҳ карда, дар шинохти сарнавишти инсонӣ ва шоирии Рӯдакӣ қадамҳои ҷиддӣ гузоштанд. Ба хусус, китоби А. Тоҳирҷонов “Рӯдакӣ. Рӯзгор ва осор. Таърихи таҳқиқ” дар муайян намудани масъалаҳои баҳсноки зиндагиномаи шоир, монанди кӯрии Рӯдакӣ, миқдори осори шоир, робитаи ӯ бо қарматиён ва ғайра қадами ҷиддие ба пеш буд [10,73]. Минбаъд оид ба шарҳи ҳол ва осори Рӯдакӣ, ҳамчунон, ҷустуҷӯҳои муҳаққиқон идома ёфта, дар ин замина осори зубдаи рӯдакишиносӣ ба майдон омад, ки дар ин радиф метавон аз мақолаҳои донишмандони эронӣ Муҳаммад Дабири Сиёқӣ “Рӯдакӣ”, “Сездах раҳ сад ҳазор”, Бадеъуззамон Фурӯзонфар “Рӯдакӣ”, “Шеърӯ шоирии Рӯдакӣ”, Абдулҳусайни Зарринқуб “Рӯдакӣ – шоири равшанбин”, Ҷаъфари Шиор ва Ҳасани Анварӣ “Дар бораи Рӯдакӣ ва асри ӯ”, Ғуломҳусайни Юсуфӣ “Чашмаи равшан”, Муҳаммадамини Риёҳӣ “Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме...”, Шафеъии Кадканӣ “Суварӣ ҳаёл дар шеъри форсӣ”, “Рӯдакӣ ва ихтироӣ рӯбӣ”, Ҳамиди Зарринқуб “Аносири бадеӣ дар шеъри Рӯдакӣ”, “Боз ҳам дар бораи Рӯдакӣ”, Мучтабо Минуй “Достони “Калила ва Димнаи Рӯдакӣ”, Алиашрафи Содикӣ “Ашъори тозаи Рӯдакӣ”, Масъуди Фарзод “Арӯзи Рӯдакӣ”, Муҳаммадтақии Донишпажӯх “Як байт аз Рӯдакӣ” ва ғайра ёд кард. Мақолаҳои зикршуда беҳтарин мақолаҳои донишмандони Эрон буда, ифодагари муносибати нав ва сатҳи тозаи таҳқиқ дар рӯдакишиносӣ мебошад.

Масалан, Муҳаммад Дабири Сиёқӣ дар мақолаҳои зикршуда сирри саршиносиву устои мусаллам шинохта шудани Рӯдакӣ ва масъалаи миқдори ашъори шоирро ба миён гузошта, дар ин замина суҳани ҳақро мегӯяд. Дар мақолаи аввал бо далелҳои “можаварии таъби суҳанофаринӣ”, “қудрати тасаввур ва дурпарвозии ҳаёл”-у “нозукҳаёлӣ” дар тасвир Рӯдакиро устои мусаллам дониста, дар мақолаи дувум бо

далелҳои мантиқи миқдори дақиқи ашъори шоирро сисе ҳазору сесад медонад, ки дар вақташ писанд наафтада буд.

Дар мақолаҳои Фурӯзонфар, Юсуфӣ, Риёҳӣ, Кадканӣ, Ҳамиди Зарринқуб, Муҳаммад Муин, Мучтабо Минуй ва Масъуди Фарзод масъалаҳои таърихи суруда шудани баъзе шеърҳо, миқдори ашъор, ҳунари қасидасароии шоир, мусиқӣ ва оҳанги “Бӯйи Чӯйи Мӯлиён”, ҳунари тасвиргариӣ Рӯдакӣ, таъсирпазирӣ аз қасидаи “Бӯйи Чӯйи Мӯлиён”, нусхаи боэътибори “Калила ва Димна”, ашъори тозаи шоир ва ғайра ҳаллу фасл шудаанд, ки ҳарфи тоза ва пурмухтаво дар рӯдакишиносӣ мебошанд. Дар ин радиф мақолаҳои Муҳаммад Исмоили Надушан “Рӯдакии Самарқандӣ” ки дар он масъалаҳои пурмахсулии шоир, мавзӯёти ашъор, ва забону сабки шоир таҳқиқ шудааст, низ ҷолиб аст. Парвиндухти Машҳур дар мақолаи “Муруре бар таҳқиқоти марбут ба Рӯдакӣ дар забони англисӣ” зинаҳои пайдоиш ва интишори афкори адабиро нисбат ба ҳаёт ва осори шоир дар Англия таҳқиқ карда, моҳияти дидгоҳҳоро оиди ин масъала арзёбӣ мекунад. Ин мақола дар шинохти мақоми Рӯдакӣ дар кишварҳои Ғарб пураҳамият мебошад [2, с. 9-28].

Баъди таълифоти пурарзиши устод Айнӣ, И.С. Брагинский, А. Мирзоев, М.Н. Усмонов ҳамчунон талош барои кашфи сирри шеъри Рӯдакӣ дар Тоҷикистон низ идома дошт, ки бештари онҳо марбут ба шинохти ҳунари шоири ва хусусиятҳои эҷодиёти ӯст. Дар ин радиф, метавон аз мақолаҳо ва рисолаҳои Р. Мусулмонӣ, С. Имронов, Х. Шарифов, С.Амиркулов, А. Сатторзода, М. Муллоаҳмад, М. Нарзикул, Ҷ. Саидов ва чанди дигар ёд кард.

Дар ин замина, мақолаҳои Х. Шарифов “Диди замони сабки шеъри Рӯдакӣ” ва А. Сатторзода “Рӯдакӣ ва шеъри рӯдакивор” муносибати нави ин муҳаққиқонро ба шинохти осор ва ҳунари шоири Одамушшуро нишон медиҳад. Муаллифи мақолаи аввал заминаҳо ва омилҳои тағйири дидгоҳҳоро ба шеъри Рӯдакӣ ва мақоми шоири ӯ аз замони зиндагаш то ба рӯзгори мо мушоҳида ва арзёбӣ кардааст. Муҳаққиқ дар ин равиш масъалаҳои назари Рӯдакӣ ба шеъри худ, назари муосирон ба шеъри шоир, таҳаввули диди зебоишинохтӣ ва ихтилофи соҳибназарон, заъфи шеъри Рӯдакӣ, назари аҳли таҳқиқ ба шеъри шоир, шеъри “саҳли мунтанеъ”, шеър ва оҳанги мусиқиро таҳқиқ ва таҳлил карда далели шоири бузург будани Рӯдакӣ ва тариқи сухани ӯро бо далелҳо собит мекунад. Ин мақола муносибати комилан нави муҳаққиқро дар шинохти осори шоир ва сабки ӯ нишон медиҳад.

Мақолаҳои А.Сатторзода “Тазоди зиндагӣ дар таносуби шеър”, “шеъри ҳолия дар замони Сомониён” ва “Рӯдакӣ ва шеъри рӯдакивор” муносибати комилан нав ва муҳаққиқона дар шинохти ҳунари шоири Рӯдакист. Муҳаққиқ дар мақолаи аввал бори нахуст мухтаво ва хусусиятҳои ғоявию бадеии қасидаи “Шикоят аз пирӣ”-ро дар ваҳдати онҳо, яъне мухтаво, устухонбандӣ, таркиби овозӣ ва луғавӣ, қофияву радиф, вазну оҳанг, тарзу усули баён, тарҳи байту мисраъ ва қисматҳои ҷудогонаи он таҳқиқ карда, арзиши ҳақиқии ғоявию бадеӣ, сирри барҷастагии зебоӣ ва ягонагии нотақро будани онро ба ҳайси осори асили ҳунари муайян мекунад ва ҷойгоҳи асари мазкурро дар эҷодиёти шоир ва адабиёти давр муайян месозад [8, 12]. Мақолаи дувум низ кӯшиши тоза ва ҷиддии муаллифро дар таъйини вижагиҳои шеъри Рӯдакӣ собит мекунад. Муҳаққиқ нуфузи Рӯдакиро ба мероси дигарон “аз роҳи ба мушоҳида гирифтани зухури суннатҳои шеърии ӯ дар навъҳои адабии гуногун (қасида, ғазал, рӯбӣ ва ғайра), дар баёни шӯҳаҳои ҷудогонаи мазомини шеърӣ (мадх, ишқ ва ғайра), дар рукнҳои муҳталифи поэтика (вазн, қофия, саноеи бадеӣ, сабк ва ғайра) ва дар асарҳои алоҳида” [9] ба мушоҳида гирифта, дар ин замина, нақш ва ҷойгоҳи Рӯдакиро дар таърихи адаби форсии тоҷикӣ муайян менамояд. Мақолаи дигари ин муаллиф “Рӯдакӣ ва шеъри рӯдакивор” қадами дигар дар кашфи сирри шеър, ҳунари шоирӣ ва хусусиятҳои барҷастаи шеъри рӯдакивор аст. Муҳаққиқ бо қиёсу муқобила ва таҳлили ҷомеъ се хусусияти барҷастаи шеъри рӯдакивор, яъне содагӣ, рӯзмарра, ҳамагонӣ, заминӣ, ошно, табиӣ, осон, тозаву нав, бикр, обнаҳӯрдаву обнарасида ва, ҳамзамон, содаву осон ва тозаву тар будани мухтаво, забон, луғат, баён, сабк ва воситаҳои тасвирро далели бузургӣ ва хусусияти шеъри шоир медонад.

Дар заминаи таҳқиқоти солҳои охир анҷомгирифта рисолаҳои М. Муллоаҳмад “Рӯдакӣ ва рӯдакишиносон”, Лаълҷӯба Мирзоҳасанова “Ҳусни табиат дар сабки хуросонӣ”, мақолаҳои Абдулғафурӣ Орзу “Тиланге бар Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён”, Абдулғаниӣ Барзинмехр “Рӯдакӣ нахустин ҳамриясарои забони форсии тоҷикӣ” ва ғайра мавод ва мушоҳидаҳои тоза доранд. Ҳамчунин, дар интиҳоб ва нашри осори Рӯдакӣ низ қорҳои шоистае анҷом гирифт, ки нашри китоби “Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор” дар таҳияи Расул Ҳодизода ва Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ ва “Девони Рӯдакӣ” дар таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам аз ҷумлаи он мебошанд. Ҳамин тариқ, аз муруре, ки қардем бармеояд, ки шеърӣ Рӯдакӣ аз замони зиндагии соҳибаш сар қарда, то имрӯз мавриди таваҷҷуҳи муосирони шоир ва баъдиниён буда, омилҳои ҳунари ва мондагори он сабаби татаббуъ ва пайравии шоирони асрҳои соён ба шеърӣ рӯдакивор гардидааст.

Адабиёт

1. Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. Аз рӯйи чопи профессор Браун. Бо муқаддима ва таълиқоти аллома Муҳаммад Қазвинӣ ва нусхаи таҳқиқоти Саид Нафисӣ ва тарҷумаи дебочаи англисӣ ба форсӣ бо қалами Муҳаммад Аббосӣ, номаи аввал / Муҳаммад Авфӣ. – Китобфурӯшии Фаҳри Розӣ. Таърихи чоп баҳори 1341. – 2036 с.
2. Машҳур, Парвиндухт. Муруре бар таҳқиқоти марбут ба Рӯдакӣ дар забони англисӣ / Парвиндухти Машҳур. Аз Рӯдакӣ то Аҳавон. – Машҳад: Оҳанги қалам, 1385. – С. 9-28
3. Мусулмонкулов, Р. Назарияи адабиёт / Раҳим Мусулмонкулов. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 335 с.
4. Насриддинов, А. Рӯдакӣ (Нусхашиносӣ ва нақду баррасии ашъори бозмонда) / Абдуманнон Насриддинов. – Хучанд, 1999. – 392 с.
5. Нафисӣ, Саъид. Аҳвол ва ашъори Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар бини Муҳаммад Рӯдакии Самарқандӣ, Ҷ.2. / Саъид Нафисӣ. – Техрон, 1310. – 644 с.
6. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Ҷаҳор мақола/ Мураттиб, муаллифони сарсухан ва ҳозиркунадагони чоп: Х.Шарифов, У.Тоиров. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 160 с.
7. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеърлаҷам. Тарҷумаи Саид Муҳаммад Фаҳрии Гелонӣ / Шиблии Нуъмонӣ. – Техрон: Дунёи китоб, 1380.
8. Сатторзода, А. Рӯдакӣ ва шеърӣ рӯдакивор // Армуғони ганҷи суҳан (ҷилди аввал). – Хучанд, 2007. – С. 21-29.
9. Сатторзода, А. Тазоди зиндагӣ дар таносуби шеър / А.Сатторзода // Кӯҳна ва нав. – Душанбе: Адиб, 2004. – С. 10-23.
10. Тоҳирҷонов, А. Рӯдакӣ. Рӯзгор ва осор. Таърихи таҳқиқ. Тарҷумаи Мирзо Муллоаҳмад / А. Тоҳирҷонов. – Душанбе, 2008. – 116 с.
11. Шамисо, С. Сабкишиносии шеър / Сируси Шамисо. – Техрон: Интишороти Фирдавсӣ, 1382. – 420 с.
12. Эте, Х. Таърихи адабиёти форсӣ /Тарҷумаи Ризозода Шафак. –Техрон, 1332.

МУНОСИБАТИ БАЪДИНИЁН БА ШЕЪРИ ОДАМУШШУАРО РӯДАКӢ

Дар мақола шинохт ва арзёбии шеърӣ Одамушшуаро, ки ҳанӯз дар замони зиндагӣ шурӯъ шуда, минбаъд то ба рӯзгори мо идома ёфтааст, мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Сипас ба таври мухтасар андешаву орои шоирону суҳаншиносон доир ба шеърӣ Рӯдакӣ, дар маҷмӯъ, муносибат ба эҷодиёти ӯ ба андозаи дарк муайян гардида, ба ин васила омилҳои аслии имтиёзи ҳунарии шоир мушаххас шудааст. Инчунин, кӯшиш ба ҳарч дода шудааст, ки заминаҳои ҳунарии мондагорӣ ва равиши таъсирпазирии баъдиниён аз осори шоир муайян қарда шавад.

Муаллиф нигоҳи шоирони муосир ва андешаҳои устодони дорои маҳорати шоириро нисбат ба эҷодиёти гаронбаҳои Рӯдакӣ баён қардааст. Ба ибораи дигар, муаллиф дар доираи имкониятҳои худ муайян намудааст, ки баъди ҳазор сол муносибат ба шеърӣ Рӯдакӣ чӣ гуна аст. Зеро танҳо пас аз мушаххаскунии ин омилҳои ҳалқунанда, ки асоси афзалияти маҳорати шоирии Рӯдакӣ мебошад, метавон ба таври қатъӣ таъсири нуфузи ашъори оламгирӣ ӯро ба эҷодиёти наслҳои баъдӣ ошкор намуд.

Дар мақола дидгоҳҳои муҳаққиқон оид ба шеърӣ шоир дар се марҳила –а) аз замони Рӯдакӣ то оғози садаи гузашта; б) аз ибтидои асри XX то солҳои 60-и қарни гузашта; в) аз

огози солҳои 60 то имрӯз аз назар гузаронида, чехраи шоирӣ ва хунарии Рӯдакиро дар ин замина мушаххас гардонида шудаанд.

Калидвожаҳо: муносибат, дoston, асар, Рӯдакӣ, пайравон, таҳлил, санъат, нақш, жанр, замон, арзёбӣ.

ОТНОШЕНИЕ ПОТОМКОВ К ПОЭЗИИ РУДАКИ

В статье проводится анализ признания и оценки поэзии Рудаки, которые начались еще при его жизни и продолжают до наших дней. Затем, вкратце, были определены взгляды поэтов и ораторов на поэзию Рудаки, в целом отношение к его творчеству в меру восприятия, и таким образом были выявлены основные факторы художественной привилегии поэта.

Автор излагает взгляды современных поэтов и мастеров поэтического искусства на ценные произведения Рудаки. Другими словами, автор в меру своих возможностей определил, каким будет отношение к поэзии Рудаки через тысячу лет. Потому что только после выявления этого решающего фактора, лежащего в основе достоинств поэтического мастерства Рудаки, можно отчетливо выявить влияние его мировой поэзии на произведения будущих поколений.

В статье представлены взгляды исследователей на поэзию поэта в три этапа, на основе которых установлено поэтическое и художественное лицо Рудаки: а) со времен Рудаки до начала прошлого века; б) с начала XX века до 60-х годов прошлого века; в) с начала 60-х годов до наших дней.

Ключевые слова: отношение, поэма, произведение, Рудаки, последователи, подход, распознавание, анализ, искусство, акцент, роль, жанр, время, оценка.

THE ATTITUDE OF ANCESTORS TO THE POEM OF RUDAKI

The article analyzes the recognition and evaluation of Rudaki's poetry, which began in his lifetime and continues to our day. Then, briefly, the views of poets and orators on Rudaki's poetry, in general, the attitude to his work was determined to the extent of understanding, and thus the main factors of the poet's artistic privilege were identified. Efforts have also been made to determine the artistic basis of the survival and the way in which the later influences of the poet's work.

In this article, we considered it necessary to illuminate the opinions and views of modern poets and connoisseurs of poetic mastery of the many-sided poetry of Rudaki, in other words, to determine, by virtue of our capabilities, what are the relations to his work through the millennia. And only after that, specifying the decisive factors that were the basis of the superiority of his poetic mastery, to finally reveal the strength of the influence of his unsurpassed poetry on the work of many subsequent generations.

In this article we tried to analyze the views of researchers on the poetry of the poet, dividing them into three stages: a) the Rudaki era and before the beginning of the last century; b) the beginning of the XX to the 60s of the last century; c) from the beginning of the 60s of the last century to the present and specifically determine on this basis the poetic face and skill of Rudaki.

Keywords: attitude, poem, work, Rudaki, followers, approach, recognition, analysis, art, emphasis, role, genre, time, evaluation.

Сведения об авторе: Боев Ш.Э. – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. e-mail: mustafo0612@mail.ru. Тел.: (+992)93-544-54-50.

Information about the author: Boev Sh.E. - candidate of Philology, Senior teacher of the Department of Theory and history literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiyev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019. E-mail: mustafo0612@mail.ru. phone number: (+992)93-544-54-50.

Шеърӣ суннатӣ тоҷикӣ ба арконе муҳим таъя мекунад, ки асоситарини онҳо вазн ба шумор меравад, зеро ин пояи аслии шеърӣ ҷаҳвари мусиқияти каломӣ мавзунро низ таъмин намуда, фарқ миёни назму насро эҷод мекунад.

Барои шинохти вижагиҳои хоси ғазалиёти як шоир ва муайян сохтани мақому мартабаи ӯ дар ғазал баррасии авзони девони шоирон низ аз рукҳои муҳим ба шумор меравад. Парвиз Нотили Хонларӣ ҳам дар баррасии сайру таҳаввули ғазал ба эътибор гирифтани вазнро таъкид намуда, чунин мегӯяд: «Ихтиёри вазн дар ғазалсарой танҳо манут ба завқи шоир нест, балки суннати шоирӣ ва шеваи маъмули замон шоирро бе он ки худ бидонад ба ихтиёри баъзе аз авзон ва тарки баъзе дигар вомедорад. Пас вазн низ яке аз нукте аст, ки дар баҳс аз сайру таҳаввули ғазали форсӣ бояд мавриди таваҷҷуҳ қарор гирад» [8, 202]. Боиси зикр аст, ки дар ин замина корҳое ба сомон расидааст. Чунонки Масъуди Фарзод пажӯҳише дар боби авзони ашъори Ҳофиз, Мавлоно ва Рӯдакӣ анҷом додааст. Аввалин таҳқиқоти бунёдӣ, ки дар заминаи авзони ғазал ба анҷом расидааст, марбут ба Парвиз Нотили Хонларӣ мебошад. Дар Тоҷикистон ба таҳқиқу баррасии авзони ашъори шоирони муҳталиф таҳқиқоте аз сӯи донишмандоне чун Туракул Зеҳнӣ, Баҳром Сирус, Худой Шарифов, Урватулло Тоҳиров, Субҳон Давронов, Мисбоҳиддини Нарзиқул, Рустам Ваҳҳобзода ва дигарон сурат гирифтааст. Дар бораи авзони ғазалиёти шоирони сабки ҳиндӣ, аз ҷумла Бедил дар таҳқиқоти Бобобек Раҳимӣ низ мулоҳизоте баён гардидааст. Дар мақолаи ҷудогонаи худ адабиётшинос Нуралӣ Нуров таҳти унвони «Вежагиҳои корбурди анвои **авзони** ғазал дар «Девон»-и **Бедил**» муҳимтарин авзони ғазалиёти Бедилро баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки «тазаққури фузунӣ шумори ашъори шоир, пеш аз ҳама, бад-он хотир аст, ки қасрати таркиби Девони шоир ба танаввуъ ва фузунӣ авзон ва бухури корбурди дар ғазалиёти Абӯлмаонӣ боис омадааст» [7, 42].

Ҳамзамон, солҳои охир якҷанд мақолаи муҳаққиқи ҷавон С. Азизов дар мавриди авзони ғазалиёти Низомии Ганҷавӣ (1), вазни ғазалиёти Садриддин Айни (2) ва авзони ғазалиёти Камоли Хучандӣ (3) ба ҷоп расидаанд, ки ин нукта ба ривоҷи таҳқиқи ҷанбаҳои вазнии шеъри суҳанварони гузаштаи мо таъкид меварзанд.

Роҷеъ ба вижагиҳои авзони ғазалиёти Назирӣ Нишопурӣ аз ҷониби донишмандон пажӯҳише то кунун анҷом наёфтааст. Аз ин рӯ, бори аввал дар ин мақола вижагиҳои корбурди авзони ғазалиёти Назирӣ баррасӣ гардидааст.

Аз баррасии авзони ғазалиёти Назирӣ чунин бармеояд, ки шоир дар ғазалсарой бештар аз вазнҳои маъмулро дар ғазал ба кор бурдааст. Аз баҳрҳои аслии дар девони шоир аз ҳама бештар баҳрҳои рамал, ҳазач, раҷаз ва аз баҳрҳои фаръӣ музореъ, мучтас, ҳафиф, сареъ ва мунсареъ истифода шудааст. Боиси қайд аст, ки бархе аз ванҳои бухури мазкур серистеъмол буда, қисми дигар бисёр кам истифода шудаанд. Аз ин нигоҳ метавон авзони ғазалиёти шоирро ба се гурӯҳ ҷудо намуд:

1. **Авзони серистеъмол.** Ҳангоми омӯзиши ғазалиёти шоир чунин маълум гардид, ки бештар дар девони ӯ аз вазни рамали мусаммани маҳзӯф ва мақсур (фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилун -v--\-v--\-v--\-v) ба кор бурда шудааст. Дар хусуси истифодаи вазни мазкур дар адабиёти тоҷику форс адабиётшинос С. Азизов зимни баррасии авзони ғазалиёти Камоли Хучандӣ қайд мекунад, ки «вазни рамали мусаммани маҳзӯф ва мақсур аз вазнҳои маъмули шеъри форсӣ, ҳосса дар ғазалсарой будааст. Ин вазн, ки аз 15 ҳичо (11 ҳичои дароз ва 4 кӯтоҳ) иборат аст, аз вазнҳои маъмул дар ғазалсарой ба шумор меравад ва Хонларӣ низ дар қатори 20 вазни пуркорбурди ғазал дар радифи авзони мутаваассити сақил овардааст. Ғазалсароёни маъруфи адабиёти тоҷикӣ-форсӣ Саъдӣ дар маҳзӯф ва мақсури ин вазн 46 ғазал, Ҳофиз 33 ғазал ва Аттӯр 42 ғазал сурудаанд. Аз таҳқиқоти Хонларӣ низ бармеояд, ки вазни рамали мусаммани маҳзӯф дар ибтидои ташаккули ғазали форсӣ мавриди истифодаи

шуаро будааст» [3, 69]. Пас маълум мешавад, ки Назирӣ дар пайравӣ аз шуарои бузурги ғазалсарои адабиёти мо аз ин авзони хушоҳангу мутантан дар ғазалиёти хеш зиёд ба кор бурдааст. Ду мисол аз ғазалиёти шоир дар ин вазни рамал:

Рамали мусаммани маҳзуф (-v--\v--\v--\v- фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилун)

Шарм меояд зи қосид\ тифли маҳбу\би маро,

Бар сари ро\ҳаш бияндо\зед макту\би маро [6,10].

Рамали мусаммани максур —v--\v--\v--\v~(фоилотун, фоилотун, фоилотун,фоилон)

Он чӣ раҳм аз\ дил барад таъ\сири фарё\ди ман аст,

В-он чӣ нисён\ оварад хо\сияти ё\ди ман аст [6, 47].

Вазни рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф ва максур (фоилотун, файлотун, файлотун, файлун-v--\vv--\vv--\vv-) низ дар ғазалиёти шоир зиёд ба кор рафтааст. Маълум мегардад, ки вазни мазкур ҳам дар адабиёти классикии тоҷик дар ғазалсарой шоирон зиёд ба кор гирифтаанд.

Рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф (-v--\vv--\vv--\vv- фоилотун, файлотун, файлотун, файлун)

Боиси рон\данам аз баз\м ба чуз о\р набуд,

Вар на касро\ ба ману бу\дани ман ко\р набуд [6, 101].

Рамали мусаммани маҳбуни максур (-v--\vv--\vv--\vv~фоилотун, файлотун, файлотун, файлон)

Он ки сад номаи мо хонду чавобе нанавишт,

Сатре аз ғайр наёмад, ки китобе нанавишт [6, 78].

Назирӣ аз вазни рамали мусаммани маҳбуни аслам ва аслами мусаббағ (фоилотун, файлотун, файлотун, фаълун -v--\vv--\vv--\v-) ҳам дар ғазалиёташ зиёд истифода намудааст.

Рамали мусаммани маҳбуни аслам (фоилотун, файлотун, файлотун, фаълун —v--\vv--\vv--\v-)

Ноларо нест асар, к-аз ту шикоят дорад,

Варна мо гармдуюему сироят дорад [6, 90].

Рамали мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ (-v--\vv--\vv--\v~ фоилотун, файлотун, файлотун, фаълон)

Ғайри ман дар паси ин парда сухансозе ҳаст,

Роз дар дил натавон дошт, ки ғаммозе ҳаст [6, 79].

Аз анвои баҳри ҳазаҷ дар ғазалиёти шоир аз ҳама бештар ҳазаҷи мусаммани солим (v--\v---\v---\v---\v---мафойлун, мафойлун, мафойлун, мафойлун) ба кор рафтааст. Боиси қайд аст, ки вазни мазкур аз вазнҳои бисёр хушоҳанг ва мутантан буда, дар ғазал бештар шоирон истифода намудаанд. Назирӣ ҳам аз ин вазни дилчаспу хушоҳанг дар ғазалҳояш ба кор бурдааст.

Ҳазаҷи мусаммани солим (v---\v---\v---\v---мафойлун, мафойлун, мафойлун, мафойлун)

Ҳадиси хус\ну муштоқ\ даруни пар\да пинҳон буд,

Баромад шав\қ аз хилват\ ниҳод ин ро\з бар саҳро [6, 3].

Зи шаҳри дӯс\т меоям\ паёми иш\қ бар лабҳо,

Ба талқин\ кунам озо\д тифлонро\ зи мактабҳо [6, 7].

Дигар аз навъҳои баҳри ҳазаҷ, ки дар ғазалиёти шоир зиёд ба кор рафта, ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф (--v\v--v\v--v\v--) мебошад. Аз сарчашмаҳо чунин бармеояд, ки ин вазни баҳри ҳазаҷ ҳам аз вазнҳои маъмул дар ғазалсарой будааст.

Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф (--v\v--v\v--v\v--Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф)

Бо шаҳпа\ри анко чи\ наво боли\ магасро,

Ҳамнағма\и довод\, ки дидаст\ чарасро [6, 17].

Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи максур (--v\v--v\v--v\v~ мафъӯлу, мафоилу, мафоилу, мафойил)

Ишк аст, ки илми ду\ ҷаҳон мухта\ сари ўст,
Мачмӯа\и аҳволи\ дили мо ҳа\бари ўст [6, 54].

Аз баҳрҳои фаръӣ дар ғазалиёти Назирӣ аз ҳама зиёд музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф ва максур (--v\ -v-v\ v--v\ -v-) истифода шудааст. Ин вазн, ки бо омехта омадани рукнҳои баҳрҳои ҳазачу рамал ба вучуд меояд, аз вазнҳои маъмул ва серистеъмол ба шумор меравад. Аз баррасии муҳаққиқон чунин бармеояд, ки «вазнҳои мазкур дар радифи вазнҳои серистеъмол дар ғазалсарой аст, ки Хонларӣ ҳам дар миёни авзони пуркорбурди ғазал зикр кардааст. Дар ғазалиёти бузургтарин шуароӣ ғазалсаро Аттор ва Саъдию Ҳофиз низ ин вазн зиёд ба кор рафтааст. Чунонки Саъдӣ ва Ҳофиз дар маҳзуф ва максури ин вазн мачмӯан, ҳар кадом 74 ғазал, Аттор 48 ғазал ва Анварӣ 26 қасида сурудаанд» [3, 78].

Музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф (--v\ -v-v\ v--v\ -v- мафъӯлу, фоилоту, мафоилу, фоилун

Имшаб ху\ш ошност\ ба рӯяш ни\гоҳи мо,
Гӯё ҳи\ҷоб сӯх\та аз барқи\ оҳи мо [6, 27].

Музореи мусаммани аҳраби макфуфи максур (--v\ -v-v\ v--v\ -v~ мафъӯлу, фоилоту, мафоилу, фоилон

Як оҳи\ гарм сайқа\ли зангори\ олам аст,
Мавқуфи\ лаб гушода\ни мо кори\ олам аст [6, 51].

Дигар аз вазнҳои баҳрҳои фаръӣ, ки дар ғазалиёти шоир зиёд ба кор рафта, мучтаси мусаммани маҳбуни аслам ва аслами мусаббағ (v-v-\vv--\v-v-\~) мебошад. Ин вазн, ки дар натиҷаи ба ҳам омехта шуда омадани зиҳофоти баҳрҳои рамалу рачаз сохта мешавад, аз вазнҳои бисёр хушоҳанг ва серистеъмол дар ғазалсарой мебошад.

Мучтаси мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ (v-v-\vv--\v-v-\~ мафоилун, фаилотун, мафоилун, фаълун)

Забони таъ\наи оди\таҳ аз бури\дан нест,
Илоҷи шик\ваи ошиқ\ ба ҷуз шуни\дан нест [6, 70].

Мучтаси мусаммани маҳбуни аслам (v-v-\vv--\v-v-\-- мафоилун, фаилотун, мафоилун, фаълун)

Чи ҳўст, к-ин\ дили кофар\ ниҳоди ман\ дорад,
На мазҳаби\ ману на эъ\тиқоди ман\ дорад [6, 92].

Мучтаси мусаммани маҳбуни максур (v-v-\vv--\v-v-\vv~ мафоилун, фаилотун, мафоилун, фаилон)

Нишаст паҳ\луи ман в-аз\ рақиб ҷо\м гирифт,
Гули тало\фии ман ран\ги интиқо\м гирифт [6, 66].

Мучтаси мусаммани маҳбуни маҳзуф v-v-\vv--\v-v-\vv- мафоилун, фаилотун, мафоилун, фаилун

Нигоҳ гум\ шуда дар ро\ҳи кӯи ё\р маро,
Густаи иқ\ди гуҳар гир\я дар кано\р маро [6, 15].

2. Авзони мутавассит. Як гурӯҳи авзони ғазалиёти шоирро метавон аз рӯи истифодашон ба гурӯҳи вазнҳои мутавассит шомил намуд. Ҳангоми баррасии авзони ғазалиёти шоир чунин маълум гардид, ки ин гурӯҳи вазнҳо нисбат ба авзони гурӯҳи аввал камтар истифода шудаанд. Дар зер чанд вазнҳои дараҷаи корбурдашон мутавассити девони шоир ба доираи баррасӣ гирифта мешаванд.

Яке аз авзони дараҷаи истифодашон мутавассит дар девони шоир вазни рамали мусаддаси максур (-v--\ -v--\ -v~) мебошад. Ҳарчанд ин вазн дар адабиёти классики тоҷик дар ғазалиёти шoirони асрҳои XII-XIV истифодаи фаровон дошт, аммо дар ғазалиёти Назирӣ корбурди зиёд надорад, ки мо онро ба қатори авзони дараҷаи истифодашон миёна шомил намудем.

Рамали мусаддаси максур (-v--\ -v--\ -v~ фоилотун, фоилотун, фоилон)

Дил ба қурбу\ баъд аз ў маҳ\ҷур нест,
Аз назар ду\р аст в-аз дил\ дур нест [6, 55].

Рашхае аз \хусни чонон\ рехтанд,
Бар чаҳон аз \ишқ тўфон\ рехтанд [6,125].

Вазни ҳазачи мусаддаси маҳзуф ва максур, ки дар адабиёти классикии мо дар ғазалсарой ва маснависарой ба кор рафтааст, дар ғазалиёти Назирӣ ҳам истифода гардидааст, ки аз вазнҳои маъмул ва хушоҳанг мебошад.

Ҳазачи мусаддаси маҳзуф (v---\v---\v---мафойлун, мафойлун, фаълун)

Назар бар рӯи ӯ дузди\да бикшо,
Зи худ гум гар\ду бар мо ди\да бикшо [6, 30].

Ҳазачи мусаддаси максур (v---\v---\v~ мафойлун, мафойлун, мафойил)

Сухан гӯе\д одил кам\тар имрӯз,
Ки дорам дил\ ба ҷойи ди\гар имрӯз [6, 166].

Ҳазачи мусаддаси аҳраби макбузи маҳзуф (--v\v-v-\v--мафъӯлу, мафоилун, фаълун)

Монанди\ сароб бан\д бар по,
Беҳуда\ шудем даш\тпаймо [6, 4].

Ҳазачи мусаддаси аҳраби макбузи максур (--v\v-v-\v~мафъӯлу, мафоилун, мафойил)

Онро ки\ барад ба мас\нади роз,
Аввал да\ри зорияш\ кунад боз [6, 162].

Аз баҳри хафиф ҳам дар ғазалиёти шоир вазни хафифи мусаддаси маҳбуни аслам ва аслами мусаббағ нисбатан зиёдтар дар ғазалиёти шоир ба кор рафтааст. Ин вазни баҳри хафиф аз вазнҳои маъмул ҳам дар ғазал ва ҳам дар маснависарой ба шумор меравад.

Хафифи мусаддаси маҳбуни аслам (-v--\v-v-\-- фоилотун, мафоилун, фаълун)

Олам аз иш\қ дар вучуд\ омад,
Ишқ меъмо\ри ҳасту буд\ омад [6, 93].

Хафифи мусаддаси маҳбуни аслами мусаббағ (-v--\v-v-\~ фоилотун, мафоилун, фаълон)

Ҳар ки аз дар\ғаҳи ту гар\дад боз,
Ҳама дарҳо\ бар ӯ кунан\д фароз [6, 161].

Вазни раҷазӣ мусаммани солим, ки дар ғазалсарой яке аз вазнҳои бисёр маъмул ва хушоҳанг аст, дар ғазалиёти шоир камтар мавриди истифода қарор гирифтааст.

Раҷазӣ мусаммани солим (--v-\--v-\--v-\--v- мустафъилун, мустафъилун, мустафъилун)

Таъми ҳало\л медиҳад\ захри фиро\қат обро,
То талх кар\дӣ айши ман\ ширин нади\дам хобро [6,8].

Чанд аз муаз\зин бишнавам\ тавҳиди шир\комезро,
К-ӯ ишқ то \як сӯ ниҳам\ шаръи хило\фангезро [6, 16].

3.Авзони камистеъмол. Зимни баррасии авзони ғазалиёти Назирӣ маълум гардид, ки як қисми вазнҳо дар девони шоир хеле кам истифода шудаанд. Масалан, дар вазни сареи мусаддаси матвии макшуф ва мутақорибӣ мусаммани солим танҳо як ғазали дар девони шоир ба ҷашм расид. Дар зер вазнҳои мазкур бо мисолҳо оварда мешавад.

Рамали мусаммани машкул (vv-v\v--\vv-v\v--фаилоту, фоилотун, фаилоту,фоилотун)

Ту агар зи Каъба рондӣ вагар аз бихишт моро,
Ғами бандапарвари ту ба даре наҳишт моро [6, 5].

Рамали мусаддаси маҳбуни аслами мусаббағ (-v--\vv--\~ фоилотун, фаилотун, фаълон)

Ҳин кадаҳ шамъи шабистон ин аст,
Мӯниси хилвати мастон ин аст [6, 70].

Ҳарчанд баҳри раҷазӣ мусаммани матвии маҳбун (-vv-\v-v-\vv-\v-v-) дар ғазалсарой аз вазнҳои маъмул ва пуркорбурд аст, аммо дар ғазалиёти Назирӣ кам истифода шудааст.

Раҷази мусаммани матвии махбун (-vv-\v-v-\vv-\v-v- муфтаилун, мафоилун, муфтаилун, мафоилун)

Гар ба сухан\ дароварам\ ишқи сухан\ саройро,
Бар бару ду\ш сар диҳӣ\ гиряи ҳо\й ҳойро [6, 33].

Музореи мусаммани аҳраби макфуфи махбуни максур

Ишқи ма\ро забони\ ҳикоят бу\риданист,
Мактуби\ сар ба муҳри\ дилам ношу\ниданист [6, 79].

Рафти ба\ базми ғайру\ накуноми\и ту рафт,
Номуси\сад қabila\ зи як хоми\и ту рафт [6, 80].

Баҳри хафифи мусаддаси махбуни маҳзуф ҳам дар ғазалиёти шоир камтар истифода шудааст. Ин вазн дар ғазал бештар истифода мегардад.

Хафифи мусаддаси махбуни маҳзуф (-v--\v-v-\vv- фоилотун, мафоилун, файлун)
Нест з-ин маз\раа обу до\наи мо,
Малакутас\т ошё\наи мо [6, 30].

Хафифи мусаддаси махбуни максур (-v--\v-v-\vv~ фоилотун, мафоилун, файлон)
Баҳтам ин бас\ ки муштарӣ\ шуда дӯст,
Ҳар чи халқам\ баҳо ниҳан\д накӯст [6, 72].

Вазни сареи мусаддаси матвии макшуф (-vv-\vv-\v-), ки аз вазнҳои хушоҳанг ва серистеъмол мебошад, вале дар ғазалиёти Назирӣ хеле кам истифода шудааст.

Сареи мусаддаси матвии макшуф (-vv-\vv-\v- муфтаилун, муфтаилун, фоилун)
Ишқ диҳад\ бо дили шӯ\рида тоб,
Парвариши\ зарра қунад\ офтоб [6, 38].

Аз вазнҳои баҳри мунсарех ҳам дар ғазалиёти шоир камтар истифода шудааст. Аз навъҳои баҳри мунсарех бештар дар ғазалсарой дар адабиёти классикии тоҷик мунсарехи мусаммани махбуни макшуф (--v-\v--\--v-\v--) истифода шудааст. Аммо дар ғазалиёти Назирӣ аз ин вазн камтар истифода шудааст.

Мунсарехи мусаммани махбуни макшуф (--v-\v--\--v-\v--мустафъилун, фаълун, мустафъилун, фаълун)

Гар ташна бар\ сари хум\ мирам аҷаб\ набошад,
Раҳме наме\намоянд\ то чон ба лаб\ набошад [6, 89].

Баҳри мутақориб бештар дар адабиёти классикии тоҷик дар маснависарой маъмул аст, вале гоҳо шоирон аз ин баҳр дар ғазалсарой ҳам ба кор бурдаанд. Бештар дар ғазал шоирон аз мутақориби мусаммани солим ва мутақориби мусаммани маҳзуф ё максур ба кор бурдаанд. Дар ғазалиёти Назирӣ дар вазни мутақориби мусаммани солим як ғазал ба назар расид:

Ҳамеша\ ҳақ аз қав\лу ройи\ ту рӯшан,
Напӯши\да мавчи\ ҳаводис \зулолат [6, 63].

v--\v--\v--\v--фаълун, фаълун, фаълун, фаълун

Аз омӯзишу таҳқиқи корбурди авзони ғазалёти Назирӣ чунин бармеояд, ки шоир бештар дар ғазалиёти хеш аз вазнҳои маъмул ва хушоҳанг истифода намудааст. Зеро жанри ғазал, ки дар он сухан аз ишқу муҳаббат ва завқу шӯру беқарорӣ меравад, бештар дар вазнҳои хушоҳангу дилчасп суруда мешавад ва худ ин гуна шеърҳо тақозои як қолаби авзони дилнишин ва хушоҳанг мекунанд, ки ба гӯши шунаванда низ бо ҳамон мусиқӣ ва вазни хоси худ танинандоз мегарданд. Дар баробари ин, чунин менамояд, ки дар шеъри шоирони сабки ҳиндӣ бештар аз вазни рамали мусаммани маҳзуф ва максур ба кор мебардаанд. Инчунин, боиси таъкид аст, ки бархе аз вазнҳои маъмули ғазалсарой дар шеъри сабки ҳиндӣ, махсусан, дар ғазалиёти Назирӣ камтар истифода шудаанд. Чунонки қайд гардид, вазни сареи мусаддаси матвии макшуф ва мунсарехи мусаммани махбуни макшуф дар гузашта аз вазнҳои маъмул ва серистеъмол дар ғазалсарой будаанд, ки дар ғазалиёти шоир камтар мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Рӯйхати адабиёт

1. Азизов, С.С. Баъзе мулоҳизаҳо роҷеъ ба поэтикаи ғазалиёти Низомӣ. / С.С. Азизов // Номаи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров: илмҳои ҷомеашиносӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2018. – № 4 (57). – С. 114-123.
2. Азизов, С.С. Устод Айнӣ ва шеваҳои қорбурди қофияву радиф дар ғазал. / С.С. Азизов // Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи байналхалқии илмӣ-назариявии Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакӣ. «Устод Айнӣ ва илму адабу фарҳанг». – Душанбе, 2018. – С. 124-128.
3. Азизов, С.С. Авзони ғазалиёти Камоли Хучандӣ / С.С. Азизов // Фаслномаи илмӣ-адабии Камоли Хучандӣ. – Хучанд: Ношир, 2020. – №2(22). – С. 66-86.
4. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 397 с.
5. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафӣ. Мусикии шеър. / Муҳаммадризо Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1370. – 679 с.
6. Нишопурӣ, Назирӣ. Девон. /Бо тасҳеҳу таълиқоти Муҳаммадризо Тоҳирӣ. – Техрон: Нигоҳ, 1379. – 676 с.
7. Нурув, Н. Вежагиҳои қорбурди анвои **авзони** ғазал дар «Девон» -и **Бедил** / **Н. Нурув** // Паёми ДДХБСТ. – 2015. – №2 (63). – С. 30-40.
8. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Вазни шеъри форсӣ. –Техрон: Интишороти Тус, 1367. -295с.
9. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Таҳқиқи интиқодӣ дар арӯзи форсӣ ва ҷиғунагии таҳаввули авзони ғазал. - Техрон:Интишороти Донишгоҳи Техрон,1327. – 213 с.
10. Шарифов Х. Назмшиносӣ / Х. Шарифов, У. Тоиров. – Душанбе: Ҳумо, 2005. – 384 с.
11. Шамисо, Сирус. Ошноӣ бо арӯз ва қофия. –Техрон: Митро, 1393. -150 с.

БАРРАСИИ АВЗОНИ ҒАЗАЛИЁТИ НАЗИРИИ НИШОПУРӢ

Дар мақола кӯшиш бар он рафтааст, ки хусусиятҳои аслии авзони ғазалиёти Назирии Нишопурӣ мавриди таҳқиқ ва баррасии амиқ қарор дода шавад.

Муаллиф бо таъкид бар чанде аз осори назарии марбут ба асосҳои вазни шеърӣ муқаррар намудааст, ки Назирии Нишопурӣ низ кӯшидааст, ки дар ғазалиёти хеш муҳимтарин авзони ғазали классикиро идома дода, хунари шоирӣ хешро дар анвои бахрҳои асли ва фаръӣ таҷриба намояд. Баррасии анҷомдодаи муаллиф дар мақола ӯро ба натиҷае расониданд, ки Назирии Нишопурӣ бо хотири таъмини хушӯхангӣ ва тақвияти мусиқияти ғазалиёти хеш аз бахрҳои маъмули шеъри классикӣ истифода кардааст, ки намунаҳои аз он дар мақола зикр шудаанд.

Калидвожаҳо: Назирии Нишопурӣ, вазни шеър, баҳри ҳазач, рамал, сареъ, ғазал, тақтеъ, аркони шеърӣ, мусиқияти калом.

РАССМОТРЕНИЕ РИТМА ГАЗЕЛЕЙ НАЗИРИИ НИШАПУРИ

В статье предпринята попытка детально рассмотреть основные ритмы газелей Назирии Нишапури.

Опираясь на ряд теоретических работ, посвященных основам поэтического ритма, автор отмечает, что Назири Нишапури пытался продолжить важнейшие классические ритмы в своих газелях и практиковать свою поэзию в жанрах оригинала и подводного мира.

Авторский обзор статьи привел его к выводу, что Назири Нишапури использовал самые популярные моря классической поэзии для того, чтобы обеспечить благополучие и развитие своей газели, примеры которой приведены в статье.

Ключевые слова: Назири Нишапури, ритмы поэзии, ряд хазаджа, рамал, саре, газель, такте, поэтические строки, музыка речи.

CONSIDERATION OF FEATURES OF NAZIRII NISHAPURI'S GHAZALS

The article attempts to examine in detail the main features of Nazirii Nishapuri's ghazals.

Based on a number of theoretical works on the basics of poetic weight, the author notes that Nazirii Nishapuri also tried to continue the most important classical ghazals in his own lyrical poetries and practice his poetry in the genres of the original and the underwater world.

The author's review of the article led him to the conclusion that Nazirii Nishapuri used the most popular seas of classical poetry in order to ensure the well-being and development of his ghazals, examples of which are given in the article.

Keywords: Nazirii Nishapuri, weight of poetry, khazaj, Ramal measure, sare`, ghazal, piece, poetic lines, speech music.

Сведение об авторе: Махмудзада Обиджони Бекназар – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. E-mail: mirobid-26@mail.ru

Information about the author: Mahmudzoda Obidjoni Beknazar – Candidate of Philological Sciences, lecturer of Department of theory and history of literature of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki 121. E-mail: mirobid-26@mail.ru

Литературная жизнь народов Центральной Азии на протяжении почти всего XVII века следует в основном старым классическим традициям, а первые предвестники литературы Нового времени проявляются лишь в последней четверти этого столетия. Таджикская литература сохраняет своё влияние в среде образованной элиты поэтов и прозаиков народов региона как предмет изысканных упражнений, но тюркоязычные народы постепенно создают культуру и литературу на тюркских языках. Наиболее существенным явлением этого периода было развитие городской литературы. Старые жанры и формы поэзии - газель, маснави, дастан и т.д. – теперь используются для изложения народных стихотворных версий классических поэм любовного и героического содержания. В стилистику высокой поэзии поэты вводят живую речь горожан с её разговорными интонациями и диалектными формами, перерабатывают их в соответствии с общественными идеями и нравственными идеалами. Взаимовлияние устной и письменной литературы усиливается, расширяется её социальная сфера, всё больший интерес проявляется к описанию местных нравов, быта и пейзажа, происходит обогащение языка поэзии за счёт городского и сельского говоров.

Исследователь Е.П. Челышев в статье «Культурное наследие народов Востока и современность», изучая проблему культурных взаимосвязей Востока, отмечает: «наряду с общей для литератур стран Востока направленностью идейно-художественной борьбы, общими закономерностями их культурного и духовного развития, им свойственны свои конфликты, противоречия, отражающие специфику развития каждой национальной литературы, определяющуюся социально-экономической ситуацией в той или иной стране, уровнем её культурного развития, расстановкой внутренних политических сил, внешнеполитической ситуацией, традициями связей и контактов с нашей страной, другими странами и странами Запада. В исследовании литератур народов Востока нельзя как недооценивать, так и переоценивать их роль и место в мировом литературном развитии. Нельзя подходить к ним с заранее подготовленными схемами, пытаться втискивать в жёсткие рамки, навязывать некорректные термины, определяющие, как правило, пути, формы, характер движения литературного процесса в странах Запада. Такого рода насилие над литературным материалом может привести лишь к искажению истинного лица литературы, к игнорированию её национальной специфики» [13, с.105].

Особенностью развития литератур Средней Азии является прочная связь их с народным творчеством. У этих народов мы находим близкие по сюжету фольклорные и литературные памятники, многие из которых свидетельствуют о широких литературно-фольклорных связях иранских и тюркоязычных народов. Примером тому служат многочисленные дастаны (героические поэмы): героический эпос «Алпамыш» в его различных версиях: узбекский, каракалпакский, казахский, туркменский эпос «Кёр-оглы» и узбекский «Гуругли», таджикский «Гуругли», казахский «Гороглы» и азербайджанский «Кероглы» [9, с.284].

В Туркменистане эпос Гёроглы считается национальным достоянием. В честь Гёроглы воздвигнуты многочисленные памятники. В таджикских преданиях главный герой известен как Горгули («сын могилы»: мать Гуругли умирает, будучи беременной, и он рождается в могиле - таково одно из объяснений его имени), который был родом из мифической страны праведников Чамбули-Мастон («Счастливый Чамбул»).

В туркменском варианте деда Кёр-оглы ослепляет хан (отсюда и другое объяснение его имени – «сын слепого»). Единые мотивы сюжетной организации Гуругли составляют дастаны. В дастане две враждебные силы – добро и зло – постоянно противостоят друг другу. Представителями сил добра являются Гуругли, Аваз, Нурали, Шерали, Ширмох, Каракуз, Хасан, Соки, а противоположные силы представляют

Ахмад, Юсуф, Шодмон, Карахон. В эпосе «Гуругли» отразилась борьба его дружины против угнетателей [9, с. 284]».

В средние века Коран и многочисленные комментарии к нему стали источниками большинства жанров религиозного фольклора в странах мусульманского Востока. Центральное место в этом фольклоре занимали жития библейских и древнеарабских пророков и патриархов, упомянутых в Коране. Этот цикл известен под названием «Кысас аль – анбия» («Рассказы о пророках»). Не меньший интерес представляют коранические легенды о Хызре, Зулькарнайне, Лукмане, семи спящих отроках и др., получившие в дальнейшем устное хождение или ставшие сюжетообразующими мотивами художественной литературы. Особенно популярен в персоязычной и тюркоязычной литературе коранический вариант легенды об Иосифе Прекрасном. Существует большая серия эпическо-романтических поэм «Юсуф и Зулейха» (литературный памятник многих народов Востока), темой которых, как и в Коране, является драматическая судьба Иосифа (Юсуфа) [3, с. 78].

Средневековая традиция сказывается в главенствующей роли поэзии. Одно из характерных явлений эпохи – популярность в определённых кругах изысканной, усложнённой по форме поэзии. Поэты персоязычной части Индии, Ирана, Средней Азии, Афганистана во многом следуют традиции писавшего на фарси поэта XVII в. Бедиля. В литературе на фарси возникло целое направление, названное его именем, – бедилизм – философская (суфийская) поэзия усложнённой формы.

Усложнённость стиля, возобладавшая в то время в поэзии, не могла не вызвать стремления противопоставить ему ясность и простоту. Отсюда – обращение к поэтике фольклора и к классическим традициям. Так, в Иране возникает поэзия «возвращения» – речь идёт о возвращении к художественному опыту поэтов домонгольской эпохи [10].

Наиболее древней из литератур Средней Азии является персидско-таджикская литература. Между таджикско-персидской поэзией, создававшейся на языке фарси, и поэзией тюркоязычной уже в глубокой древности прослеживаются тесные контакты. Таджикско-персидскую и древнетюркскую литературу объединили и общая для них арабская письменность и язык, что благоприятствовало общению, созданию условий для культурного взаимодействия. Знаменитое произведение тюркского писателя «Кутадгу билик» Юсуфа Баласагуни (1069-1070 гг.) посвящено одному из верховных правителей Караханидов – Буграхану. Поэма получила широкую популярность, её называли «Этикой правления», «Державными законами», «Украшением знатных», «Советами царям», а иранцы – «Тюркской Шахнаме». Последнее сравнение носит формальный характер. «Шахнаме» – свод эпических сказаний иранского народа, а поэма Баласагуни – сборник мудрых советов, наставлений. Тем не менее, Баласагуни при написании своего труда немало почерпнул из эпоса Фирдоуси. В связи этим азербайджанский литературовед Х. Короглы отметил, что Баласагуни для написания своего труда немало почерпнул из знаменитой эпоса Фирдоуси, в частности он, заимствовал стихотворную форму [6].

В тюркоязычных произведениях «Хикматлар» («Поучения») поэта Ахмада Яссави (XI-XII вв.), «Хибат-ул-хакоик» («Подарок истины») Ахмада Югнаки (XII в.), «Киссас-ал – анбия» («История пророков») Рабгузи (XIV в.), «Мухаббатнаме» («Книга любви») Хорезми (XIV в.), «Юсуф и Зулейха» Дурбека (XIV в.) и других используются два художественных источника – тюркоязычный фольклор и поэзия на фарси [1].

Основываясь на теоретических положениях, изложенных мировой компаративистикой, мы в нашей работе впервые подвергаем серьёзному изучению такой огромный пласт в истории национальных литератур Таджикистана и Туркменистана, как литературные связи между ними. Однако можно отметить, что не существует даже отдельных исследовательских работ, рассматривающих туркменскую тему в творчестве таджикских писателей и таджикских мотивов в произведениях туркменских литераторов. Наряду с этим, существует и другая важная проблема – идейного, духовно-эстетического воздействия одной литературы на художественное сознание представителей другой литературы.

Литература

1. Баскакова, А. Туркменско-русский словарь/ Н. А. Баскакова, Б. А. Каррыева, М. Я. Хамзаева. – М.: Сов. энцикл., 1968. – 832 с.
2. Бекмурадов, А. Поэтическое мастерство Махтумкули Фраги: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10. 01.03/ Бекмурадов Ахмед. - Ашхабад, 1990.
3. Бертельс, Е. К вопросу о традиции в героическом эпосе тюркских народов /Е. Бертельс //Сов. востоковедение. – 1947. – № 4. – С.78.
4. Бертельс, Е. Литературное прошлое туркменского народа/Е. Бертельс //Совет эдебияты. – 1944. – №9. – С.56–68.
5. Бертельс, Е. Суфизм и суфийская литература /Бертельс Е. //Избранные труды. - М., 1965. – Т.3. - 527 с.
6. Брагинский, И.С. Из истории таджикской и персидской литературы / И.С. Брагинский. - М.: Наука, 1972. – 524 с.
7. Вамбери, А. Путешествие по Средней Азии. /Российская академия наук. Институт востоковедения/А.Вамбери. – М.:Вост. лит, 2003. – С.256- 158.
8. Гуругли: Достони баходурони Чамбули Масто: Чанбули Масто Ч. 3. - Душанбе: Ирфон, 1976. – 248с.
9. Кор-оглы, Х.С. Туркменская литература /Х.С. Кор-оглы, - М. Высш. шк., 1972 - 284 с.
10. Литература Востока в Средние века. Ч. 2. - М., 1970. – 461 с.
11. Сайфуллоев, А. Дӯстии халқҳо – дустии адабиётҳо /А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон. – 1975. – 224с.
12. Хамдам, А. Дружба народов - дружба литератур/А.Хамдам. –Душанбе: Эр-граф, 2013. – 413 с.
13. Художественные традиции литератур Востока и современность. Ранние формы традиционализма / В. Брагинский, Е. Чельшев. – М., 1985. – 198 с.
14. Чельшев, Е.П. Сопричастность красоте и духу: (Взаимодействие культур Востока и Запада) / Е.П. Чельшев – М., 1991. – 311с.

ЛИТЕРАТУРНАЯ ЖИЗНЬ НАРОДОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В статье отмечается, что особенностью развития литератур Средней Азии является прочная связь их с народным творчеством. У этих народов мы находим близкие по сюжету фольклорные и литературные памятники, многие из которых свидетельствуют о широких литературно-фольклорных связях иранских и тюркоязычных народов. Примером тому служат многочисленные дастаны (героические поэмы): героический эпос «Алпамыш» в его различных версиях: узбекский, каракалпакский, казахский, туркменский эпос «Кёр-оглы» и узбекский «Гуругли», таджикский «Гуругли», казахский «Гороглы» и азербайджанский «Кероглы».

По мнению автора статьи, литературная жизнь народов Центральной Азии на протяжении почти всего XVII века следует в основном старым классическим традициям, а первые предвестники литературы Нового времени проявляются лишь в последней четверти этого столетия. Старые жанры и формы поэзии - газель, маснави, дастан и т.д. – теперь используются для изложения народных стихотворных версий классических поэм любовного и героического содержания.

Ключевые слова: классическая поэма, героическое содержание, предвестники литературы, героический эпос, литературная жизнь, некорректные термины, мифическая страна, праведник.

LITERARY LIFE OF THE PEOPLE OF CENTRAL ASIA

Feature of development of literatures of Central Asia is their strong connection with folklore. At these people we find relatives on plot folklore and literary monuments, many of which demonstrate broad literary and folklore communications of the Iranian and Turkic-speaking people. Numerous heroic poems (dastans) are an example of that: the heroic epos "Alpamysh" in its various versions: Uzbek, Kara-kalpak, Kazakh, Turkmen epos "Kyor-

Oglou" and Uzbek Gurugli, Tajik Gurugli, Kazakh Gorogli and Azerbaijani Kerogli. Literary life of the people of Central Asia throughout almost all the 17th century follows generally old classical traditions, and the first harbingers of literature of Modern times are shown only in the last quarter of this century. Old genres and forms of poetry - a gazelle, mathnavi, dastan, etc. – are used now for statement of national poetic versions of classical poems of love and heroic contents.

Keywords: *classical poem, heroic contents, literature harbingers, heroic epos, literary life, incorrect terms, mythical country, righteous person.*

ҲАЁТИ АДАБИИ ХАЛҚҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Хусусияти хоси рушди адабиёти халқҳои Осии Марказӣ робитаи адабиёти ин халқҳо бо эҷодиёти халқ махсуб мешавад. Дар ин халқҳо мо ёдгориҳои адабӣ ва фолклории аз ҷиҳати сюжет ба ҳам наздикро мушоҳида мекунем, ки бисёре аз онҳо аз робитаҳои васеи адабӣ фолклории халқҳои эронитабор ва туркзабон гувоҳӣ медиҳанд. Ба ҳайси мисол барои исботи ин ақида метавон достонҳои сершумор (достонҳои қаҳрамонӣ) –ро ном бурд, аз ҷумла: ҳамосаи қаҳрамони «Алпамиш» дар вариантҳои гуногуни он: ўзбекӣ, қарақалпоқӣ, қазоқӣ; ҳамосаи туркмении «Кёр-оғли» ва «Гуруғлӣ» - и ўзбекӣ, «Гуруғлӣ»-и тоҷикӣ, «Гороғли», -и қазоқӣ ва «Керогли»-и озарӣ. Ҳаёти адабии халқҳои Осии Марказӣ дар тӯли қариб тамоми асри XVII, асосан, анъанаҳои кӯҳнаи классикиро пайравӣ мекунад. Нахустин падидаҳои адабиёти давраи Навжанҳо дар ҷорӣ охири аср зоҳир мегарданд. Жанрҳо ва шаклҳои кӯҳнаи назм – ғазал, маснавӣ, достон ва ғайра дар ин давра барои баёни вариантҳои халқии назми достонҳои классикӣ ва мазмуни писандидаи қаҳрамонӣ ба кор бурда мешаванд.

Калидвожаҳо: *достони классикӣ, мазмуни қаҳрамонӣ, падидаҳои адабӣ, ҳамосаи қаҳрамонӣ, ҳаёти адабӣ, истилоҳоти нодуруст, кишвари афсонавӣ, парҳезгор.*

Сведения об авторе: *Раджабова Каноат Ходжиматовна* – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)918 80 56 55, E-mail: Suhrod92@mail.ru

Information about the author: *Rajabova Kanoat Hojimatovna* - candidate of philology, associate Professor of the Department of Theory and History literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, tel.: (+992)918 80 56 55, E-mail: Suhrod92@mail.ru

УДК: 37.013

**КВАЛИМЕТРИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТЬ
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ**

Раджабзода М.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

В бурно развивающемся информационном обществе научные представления об оценке качества затрагивают не только отдельные стороны производственных отраслей, но и важнейшие сферы жизнедеятельности людей, в том числе ученых и специалистов. Необходимость оценки качества научно-исследовательской деятельности признана и таджикским правительством и обществом, однако реализации данной задачи остаётся достаточно сложной. Существующие в настоящее время наукометрические и библиометрические подходы оказываются слишком общими и не всегда адекватно отражают все многообразие деятельности научно-исследовательского учреждения или отдельного ученого.

Поэтому важной проблемой в современной теории и практике управления качеством научно-исследовательской деятельности является научная разработка целей, методик, показателей и индикаторов оценки. Наиболее важным подходом к оцениванию качества деятельности исследовательских учреждений и отдельного ученого в области педагогики, учитывающим все многообразие исследуемой проблемы, на наш взгляд, может стать педагогическая квалиметрия.

Как научное направление квалиметрия связана с количественным анализом объектов исследования или процессов и исследует методологию и проблематику разработки комплексных количественных оценок качества разных явлений и предметов.

Квалиметрия и наукометрия как отдельные часты науковедения еще со второй половины XX века привлекала к себе внимание исследователей, в том числе и в отрасли педагогики, так как эта важная часть науковедения. Занимаясь в первую очередь, статистическими исследованиями, обработкой научных сведений она облегчила ученым доступ к научно-исследовательскому материалу. Отдельные вопросы изучения процесса реализации научных знаний отражены в трудах Г.М. Доброва, В.В. Налимова [1, с. 2] и других ученых, а педагогическое науковедение в исследованиях А.И. Пискунова, В.М. Полонского и др.

Сегодня в качестве самостоятельного направления выделяется также педагогическая (образовательная) квалиметрия, под которой подразумевают применение методов, показателей и индикаторов квалиметрии к комплексной оценке психолого-педагогических и дидактических объектов и явлений. Ее основы заложены в трудах российских ученых, как Г.Г. Азгальдов, С.И. Архангельский, И.Б. Ительсон, В.П. Мизинцев, М.М. Поташник, Н.А. Селезнева, А.М. Сохор, А.И. Субетто, Н.М. Розенберг, а также других ученых.

По мнению Налимова В.В. исследование условий устойчивого развития и эффективного использования научного потенциала как важнейшего фактора модернизации системы образования относится к компетенции «науковедения», и, прежде всего, к одной из ее областей - «наукометрии, использующей количественные методы для изучения процесса развития науки».[2, 190]

Основной задачей педагогической квалиметрии, в первую очередь, является изучение деятельности научно-исследовательских учреждений и информационных служб по научным исследованиям, публикациям научных материалов. Общеизвестно, что анализ и наблюдения последних лет свидетельствуют о том, что большинство исследователей, аспирантов и соискателей, занимающихся научной деятельностью, 50 % своего времени тратят на сбор научного материала [6, с. 45].

Поэтому в рамках квалитетрических исследований предоставляется возможность изучать и анализировать достижения педагогических изысканий, качество и продуктивность диссертаций, научных книг и статей. В том числе, количество научных журналов, качество и актуальность статей, их тираж, пределы их распространения, количество и качество работы аспирантов, соискателей, ученая степень исследователей, распространение сведений, изучение научного материала по научным отраслям, как в стране, так и за рубежом также на современном этапе являются важными задачами педагогической квалитетрии.

Квалитетрические исследования играют решающую роль в развитии педагогических изысканий в Таджикистане. К сожалению, анализ деятельности научно-исследовательских институтов свидетельствует о том, что современная таджикская педагогика нуждается в пропаганде квалитетрических знаний, так как невостребованность квалитетрических исследований в современной таджикской педагогике создает проблемы в определении и выявлении достижений педагогических изысканий.

В период государственной независимости, по сравнению с советским периодом, в таджикской педагогике наблюдается значительный количественный и качественный рост исследователей с учеными степенями [3, с. 111].

Несмотря на то, что в современной педагогике квалитетрические исследования играют ключевую роль, но для определения качества научно-исследовательских изысканий в НИИ отсутствуют соответствующие отделы.

Цель квалитетрических исследований деятельности Диссертационных советов заключается, прежде всего, в определении следующего:

- результативности (получение результатов) от качества и продуктивности исследования;
- результативности от содержания и научной ценности научных статей в научно-исследовательских отечественных и зарубежных журналах и сборниках;
- результативности от качества и продуктивности докладов, тезисы докладов аспирантов, докторов и ученых сферы педагогики на заседаниях, симпозиумах и международных конференциях;
- уровня (степень) изучения педагогической науки или конкретного исследовательского направления;
- материальной поддержки и создания благоприятных условий для подготовки диссертаций и другой научной деятельности по квалитетрическим исследованиям.

Статистический анализ, годовые справки, отчеты Диссертационных советов свидетельствуют о том, что большинство кандидатских и докторских диссертаций, защищенных под кодовым номером 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования, то есть ученые таджикской педагогики занимались, в основном, исследованием в рамках общей педагогики, истории педагогики и образования, теории и методов обучения и воспитания.

Но качество и продуктивность завершенных исследовательских работ по современной педагогике неохвачены квалитетрическими изысканиями. И это происходит в то время, когда в передовых странах, педагогической наукой занимается квалитетрия и готовят специалистов согласно требованиям современной педагогики.

При ведении квалитетрических исследований научная и соответственно педагогическая ценность определяется по:

- изданным материалам к диссертации;
- количеству исследовательских работ (статьи, рефераты) по исследуемой теме;
- срокам завершения диссертации;
- эффективности использования выделенных для исследования средств.

Данные критерии качества и эффективности диссертации выявляются на Диссертационных советах.

Другое направление квалитетрических исследований в педагогике зиждется, прежде всего, в определении не исследованных сторон педагогической науки.

В результате квалитетических исследований выливаются не только исследованные стороны или аспекты педагогической науки, но и представляются предпосылки для дальнейшего развития современной педагогики [1, 133].

В мировой педагогике развита социальная, военная, инженерная, семейная, коррекционная, культурная и другие стороны педагогической отрасли, которые, также необходимо апробировать и внедрить их в Таджикистане.

Объективная оценка и анализ качества и эффективности исследований по результатам квалитетических исследований и их издание (печатание) зарубежных научных журналах позволит ознакомить читателей с достижениями педагогики и научными успехами таджикских ученых.

Внедрение квалитетических исследований в национальную педагогику потребует, в свою очередь, необходимости образования Института докторантуры в структуре Академии образования Таджикистана, так как в Таджикистане сегодня нет такого учреждения. В развитых странах, благодаря таким институтам, определена система докторантуры по действующим отраслям науки [4, с. 66].

Создание в Институте докторантуры диссертационных советов будет положительно влиять не только на качество научных исследований, но и на качественный рост ученых со степенью.

Одной из проблем создания в вузах страны диссертационных советов, в том числе педагогических, являются выпускающие кафедры педагогики, которые не в полную силу работают над подготовкой диссертантов.

Только квалитетические исследования по эффективности научных работ соискателей ученых степеней и их оценка могут активизировать деятельность диссертационных советов, увеличив качественный рост ученых со степенями и их исследование.

Подготовка стратегии разрешения проблем педагогической науки невозможна без квалитетических исследований, без изучения существующего и будущего положения таджикской педагогики и, в целом, перспектив развития педагогической науки в Таджикистане.

Педагогическая наука, ее структура, качество и эффективность исследовательских работ, определение стратегии ее развития осуществляется только по результатам оценки их значимости на основе квалитетических исследований. То есть, в первую очередь, принимаются во внимание качество и эффективность исследования, но не рост ученой степени. Почему сегодня таджикская педагогическая наука находит в затруднительном положении по сравнению с другими странами, в процессе становления и почему исследования не дают желаемых результатов?

Например, по истории и теории педагогики, методам обучения и воспитания в республике проведены сотни научных исследований, но проблемы обучения и воспитания в средних специальных и высших учебных заведениях усугубляются день ото дня.

Методика квалитетических исследований опирается не только на планирование новых предметов в научной деятельности. В первую очередь, во главе угла находятся научные открытия, новые методы, свежая струя в научном мышлении и точные научные заключения.

В связи с этим, Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон отмечает, что «Академия образования первоочередное внимание должна уделять вопросу перспективы развития сферы образования и выступать с конкретными предложениями по укреплению роли современной школы, уровню и качеству учебников, внесению идей национальной государственности и основополагающих ценностей нашего народа в учебники по общественным и гуманитарным наукам, учебному процессу, соразмерности технических часов, активным методам обучения, эффективным путям изучения естественных и точных наук, формированию у студентов и школьников технического мышления» [5].

Отсутствие вышеизложенного в таджикской педагогической науке рождает множество проблем, аналитический подход, новаторские методы, научное мышление и точные научные выводы и заключения не принимаются во внимание нашими исследователями.

В условиях глобализации культуры и мировой экономики, когда все в обществе определяет экономика, принимаются во внимание не только исследовательские навыки и способности, но и другие виды научной деятельности, ее результаты и эффективность.

Квалиметрические исследования за рубежом, анализ изданного материала и ее соответствие для научного потенциала, неуклонного роста исследователей, преподавателей высокой категории в вузах страны говорят о том, что мы должны улучшить качество педагогических исследований.

Отчеты, доклады, составление перспективных планов, финансирование исследовательских работ, количество ученых, возраст сотрудников, научная статистика, результативность научных изысканий, деятельность соискателей по педагогике должны оцениваться на основе квалиметрических исследований, что позволит решить проблемы педагогической науки.

Бесспорно, трудно оценить важность научных выводов, особенно в педагогической науке, без квалиметрических исследований. В то время, когда высшее профессиональное образование находится в процессе модернизации, невозможно проводить анализ материалов научно-исследовательской деятельности без квалиметрических изысканий.

Изучение положения и возрождения традиций обучения и воспитания также необходимо, так как именно через них можно передавать из поколения в поколение национальные ценности. На сегодня существует потребность создания центра квалиметрических исследований в структуре Академии образования Таджикистана, учреждения кафедр изучения проблем педагогики по следующим аспектам:

- подготовка рекомендаций относительно результатов квалиметрических исследований;
- изучение опыта квалиметрических исследований зарубежных ученых;
- подготовка программ по изучению методики квалиметрических исследований;
- подготовка стратегии развития педагогической науки по результатам квалиметрических исследований;
- организация диспутов по устранению проблем педагогики на основе полученных результатов;
- подготовка к печати каталога различных неисследованных сфер педагогики;
- издание сжатого сборника квалиметрических исследований;
- возрождение квалиметрии в таджикской педагогической науке.

В настоящее время решение большинства проблем в развитии педагогической науки зависит от научной обеспеченности, потребность в котором может удовлетворить квалиметрия в данной отрасли науки. В связи с этим, с учетом преобразований в таджикской педагогической науке, с точки зрения квалиметрии, необходимо наметить стратегическую линию и нововведения в методике обучения и воспитания, подготовить и составить программы по квалиметрии. То есть внедрить программу «Квалиметрические исследования в таджикской педагогике».

Данная программа предусмотрена для магистратуры и докторантуры, и являвшейся полезной и необходимой для решения проблем исследования в педагогике. Другим важным видом подготовки к научно-исследовательской деятельности является докторантура. Программа «Квалиметрические исследования в таджикской педагогической науке» играет здесь ключевую роль, ибо:

- квалиметрические исследования в таджикской педагогической науке до сих пор не велись;
- качество и эффективность исследований аспирантов, магистрантов и докторантов по современным методам и модулям не оцениваются с точки зрения квалиметрии;

- научно-исследовательская деятельность институтов, кафедр педагогики, не проанализирована с точки зрения современных квалиметрических методов исследования;

Как показывает анализ положения педагогической науки в стране, таджикская педагогика все больше нуждается в квалиметрических исследованиях, играющих важную роль в решении ее проблем. И наука нуждается, в свою очередь, в управлении.

В этот исторически важный период в педагогической науке появляются новые направления в связи с информированностью общества, совершенствования новых технологий, появилась необходимость в квалиметрии.

Наше общество, сравнительно недавно вошедшее в новые экономические (рыночные) отношения, нуждается в изучении и исследовании. Застой в научных исследованиях имеет свои причины, основными из которых являются экономические проблемы, непрофессионализм руководства, отсутствие согласованности и взаимосвязи структур в составлении долгосрочных перспективных научных программ.

Необходимо отметить, что Академия образования Таджикистана, Научно-исследовательский институт развития образования имени Абдурахмони Джоми АОТ, кафедры общей педагогики вузов страны проделали определенную работу по исследованиям в области педагогических наук и стремятся ввести новые методы и пути изысканий в данной науке.

В Таджикистане ощущается большая потребность в подготовке программных директив. Вопрос лишь в поддержке долгосрочных научных национальных программ и опытных кадров в этой отрасли.

Определение значимости педагогических исследований на базе квалиметрии требует от нас обращать внимание на следующее:

- эффективное использование интеллектуального и научного потенциала высших учебных заведений;
- проведение и завершение теоретических и практических научно-исследовательских работ по квалиметрии;
- совершенствование мер по материальному обеспечению (финансированию) квалиметрических программ;
- укрепление связи между знанием и квалиметрическими исследованиями;
- использование возможностей квалиметрии зарубежных стран для развития и совершенствования квалиметрии в таджикской педагогике.

В целом, педагогическая квалиметрия позволяет по-новому подойти к изучению и осмыслению технологического и наиболее оптимального подхода решения педагогических, образовательных и управленческих проблем. Она обеспечивает максимально объективной и полной информации, эффективно организованной во времени, что создает основания для оптимального функционирования, как отдельных компонентов системы образования, так и самой системы педагогической науки и образования в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Добров, Г.М. Прогнозирование науки и техники / Г.М. Добров. – М.: Наука, 1969. – 208 с.
2. Налимов, В.В. Наукометрия: Изучение развития науки как информационного процесса / В.В. Налимов, З.М. Мульченко. – М.: Наука, 1969. – 192 с.
3. Раъабов, М. Илмсанчи педагогӣ дар ростои пажӯҳишҳои навин / М. Раъабов // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2013. – № 2 (13). – С. 109-113.
4. Раджабов, М. Наукометрические исследования на материале статей / М. Раджабов // Вестник науки и инновация. – 2013. – №2 (4). – С. 64-67.
5. Речь Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона на встрече с учеными страны, Душанбе, 18.03.2020 // <http://www.president.tj/> (Дата обращения: 15 ноября 2020 года).
6. Сулаймонӣ С. Муруре ба мушкилии таҳқиқи илмсанҷӣ дар педагогикаи тоҷик [Матн] / С. Сулаймонӣ, М. Раъабов // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2012. – № 4 (11). – С. 43-47.

КВАЛИМЕТРИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье рассматривается проблема внедрения квалиметрии в таджикской педагогике, которая играет решающую роль в развитии педагогических изысканий в Таджикистане. Анализ деятельности научно-исследовательских институтов свидетельствует о том, что современная таджикская педагогика сегодня нуждается в пропаганде квалиметрических знаний, так как не востребова́нность квалиметрических исследований в современной таджикской педагогике создает проблемы в определении и выявлении достижений педагогических изысканий.

По мнению автора, объективная оценка и анализ качества и эффективности исследований по результатам квалиметрических исследований и их издание в зарубежных научных журналах позволит ознакомить читателей с достижениями таджикской педагогики и научными успехами в данной области.

Ключевые слова: исследование, квалиметрия, педагогическая квалиметрия, педагогика, научная проблема, продуктивность, эффективность, качество, научная деятельность.

КВАЛИМЕТРИЯ ҲАМЧУН ВОСИТАИ АРЗЁБИИ СИФАТ ВА САМАРАНОКИИ ТАҲҚИҚОТИ ПЕДАГОГӢ

Дар мақола масъалаҳои татбиқи нақши боризи квалиметрия дар рушди илмҳои педагогӣ дар Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таҳлили фаъолияти пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-таҳқиқотӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки педагогикаи муосири тоҷик ба тарғибу ташвиқи донишҳои квалиметрӣ ниёз дорад, зеро сарфи назар намудани таҳқиқоти квалиметрӣ дар педагогикаи муосири тоҷик дар самти муайян намудан ва ошкор сохтани дастовардҳои илмӣ мушкилот эҷод мекунад.

Ба андешаи муаллифи мақола, арзёбии воқеӣ ва таҳлили сифату самаранокии таҳқиқот дар заминаи пажӯҳишҳои квалиметрӣ ва интишори онҳо дар маълаллаҳои илмӣ хориҷӣ имкон фароҳам меорад, ки ниёзмандон бо дастовардҳои педагогикаи тоҷик ва комёбиҳои илмӣ дар ин соҳа ошно гарданд.

Калидвожаҳо: таҳқиқот, квалиметрия, квалиметрияи педагогӣ, педагогика, проблемаи илмӣ, маҳсулноки, самаранокӣ, сифат, фаъолияти илмӣ.

QUALIMETRY AS A TOOL FOR EVALUATING THE QUALITY AND EFFECTIVENESS OF PEDAGOGICAL RESEARCH

The article deals with the problems of introduction of qualimetry in Tajik pedagogy as a crucial role in the development of pedagogical research in Tajikistan. An analysis of the activities of research institutes shows that modern Tajik pedagogy today needs to promote qualimetric knowledge, since the lack of demand for qualimetric research in modern Tajik pedagogy creates problems in determining and identifying the achievements of pedagogical research.

According to the author, an objective assessment and analysis of the quality and effectiveness of research based on the results of qualimetric research and their publication in foreign scientific journals will allow readers to familiarize themselves with the achievements of Tajik pedagogy and scientific success in this field.

Keywords: research, qualimetry, pedagogical qualimetry, pedagogy, scientific problem, productivity, efficiency, quality, scientific activity.

Сведения об авторе: Раджабзода Махмадулло – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, E-mail: rmg-2013@mail.ru

Information about the author: Rajabzoda Mahmadullo – candidate of Pedagogy, associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., E-mail: rmg-2013@mail.ru

**ТАРБИЯИ МАЪНАВИИ ҶАВОНОН ДАР ЗАМИНАИ МЕРОСИ ПЕДАГОГИИ
МУТАФАККИРОНИ ТОҶИКУ ФОРС**

Ашурова Д., Ядгарова Г.

**Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода,
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

*Мардон ба саъю ранҷ ба ҷое расидаанд,
Ту, беҳунар, кучо расӣ, аз нафспарварӣ?!*

Саъдии Шерозӣ

Одобу ахлоқи инсон аз маҷмӯи қоидаву қонунҳои рафтору кирдор иборат аст, ки дар ҷараёни фаъолияти меҳнатию муносибати байниҳамдигарӣ, оилавӣ ва ҷамъиятии одамон ташаккул ёфтаанд.

Истилоҳи «ахлоқ» аз забони арабӣ гирифта шуда, маънои ҷамъи хулқ, рафтору кирдор, сиратро ифода менамояд. Бинобар ин, ахлоқ барои ба тартиб овардани муносибатҳои байни одамон ҳамчун омили муҳим хизмат карда, баробари тараққиёти ҷамъият тағйир меёбад. Талабот ба ахлоқ, меъёрҳор, феълӣ одат, ғояҳои муайян афзоиш ёфта, ба тарзи пешниҳод нисбати одам чӣ гуна бояд зиндагӣ кунад, дар ҷомеа чӣ тавр бояд рафтор намояд, қобили қабул мегардад. Дар асарҳои Рӯдакиву Фирдавсӣ, Ибни Сино, Хайём, Низомии Саъдӣ, Носири Хисраву Камоли Хучандӣ, Ҳофизу Ҷомӣ ва дигарон дар бораи тарбияи ахлоқи ҷавонон асарҳои бисёре мерос мондаанд.

Сардафтари адабиёти форсу тоҷик Рӯдакии Панҷрудӣ бо гуфтаҳои худ дар боби тарбия, насли наврасро ба омӯхтани илму дониш, ҳаёт, накукорӣ, хоксорӣ, инсонпарварӣ, ҳалқдӯстӣ, сулҳҷӯӣ, мардонагӣ, покҷидонӣ, адолат, саховатмандӣ ва дигар сифатҳои хуби инсонӣ даъват намудааст. Гарчанде аз гуфтаҳои ин бузургвор дар боби тарбияи ҷавонон асрҳо гузашта бошад ҳам, вале афкори ӯ дар ин ҷабҳа то ҳоло қимати тарбиявӣю ахлоқии худро гум накардааст.

Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ!

Бар кӯру кар, ар нукта нагирӣ, мардӣ!

Мардӣ набувад фитодаро пой задан,

Гар дастӣ фитодае бигирӣ, мардӣ [6, с. 19].

Панду насиҳатҳои устод Рӯдакӣ дар масъалаҳои гуногуни ҳаёт навишта шудаанд. Яъне, устод Рӯдакӣ дар панду насиҳатҳои худ, он чизро ифода кардааст, ки замони ӯ ҳалли онро талаб менамуд.

Рӯдакӣ дар ташаккули шахсият тарбия ва муҳитро омили асосӣ мешуморид. Тарбияи инсон, ба ақидаи ӯ, бояд, ҳамаатарафа бошад. Инсон пеш аз он ки ба камол расад, бояд тарбияи ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва фикрӣ гирад:

Чаҳор чиз мар озодаро зи ғам бираҳад:

Тани дурусту ҳӯи неку номи неку хирад [6, с. 27].

Хирад ва донишро яке аз сарчашмаҳои асосии инкишофи ақли инсон мешуморид. Илму донишро аз ҳамаи ганҷҳои дунё афзалтар дониста, инсонро ба донишомӯзӣ, доништалабӣ ташвиқ намудааст. Илму донишро рӯшноии дил, ҷароғи ақлу хирад донистааст. Рӯдакӣ илму донишро шартӣ асосии тарбия шуморида, шахсонро, ки барои маърифатнок шудани фарзандони худ кӯшиш намеkunанд, сарзаниш намудааст. Рӯдакӣ ҳилофи ақидаҳои замони худ баромада, дар ташкилҳои фард на ирсият, балки нақши муҳимми атроф ва тарбияро муҳим шуморидааст. Рӯдакӣ ба одамон дастури зиндагӣ дода, талқин менамояд, ки мард бояд монанди кӯҳ устувор бошад, ҳар як ҳодисаи нугуворо ба воситаи далерӣ ва шуҷоатмандӣ аз худ дур созад. Ба ақидаи ӯ, ҳар як саҳтӣ ва мушкилӣ ба воситаи фазлу ҳунар, мардӣ, дониш ва бузургворӣ бартараф хоҳад шуд. Шоири инсонпарвар дар осори худ дӯстию бародарӣ, ҳамкорию

ҳамнафасиро дар байни одамон талқин намудааст. Ба ақидаи ӯ, муҳаббат дӯстию садоқат ҳисси баланди инсонӣ аст, ки ба одамон таъсири бойи маънавӣ мегузорад.

Имрӯз моро аз ҳарвақта бештар зарур аст, ки осори ин абарманди фарҳангу миллатро омӯхта, нисбат ба рӯзгор ва осори ӯ маълумоти кофиро пайдо намоем. Давраи зиндагии ӯро, ки давраи эҳёи миллату давлати тоҷикон мебошад, таҳқиқ намуда, аз таърихи пуршебу фарози халқи худ сабақ омӯзем. Аз асри X то имрӯз тамоми шоирону адибон тарғибгари устод Рӯдакӣ буда, рӯдакивор гуфтани ғазалро орзу намудаанд. Ҳанӯз вақти дар ҳаёт буданаш ӯро “Султони шоирони Аҷам”, “Маликушшуаро” ва “Соҳибқирон” гуфтани аҳли хирад гувоҳи шӯҳрати баланди шоирӣ доштани Рӯдакист:

Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некушоирӣ,

Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ [15, с. 9].

Рӯдакии бузургвор неку медонистааст, ки чи рисолати волову масъулиятбори таърихӣ ӯро ба дӯш афтодааст ва бо камоли масъулияти ҷавонмардона кӯшидааст, ки ҳар ҳарфу ҳиҷояш бамавриду бамавқеъ, суфтаву баргузида, саршори маънӣ, ҳунармандона, андархӯри табъи мардум ва аз лиҳози жанру санъатҳои бадеӣ рангину доманфарох бошад. Одамушшуаро устод Рӯдакӣ адабиёти моро чунон бунёд ниҳод, ки басо муқтадиру устувор ва ба рағми ҳама гирдоби воқеаҳои пурпечуби таърих пойдор бимонад ва бо ҳиммату истеъдоди ворисони сазовори устод боз ҳам муҳташаму тавоно гардад. Сухансарои бузург бо каломи тасхиркунандааш мардумонро ба нақӯкорӣ, инсондӯстӣ ва кирдори хирадмандона даъват менамуд:

Ин ҷаҳонро нигар ба чашии хирад,

Не бад-он чашим, к-андар ӯ нигарӣ.

Ҳамчу дарёст в-аз нақӯкорӣ

Киштие соз, то бад-он гузарӣ [15, с. 10]

Имрӯз ҳам шеъри волову сухани миллатсози устод Рӯдакӣ ба рамзи фарҳанги оламгирӣ тоҷик, ба хирадмандӣ ва созандагиву нақӯкорӣ табдил ёфта, дар шинохт ва беҳдошти асолати миллӣ нақш мегузорад.

Фарзандони мо имрӯз низ бо шеъри ӯ дарси маърифатмандиву одамгарӣ, дарси хираду садоқат, муҳаббат ба Ватан ва парастии онро меомӯзанд. Арҷгузориву эҳтироми устод Рӯдакӣ аз ҷониби ворисони миннатпазираш дар сатҳи шоиста қарор дорад.

Дар таълимгоҳҳо осору омоли устод Рӯдакӣ ба таври густурда ва амиқ омӯхта мешаванд. Аз ҷониби нашриётҳои мамлакат китобҳои ашъори устод ва таҳқиқоту рисолаҳо оид ба осори ӯ пайваста ба нашр мерасанд. Дар Тоҷикистон даҳҳо идораву иншоот, хиёбону соҳмонҳо ба номи устод Рӯдакӣ гузошта шудаанд. Чунонки фармудаанд:

Рӯдакӣ рафту монд ҳикмати ӯй,

Гул бирезад, нарезад аз вай бӯй [15, с. 10].

Устод Рӯдакӣ, ҳамчунон, офаридгори назми оламгир дар ҳама даври замонҳосту нубуғ аз ҳунари суханварӣ дошта, шеъри ҷовидонааш аз қаъри асрҳо шевою гуворо ба гӯш мерасад ва дилҳоро мусаххар месозад. Мақоми баланди қофиласолори назм ва тоҷи адаби тоҷик устод Рӯдакӣ дар сарзамини поки ниёгон ҳамеша барқарору устувор монда, ҳамчун чароғи дудмони Оли Сомон фуруғи абадият дорад.

Мактаби бузурги шоирӣ, ки устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ҳанӯз беш аз ҳазор сол пеш ба мерос гузошта буд, ҳоло ҳам побарҷост ва тӯли садсолаҳо шоирони тавоное чун Абулқосим Фирдавӣ, Умари Хайём, Носири Хусрав, Саъдию Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ, Абдулқодири Бедилу Муҳаммад Иқбол, Садриддин Айнию Мирзо Турсунзода ва амсоли онҳо аз он мактаб сабақҳо бардоштаанду пасиниён низ сабақҳо хоҳанд бардошт.

Сардафтари адабиёти форсу тоҷик Рӯдакии панҷрӯдӣ бо гуфтаҳои худ дар боби тарбия насли наврасро ба омӯхтани илму дониш, ҳаёт, накукорӣ, хоксорӣ, инсонпарварӣ, халқдӯстӣ, мардонагӣ, поквичдонӣ, адолат ва дигар сифатҳои хуби инсонӣ даъват намудааст. Гарчанде аз гуфтаҳои ин бузургвор дар боби тарбия асрҳо гузашта бошад ҳам, вале афкори ӯ дар ин самт то ҳоло қимати тарбиявию ахлоқии худро гум накардааст.

Фирдавсӣ дар бораи ахлоқи ҷавонон:

«Яке аз меросҳои маданияи муҳим, ки шинос шудан, омӯхтан ва таҳқиқ кардани он барои тоҷикҳо ва махсусан барои ҷавонони дар мактабҳои миёнаю олӣ таҳсилкунанда, зарур аст, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мебошад. Тоҷикҳо халқе мебошанд, ки интеллигентсияи онҳо шоири бузург Фирдавсро ба вучуд овардааст. Беҳуда нест, ки онҳо анъанаҳои худашонро аз вай мегиранд», – гуфта буд, И. В. Сталин [4, с. 13].

Фирдавсӣ асари ҷовидонии худ ва муҳаббати халқро нисбат ба он аз ҳамин сабаб ба вучуд оварда, тавонист, ки афсона, ривоятҳои халқӣ ва таърихи ҳаёти халқро манбаи асосии эҷодиёти худ қарор додааст.

Фирдавсӣ яке аз саромадони маданияти халқҳои эронинажод ба шумор меравад ва дар бораи тарбияи ахлоқии насли ҷавон навиштаҷоти қиматбаҳо боқӣ гузоштааст.

Фирдавсӣ, ки худ марди ростгӯӣ, ростқавл, накукор ва мардумнавоз буд, тарбияи ахлоқиро ба ҷавонон талқин намудааст. Фирдавсӣ яке аз хислатҳои неки ахлоқии ҷавононро дар эҳтироми падару модар дида, таъкид менамояд, ки фарзанд бояд ҳамеша иззату эҳтироми падару модарро ба ҷой орад.

Чу фармонпазиранда бошад писар,

Навозанда бояд ки бошад падар [1, с. 47].

Фирдавсӣ дар шоҳасараш «Шоҳнома» бисёр фикрҳои пандуахлоқӣ, тарбиявиро баён карда, дар ҷавонон тарбия намудани ҳисси ватандӯстӣ, халқпарварӣ, далерӣ, накукорӣ, илму донишандӯзӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳунаромӯзӣ ва ғайраҳоро бо як ҳиссиёти баланд тарғиб ва талқин кардааст. Гуфтаҳои ин мутафаккири бузург дар боби тарбияи ахлоқии ҷавонон қимати тарбиявии худро гум накардаанд ва ҳазорҳо ҷавонон дар ҳамин руҳия тарбия ёфта истодаанд.

«Шоҳнома» на танҳо достони қаҳрамонист, балки асарест, ки дар он ақидаҳои таълиму тарбиявӣ, пандуахлоқӣ ва фалсафӣ таҷассум ёфтаанд. Шоири инсондӯст ва ватанпарвар хангоми тасвири воқеа ва ҳодисаҳо дар дostonхояш бисёр фикрҳои пешқадами тарбияи ахлоқии ҷавононро тарғиб намудааст, ки ҳоло дар тарбияи ҷавонон аҳамияти калон доранд. Фирдавсӣ ақидаи тарбияи шахси далеру фидокор, ватандӯсту ватанпараст, ҷолоку хушёр, зираку доноро ба миён гузошта, кадр кардани шахсияти онҳо ва ҳонадони онҳоро вазифаи бузурги инсонӣ шуморидааст.

Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем,

Ба кӯшиши ҳама дастӣ некӣ барем [2, с. 34]

Хулоса, Абулқосим Фирдавсӣ, пеш аз ҳама, ватандӯсти оташин ва намояндаи содиқи халқӣ худ мебошад. Вай дар симои қаҳрамонони асосии асарҳои худ, ҳисси ватанпарварӣ, иродаи матин, самимият, ростгӯӣ, ки аз сифатҳои шоёни таърифи меҳнаткашони тоҷик мебошад, тасвир кардааст.

Сино дар бораи тарбияи ахлоқи ҷавонон.

Ба ақидаи Сино, вазифаи тарбияи ахлоқии ҷавонон аз худ намудани сифатҳои нек ва барҳам задани сифатҳои бади инсонӣ мебошад.

Ибни Сино дар таълимоти ахлоқии худ мардумро ба риоя намудани дӯстию рафқат, муҳаббату эҳтиром, тозагию озодагӣ, илмомӯзӣ даъват намудааст.

ӯ тарбияи ахлоқиро бе ташаккули ақлу хиради инсонӣ ба худ тасаввур карда наметавонист. ӯ ақлу хиради инсонро сарчашмаи ахлоқи инсонӣ ҳисоб карда буд. Ҳарчанд Сино ҳамаи намуди ақлро ба ақли мутлақ [худо] вобаста донанд ҳам, бо вучуди ин, ба ақли фаъол диққати махсус дода, гуфта буд, ки маҳз ба шарофати он имконият ба воқеият табдил меёбад. Мақсади асосии тарбияи ахлоқии ҷавонон аз нигоҳи ӯ, дар дилу дидаи онҳо ҷо намудани меҳру муҳаббати ботинӣ, ақлу заковат, покдоманию фурутанӣ,

эхтироми худ ва калонсолон, озодагӣ, ватанпарварӣ, хирадмандӣ ва амсоли инҳо мебошад [5, с. 27].

Дар афкори таълиму тарбиявии Ибни Сино тарбияи ахлоқӣ мавқеи калонро ишғол менамояд, хусусан тарбия ва ташаккули ахлоқи ҳамидаи инсон. Ба ақидаи ӯ, хулқи инсон ва фазилатҳои ахлоқии ӯ на ирсӣ (модарзодӣ), балки маҳсули муҳити иҷтимоӣ буда, дар рафти муомилоти байни одамон ташаккул меёбад. Бо ҳамин ӯ тағйирнопазирии ахлоқро рад мекунад. Дар ташаккули сифатҳои ахлоқӣ ӯ ба нақши муқоиса баҳои баланд дода, онро яке аз воситаҳои муҳимми тарбия ҳисоб кардааст. Ба ин гуфтаҳо чунин андешаи ӯ шаҳодат дода метавонад: «Касе, ки меҳодад дар ахлоқи хеш ислоҳ бинад, бояд аз ахлоқ ва рафтори мардум огоҳ шуда, онро бо ахлоқ ва рафтори худ муқоиса намояд ва бидонад, ки ӯ ҳам монанди дигарон аст, афроди башар мисл ва шабеҳи ҳамдигаранд» [5, с.27]. Вазифаи тарбияи ахлоқи ҷавонон азхуд намудани сифатҳои нек ва барҳам задани сифатҳои бади инсонӣ аст.

Саъди Шерозӣ дар бораи тарбияи ахлоқи ҷавонон.

Қабул аз ҳама, зарурат ба таъкид аст, ки Саъдӣ дар мавриди тарбияи насли наврас онро асосан, вазифаи оила, махсусан падару модар, ҳисоб карда, гуфта буд, ки агар падару модар хоҳад, ки аз худ номи нек боқӣ гузорад, ба тарбияи фарзандон машғул шаванд:

*Чу хоҳӣ, ки номат бимонад ба ҷой,
Писарро хирадмандӣ омӯзу рой.
Ки гар ақлу рояш набошад басе,
Бимириву аз ту намонад касе [12, с. 45].*

Мувофиқи ақидаи ӯ, тарбияи кӯдакро бояд аз рӯзи аввали ба дунё омаданаш сар кард.

Саъдии Шерозӣ масъалаи тарбияи ахлоқи ҷавонро ҳамчун яке аз сифатҳои беҳтарин ва заруртарини инсонӣ ҳисобида, мувофиқи ақидаи инсонпарвари худ ҳал кардааст. Бо боварии комил метавон гуфт, ки тарбияи ахлоқии насли наврас дар таълимоти педагогии Саъдӣ мавзӯи асосӣ ва марказӣ ба шумор меравад. Мақсад ва вазифаи тарбияи ахлоқиро Саъдӣ дар насли наврас тарбия намудани ҳисси инсондӯстӣ, ғамхорӣ қардан дар ҳақи инсон ва ҳурмат намудани шаъну шарафи фард доништааст. Зикр қардан ҷоиз аст, ки дар замони зиндагонии Саъдӣ – замони ҳукмронии феодализм ва руҳониҳо ду навъи ахлоқ ҳукмфармо буд: ахлоқи синфи ҳукмрон, яъне ахлоқи феодализм, руҳониҳо ва ахлоқи синфи меҳнатқашон, ахлоқи ҳунармандон ва деҳқонон. Ҳар яке аз ин ахлоқҳо вобаста ба мавқеи иҷтимоиашон дар ҷамъият меёриҳо доштанд. Ахлоқи синфи ҳукмрон пас аз истилои муғулҳо ҳеле дағал гардида, бадахлоқӣ, дурӯягӣ, фиребгарӣ, дурӯғгӯӣ, ҳарисӣ, худбинӣ ва дигар ҳислатҳои бад авҷ гирифт. Пешвоён, идеологҳои ахлоқии синфҳои ҳукмрон бо ҳар роҳ кӯшиш мекарданд, ки дар ҷавонон ҳислатҳои худбинӣ, худписандӣ, инсонбадбиниро тарбия намоянд. Онҳо ахлоқ ва қоидаҳои ахлоқро абадӣ, ирсӣ ва тағйирнопазир тарғиб менамуданд. Мекушиданд, ки ҷавонон аз доираи нишондодҳои ахлоқи динӣ набароянд. Вайронкунадагони ин меёриҳо дар доираи талаботи дин ҷазо медоданд. Саъдии Шерозӣ дар чунин шароит умр ба сар бурда, дар асоси омӯзиши дуру дарози хулқу одоби табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ ҷамъият дар кишварҳои гуногуни дунё ба хулосае омад, ки ин ҳама бофтаҳои бардурӯғи идеологҳои динӣ буда, онҳо танҳо барои маҳдуд қардани ҳисси худшиносии омма нигаронида шудааст ва барои онро ислоҳ қардан, аз он қолаб берун ҷастан лозим аст. Вай дар муқобили ахлоқи феодалии синфҳои ҳукмрон низомии пешқадами тарбияи ахлоқии худро қар карда баромад, ки он аз самтҳои зерин иборат аст: тарбияи инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, ростқавлӣ, хоксорӣ, дӯстӣ, рафоқат ва дигар ҳислатҳои неки инсонӣ [14, с. 19].

Азбаски шахси инсонпарвар идеали ҳаёти ва руҳонии Саъдӣ ҳисоб мешуд ва чунин фард бе ҳисси дӯстиву рафоқат вучуд дошта наметовонад, Саъдӣ дар таълифоти адабӣ ва мағз аңдар мағзи ташвиқоти философӣ-педагогии хеш дӯстӣ ва рафоқат, бародарӣ ва хулқу рафтори наҷби ҷавонро ҳамаҷониба таҷассум кардааст. Инсон, меғӯяд Саъдӣ, бояд аз ҳамдигар дур нашуда, балки муносибатҳои дӯстиро бо ҳам

мустаҳкам кунад, зеро бе муносибати дӯстӣ зиндагӣ душвор ва ҳатто номумкин мегардад. Саъдӣ ҳаётро аз чамъият, аз алоқаи дӯстиву рафоқат ва бародарии одамон берун тасаввур карда наметавонист. Дӯстон пушту паноҳ ва ҳимоятгари якдигар мебошанд, мегӯяд ӯ:

*Дӯстони сахтпаймонро зи душман бок нест,
Шарти ёр он аст, ки аз пайванду ёраш нагсалад* [13, с. 94].

Яке аз муҳимтарин вазифаҳои тарбияи ахлоқии ҷавонон, тарбияи намудани ҳисси ҳоксорӣ мебошад. Одами ҳоксор ва донишманд ҳеҷ гоҳ аз бузургию ғазилати худ ишора намекунад, чунки сифатҳои беҳтарини инсонӣ дар гуфтору рафтор зоҳир мегарданд ва ҳеҷ гоҳ ба таърифу тавсиф эҳтиёҷ надоранд. Имрӯз тарбияи ахлоқии ҷавонон тақозо дорад, ки онон дар руҳияи ватандӯстиву рафоқат, хушахлоқӣ, хушрафторӣ, хушгуфторӣ, адабу муомилаи нек рафтору гуфтори шоиста, ҳоксорӣ ва дигар ормонҳои ахлоқии даврони истиқлол тарбия ёбанд.

Адабиёт:

1. Абулқосим Фирдаӣ. Шохнома. Ҷ. 9. – Душанбе, 1979. – 178 с.
2. Абулқосим Фирдавӣ. Достонҳо аз Шохнома. – Сталинобод, 1953. – 277 с.
3. Абӯалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷ. 1-2. – Душанбе, 1980. – 143 с.
4. Абӯалӣ ибни Сино. Осор. «Тадбири манзил». Ҷ. 4. – Душанбе: Дониш, 2009. – 921 с.
5. Абдуллоев, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI. – Душанбе, 1979. – 132 с.
6. Афзалов, Х. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик / Х. Афзалов, Б. Раҳимов. – Душанбе, 1994. – 190 с.
7. Афзалов, Х. Великий просветитель (1000 лет со дня рождения Абуали ибн Сина) / Х. Афзалов // Народное образование. – 1980. – №10. – С. 31-36.
8. Ашурова, Д. Ифтихори мизони қимат / Д. Ашурова. – Душанбе, 2014. – 130 с.
9. Мирзоев, А. Абӯабдулло Рӯдакӣ / А. Мирзоев. – Сталинобод, 1958. – 148 с.
10. Мирзоев, А. Ҳикоятҳои оид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ / А. Мирзоев. – Сталинобод, 1953. – 110 с.
11. Раҷабзода, М. Концепсияи “камолоти шахсият” дар «Шохнома»-и Фирдавӣ / М. Раҷабзода // Паёми донишқадаи забонҳо. – 2018. – №4 (32). – С. 93-106.
12. Саъдии Шерозӣ. Бӯстон. – Душанбе, 1977. – 160 с.
13. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. – Душанбе, 1967. – 153 с.
14. Саъдии Шерозӣ. Мунтахаби қуллиёт. – Сталинобод, 1957. – 143 с.
15. Тӯйҷӣ, М. Таълиму таҳлили асарҳои лирикӣ / М. Тӯйҷӣ. – Душанбе, 1992. – 96 с.

ТАРБИЯИ МАЪНАВИИ ҶАВОНОН ДАР ЗАМИНАИ МЕРОСИ ПЕДАГОГИИ МУТАФАККИРОНИ ТОҶИКУ ФОРС

Рӯдакӣ дар мавриди тарбияи насли наврасро ба омӯхтани илму дониш, ҳаёт, нақдорӣ, ҳоксорӣ, инсонпарварӣ, мардонагӣ ва дигар сифатҳои инсонӣ даъват намудааст, ки то ҳол қимати тарбиявӣ ахлоқии худро гум накардаанд.

Дар ақидаҳои педагогии Фирдаӣ масъалаҳои неқӣ, нақдорӣ, далерӣ, маърифатпарварӣ, инсондӯстӣ ва сифатҳои хуби инсонӣ, ҷойи муҳимро ишғол менамоянд. Афкори педагогии ин мутафаккири бузург дар боби тарбияи ҷавонон нақши бузургро бозида, тӯли асрҳо ҳазорҳо ҷавонро дар ҳамаи руҳияи тарбия намудаанд.

Саъдӣ ақидаҳои таълиму тарбиявӣ худро дар асарҳои «Гулистон» ва «Бӯстон» баён намудааст. Осори ӯ саршор аз панду ҳикमत, унсурҳои ахлоқи ҳамида, ростӣ, дурустӣ, фурутанӣ қаноат, хушгӯӣ саховат ва адолати эҳсон мебошад.

Калидвожаҳо: ахлоқ, инсондӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, эҳтиром, ақл, адолат, ҳоксорӣ, хислатҳои хуби инсонӣ, тарбияи ахлоқӣ, ҳамдигарфаҳмӣ.

ДУХОВНОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ НА ОСНОВЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ТАДЖИКСКИХ И ПЕРСИДСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Рудаки призвал подрастающее поколение изучать науку и знания, жизнь, добродетель, смирение, человечность, отвагу и другие человеческие качества, не утратившие своей воспитательной и нравственной ценности.

В педагогических идеях Фирдоуси важное место занимают вопросы добра, доброты, мужества, просвещения, человечности и хороших человеческих качеств. Педагогические идеи этого великого мыслителя сыграли важную роль в воспитании молодежи и на протяжении веков воспитывали в этом духе тысячи молодых людей.

Саади выразил свои просветительские идеи в своих произведениях «Гулистон» и «Бустон». Его произведения полны советов и мудрости, элементов всеобщей морали, правдивости, смирения, довольства, доброты, щедрости, справедливости и милосердия.

Ключевые слова: человеколюбие, трудолюбие, уважение, добродушие, хорошие качества человека, нравственное воспитание, взаимопонимание.

ETHICAL EDUCATION OF THE YOUTH OF PROMINENT TAJIK AND PERSIAN POETS AND THINKERS

The article deals with the issues of study, ethical education of young people, gazelles and rubays in the merits of outstanding Tajik and Persian poets and thinkers.

The historical path of the educational thought of the Tajik people, as in a mirror, reflected in itself the hopes and aspirations, victories and accomplishments, tragedies and dramas, the fall and rise of peoples and states, but most importantly, the eternal and ineradicable desire of people to live and remain happy free. spoke and speak in the language of humanism, love and brotherhood to other peoples, like any school of education, ethical education of youth.

Rudaki urged young people to be kind, fair, industrious, modest, generous, courageous, resilient, courteous and able to get along with people.

Ferdowsi recognized the influence of the factors of upbringing on the formation of the moral qualities of a person, and put upbringing in the first place in deciding the issue of the development of the child.

The basis of Saadi's literary sermons (and he himself considered himself to be the foremost preachers) was formed by the general ideas of humanity, humanism (odamiyat). He told them to people in musical and clear short gazelles, for the first time revealing a whole world of human joys of sorrows, as well as sharp, well-aimed ones. The bold and funny parables-stories "Gulistan" and partly "Bustan" truly reflect the life of the people.

Keywords: philanthropy, industriousness, respect, good nature, good human qualities, ethical education, mutual understanding.

Сведения об авторах: *Ашурова Дилором - доктор педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 915999242.*

Ядгарова Гулбахор - доцент кафедры методики преподавания туризма Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121, тел.: (+992) 919163160.

Information about the author: *Ashurova Dilorom – doctor of Pedagogy, associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda 17/6 Muhammaev str. 734019 Dushanbe. The Republic of Tajikistan, phone: (+992) 915999242.*

Yadgarova Gulbahor - associate Professor of the Department of methods of teaching tourism of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki 121, phone: (+992) 919163160.

НАҚШИ ТАҶРИБАОМЎЗИИ ПЕДАГОГӢ ДАР ТАШАККУЛИ ОМЎЗГОРОНИ ОЯНДА

Саидов С.А., Ашӯрова Б.Э.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар шароити инноватсионии ҷомеаи муосир ва рушди технологияҳои нав, соҳаи маориф вазифадор аст, ки тарбияи мутахассисони баландихтисосро таъмин кунад. Дар ҳалли ин мушкилот омӯзгорон нақши муассир доранд. Онҳоро зарур аст, ки дар тайёр кардани хатмкунандагони бомаърифат новобаста аз кадом ихтисос таҳкурсии боэътимод гузоранд ва дар таҳкиму тақмили он ҳиссагузор бошанд. Аз ин лиҳоз, таълиму тарбияи омӯзгорони соҳибкасб яке аз самтҳои асосии фаъолияти таълиму тарбиявии ҳар як омӯзгори мактаби олии мебошад.

Дар самти таълиму тарбияи омӯзгорони оянда таҷрибаомӯзӣ яке аз шаклҳои асосии тақмили ихтисоси интихобнамудаи омӯзгорони оянда мебошад, ки ба муваффақияти таҷрибаомӯзӣ имкон медиҳад, синтези донишҳои назариявӣ ва таҷрибаи амалиро фароҳам оварем. Чуноне ки педагоги машҳур Д. Ушинский гуфтааст: «Усули таълимо аз китоб ё суханони устод омӯختан мумкин аст, аммо кас метавонад, танҳо дар истифодаи усули мазкур бо амалияи дарозмуддат маҳорат ба даст орад» [8, с. 21]. Азҳудкунии фаъолияти педагогӣ ва ташаккули омодагӣ ба он танҳо бо ҳамбастагии таълими назариявӣ ва амалии омӯзгорони оянда имконпазир аст, чунки ҷузъи маҳорати касбӣ наметавонад, танҳо дар синфхонаҳо ташаккул ёбад.

Ҳангоми гузарондани таҷрибаомӯзӣ донишчӯ метавонад, дарк намояд, ки то чӣ андоза соҳаи муҳимро барои худ интихоб кардааст ва дараҷаи алоқаи сифатҳои шахсиро бо касби оянда муайян мекунад. Маҳз дар раванди амалияи дарозмӯҳлат ихтилофи назарҳо байни захираҳои мавҷуда ва зарурӣ ошкор карда мешавад, ки ҳамчун омили ҳавасмандкунандаи таълимӣ давомдор мебошад.

Дар амал, фаъолияти омӯзгории донишчӯён дар асоси маводи воқеӣ тақмил дода мешавад, ки дониш ва рушди самараноки онҳо танҳо дар заминаи таассурот ва мушоҳидаҳои зинда имконпазир аст. Амалия дар ташаккули инъикоси методологӣ дар шароити раванди табиӣ ба онҳо кӯмак мекунад, то усулҳои фаъолияти педагогии таҳия ва қабули қарорҳои педагогӣ мавзӯи андешаҳои ӯ гарданд. Яъне, таҳлили фаъолияти шахсии таҷрибаомӯз кӯмак мерасонад, ки мушкилиҳои дар қорӣ ӯ ба вучуд омадаро дарк намояд ва роҳҳои дурусти рафъи онҳоро пайдо кунад.

Мақсади асосии амалияи таълимӣ ин мустаҳкамкунӣ ва амиқгардонии донишҳо ва малакаҳои зарурӣ дар ҷараёни таълим ба даст овардаи донишчӯён аз рӯи ихтисоси омӯхташаванда мебошад. Фаъолияти амалии донишчӯён дар давраи таҷрибаомӯзӣ функсияҳои мутабаққилшавӣ, таълимӣ, инкишоф ва ташхисиро иҷро мекунад. Дар бораи ташкили таҷрибаҳои омӯзгорӣ роҳбарони гурӯҳҳо бояд на танҳо ба татбиқи барномаи таҷрибаомӯзӣ нигарад, балки, пеш аз ҳама, ба ҳар як донишчӯ ҳамчун як шахси беназир муроҷиат кунанд, бодикқат, мақсаднок ва пайгирона ҷанбаҳои қавии шахсӣ ва касбии дар онҳо бавучудомадаро арзёбӣ намоянд ва дар рафъи камбудии кӯмак расонанд.

Таъмини хусусияти ба шахсият нигаронидашуда, маҷмӯи мураккаб, давомнок ва эҷодкорона буда, дар тайёр кардани ҳар як донишчӯ ҳамчун омӯзгори оянда дар сатҳи гуногуни ташаккули малакаҳои касбӣ ба беҳтар шудани сифати омодагии касбии донишчӯён таъсир хоҳад расонд.

Фаъолияти амалӣ ва дарсҳои санҷишӣ асоси тарбияи касбии мутахассисони оянда буда, ба рушди сатҳи баланди маҳорати фаъолияти омӯзгорӣ нигаронида шудааст. Дарсҳои таҷрибаомӯзӣ донишчӯёнро ба таври эҷодӣ дар амал татбиқ намудани донишҳои дар тӯли таҳсил омӯхташон водор месозад ва малакаҳои таҳқиқотӣ ва фарҳангии методологии онҳоро инкишоф медиҳанд.

Комиссияи миллии таҳсилоти ИМА ва стандартҳои таҳсилоти касбӣ дар ИМА таҷрибаи педагогиро ҳамчун ҷанбаи «ҳалқунанда»-и таълими омӯзгорон муайян мекунад. Дар донишгоҳҳои ИМА таҷрибаомӯзӣ ба соли охири таҳсил равона карда шудааст, аммо он дар тамоми соли хониш гузаронида мешавад. Чунин таҷрибаомӯзӣ дар ИМА ду шакл дорад: 1) донишҷӯён ҳамчун кормандони доимии мактаб ҳисоб карда шуда, аз се як ҳиссаи музди худро мегиранд; 2) донишҷӯён тахти роҳбарии омӯзгори калон кор карда, баъзан, ӯро иваз мекунанд. Аён аст, ки шакли аввал нисбат ба шакли дувум аз ҷиҳати ҳавасмандӣ, масъулият ва сифат ба кулӣ фарқ мекунад. Дар ҳоли ҳозир, тамоюли чунин амалия дар тӯли тамоми солҳои таҳсил торафт бештар маъмул мегардад.

Дар донишгоҳҳои Олмон анъанаи хубе ҳаст: ҳангоми таҷрибаомӯзӣ донишҷӯён ҳар ҳафта дар дарсҳо иштирок намуда, сипас тахти роҳбарии омӯзгор муҳокима карда мешаванд. Давомнокии чунин таҷрибаомӯзӣ 3 солро дар бар мегирад. Фаъолияти омӯзгории онҳоро муаллимони ботаҷриба ва методистон роҳбарӣ мекунанд. Пас аз хатми давраи омӯзиши амалия, омӯзгори оянда имтиҳони давлатӣ месупорад, ки санҷиши назария, амалия, яъне малака ва қобилияти гузаронидани корҳои таълимӣ дар мактабро дар бар мегирад.

Давомнокии таҷрибаомӯзӣ барои омӯзгорони оянда дар Британияи Кабир ба ҳисоби миёна 25% миқдори умумии вақти таҳсилро (аз 18 то 32 ҳафта) ташкил медиҳад. Фаъолияти амалияи педагогии донишҷӯёни англис аз рӯи омӯзиши забон ба таҷрибаомӯзии истеҳсоли тақсим карда мешаванд. Аммо фарқи асосӣ дар он аст, ки чунин амалия дар мактабҳо пеш аз шурӯъ кардани таълими фанҳои назариявии давраи равонӣ ва педагогӣ сурат мегирад. Омӯзгорони ботаҷрибаи мактаб ва муаллимони коллеҷҳо ва донишгоҳҳо донишҷӯёнро ҳангоми таҷрибаомӯзӣ назорат мекунанд.

Дар Британияи Кабир ду шаклҳои асосии ташкили таҷрибаи мактабӣ истифода мешаванд: анъанавӣ (дарозмуддат) ва силсилавӣ (кӯтоҳмуддат, метавонанд ним рӯз, рӯз ё ҳафта бошад). Амалияи педагогӣ иборат аст аз: бо мақсади омӯختани хусусиятҳои ҷараёни таълим, дидан ва таҳлили дарсҳои намоишӣ, микро-таълимдихӣ, омӯзиши мустақилона ба мактаб рафтан.

Дифференсияи инфиродӣ барои ташкили таҷрибаомӯзии таълимӣ ба давлати Канада хос аст, ки дар он ҳар як шунаванда барномаи инфиродии таҷрибаомӯзии худро муайян мекунад. Ҳамчун дар донишгоҳҳои тамоюлҳои асосии низомии таҳсилоти Канада ин афзоиши тадриҷии давомнокии таҷрибаҳои омӯзгорӣ мебошад. Роҳнамоии таҷрибаи таълимии донишҷӯён аллакай масъулияти касбии муаллимони мактабҳои Канада ҳисобида мешавад ва барои ин онҳо ҳеҷ гуна пардохтҳои иловагӣ намегиранд.

Дар донишқадаи мо анъана шудааст, ки конференсияҳои илмӣ ва амалӣ аз рӯи ҳама намуди фаъолияти педагогӣ гузаронида мешавад ва дар он дастоварду камбудҳои, ақида ва пешниҳодҳо баррасӣ мегарданд. Ин ин гуна ҷорабиниҳо на танҳо як шакли ҷамъбасти фаъолияти педагогӣ аст, балки инчунин барои баланд бардоштани сатҳи касбии донишҷӯён мусоидат мекунад. Дар ҷараёни конфронсу ҷорабиниҳо донишҷӯён маҳорати суханронии оммавино пайдо мекунанд, ҳамгироии маводи назариявӣ ва амалиро меомӯзанд. Устодон ва шогирдони донишқада аз рӯи масъалаи мушаххас баромад намуда, дар бораи фаъолияти худ гузориш медиҳанд. Донишҷӯён тавассути маводи видеоӣ, презентатсия, аёнӣ, ки дар давраи таҷрибаомӯзӣ истифода бурданд, ба иштирокчиён пешниҳод менамоянд. Роҳбарони гурӯҳҳо бехтарин рӯзномаҳои намоиш медиҳанд, ки донишҷӯёнро ба комёбиҳои минбаъда дар таълиму тарбия ҳавасманд мекунад. Дар ҳама конфронс ва ҷорабиниҳо донишҷӯёни курсҳои 1-2 ҳузур доранд, ки ин боиси афзудани шавқ ва муҳаббати онҳо нисбат ба касби интихобнамудаашон мегардад.

Ба ҳама маълум аст, ки яке аз равияҳои методологии таълим, аз ҷумла касбӣ, равияи фаъолиятнокӣ мебошад, ки дар он амалӣ ва инкишоф додани ҳама гуна малака ва хусусиятҳои психологӣ шогирдон эълон карда мешавад.

Тибқи ҳуҷҷатҳои давлатӣ, ки фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистонро танзим мекунанд, яке аз меъёрҳои асосии ба итмом

расонидани чараёни таълим оид ба тайёр намудани бакалавр, рушди фаъолияти амалии донишчӯён мебошанд. Таърихи ташкили амалияи педагогӣ дар мактабҳои олии педагогии ҷумҳурӣ гуногуншакли шаклҳо ва намудҳои таҷрибаомӯзӣ дорад, ки густариши муттасили ин ҷузъи ҳатмии тарбияи муаллимони ояндаро тасдиқ мекунад. Ҳамзамон, дар донишкадаи мо таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ дар соли чоруми таҳсил нисбат ба дигар кишварҳо кӯтоҳтарин (то 6 ҳафта) мебошанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар бисёр мактабҳои олии давлатҳои дигар амалияи бефосилаи омӯзгорон донишчӯёнро аз соли аввал то курси сеюм ҳамроҳӣ мекунад ва чадвал «рӯзи мактабӣ» дорад, ки дар давоми он донишчӯён аз дарсҳо озод карда мешаванд ва дар мактаб ҳастанд. Аммо, дар баъзе дигар мактабҳои олий, «рӯзҳои мактабӣ» пас аз дарс бо «соатҳои мактабӣ» иваз карда мешаванд. Ва ниҳоят, дар аксарияти донишгоҳҳои омӯзгорӣ донишчӯ дар нимсолаи шашум ва ҳафтум барои таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ меоянд, ки ин боиси нигаронӣ мегардад.

Бисёр олимоне, ки ба ҷунин масъалаҳо таваҷҷуҳи илмӣ ва амалӣ доранд, таҷрибаи давлатҳои хориҷиро омӯхтаанд. Ва барои муайян кардани роҳҳои беҳтар кардани ташкили таҷрибаомӯзии педагогӣ мо таҳлили муқоисавии таҷрибаи мактабҳои олии педагогии ватанӣ ва хориҷиро анҷом доданӣ ҳастем.

Дар ҷамъбасти фарқияти асосии ташкили таҷрибаомӯзӣ дар низоми таҳсилоти ватанию хориҷӣ ду хулоса баровардан мумкин аст:

1. Таносуби таълими назариявӣ ва амалии донишчӯён хеле фарқ мекунад.
2. Дар хориҷа масъулият барои роҳбарии амалияи таълими донишчӯён ба дӯши мактаб гузошта мешавад.

Ҳамин тавр, бо таҳлили вазъи кунунии низоми ватании таҳсилот, аз ҷумла усулҳои наватарини инноватсионӣ ва хусусиятҳои ташкили таҷрибаомӯзии педагогӣ дар кишварҳои хориҷӣ, мо самтҳои рушди минбаъдаи амалияро дар мактаб муайян кардем:

- дар ҳама факултетҳо таҷрибаомӯзӣ аз курси 1 оғоз гардад;
- тадриҷан зиёд намудани давомнокии давраи таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ барои мутобиқ шудан ба воқеияти ҳаёти мактаббачагон;
- тадриҷан баланд бардоштани масъулияти мактабҳо дар раванди таҷрибаомӯзии таълимӣ ва омӯзгорӣ;
- тақвияти ҳамкорӣҳои муштараки байни омӯзгорони мактабҳо ва устодони донишгоҳҳо барои тақмили барномаҳои таълимӣ ва таҷрибаомӯзӣ;
- ҳавасмандкунӣ ва баланд бардоштани нуфузи роҳбарии омӯзгорони мактабҳо ба таҷрибаомӯзии донишчӯён (масалан, ҳавасмандгардонии моддӣ, имтиёз барои сертификатсия ва ғайра).

Ҳамин тавр, самти амалии таълим дар рушди касбияти омӯзгорони оянда нақши муҳим дорад. Дар чараёни амалия дониши назариявии донишчӯён амиқ, васеъ ва мустаҳкам карда мешавад, қобилият ва малакаҳои педагогии онҳо ва сифатҳои касбӣ ва шахсӣ онҳо ташаккул меёбад, тафаккури педагогӣ, фаъолияти эҷодӣ ва мустақилияти онҳо инкишоф меёбанд.

Хулоса, вазифаи омӯзгорон, методистон ва роҳбарони таҷрибаомӯзии омӯзгории донишчӯён ба ҳадди зарурӣ расонидани неруи амалияи таълимӣ, тарбиявӣ дар тақмили омодагии муаллимони оянда ба фаъолияти мустақили таълимии онҳо мебошад.

Адабиёт:

1. Головкин, Е.А. Технология формирования коммуникативной компетентности молодых специалистов вуза на этапе адаптации к педагогической деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Е. А. Головкин. – Ставрополь, 2004. – 20 с.
2. Куницына, В. Н. Межличностное общение. Учебник для вузов / В.Н. Куницына. – СПб.: Питер, 2001. – 544с.
3. Маркова, А. К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А. К. Маркова // Педагогика. – 1995. – № 36. – С. 55 - 63.
4. Маркова, А.К. Психология труда учителя. – М.: Просвещение, 1993. – 214 с.

5. Маркова, А.К., Матис Т.А., Орлов Б.А. Формирование мотивации учения. – М.: Просвещение, 1990. – 132 с.
6. Педагогическая практика по воспитательной работе. Учебно – методическое пособие для студентов старших курсов, преподавателей, руководителей практики. – Пятигорск: ПГЛУ, 2000 – 40 с.
7. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: БАХРАМ-М, 2000 – 672 с.
8. Ушинский, К.Д. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. - М.,1974. - Т. 1. – 145 с.
9. Эмомали Рахмон. Послание Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20.01.2016. <http://www.president.tj>
10. Якиманская, И.С. Психология учения студентов ОГПУ/ Якиманская И.С. – Научные труды молодых учёных ОГПУ. – Оренбург: ОГПУ, 1997. – С. 203-214.

НАҚШИ ТАҶРИБАОМУЌИИ ПЕДАГОГӢ ДАР ТАШАККУЛИ ОМУЌЗГОРОНИ ОЯНДА

Дар мақола сухан дар бораи роҳҳои тайёр намудани мутахассисони баландихтисос, аз ҷумла дар самти таҷрибаомуғӣ меравад. Қайд гардидааст, ки методистон ва роҳбарони таҷрибаомуғӣ омуғзорӣ бояд на танҳо ба татбиқи барномаи таҷрибаомуғӣ диққати махсус диҳанд, балки, пеш аз ҳама, ба ҳар як донишҷӯ ҳамаҷун як шахси беназир муроҷиат кунанд, ҷанбаҳои қавии шахсӣ ва касбиро бодиққат, мақсаднок ва пайгирона арзёбӣ намоянд ва дар рафти камбудҳои кӯмак расонанд.

Муаллифон барои нишон додани муҳимияти давраи таҷрибаомуғӣ омуғзорӣ аз стандартҳои таҳсилоти касбӣ дар ИМА, ки таҷрибаи педагогиро ҳамаҷун ҷанбаи «ҳалқунанда»-и таълими омуғзгорон муайян мекунад, мисолҳо овардаанд.

Дар мақола оид ба дастовардҳои таҷрибаомуғӣ дар донишгоҳҳои Олмон маълумот дода шуда, ҷараёни ташкил ва гузаронидани таҷрибаомуғӣ давомнок ҳамаҷун санҷиши назария, амалия ва малакаи қобилияти гузаронидани корҳои таълимӣ дар мактаб арзёбӣ гардидааст.

Дар мақола қайд гардидааст, ки давомнокии таҷрибаомуғӣ барои омуғзгорони оянда дар Британияи Кабир ба ҳисоби миёна 25% миқдори умумии вақти таҳсилро (аз 18 то 32 ҳафта) ташкил медиҳад. Фаъолияти амалияи педагогии донишҷӯёнро англис аз рӯи омуғзиши забон ба таҷрибаомуғӣ истисноӣ тақсим карда мешаванд. Аз ҷумла қайд гардидааст, ки дар Британияи Кабир ду шакли асосии ташкили таҷрибаомуғӣ истифода мешаванд: анъанавӣ (дарозмуддат) ва силсилавӣ (кӯтоҳмуддат, метавонад ним рӯз, рӯз ё ҳафта бошад).

Ба андешаи муаллифони мақола, дар бисёр мактабҳои олии давлатҳои дар раванди таҷрибаомуғӣ омуғзгорон донишҷӯёнро аз соли аввал то курси сеюм ҳамроҳӣ мекунад ва ҷадвал «рӯзи мактабӣ» дорад, ки дар давоми он донишҷӯён аз дарсҳо озод карда шуда, вале дар мактаб ҳастанд. Аммо, дар баъзе мактабҳои олӣ, «рӯзҳои мактабӣ» пас аз дарс бо «соатҳои мактабӣ» иваз карда мешаванд. Дар ҳулосаи мақола фарқи асосии ташкили таҷрибаомуғӣ омуғзорӣ дар низомии таҳсилоти ватанию хориҷӣ нишон дода шудааст.

Қайдҳо: таҷрибаомуғӣ омуғзорӣ, қори методӣ, донишҷӯ, муассисаи таҳсилоти олӣ, омуғзгори оянда, низомии маориф.

РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ В ФОРМИРОВАНИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В статье рассматриваются способы подготовки высококвалифицированных специалистов в период педагогической практики. Отмечается, что методисты и кураторы практики не только уделяют особое внимание выполнению программы педагогической практики, но, прежде всего, относятся к каждому студенту как к личности, внимательно, целенаправленно и последовательно оценивают возникающие личные и профессиональные аспекты; стараются помочь в преодолении недостатков.

Чтобы проиллюстрировать важность периода стажировки, авторы приводят примеры из стандартов профессионального образования США, которые определяют педагогическую практику как «решающий» аспект подготовки учителей.

При этом они предоставляют информацию об организации педагогической практики в вузах США, Германии, а процесс организации и проведения практики рассматривают как проверку теории, практики, навыков и умения вести воспитательную работу в школе.

В статье отмечается, что продолжительность практики будущих учителей в Великобритании составляет в среднем 25% от общего времени обучения (от 18 до 32 недель). В

частности, в Великобритании используются две основные формы организации школьной практики: традиционная (долгосрочная) и последовательная (краткосрочная, может составлять полдня, день или неделя).

По словам авторов статьи, во многих зарубежных университетах преподаватели сопровождают студентов с первого по третий год в процессе практики, а в расписании есть «школьный день», в течение которого студенты освобождаются от занятий, но находятся в школе. Однако в некоторых высших учебных заведениях «школьные дни» заменяются «школьными часами» после школы.

В заключении резюмируются основные различия в организации практики в отечественной и зарубежной системах образования.

Ключевые слова: педагогическая практика, методическая работа, студент, высшее учебное заведение, будущий учитель, система образования.

THE ROLE OF THE PEDAGOGICAL PRACTICE IN PRERARING FUTURE TEACHERS

This article discusses ways to train highly qualified specialists, including in the field of internships. It was noted that methodologists and internship supervisors not only pay special attention to the implementation of the internship program, but, above all, address each student as a unique person, carefully, purposefully and consistently assess the emerging personal and professional aspects; assist in overcoming deficiencies.

The authors define pedagogical practice as a «decisive» aspect of teacher training in order to demonstrate the importance of the internship period in the US professional education standards.

At the same time, they provide information on the organization of internships in German universities, and consider the process of organizing and conducting internships as a test of theory, practice, skills and ability to conduct educational work at school.

The article notes that the duration of internships for future teachers in the UK is on average 25% of the total study time (from 18 to 32 weeks). The pedagogical practice activities of English students on language learning are divided into internships. In particular, it was noted that in the UK two main forms of organizing school practice are used: traditional (long-term) and serial (short-term, can be half a day, day or week).

The authors conclude that in many higher education institutions in other countries, the continuous practice of teachers accompanies students from the first year to the third year, and the schedule has a «school day» during which students are excused from university. However, in some other institutions of higher education, «school days» are replaced by «school hours» after university. In conclusion, the main differences in the organization of internships in the domestic and foreign education systems are summarized.

Keywords: pedagogical practice, methodological work, student, higher education institution, future teacher, education system.

Сведения об авторах: Саидов Сафарали Абдураимович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: saidov_s@inbox.ru Телефон 888888707

Ашурова Барно - кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания Таджикского государственного института языков имени С. Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, E-mail: barnoi-vorukh@mail.ru Телефон: +992 907765765

Information about the authors: Saidov Safarali Abduraimovich - candidate of Pedagogy, associate professor of the Department of Teaching Methods of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 888888707, E-mail: saidov_s@inbox.ru

Ashurova Barno - candidate of pedagogical science, associate professor of the Department of Teaching Methods of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 907765765, E-mail: barnoi-vorukh@mail.ru

МАХСУСИЯТИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢИ ҒАЙРИЗАБОНӢ

Шамсова Б.Қ.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Имрӯзо омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар қиёс бо асри гузашта (асри XX), нуфузи бештар пайдо кардааст. Барои мутахассиси оянда донишҷӯи забони хориҷӣ беш аз пеш шарт ва зарур шуморида мешавад. Аз худ кардани ду забони хориҷӣ танҳо нишони маълумоти олии доштан нест, балки нишонаи касбият ва дониши амиқи соҳавӣ доштани шахс ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳама самтҳои таҳсилоти олии таълими забонҳои хориҷӣ, бахусус забони англисӣ муносибати ҷиддиро тақозо мекунад.

Зинаи таҳсилоти олии дар ҳама давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон мақоми хосаро касб намуда, таваҷҷуҳ ба он хеле баланд аст. Ҳукумати мамлакати мо низ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таваҷҷуҳи хоса дошта, дар баробари дигар фанҳои таълим ба забони хориҷӣ нақш ва мақоми баланд додааст. Дар зинаи таҳсилоти олии касбӣ фанҳои забони хориҷӣ фанҳои ҳатмӣ ба шумор рафта, донишҷӯён новобаста ба ихтисосашон ба омӯзиши он машғул мешаванд.

“Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020” талаботи аввалро, пеш аз ҳама, ба касбият ва салоҳияти касбӣ доштани омӯзгорони забонҳои хориҷӣ равона мекунад. Яъне, омӯзгори забони хориҷӣ дар ҳама гуна муассисаҳои таълимӣ, бахусус дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд бо масъулияти баланд, аввалан, сатҳ ва салоҳияти касбии худро боло бурда, баъдан, ба таълими донишҷӯён машғул шавад. Барои боло бурдани сифати таълими забони хориҷӣ, аввалан, бояд салоҳияти касбии худ омӯзгорон дар сатҳи зарурӣ қарор дошта бошад. Ба ақидаи мо, салоҳияти касбиро, пеш аз ҳама, худ шахс метавонад, бо ҷустуҷӯю эҷодкорӣ боло барад. Ҷалби донишҷӯён ба омӯзиши забони хориҷӣ, самаранокии рафти дарс, тайёр кардани мутахассисони забондон ва натиҷагирӣ сатҳи боло низ аз салоҳияти касбии омӯзгор шаҳодат медиҳад. Ҳадафи идеалии таълими донишҷӯён таъмин намудани “қобилият ва хоҳиши омӯхтани забони хориҷӣ барои мақсадҳои касбии шахс” мебошад [12, с.91].

Мубрамияти масъала дар он зоҳир мешавад, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳои забонҳои хориҷӣ нақши калидӣ бозида, дар пешрафти мавқеъгирӣ давлатҳои хурду бузург дар ҷомеаи ҷаҳонӣ воситаи муҳим арзёбӣ мегардад. Инчунин, забонҳои хориҷӣ барои пойдор сохтани фазои ҷустуҷӯ, қабул ва интиқоли донишҳо, ташаккули мутахассиси рақобатпазир, пешниҳоди муаррифии касбияти худ ва дар сатҳи байналмилалӣ номбардори давлату миллати худ будан, имкониятҳои калон фароҳам меорад.

Бо мақсади татбиқи “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020” дар радиҳои омӯзиши забонҳои хориҷӣ, монанди забонҳои русӣ, англисӣ забонҳои олмонӣ, фаронсавӣ ва дигар забонҳо аз муассисаҳои таълимии томактабӣ оғоз ёфта, то муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва баъди дипломӣ идома меёбад.

Масъалае, ки дар мақола мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таълимии ғайризабонӣ (ғайритахассусӣ) мебошад. Дар ин самт мушкилиҳо хеле зиёд мавҷуд буда, дар баробари ин муваффақиятҳо низ ба назар мерасанд.

Бояд қайд кард, ки ҳадафҳои таълими забони хориҷӣ дар мактабҳои олии метавонанд танҳо то як давраи муайян абстрактӣ бошад; минбаъд ба самти таълими забон мақсадҳои махсус ворид мешаванд (LSP – Languages for specific purposes). Зиёдшавии лексикаи махсус боиси таваҷҷуҳ ба забонҳои муоширати касбӣ дар соҳаи

педагогика мегардад. Аз ин рӯ, мафҳуми муҳимми лингводидактикаи муосир «забон барои мақсадҳои махсус» пайдо шуд, ки коршиносон онро чунин муайян мекунанд: «навҳои хоси забони миллӣ, ки дар соҳаи муоширати касбӣ истифода мешаванд» [9, с. 168].

Ҳадафи асосии таълими забонҳои хориҷӣ барои ихтисосҳои ғайризабонӣ ин баланд бардоштани сатҳи ибтидоии донишҳои забони хориҷии дар солҳои қаблӣ бадастовардаи донишҷӯён, таъмини сатҳи зарурии салоҳияти муоширати хориҷии онҳо вобаста ба тахассуси интихобкардаашон ҳисобида мешавад. Ин метавонад, ҳадафи дурнамо бошад ва бисёр соҳаҳои эҳтимолияти истифодаи забонро дар фаъолияти касбии мутахассисони оянда фаро гирад.

Мақсади омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар донишқадаю донишгоҳҳои ғайризабонӣ имрӯзҳо, асосан, дар асоси парадигмаи салоҳият муайян карда мешаванд [3, с. 31]. Ҳамзамон, тавре ки О.А. Алмабекова қайд мекунад, вазифаи забони хориҷӣ «аз таъсири ғайримустақими салоҳияти забони хориҷӣ ба салоҳияти касбии мутахассис иборат аст» [1, с. 549].

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки ба омӯзиши забони хориҷӣ, махсусан забони англисӣ, донишҷӯён якҷанд сол машғул мешаванд, аммо ҳамоно натиҷаҳо ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ намешаванд. Агарчӣ мақсади таълими забони англисӣ, ҳамчун воситаи муошират таълим додани он бошад, забонмӯзон ҳанӯз ҳам аз доираи нутқи ҳаттӣ берун намешаванд. Масъалаи дигар дар он аст, ки ҳоло шумораи зиёди донишҷӯён соҳиби донишҳои хуби назариявӣ буда, аз ӯҳдаи тарҷумаи хуби матнҳои гуногунмазмун мебароянд, аммо қобилияти бо забони англисӣ сӯҳбат карданро надоранд. Онҳо наметавонанд озодона соддатарин фикри худро баён намоянд. Барои баррасии масъала бояд ба паҳлуҳои гуногуни он назар афканем.

Бо дарназардошти миқдори ками соатҳои ҷудошуда барои омӯзиши фанни забони хориҷӣ, барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда ва ҳалли масъалаҳои дахлдор ба омӯзиши фанни мазкур, раванди таълимиро дар донишқадаю донишгоҳҳои ғайризабонӣ бояд тавре ба роҳ монд, ки он ба қадри имкон муассир ва муносиб (оптималӣ) бошад. Аз ин рӯ, муайян кардани мантиқи гузаронидани ҳар як дарси амалӣ бо назардошти марҳилаҳои он хеле муҳим аст; бояд муайян намуд, ки барои ташаккули малакаю маҳорати намудҳои гуногуни нутқ ба донишҷӯён кадом супоришу вазифаҳо ва машқҳо пешниҳод карда шаванд; инчунин дастурҳое, ки вобаста ба ин ё он машқу супоришҳо пешниҳод мешаванд, бояд чи гуна бошанд? Дар ин маврид ҳар як супориши пешниҳодшаванда бояд дорои хусусияти иртиботӣ ва барои муошират равона карда шавад [10, с. 124].

Маълумотҳо барои тарҳрезии технологияҳои касбӣ бояд бо назардошти нуруи мусбӣ ва эҷодии шахс, ки танҳо дар шароити мусоиди омӯзиш рушд хоҳад кард, аз ҷониби омӯзгор пурра ба назар гирифта шавад.

Муҳимтарин хусусиятҳои технологияҳои муосири ба касб нигаронидашуда инҳо мебошанд: *натиҷабахӣ* (натиҷаи баланд нишон додани донишҷӯён); *сарфақорӣ* (дар муҳлати муайян бидуни сарфи заҳмати зиёди омӯзгору забонмӯз ҳаҷми калони маводи таълимӣ аз худ карда мешавад); *эргономӣ* (омӯзиш дар муҳити ҳамкорӣ ба роҳ монда шуда, микромуҳити эмотсионалии мусбӣ, бидуни муҳити вазнину дилгиркунанда); *ташқили ҳавасмандии баланд* нисбат ба омӯзиши фанни таълимӣ, ки беҳтарин сифатҳои шахсияти забонмӯзро ошкор созад. Хусусиятҳои мазкурро дар алоҳидагӣ баррасӣ менамоем.

Натиҷабахӣ ишора ба он менамояд, ки ҳар як дарси забони хориҷӣ бояд тавре ташкил карда шавад, ки аз он ҳар як донишҷӯ баҳравар гардад. Барои ноил шудан ба натиҷаҳои хуб, интиҳоби дурусти методи таълим, воситаҳои таълим, муайян намудани мақсаду вазифаҳои он ва муҳимтар аз ҳама, мундариҷаи таълим зарур доништа мешавад. Илова бар он, ки омӯзгор аз фанни забони хориҷӣ натиҷаҳои назаррас ба даст меорад, дарси ӯ ба болоравии натиҷаҳо аз дигар фанҳои таълимӣ таъсиррасонтар бошад.

Сарфакориро ба эътибор гирифтани омӯзгор муҳимтарин талабот нисбат ба ӯ доништа шуда, азхудкунии ҳаҷми калони маводи таълимӣ дар як давраи кӯтоҳ аз ҷониби донишҷӯён доништа мешавад. Дар баробари фанни забони хориҷӣ, дигар фанҳои таълимӣ ва таҳассусӣ барои донишҷӯ муҳим шуморида мешавад. Барои ҳар як фанни таълимӣ соат ва давраи муайян ҷудо шудааст. Барои ба донишҷӯён омӯзонидани ҳаҷми калони маводи таълимӣ ва забони хориҷиро ҳамчун воситаи муошират ба онҳо таълим додан, маҳорати касбии омӯзгор нақши муҳим мебозад. Барои рақобатпазир шудани фанни забони хориҷӣ, ҷалби донишҷӯён ба омӯзиши он, дар майнаи сари онҳо илова ба сохтори грамматикӣ забон, сайқал додани маҳорату малакаи махсуси муошират, омӯзгорро зарур аст, ки ҳарчӣ бештар сарфакор бошад. Сарфакорона истифода бурдани ҳар як дақиқайи вақти дарсӣ метавонад ба донишҷӯён иттилооти зиёдеро дастрас намояд.

Эргономӣ яке аз хусусиятҳои хос дар таълими забонҳои хориҷӣ ҳисобида мешавад. Дар ин ҷо шарҳи мафҳуми мазкурро зарур донистем. Эргономика (аз забони юнонии қадим ἔργον - кор ва νόμος - қонун) – ба маънои анъанавӣ – илм дар бораи мутобиқшавӣ ба кор, ҷойҳои корӣ, ашёи меҳнат ва амсоли инҳо маънидод мешавад.

Таърифи васеътари эргономика, ки онро соли 2010 Ассотсиатсияи байналмиллалӣ эргономика (IEA) қабул кардааст, чунин омадааст: «Илме, ки ҳамкориҳои инсон ва дигар унсурҳои низом, инчунин доираи татбиқи назария, принципҳо, маълумот ва усулҳоро меомӯзад. Ин илм барои беҳбудии некӯаҳволии инсон ва фаъолгардонии фаъолияти умумии низом таъсир мерасонад» [14]. Яъне, фароҳам овардани шароиту муҳити мусоид ва муҳимтар аз ҳама фазои орому ҳамдигарфаҳмӣ ташкил намудан мебошад. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки нақши синфхонаи дарсӣ, ороиши он, тартиби ҷо ба ҷо будани мавод ва воситаҳои таълимӣ дар синфхона, ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ будани он ба завқманд шудани донишҷӯён таъсири басо калон мерасонад.

Имрӯз, яке аз роҳҳои муассири пешниҳоди иттилоот ин эргономикунонии таҳсилот мебошад. Мо муносибати эргономикии истифодаи графикаро дар раванди таълим яке аз шаклҳои таҳия ва татбиқи амалии принсипи аёният мешуморем. Аз ҳамин лиҳоз ин ҷанбаро низ ҳангоми таълими забони хориҷӣ набояд фаромӯш сохт.

Ташаккули ҳавасмандии баланд масъалае мебошад, ки набояд аз мадди назари омӯзгор дур монад. Гарчанде, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ пеш аз ҳама ба ҳуди забонмӯз зарур аст, вале ин заруратро ба сатҳи паст ва ё боз ҳам баланд расонидан аз омӯзгор вобаста мебошад.

Ҳавасмандии нокифояи донишҷӯён ба таҳсил низ монеаи ҷиддӣ дар раванди таълим мебошад. Барои самаранок омӯختани забони хориҷӣ донишҷӯ бояд дарк намояд, ки забони хориҷӣ имрӯз ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълим буда, бидуни он салоҳиятҳои асосии касбиро инкишоф додан ва ба муваффақиятҳо ноил шудан ғайриимкон аст.

Азбаски ҳавасмандкунӣ дар омӯзиш нақши муҳим дорад, маънои ин мафҳумро бояд муайян намуд. Мафҳуми мазкур ба таври гуногун ифода ёфтааст. Ҳавасмандӣ натиҷаи саъю кӯшиши ботинии инсон, манфиатҳои ӯ, инчунин дарки зарурати омӯзиши мавзӯ мебошад [8, с.76]. Ҳавасмандӣ ба омӯзиши амиқи забони хориҷӣ метавонад сабаби татбиқи фаъолияти таълимӣ ё таълимӣ-маърифатӣ гашта, вазифаи онро андешаҳо, ҳиссиёт, ашё ва ҳама чизҳое, ки майлу хоҳишро барои иҷрои коре, доништан ё омӯзиш ба вучуд меорад [11, с. 108].

Имрӯзҳо раванди таълими касбии забонҳои хориҷӣ бояд дар заминаи методҳои интенсивӣ (босуръат) ба роҳ монда шавад. Яке аз роҳҳои сарфа намудани вақти донишҷӯён, муносибати эҷодкоронаи онҳо нисбат ба таълим мебошад. Илова бар ин, дар раванди таълим на танҳо натиҷа муҳим аст, балки ҷӣ гуна ба даст овардани он низ зарур аст. Яъне, натиҷае бояд ба даст овард, ки фаврӣ, осон ва ҷиҳати иқтисодӣ камсарф бошад.

Шартҳои омодагии мутахассисони дорои салоҳияти баланди касбӣ дар низоми таҳсилоти олии касбӣ аз ҷалби ҳар як донишҷӯ ба фаъолияти маърифатӣ, истифодаи донишҳои андӯхта дар амалия вобастагии амиқ дорад. Технологияҳои ба касбият нигаронидашудаи насли нав бояд пеш аз ҳама ба тағироти сифатии низоми таълим равона карда шаванд. Дар натиҷа аз ҷониби донишҷӯён азхудкунии салоҳиятҳои касбӣ, салоҳияти коммуникатсионии забонӣ, ташаккули қобилияти муоширати озод бо забони хориҷӣ дар доираи мавзӯҳои ба касби ояндаи онҳо мутобиқшуда муваффақ шудан зарур мебошад.

Методи ба касбият нигаронидашудаи таълими донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар таълими забонҳои хориҷӣ ба инобат гирифтани ҳолатҳои зеринро пешбинӣ менамояд: таълими ҳамгиро (дар робита бо дигар фанҳо таълим додани забони хориҷӣ); таваҷҷуҳ ба имкониятҳои инфиродии донишҷӯён; робитаи зич байни назария ва амалияи забони хориҷӣ; назорат ва ислоҳи корҳои аудиторӣ ва корҳои мустақилонаи донишҷӯён; таълим ба дастовардҳои дидактика, ки фаъолияти ба ҳам алоқамандии омӯзгор ва донишҷӯро ифода мекунад.

Илова бар ин, ҳангоми таълими донишҷӯён дар низоми таҳсилоти олии касбӣ, омӯзгори асри XXI-ро зарур аст, ки ба масъалаҳои зерин низ диққати махсус диҳад: шаклҳои фаъоли азхудкунии мавзӯи дарсӣ; ворид сохтани унсурҳои проблемавӣ; таҳқиқоти илмӣ; истифодаи васеи захираҳои барои кори мустақилона; самти коммуникатсионии тамоми раванди таълим; ҳавасмандгардонии фаъолияти нутқии донишҷӯён; ташкили фазои зарури эмотсионалӣ; дар амалияи таълим ҷорӣ намудани технологияҳои интенсивии таълимӣ, ки на танҳо ба фаъол гаштани раванди таълим мусоидат менамоянд, балки раванди таълимро ба фардият алоқаманд мегардонад; истифодаи васеи васоити таълимии аудиовизуалӣ, алаҳусус васоити компютерӣ; омӯзиши амиқи фарҳанги кишваре, ки дар он мавзӯе, ки омӯзгор таълим медиҳад, васеи паҳн шудааст.

Хулоса, таваҷҷуҳи донишҷӯён ба забони хориҷӣ, ҳавасмандӣ бештар аз маводи таълимие вобаста аст, ки омӯзгор ҳангоми дарсҳо пешниҳод менамояд. Раванди омӯзиши ин фан хеле мураккаб ва мушаххас аст, алаҳусус бо назардошти хусусиятҳои тамоюли касбӣ, аз ин рӯ, дар назди муаллим вазифаи ҷиддӣ истодааст - нигоҳ доштани таваҷҷуҳи донишҷӯёни донишгоҳи ғайриихтисосӣ ба ин фан, бо истифода аз усулҳои гуногуни таълими забони хориҷии касбӣ. Дар ин раванд сифати маводи таълимӣ аҳамияти калон дорад, зеро он ба мундариҷаи курси таълимӣ дохил карда шудааст.

Адабиёт

1. Алмабекова, О.А. Изменение целей при обучении профессионально-ориентированному иностранному языку в условиях нового социального заказа / О.А. Алмабекова // *Fundamental research*. – 2012. – №3. – С. 548-552.
2. Бадмаева, Н.Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей / Н.Ц. Бадмаева. – Улан-Удэ, 2004. – 280 с.
3. Букарова, А.В. Дискурсивная компетенция как цель в обучении иностранному языку / А.В. Букарова, А.Р. Абдрафикова // *Педагогический опыт: теория, методика, практика*. – 2016. – №1(6). – С. 31-32.
4. Гальскова, Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика [Текст]: учеб. пособие для вузов / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – 3-е изд., стер. – М.: Академия, 2009 – 336 с.
5. Грушевицкая, Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов / Под ред. А.П. Садохина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. - 352 с.
6. Денина, О.О. Условия повышения мотивации при изучении иностранного языка у студентов нелингвистических направлений подготовки / О.О. Денина // *Вестник Оренбургского государственного университета*. – 2016. – №1(189). – С 16-18.
7. Ильин, Е.П. Мотивация и мотив: теория и методы изучения / Е.П. Ильин. – Киев, 1998. – 301 с.

8. Лазарева, М.В. Педагогические условия управления деятельностью профессиональных объединений педагогов в общеобразовательном учреждении: дис. ... канд. пед. наук. – М., 2004. – 173 с.
9. Левандровская, Н.В. Основные направления и методы в обучении авиационному английскому языку (ААЯ) как языку для специальных целей (LSP) / Н.В. Левандровская // Теория и практика общественного развития. – 2014. – №18. – С. 167-170.
10. Лушинская, О.В. Моделирование профессиональной личности в дискурсе инструкций к учебным заданиям / О.В. Лушинская, Е.В. Савич // Моделирование эффективной речевой коммуникации в контексте академического и профессионально ориентированного взаимодействия [Электронный ресурс]: сб. науч. статей. Под общ. ред. О.В. Лушинской, Е.В. Савич. – Минск: БГУ, 2015. – С. 111-139.
11. Миронова, В.Е. Повышение мотивации к обучению профессиональному иностранному языку в неязыковом вузе / В.Е. Миронова, А.С. Гейвус // Профессиональное образование в России и за рубежом 3 (15) 2014, с. 108
12. Нескина, С.А. Обучение чтению и профессиональная коммуникация как цель подготовки по иностранному языку специалистов неязыкового вуза / С.А. Нескина // Нива Поволжья. – 2008. – №3(8). – С. 91-94.
13. Садохин, А.П. Введение в межкультурную коммуникацию [Текст]: учеб. пособие / А.П. Садохин. – 2-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2010 – 189 с.
14. Маводи электронӣ: https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/18805#cite_note- (санаи истифода 16.07.2020)

МАХСУСИЯТИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ҒАЙРИЗАБОНӢ

Мақола мубрамияти омӯзиши забонҳои хориҷиро дар замони муосир тасвир намуда, таваҷҷуҳи асосиро ба махсусияти таълими он дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайризабонӣ равона сохтааст.

Ба андешаи муаллиф, дар баробари дигар фанҳои таълимӣ, фанҳои забони хориҷӣ дар ҳама ихтисосҳои макотиби олии таълими ҳама ҳама ба таълими таълим дода мешавад. Ин тақозои замон буда, аз мутахассисони оянда дар баробари малакаҳои касбӣ забондонӣ низ талаб карда мешавад. Дарки ин масъаларо ба донишҷӯ танҳо омӯзгори фанӣ фаҳмонида метавонад. Ҳавасманд гардонидан, ташкили фазои мусоид, роҳнамоӣ дар қорҳои аудиторӣ ва мустақилона аз ҷониби омӯзгор ба донишҷӯ масъалаҳои мебошанд, ки имрӯзҳо ҳалли ҳудро ба таълими бояду шояд наёфтаанд.

Барои муайян намудани махсусияти забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайризабонӣ кӯшиш қабл аз ҳама бояд мақсад, вазифа ва мундариҷаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби олии муайян карда шавад. Сипас, мушкилоти ҷойдошта ошкор шуда, пешниҳодот барои ҳалли онҳо манзур мегарданд.

Дар мақола аз шумораи зиёди методҳо ва роҳи усулҳои таълим, методи ба касб нигаронидашудаи таълими забони хориҷӣ пешниҳод шуда, муҳимтарин хусусиятҳои технологияи истифодаи он ба таълими муҳтасар шарҳу эзоҳ дода шудааст. Аз ҷумла, натиҷабахшӣ, сарфакорӣ, эргономӣ ва ташкили ҳавасмандии баланд хусусиятҳои методи ба касб нигаронидашуда буда, дар мақолаи мазкур оид ба ҳар кадоми он маълумот дода шудааст.

Илова бар ин, дар мақола муаллиф оид ба масъалаи ҳавасмандгардонии донишҷӯён ба забонамӯзӣ, роҳҳои ҷалби онҳо ва аҳамияти ҳавасмандгардонӣ дар раванди таълим ибрози назар намудааст.

Калидвожаҳо: раванди таълим, забони хориҷӣ, махсусияти таълим, мақсади таълим, мундариҷаи таълим, метод, технология, муносибат ба таълим, мактаби олии.

СПЕЦИФИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ВЫСШИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НЕЯЗЫКОВЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Статья посвящена актуальным вопросам изучения иностранных языков на современном этапе, основное внимание уделяется специфике их преподавания в неязыковых вузах.

Наряду с другими предметами, иностранный язык является обязательным предметом на всех специальностях системы высшего образования. Это требование времени, и будущие специалисты наряду со своими профессиональными навыками должны владеть и иностранным языком. необходимость этого может донести до студента только преподаватель-предметник. Только учитель-предметник может объяснить ученику эти вопросы. Мотивация, создание

благоприятной среды, руководство аудиторной и самостоятельной работой студента - это те вопросы, которые ещё не нашли должного решения.

Для определения специфики изучения иностранных языков в неязыковых вузах автором определены цели, задачи и содержание обучения иностранным языкам в высших учебных заведениях, выявлены существующие проблемы и представлены предложения по их решению.

Из большого количества методов и способов обучения представлен профессионально ориентированный метод обучения иностранному языку и обобщены важнейшие особенности технологии его использования. Результативность, экономичность, эргономичность и организация высокой мотивации, которые являются специфичными для профессионально ориентированного обучения, в статье автором представлена подробная информация.

Кроме того, в статье автор размышляет над проблемой мотивации студентов к изучению языка, способов их привлечения к изучению и важности мотивации в процессе обучения.

Ключевые слова: учебный процесс, иностранный язык, особенности обучения, цель обучения, содержание обучения, метод, технология, подход к обучению, неязыковой ВУЗ.

SPECIFICITY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER PROFESSIONAL NON-LINGUISTIC EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article is devoted to topical issues of studying foreign languages at the present stage, the main attention is paid to the specifics of their teaching in non-linguistic universities.

Along with other subjects, a foreign language is a compulsory subject in all specialties of higher education. This is a requirement of the time, and future specialists, along with their professional skills, must also speak a foreign language. Only a subject teacher can convey this understanding to the student. Only a subject teacher can explain these questions to a student. Motivation, creation of a favorable environment, management of the classroom and independent work of the student - these are the issues that have not yet been fully resolved.

To determine the specifics of studying foreign languages in non-linguistic universities, the goals, objectives and content of teaching foreign languages in higher educational institutions were first determined, and then the existing problems were identified and proposals for their solution were presented.

From a large number of methods and methods of teaching, a professionally oriented method of teaching a foreign language is presented and the most important features of the technology of its use are summarized. In particular, efficiency, economy, ergonomics and organization of high motivation, which are specific to professionally oriented learning and about which detailed information is provided.

In addition, in the article the author reflects on the problem of motivating students to learn a language, ways to involve them in learning and the importance of motivation in the learning process.

Keywords: educational process, foreign language, peculiarities of teaching, purpose of teaching, content of teaching, method, technology, approach to teaching, non-linguistic university.

Сведения об авторе: Шамсова Бибихосият Кудратовна - соискатель кафедры методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, Моб. тел.: (+992) 98 555 03 44.

Information about the author: Shamsova Bibikhosiyat Kudratovna - researcher of the Department of teaching methods of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6, Mob. Phone: (+992) 98 76 79400

ПОДРОСТКОВАЯ ДЕПРЕССИЯ. ПРИЧИНЫ И РЕШЕНИЯ*Зухрои А.***Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода**

В толковом психиатрическом словаре термин депрессия – это синдром, характеризующийся пониженным настроением (гипотимией), торможением интеллектуальной и моторной деятельности, снижением витальных побуждений, пессимистическими оценками себя и своего положения в окружающей действительности, соматоневрологическими расстройствами.

По А.В. Снежневскому депрессии, присущи такие когнитивные свойства, как отрицательная, уничтожающая оценка собственной личности, внешнего мира и будущего.

Депрессивное состояние отличаются большим многообразием и распространенностью. Чаще всего она проявляется в подростковом возрасте. Она наносит удар во всей сфере жизни ребёнка, ухудшает его успеваемость в школе, разрушает иммунную систему, нанося вред здоровью, подросток пренебрегает своими обязанностями по дому, также депрессия сказывается на его внешнем виде, которая проявляется в неопрятности в одежде и т.п.

Многие родители испытывают страх, беспомощность, отчаяние и впадают в панику, когда узнают, что их ребенок болен. Недаром психологи говорят, что положение семьи в таких ситуациях сразу же меняется, можно сказать, что болеют все члены семьи. Родители все свои силы и ресурсы тратят, чтобы вылечить своего ребенка, потому что для них совершенно невыносимо, когда их ребенок или подросток впадает в депрессивное состояние, и они не знают, как ему помочь. В таком состоянии, он не хочет общаться, предпочитает одиночество, замыкается в себе и погружается в тягостные переживания или иногда они становятся агрессивными, что приводит к частым срывам и скандалам. Такое состояние приводит к употреблению наркотиков или алкоголя и даже привести к суициду. При этом часто возникает необъяснимая и необоснованная неприязнь по отношению к членам семьи, чаще всего к матери [8,71].

У них появляются чувства никчёмности подавленности и, что их никто не любит. Депрессия у подростков может быть в «чистом» виде или в скрытой форме. Чаще всего во втором случае подростки жалуются на общую разбитость, отсутствие аппетита, пониженное настроение и непонятной боли в разных частях тела. Когда жалобы ребёнка затягиваются и его поведение вызывает опасение у окружающих, то такого подростка лучше показать педиатру, а тот уже решит, нужно ли обращаться к психиатру. Если родители будут бездействовать это может стоить ребенку жизни. Сегодня многие психологи выявили причины детской депрессии, которых могут придерживаться дети и подростки. Они показывают, как бороться с депрессией и вернуть ребенка в обычное русло и тем самым, заменять его негативные убеждения в более позитивные и возратить ребенку желание радоваться жизни и быть уверенным в себе.

Целью статьи является рассмотрение причины появления и выявления подростковой депрессии. Для приобретения поставленной цели, необходимо решить следующие задачи:

- выявить признаки депрессии у подростков;
- проанализировать причины появления депрессивного состояния у подростков;
- изучить методы лечения подростковой скрытой депрессии.

«КОГДА у меня случается приступ депрессии, — говорит Лайло, — у меня пропадает интерес ко всему, даже к любимым увлечениям. Единственное, что мне хочется, — это спать. Меня угнетают мысли о том, что меня никто не любит, что я никому не нужна и всем только мешаю».

«Я думала о самоубийстве, — рассказывает Шахноза, хотя не хотелось расстаться жизнью, я просто хотела избавиться от чувств, которые меня терзали.

Обычно я заботливая, но, когда у меня депрессия, мне ни до кого и ни до чего нет дела, хочу закрыться в своей комнате и никого не видеть».

У Лайло и Шахнозы симптомы депрессии стали появляться уже в подростковом возрасте. Хотя время от времени все подростки чувствуют уныние, у них такое состояние не проходило неделями и даже месяцами. Лайло говорит: «Ты будто попал в глубокую темную яму, из которой никак не можешь выбраться. Такое чувство, что сходишь с ума и уже не понимаешь, кто ты».

Чувства, которые описали Лайло и Шахноза, знакомы многим подросткам. В последнее время во всем мире депрессия все чаще встречается среди подростков. Согласно отчету Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), депрессия — «основная причина заболеваний и инвалидности среди мальчиков и девочек в возрасте от 10 до 19 лет».

К симптомам подростковой депрессии относится изменение аппетита и веса, нарушение режима сна. У подростка может появиться чувство отчаяния, безысходности, никчемности и тоски. Другие признаки — это замкнутость, рассеянность, суицидальные мысли или попытки, а также жалобы на ухудшение здоровья, необъяснимые с медицинской точки зрения. При подозрении на депрессию специалисты обращают внимание на совокупность симптомов, которые продолжаются неделями и нарушают привычный ход жизни.

Почти все психические расстройства, кроме тех, которые протекают с интеллектуальной недостаточностью, окрашены в печальные, грустные тона, но когда речь идет о скрытой форме депрессии, она не сразу бросается в глаза. Зато более длительная, растянутая во времени.

По признаку и симптомам существуют различные типы депрессии, которые протекают по-разному по количеству времени, тяжести и частоте и лечения соответственно разное в зависимости от пола, возраста и культурных особенностей пациента. Например, если взять активную и реактивную депрессию. Активная вызывается психическими и общими заболеваниями. А реактивная депрессия связана с тяжелыми жизненными ситуациями: обидами, проигрышами, смертью близких людей, сопровождается тягостными переживаниями, страхами. Подросток становится мнительным, необщительным, пессимистически ко всему настроенным. Снижается самооценка. Успехи в школе и в других областях жизни снижаются. Проявляется отклоняющееся поведение.

Депрессивное состояние обычно проходит, когда исчезают основные причины. А если причина не устранена, то она переходит в устоявшееся эмоциональное состояние, которое может оставаться долго и требует необходимой, специальной психолого-педагогической поправки. Поэтому педагогам важно знать, что когда подростки переживают такие моменты как стрессы, семейные конфликты, проблемы, суровые наказания, потеря близких, то они с легкостью могут попасть в депрессивное состояние. Социальные психологи отмечают, что люди, находящиеся в депрессии, обычно запоминают, что их отвергали и наказывали. Из этого вытекает вывод, что главной причиной подростковой депрессии является грубость, отвержение, слишком суровые наказания.

Подростки, которые находятся под властью депрессии видят во всем негатив. Больше всего они сосредоточены на печальные стороны жизни. Теряют надежду на просвет в своей жизни, что приводит к потере смысла существования.

Обычно у депрессивных подростков нет настроения, они задумчивы и несчастны, недоверчивы, необщительны и неотзывчивы. Им тяжело прощать оскорбления, замечания, недружелюбное обращение, и все это может привести к саморазрушению.

Конечно же, депрессивное настроение не может не влиять на поведение. Оно становится отклоняющимся в зависимости от характера ребенка. У многих депрессия выражается как пассивный протест, но встречаются и случаи отчаяния, когда подросток от безысходности способен на разрушительные действия. Это наблюдается

преимущественно в тех случаях, когда подросток находится долгое время в депрессивном состоянии, которая вызвана обездоленностью, безысходностью [7,89].

Депрессия проходит после устранения вызвавших ее причин. Поэтому как педагоги и родители мы должны иметь основные знания о депрессии, чтобы помочь устранить некоторые причины, связанные с нашей компетенцией и помочь подростку свернуть в нужное русло. Педагог не оставит без помощи попавшего в беду, страдающего подростка. Оказывая помощь депрессивным подросткам, педагоги позаботятся прежде всего о том, чтобы создать хорошее настроение, так как нам не подвластно управлять настроением подростков, а часто и вовсе не обращаем на него внимание. Между тем поведение больного очень от него зависит. Постепенно улучшая настроение ученика, окружив его заботой и вниманием, можно способствовать его выздоровлению.

Как родителям нам необходимо внести какие-то коррекции: сменить обстановку, усилить разнообразные трудовые нагрузки, вовлекать и приучать его к общению, активнее заниматься с ним спортом или тем что его привлекает и стараться ограждать его от плохих новостей.

А теперь давайте рассмотрим некоторые причины возникновения депрессии. По сообщению ВОЗ, «депрессия развивается в результате сложного взаимодействия социальных, психологических и биологических факторов». Вот некоторые из них.

Физиологические факторы. Причиной депрессии часто становится наследственность. Считается, что гены могут влиять на биохимические процессы в мозгу. К другим факторам относятся сердечно-сосудистые заболевания и изменение гормонального баланса. Также причиной возникновения депрессии или ее обострения может стать постоянное злоупотребление алкоголем или наркотиками. Физиологический фактор проявляется:

- в нарушении сна (бессонница, сонливость);
- изменения аппетита (переедание или отсутствие аппетита);
- нарушение функции кишечника (запоры);
- боли в различных областях тела (в сердце, в желудке, в мышцах) и т.д.

Стресс – это обычная реакция организма на сильный внешний раздражитель. В то время как небольшой стресс полезен, постоянный или чрезмерный стресс может нанести вред физическому или психическому состоянию и даже привести к депрессии, тем более, когда речь идет о подростке в период полового созревания. Нужно отметить, что причины возникновения депрессии до конца неясны, и, как упоминалось выше, это заболевание может быть вызвано совокупностью факторов.

Причиной депрессии могут стать последствия стресса, вызванное разводом родителей или их раздельным жильем, смертью близкого человека, физическим или сексуальным насилием, несчастным случаем, болезнью, а также трудностями в обучении — особенно если из-за этого подросток ощущает себя никчемным, ненужным. Также причина может стать в нереалистичных ожиданиях родителей, например, связанных с успеваемостью детей. Другими факторами могут быть издевательства, страх перед будущим, эмоциональная отчужденность родителей, которые сами страдают депрессией, или их непредсказуемое поведение. Как помочь подросткам в эмоциональном плане?

ЧТО МОЖНО ПРЕДПРИНЯТЬ.

Прежде всего необходимо помнить, что подростки — эмоционально ещё дети, находящиеся в переходном периоде своего развития. Они не взрослые, хотя и молодые. Их эмоциональные нужды по-прежнему такие же как у детей. Порой родители, учителя допускают распространённую ошибку, считая подростков как полноправными взрослыми членами общества. Людям, страдающим умеренной или тяжелой формой депрессии, обычно требуются медицинские препараты, а также помощь специалиста в области психиатрии.

Один великий человек сказал: «Не здоровые нуждаются во врачах, а больные». А болезнь может затронуть любую часть тела, в том числе и мозг. Так как ум и тело

взаимосвязаны, чтобы бороться с депрессией, нужно, изменить свой образ жизни. Для этого потребуются, принимать разумные меры, чтобы заботиться о своем физическом и эмоциональном здоровье. Например, правильно питайся, высыпайся и регулярно занимайся спортом. Физические упражнения вырабатывают гормоны, которые поднимают настроение, придают бодрость и улучшают сон [10, 6].

Подростку необходимо постараться понять, какими причинами вызвано депрессивное состояние и что ему предшествует. Составить подходящий план действий. Поговорить с тем, кому доверяешь. Поддержка членов семьи и близких друзей придаст сил справляться с депрессией и, возможно, даже поможет облегчить ее проявления. Дневник поможет подростку разобраться в своих мыслях и чувствах если он будет записывать их - это помогло Шахнозе, о которой упоминалось в начале статьи. Очень важно, чтобы сами подростки ощущали заботу и любовь окружающих, поэтому родителям важно понять, что подросткам нужна их безоговорочная любовь и принятия их такими, какие они есть, чтобы за ними ухаживали, чтобы с ними были ласковы, но при этом уважали, принимали всерьёз. Психологи подтверждают, что дом, полный любви, тёплой и дружеской атмосферы, побеждает депрессию без всяких усилий практически в любом случае.

Многие родители любят своих подростков и предполагают, что способны передать эту любовь своим детям. Но на самом деле они заблуждаются так как выразить свои чувства нелегко. Чаще всего родители просто не умеют передать и выразить свою искреннюю любовь к подросткам, потому что не знают, как это сделать. В этом им могут помочь принципы удовлетворения эмоциональных потребностей подростков - это контакт «глаза в глаза», физический контакт, пристальное внимание, активное слушание. И только потом уже — дисциплина. Но чтобы научиться этим простым правилам общения с детьми, нужно потратить массу сил, энергии и времени.

Многие проблемы, связанные с подростковым возрастом, можно решить, если снять напряжение и скорректировать отношения родителей и детей, учителей и детей. Статистика показывает, что чаще всего родители, с утра до ночи занятые тем, чтобы заработать деньги и прокормить свою семью, общаются с детьми не больше часа в день. По утрам, в спешке, засовывая бутерброд в рот ещё сонному ребёнку, некогда обратить внимание на его состояние. Переходный возраст — это время «бури и натиска», время буйных, неудержимых страстей, когда подросток может с лёгкостью, как на качелях, «перелетать» с детского состояния на взрослое, переходить от улыбки к слезам, от веселья к мрачности, от разумного поведения к совершенно нелогичному. Неожиданные перепады настроения могут меняться буквально в течение дня или даже часа. Эти взлёты и падения происходят резко и чаще всего родители и учителя знают точно, почему эти вспышки происходят [8,93].

На самом деле важно обращать внимание на эмоциональное состояние ребёнка. Однако некоторые проблемы этого периода связаны с неврологическими заболеваниями или физиологической депрессией. И в таком случае диагностирование, лечение болезней и преодоление депрессивных состояний поможет лучше корректировать отношения родителей, учителей и подростков.

В заключении хочу отметить что жизнь ребёнка — это «драма», как считал педагог Януш Корчак, а в горячих точках, — это и трагедия. Я. Корчак писал: «Но и у взрослого много таких минут, когда ему тоскливо без матери, без отца, когда ему кажется, что только родители могли бы его выслушать, посоветовать, помочь, а если надо, то и простить, и пожалеть. Значит, и взрослый может чувствовать себя сиротой» [3,187].

Депрессия у подростков может возникнуть из-за самых различных стрессов, характерных именно для этого возраста: экзамены, переход в другую школу, потеря близких, первая любовь, конфликты в школе — для подростка всё это крайне серьёзно, хотя взрослым эти проблемы зачастую кажутся «ерундой».

Многие взрослые не могут предугадать и обнаружить стресс в своей жизни, что уж говорить о подростках. Но всё-таки, если возможно, надо обойти стрессовые

ситуации или хотя бы сгладить стресс и всегда быть на стороне своих детей. Поэтому нужно выражать свои чувства подросткам словами и делами, смотреть на них с нежностью, уделять им больше внимания, спрашивать их, разговаривать с ними, слушать их внимательно и сосредоточенно, заботиться о них, кормить их здоровой пищей и постоянно с самого детства давайте им витамины, а они, когда вырастут и заведут свою семью, они смогут своевременно оказать помощь тем, кто находится в таком состоянии, понесут эту нелёгкую эстафету безоговорочной родительской любви к детям — дальше!

Литература:

- 1.Александровский, Ю. А. Глазами психиатра [Текст] / Ю. А. Александровский. - М.: Сов. Россия, 1977. – 223 с.
- 2.Беседы о детской психиатрии: книга для учителя. Front Cover. Михаил И. Буянов. – М.: Просвещение, 1986 – 205 с.
- 3.Богданович, Л. А. Записки психиатра. М., 1956.
- 4.Гарбузов, В.А. Неврозы у детей и их лечение / В.А. Гарбузов, А.И. Захаров, Д.Н. Исаев. – Л., 1977 – 298 с.
- 5.Журавлев, Д. Причины депрессии в школе / Д. Журавлев // Народное образование. - 2002- №6 – С.182
- 6.Захаров, А.И. Психотерапия неврозов у детей и подростков / А.И. Захаров. — М.: Медицина, 1982. – 216 с.
- 7.Ковалев, В. В. Психиатрия детского возраста. - М., 1979.
- 8.Коркина, М.В. Дисморфомания в подростковом и юношеском возрасте / М.В. Коркина. – М.: Медицина, 1984. – 224 с.
- 9.Леей, В. Л. Нестандартный ребенок. - М., 1983.
10. Личко, А. Е. Подростковая психиатрия (Руководство для врачей). — Л.: Медицина, 1979. — 336 с.
11. Психология подростка. Учебник./ Под ред. Реана А.А.. - СПб.: Прайм- ЕВРОЗНАК, 2003. - 480 с.
12. Подласый, И.П. Курс лекций по коррекционной педагогике: учебное пособие. / И. П. Подласый. - М.: ВЛАДОС, 2002. - 352 с
13. Ушаков, Г.К. Пограничные нервно-психические расстройства / Г.К. Ушаков. – М.: Медицина, 1978. – 400 с.
14. Фрейд, З. Детская патология. М., - 1998.

ПОДРОСТКОВАЯ ДЕПРЕССИЯ. ПРИЧИНЫ И РЕШЕНИЯ

Цель данной работы является рассмотрении причины появления и выявления подростковой депрессии. Для достижения цели, были решены необходимые задачи.

Статья может помочь многим родителям которые испытывают страх, беспомощность, отчаяние и впадают в панику, когда узнают, что их ребенок болен. В подростковом возрасте родителей ожидает череда волнений, которое сопровождается перепадами настроения у их детей, в связи с этим у них появляются вопросы такие как: являются ли их наблюдение о снижении настроения ребенка «нормальной депрессией» или требуется внимание? Как понять есть ли у моего ребёнка депрессивное расстройства и что нужно делать? В данной статье можно найти ответы на эти вопросы.

В статье речь идет о депрессии подростков, которая может проявляться в «открытой» или «скрытой» форме. Также описывается какие симптомы имеет депрессия в той или иной форме. В статье автор провел опрос, чтобы выяснить, что чувствуют подростки у которых случается приступ депрессии и выявил причины по которым чаще всего подростки впадают в депрессию. Автор объясняет, как бороться с депрессией и вернуть ребенка в обычное русло, заменив его негативный настрой на более позитивный и вернуть ребенку желание радоваться жизни и приобрести уверенность в себе.

Ключевые слова: подросток, депрессия, стресс, синдром, иммунная система, здоровье, страх, беспомощность, отчаяние, грубость, агрессия, переживания, суицид, одиночество, уныние, психические расстройства, физиологические факторы, переходный возраст.

АФСУРДАҲОЛИИ НАВРАСОН: САБАБҲО ВА ҲАЛЛИ ОНҲО

Мақола ба муайянсозии сабабҳои фарорасии афсурдаҳолии наврасон ва роҳҳои пешгирии он бахшида шудааст. Мақола ба бисёр волидоне, ки дар ҳолати афсурдаҳолии фарзандашон ба тарсу воҳима меафтанд, кӯмаки амалӣ мерасонад. Падару модарон бояд тайёр бошанд, ки дар наврасӣ фарзандаш бо ҳолат гуногун дучор шуда, табъаш тағйир ёфта метавонад. Бинобар ин, саволҳои зерин ба миён меоянд: Оё тағйир ёфтани табъи наврас ин аз «афсурдаҳолии одӣ» шаҳодат медиҳад, ё ин ки бояд, фавран ягон чора андешид? Чӣ тавр фаҳмидан мумкин аст, ки фарзанди ман ба «афсурдаҳолӣ» дучор шудааст ва агар ӯ ба ин беморӣ гирифтор шуда бошад, пас, ман кадом чораҳоро бояд андешам? Дар мақолаи мазкур ба ин саволҳо посух ёфтан мумкин аст.

Ба андешаи муаллифи мақола афсурдаҳолӣ ё худ депрессияи наврасон метавонад, аён ва пинҳонӣ бошад. Дар мақола инчунин оид ба нишонаҳои ин беморӣ маълумот дода шуда, ба падару модарон тавсия дода шудааст, ки дар сурати ба бемории мазкур гирифтор шудан, наврасро ба назди духтури педиатр ё равоншинос бурдан лозим аст.

Муаллифи мақола тавассути мусоҳиба ҳолатҳои ба афсурдаҳолӣ дучор шудани наврасон, ҳиссиёти онҳо ҳангоми афсурдаҳолӣ, инчунин сабаҳои афсурдаҳолии кӯдаконро муайян кардааст.

Муаллифи мақола роҳҳои мубориза бар зидди афсурдаҳолӣ ва ба ҳаёти орому осуда баргардонидани кӯдакону наврасонро муайян кардааст.

Калидвожаҳо: наврас, наврасӣ, афсурдаҳолӣ, стресс, синдром, масъуният, саломатӣ, тарс, нотавонӣ, ноумедӣ, дағалӣ, тачриба, худкушӣ, танҳой, ихтилоли равонӣ, омилҳои физиолог.,

ADOLESCENT DEPRESSION: CAUSES AND SOLUTIONS

The purpose of this work is to examine the reasons and identifications of adolescent depression. To achieve the goal, the necessary tasks have been executed.

This article can help many parents who feel concerned, helpless, desperate and confused when they find out that their child feels unwell.

Parents should expect that in adolescence their children will experience a series of concerns, which are accompanied by instability of mood and so on. Considering these factors the following questions arise: Is my child's instability of mood just a normal depression or I should be more concerned about his well being? How do I know if my child is being experienced a depression and if so, what should I do? In this article, you can find answers to these questions.

The given article discusses depression of adolescents, which can be in "obvious" or latent form.

In addition, it describes what symptoms appear in one form or another and gives a recommendation that you need to show your child to a pediatrician or psychiatrist. In the article, the author conducted a survey to find out how adolescents feel when they suffer depression and identifies the reasons of childhood depression that children and adolescents can adhere to. He shows how to deal with depression and return a child to its normal course, and thereby, replace his negative attitude with that of positive one and restore the child's desire to enjoy life and gain self-confidence.

Keywords: adolescent, depression, stress, syndrome, immune system, health, fear, helplessness, despair, rudeness, aggression, experiences, suicide, loneliness, despondency, mental disorders, physiological factors, adolescence.

Сведения об авторе: Зухрои Азизмурод - ассистент кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Восифи, 27 тел.: (+992)934020818; E-mail: zu.2708jw@mail.ru.

Information about the author: Zuhroi Azizmurod - asisstent of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 27 Vosifi str., Phone: (+992) 934020818; E-mail: zu.2708jw@mail.ru

**ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПРАВИЛЬНОМУ
ПРОИЗНОШЕНИЮ ИНОСТРАННОЙ РЕЧИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ***Мустафоева М.Р.***Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода**

Во все времена обучению языков уделяется огромное внимание так как, только изучая языки, мы расширяем круг своих интеллектуальных и мировоззренческих способностей. Рассмотрим формулировку этого понятия: «Обучение — это совокупность, теоретических положений, о какой-либо области, явлений действительности, исследование раннее неизученных фактов» [4, с. 847]. Именно результат обучения даёт плоды в области науки.

Необходимым условием развития навыков слушания, говорения и чтения (особенно вслух) является овладение правильным произношением. В этой многосторонней работе едва ли не самым слабым звеном является орфоэпическая работа. В современном обществе в условиях билингвизма, представляются различные возможности для того, чтобы усвоить чужую речь. Обучение произношению сопровождает, а временами несколько опережает процесс активного усвоения других аспектов языка. Такая установка требует целенаправленной работы, что предопределяет выделение произносительной стороны речи в самостоятельный аспект обучения. Усилия преподавателей в орфоэпическом аспекте практически сводятся к исправлению ошибок, допускаемых обучаемыми во время работы. Современный филологический вуз, это тот мегаполис, который готовит эффективных специалистов для общей аудитории. Особенно все коммуникативные, лингвокультурологические аспекты нуждаются в специалистах, а специалисты именно готовятся здесь же в пределах нашего государства. Этот традиционный приём явно недостаточен, так как он не обеспечивает того уровня орфоэпических навыков, которого требует от преподавателя-словесника современная жизнь. Здесь важна максимальная результативность при минимальной затрате учебного времени.

Вопрос обучения правильному русскому произношению является одним из основополагающих при подготовке учителя русского языка. В школьной программе говорится: «Работа над правильным произношением должна вестись на каждом уроке в течение всего периода обучения русскому языку, так же посредством специальных упражнений, так и в процессе усвоения новых слов, обучения чтению, развития связной речи» [2, с. 9].

На факультете русского языка и литературы ТГИЯ имени С. Улугзода обучается определённая часть студентов, которая, окончив среднюю школу, так и не овладели прочными навыками произношения иностранной речи, английского и русского языков.

Работу над правильным, литературным произношением в вузе преподаватели начинают с первых занятий практического курса русского языка. Основная задача этих занятий - не только развитие связной русской речи, но и подготовка студентов к слушанию лекций на русском языке, связному изложению теоретического материала, а в перспективе (начиная со второго курса) - свободному общению в период непрерывной педагогической практики. В связи с этим преподаватели систематически проводят работу по привитию студентам навыков устной речи и ознакомлению их общими частными орфоэпическими правилами. Работа эта продолжается и на практических занятиях по фонетике английского и современного русского языка. При наличии фонетического курса обучение произношению, как правило, включает в себя выработку произношения отдельных звуков, слов, предложений.

Овладение студентами произносительными нормами языка приобретает особую значимость, так как хорошо известно, что фонетические ошибки являются серьёзным препятствием для общения. Академик Л.В. Щерба подчёркивал: «Ошибки в произношении ничуть не лучше ошибок, например, в грамматическом роде имён существительных, в падеже и т.п., а зачастую являются даже хуже их, так как мешают

осуществлению основной цели языка – коммуникации, т.е. взаимопониманию» [3, с. 11]. В связи с этим очень важно учитывать интерферирующее влияние родного языка. Сравнивая звуковую систему русского и таджикского языков, можно выделить: а) сходные звуки, которые обычно легко усваиваются; б) звуки, разница в произношении которых может быть настолько незначительной, что нет надобности в специальных упражнениях по их изолированному произношению; в) звуки, характерные только для русского или английского языков (Ы), (Ц), (Ш); эти трудные звуки особенно долго произносятся в русской речи студентов неправильно, особенности мягкого знака «ь», падежных окончаний, и конечно же звука «ы».

Принципиальными фонетическими категориями русского языка, с различением которых, как правило, связано содержание речи, является твёрдость и мягкость согласных, звонкость и глухость, разноместность русского ударения, типы интонации, выражающие смысловую сторону речи, особенности фонетических произношений английского языка и др. Соблюдение абсолютной правильности произношения в позициях, связанных с этими категориями, очевидно.

На изучение раздела «Фонетика и орфоэпия современного русского языка» на втором курсе отводится большое количество кредитов. Не так уж мало. Однако, хотя у студентов имеется определённая база по фонетике, всё же теоретических и практический материал должен быть не очень сложным для их понимания; но для многих студентов он труден для усвоения.

На первоначальном этапе студенты знакомятся со способами образования звуков путём демонстрации положения органов речи (в том числе с помощью специальных рисунков, и таблиц артикуляции русских звуков), а также путём подражания, имитации, которая временами весьма эффективна. Даже в вузовской системе особое место занимает речь преподавателя, его методика работы, инновационные приёмы в системе преподавания. Так как у обучаемых уже есть определённый запас знаний по фонетике родного языка, только имитационных форм работы недостаточно, необходимы более сложные приёмы с опорой на сознательность, правила, анализ, интуиция, сопоставление. На следующем этапе задача преподавателя стоит в том, чтобы студенты научились на слух отличать звонкость и глухость, твёрдость и мягкость согласных звуков, ударные и безударные гласные звуки. Это является важным условием сознательного усвоения орфографических правил, определяющих написание букв в корнях и приставках. Овладев этими знаниями, студенты не будут затрудняться в звукобуквенном анализе слова. Фонетический анализ - один из эффективных видов практической работы, так как он не только учит различать в слове звуки и буквы, но и ясно показывает особенности русского произношения и написания. Одним из его видов является фонетический диктант, в том числе словарный. В диктантах используется транскрипция. Особенно удобно пользоваться частичной транскрипцией давая обозначение лишь одному звуку или сочетанию звуков. Диктанты полезно дополнять заданиями на вычисление звуков, постановку знака ударения, деление предложения на синтагмы.

«Теоретической основой усвоения произносительных норм русского литературного языка или особенностей английского языка является раздел в курсе фонетики «Орфоэпия. Общие и частные орфоэпические правила», которые знакомят студентов со способами произношения отдельных звуков, их сочетаний, отдельных грамматических форм. Но само себе знание правил орфоэпии не обеспечивает усвоение норм русского литературного языка и английского такта произношений: нужна постоянная тренировочная работа по отработке произношения трудного звука, сочетаний его с другими звуками, окончаний» [6, с. 99].

Важным условием выработки правильного произношения является способность речевого аппарата артикулировать разные звуки. Эта способность у людей различна и зависит от условий её развития. Гораздо лучше произношение у городских выпускников, несколько хуже у выпускников сельских школ. Исходя из этого, преподаватели организуют индивидуальную работу со студентами. На практических и

лабораторных занятиях студенты выполняют дифференцированные задания. Стараемся добиться такого результата, чтобы каждый обучаемый воспроизводил, любое слово чисто механически, не задумываясь.

«Обучение артикуляции русских и английских звуков должно вестись параллельно с развитием фонематического слуха, умения узнавать звуки в речи. Не научившись правильно воспринимать и узнавать отдельные звуки и слова, обучаемый не сможет правильно воспроизвести их. Приведём примеры некоторых упражнений при изучении русского языка» [7, с. 3].

1. Учитывая, что твёрдость – мягкость согласных является в русском языке смысловоразличительной, предлагаем студентам: а) выяснить, в чём различие звукового состава следующих слов: мол - моль, дал-даль, вес- весь, круг- крюк; в следующих словах отработать произношение звука (Ы): быть, вить, рысь, пыль, мыл, пыл, углы пары. В случае необходимости объясняется артикуляция звука (Ы). При произношении гласного (Ы) следует помнить: 1) кончик языка поднят, язык оттянут назад; 2) нельзя вытягивать и округлять губы; данный момент артикуляции студенты могут контролировать с помощью зеркала;

б) произнести данные слова, отметить их звуковое различие: быть - бить, вить- выть, рис- рысь, пил- пыль, мил-мыл, угли-углы, вози-возы, пари-пары.

2. При выполнении следующего упражнения студенты закрепляют навыки произношения определённой части заимствованных слов.

Произнесите, а затем транскрибируйте слова: антитеза, бандероль, дебют, дегустатор, интеллект, интервенция, кларнет, лотерея, миксер, рейс, свитер, тезис, текст, темп, тема, термин, шинель. Какими по происхождению являются данные слова: исконно русскими или заимствованными? В каких словах имеются отступления от русского литературного произношения или различного английского говора?

«...звуковую систему русского и английского языка, студенты знакомятся с аккомодацией гласных. Аккомодация гласных — это приспособление гласных к соседним согласным, которое выражается в появлении скользящих звуков в экскурсии и рекурсии гласных. При изучении данной темы выполняем следующее упражнение» [1, с. 54].

3. Подберите слова, в которых звук (А) встречается в разных его оттенках:

- а) под ударением между твёрдыми согласными;
- б) под ударением между мягким и твёрдым согласными;
- в) под ударением между твёрдым и мягким согласными;
- г) под ударением между мягкими согласными;

Примеры:

I. позиция – (там), (да).

II. позиция- (брат) (плач)

Понаблюдайте, как меняются оттенки этого звука.

«Важно научить студента не только правильному произношению, но и умению слышать себя, свою речь, исправлять допущенные орфоэпические ошибки. С этой целью мы используем занятия в лингафонном кабинете, магнитофонные записи речи студентов. Вот примерные виды упражнений» [10, с. 84].

1. Упражнение на отработку правильной постановки ударения:

а) автономия, августовский, бронированный, километр, премировать, досуг, столяр, откупорить, баловать, облегчить, положил, шевелиться, ржаветь, звонишь, петля, квартал, инструмент.

Задание: прослушайте слова, исправьте неправильное произношение. Составьте с данными словами предложения;

б) прослушайте слова прочитайте, по ходу записывайте. Сравните звукозапись с дикторским произношением, исправьте ошибки.

Агент, алфавит, атеист, включить, втридорога, газопровод, диалог, диспансер, добела, договор, документ, дефис, переводная литература, псевдоним, акрополь, плато, симметрия, мастерски;

в) прослушайте слова в записи, запишите и проставьте ударения. При повторном прослушивании выпишите слова с вариантами произношения в живой разговорной речи.

Агент, диспансер, каталог, корысть, кулинария, обеспечение, партер, упрочение, ходатайство, квартал, генезис, фольга, тефтели.

При изучении темы «Модификация согласных» студенты знакомятся с ассимиляцией согласных по признаку твёрдости – мягкости, в результате которой признак мягкости распространяется). В связи с этим студентам даётся следующее упражнение с заданием:

Какие орфоэпические нормы произношения согласных перед (j) существуют в современном русском литературном языке? Запишите данные ниже слова на звуковую ленту: судья, колосья, семьи, муравьи, съезд, разъезд, изъездить, разъятый, изъян.

«Обучение правильному произношению мы связываем с методикой преподавания русского и английского языка. В частности, в лексическом минимуме для таджикской аудитории есть слова, представляющие произносительные трудности для студентов. Например: достопримечательность, жизнерадостный, идеологический, компьютер, поощрение, прогрессивный, танцовщица, интернационализм, и другие. Слова из школьной программы представляют интерес, как для фонетического анализа, изучения фонетических законов, так и для лексической работы» [5, с. 51].

Работу по орфоэпии целесообразно связать с правописанием слов. Например, при усвоении фонетических законов гласных и согласных звуков (редукция гласных, упрощение, ассимиляция и диссимиляция согласных), как правильно, на практических и лабораторных занятиях анализируется и правописание слов (земля- земли, плод - плоды и т.д.) Даётся и транскрипция. Это помогает развитию орфографической зоркости и пониманию различия между русским письмом и произношением.

Большую помощь оказывают карточки, на которых приводятся слова, сгруппированные по фонетическим явлениям. Приёмы работы с карточками, следующие:

1. индивидуальная работа студентов на месте, в то время как остальные выполняют фронтальную работу. При проверке работы по карточкам группа внимательно слушает, если требуется, исправляет ошибки;
2. работа по карточкам в парах, сильный студент со слабым студентом;
3. индивидуальная работа каждого студента (карточки разного уровня);
4. после предварительной тренировки по карточкам проводится промежуточный зачёт.

Говоря о фонетически правильной речи, мы обычно имеем в виду, с одной стороны, произношение звуков, с другой - интонацию предложений. Для обучения и тому, и другому в методике разработаны и продолжают разрабатываться разнообразные методические системы. Так, например, обучение нерусских русской и английской интонации опирается на методическую систему, предложенную Е.А. Брызгуновой и включающую набор из семи контуров - типов интонационных конструкций (ИК), в которые укладывается всё смысловое разнообразие речи. Пять из этих типов являются основными и изучаются в школе на уроках русского языка: ИК -1- интонация повествовательных предложений: Это дом. Это Наташа. ИК-2- интонация вопросительного предложения с вопросительным словом: Кто это? Где Наташа? ИК - 3- интонация вопросительного предложения с вопросительного предложения без вопросительного слова: Это Наташа? Это твой брат? ИК - 4 - интонация неполного вопросительного предложения с союзом А: Я слушаю радио. А ты? ИК-5- интонация восклицательного предложения с местоименными словами КАКОЙ, КАК: Какой большой дом! Как здесь красиво!

На занятиях по фонетике студенты знакомятся с основными функциями интонации: коммуникативной, т.е. функцией реализации коммуникативных типов высказываний (повествования, вопроса, побуждения); выделительной, заключающейся, во-первых, в выделении с помощью интонации отрезков высказывания, членения речевого потока: эмоциональной, «когда при помощи интонации высказыванию могут

придаваться различные эмоциональные оттенки. Обучение правильному интонированию речи имеет важное значение для будущего учителя – русиста» [9, с. 12]. Студентам предлагаются специальные упражнения. Ниже приводится образец подобного упражнения.

Весной 1898 года в Петербурге никому до сих пор не известные издатели выпустили два томика произведений М. Горького, и скоро двадцать рассказов писателя стали предметом всеобщего внимания. Рассказы Горького были известны читающей России задолго до первого отдельного издания, но – настоящему эти произведения оценили только после выхода их отдельной книгой. Не отказываясь от изображений нечеловеческих условий труда, материальной нужды невежества, «молодой Горький сказал о бунте гордого человека, у которого дом - вся земля под звёздной крышей» (А. Толстой о молодом Горьком).

Задания к упражнению:

1. Записать текст под диктовку.
2. Сделать интонационную разметку текста.
3. Прочитать текст, соблюдая правильную интонацию.
4. Записать текст на звук, прослушать его, исправить интонационные ошибки.

Работа над закреплением и совершенствованием произношения (там, где надо, его исправлением) продолжается в течение всего периода обучения, по 5-10 минут на каждом занятии (так называемая фонетическая зарядка). Внимание уделяется наиболее трудным для студентов звукам и вариантам интонационных конструкций. Такие занятия органически входят в общую систему работы, но имеют избирательную цель - постановку или коррекцию произношения, тренировку слуха, достижение высокой точности произношения русских звуков, оформление русской и английской интонации.

В этой статье мы рассмотрели различную методику разработок обучения иностранному языку, где приведены примеры их реализации на занятиях. Изучение русского и английского языков необходимо на современном этапе, так как межкультурная коммуникация требует знания иностранных языков. Наша республика проходит именно тот этап возрождения, где необходимый процесс – процесс освоения иностранных языков, изучение наук, обмена опытом с другими государствами по различным структурам, восстановления туризма и дипломатических отношений с соседними государствами и обязательно обмен студентами в вузовской системе. Для этого существуют все бытовые условия и база обучения с квалифицированными преподавателями.

Литература:

1. Бим, Л.И. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника / Л.И. Бим. – М.: Наука, 1997. – 398 с.
2. Быстрова, Е.А. Теоретические основы преподавания русского языка в национальной школе / Е. И. Быстрова. Автореф докт. дис. – М.: 1981. -175 с.
3. Иевлев, З.Н. Место грамматики в обучении русскому языку как иностранному/ З. Н. Иевлева// Русский язык за рубежом. - 1976. – № 3. – С. – 456.
4. Ожегов, Ю. Толковый словарь русского языка / Ю. С. Ожегов. – М.: А ТЕМП, 1997. - 942 с.
5. Программа по русскому языку и литературе для общеобразовательных школ с таджикским языком обучения. – Душанбе: Маориф, 1987. – 212 с.
6. Щерба, Л. В. Фонетика английского языка / Л. В. Щерба. – М., 1963. -286с.
7. Церковникова, Д. Н. Правила обучения речи // Русский язык. -2001. -№7.- С. 123.
8. Чибисова, Л. К. О слове русском/ Л. К Чебисова. – Саратов, 2000. -210 с.
9. Юрева, С. С. Русское слово // Современный русский язык. – 1988. – № 9. - С.178.
10. Яковлев , Д. Русская разговорная речь. Учебное пособие. /Д Яковлев. – М., 1999. – 424 с.

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПРАВИЛЬНОМУ ПРОИЗНОШЕНИЮ ИНОСТРАННОЙ РЕЧИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье рассматриваются различные этапы методики преподавания и изучения иностранных языков в условиях билингвизма. Обучение языкам после получения начального образования в высших учебных заведениях проходит целесообразно с учётом навыков уже подготовленных на языковом уровне студентов.

Ведутся различные работы по методике обучения в вузовских стенах. Преподаватели коммуникативными методами стараются довести до студентов необходимые нормативные правила в изучении языка. Русский и английские языки в Таджикистане усиленно и эффективно обучаются в школах и институтах на факультетах филологии, с целью подготовки квалифицированных кадров. Усвоение орфоэпических и орфографических норм считается необходимостью. Для этого существует опытная преподавательская база, учебники, словари, брошюры и интернет-сайты, где изучающий может приобрести все необходимые навыки.

По мнению автора статьи, обучение студентов правильному произношению иностранной речи в современных условиях проводится во всех высших образовательных учреждениях. Именно обучение языкам является фундаментом в дальнейшем развитии научных инициатив. В современных условиях, где требования очень жёсткие, подготовка кадров требует скрупулёзного подхода, поэтому специальные упражнения, наглядные пособия, преподавательский опыт и методика дают эффективный результат.

***Ключевые слова:** обучение, приёмы, исследование, язык, факторы обучения, методика, структура, интонация, интуиция, грамматика, орфоэпия, фонетика.*

ХУСУСИЯТҲОИ ОМЌЗИШИ НУТҚИ ДУРУСТИ ЗАБОНИ ХОРИҶИИ ДОНИШЧЌЁН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои гуногуни методикаи омӯзиши нутқи забони хориҷии донишчӯён дар шароити дузабонӣ ё бисёрзабонӣ омӯхта шудааст. Омӯзиши забони хориҷӣ дар мактабҳои олии, асосан, дар заминаи тайёри мактабҳои миёна аз нав ба шакли гуногун омӯзонидани мешавад, ки донишчӯ фақат онро, гӯё, такмил медиҳад.

Омӯзгорон аз меъёрҳои гуногуни забонӣ истифода бурда, аз ҷиҳати илмӣ ва бо тариқи коммуникативӣ бо донишчӯён кор мекунад. Забонҳои русӣ ва англисӣ дар донишгоҳҳои Тоҷикистон ҳале муфид ва самаранок омӯхта мешаванд, ки ҳадафи асосӣ дар ин самт тайёр намудани мутахассисони болаёқат мебошад.

Ба андешаи муаллифи мақола аслан, омӯзиши нутқи шифохӣ ва омилҳои меъёрии забонӣ ҳело саривактӣ мебошанд, аз ин рӯ, дар донишқадаҳои олии мутахассисони баландихтисос, шароити корӣ, китобхона, утокҳои ҳозиразамони аз ҷиҳати техникаӣ мучаххашуда фароҳам оварда шудааст.

Машқҳои гуногун, машғулиятҳои иловагӣ, асбобҳои аёнӣ ва методикаи пешқадами омӯзгор лозим аст, то ин ки омӯзиш ғойданок ва босамар гузарад.

Ҳар як дарс аз омӯзгор масъулиятро талаб мекунад ва ҳадафи асосӣ дар ин самт бунёди таҳкурсии мустаҳкам барои ба даст овардани натиҷаҳои босамар мебошад.

***Калидвожаҳо:** омӯзиш, таҳқиқот, забон, меёр, тарз, омилҳо, методика, идрок, фаҳмиш, грамматика, орфоэпия, фонетика, оҳанг.*

FEATURES OF TEACHING STUDENTS THE CORRECT PRONUNCIATION OF FOREIGN SPEECH IN MODERN CONDITIONS

This article discusses the various stages of the methodology of teaching and learning foreign languages in bilingualism. Learning languages after receiving primary education in higher institutions educational institutions is expedient taking into account the skills of students already trained at the language level.

Various work is underway on the methodology of teaching in the university walls. Teachers by communicative methods try to convey to students the necessary regulatory rules in language learning.

Russian and English languages in Tajikistan are intensively and effectively studied in schools and institutes at the faculties of philology, with the aim of training qualified personnel. The need to learn orthoepic and spelling norms is considered a necessity. To do this, there is an experienced teaching base, textbooks, dictionaries, brochures and internet sites where the student can acquire all the necessary skills.

Special exercises, visual aids, teaching experience and working methods give an effective result.

In modern conditions, where the requirements are very stringent, training requires a scrupulous approach. In the article we give methodological and language information about we work. Students are taught the correct pronunciation of foreign speech in modern conditions in all higher educational institutions. It is language teaching that is the foundation in the further development of scientific initiatives.

Keywords: *training, techniques, research, language, learning, factors, methodology, structure, intonation, intuition, grammar, orthoepy, phonetics.*

Сведения об авторе: *Мустафоева Музаяна Рахматбоевна – ассистент кафедры современного русского языка и сопоставительного языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзода. Адрес: Республика Таджикистан, 734019. г. Душанбе, ул. Ф. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 938614961*

Information about the author: *Mustafoeva Muzayana Rahmatboevna - assistant of the Department of modern Russian language and comparative linguistics of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulugzoda. Address: Republic of Tajikistan, 734019. Dushanbe, 17/6 F. Mukhammadiyeva str., tel.: (+992) 938614961.*

**ЛОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ И НЕОБХОДИМОСТЬ МЕТОДОВ ЕГО
РЕАЛИЗАЦИИ В СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ***Нарзуллоева З.Ш.***Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода**

Современный уровень социального и научно-технического прогресса предъявляет новые требования к подготовке специалистов. Сейчас нельзя делать главную ставку на усвоение студентами определенной суммы фактов, важно привить им умение самостоятельно пополнять свои знания, ориентироваться в стремительном потоке научной и политической информации. Для этого необходимо «...развивать логическое мышление, выполняя эту задачу, логика наряду с другими общественными дисциплинами способствует формированию у студентов научного мировоззрения, развитию познавательной, творческой активности» [6, 78]. Учебный процесс, в стенах высших учебных заведений не является завершающим этапом в развитии логического мышления. Хотя логическое мышление и речь рождается, развивается и усвершенствуется ещё в младенческом возрасте, человеку мало целой жизни, для постижения всех особенностей логики. Как же поступить, чтобы именно в учебном процессе как-то развивать схематику его внедрения? В данной статье мы рассмотрим вопрос о внедрении логического мышления в систему обучения, её формы и методологию. «Логика – наука о законах и формах мышления» [7, 456]. Но мышление не может развиваться без познания мира, окружающей среды, науки, культуры и просвещения.

Чтобы усовершенствовать дидактический процесс, нужно найти среди массы правильных приемов и методов обучения, лучшие, надо привлечь к отбору богатый арсенал рекомендаций, даваемых такими науками, как логика, психология, педагогика.

В настоящей статье мы остановимся на логике, ее роли в подготовке специалистов, а также расскажем о практическом опыте, который накоплен в ряде вузов, где логика систематически используется для повышения методической квалификации преподавателей, что способствует развитию логического мышления студентов.

Как известно, «логика – это наука о формах и законах мышления. В процессе познания она является важнейшим инструментом в достижении истины. Вне вопроса об истине логики нет, не существует» [2, 65]. По этому поводу В.Г. Белинский писал: « Не психология, не феноменология духа, а логика – вопрос об истине» [5.91]. В настоящее время логика разрабатывается в трех направлениях:

- формальная (традиционная) логика;
- дидактическая логика;
- формальная диалектическая логика.

Наука, преподаваемая в вузах не может формироваться в мыслях учащихся, если она не доходит до «ума», а проникнуть она может, только если преподаётся логически правильно.

Ни одно из этих исторически сложившихся направлений не отменяет другие, а имеет свое определенное значение. Формальная логика в оценке логиков оценивается, как социальное явление в массах, это есть элементарная начальная логика, своего рода азбука мышления, интересующаяся сложившимися формами мышления. Она изучает только формы, т. е. структуру мышления, абстрагируясь от его конкретного содержания. «В отличии от формальной логики диалектическая логика связана с развитием понятий, исследует мышление с точки зрения того, каким образом оно отображает движение и изменения вещей и их диалектику» [1, 123].

Математическая диалектика, развивая идеи традиционной логики (например, о доказательстве), занимается построением и анализом, так называемых формализмов, формализованных языков, приобретающих в современной науке все возрастающее значение. В языкознание этот вопрос рассматривается, как совершенствующаяся

интуиция. Если наметить основные направления использования логики в учебном процессе, то они таковы:

- применение ее для анализа содержания и структуры учебных дисциплин,
- использование логических форм и законов мышления в качестве дидактических в основе их средств обучения,
- развитие логического мышления студентов на основе и с помощью логики.

Остановимся коротко на этих направлениях. Общеизвестно, что каждый учебный предмет представляет собой сложную систему знаний, состоящую из подсистем (частей и разделов курса), предлагающих в свою очередь еще более мелкие подсистемы (темы и вопросы). Система хорошо работает тогда, когда в ней все звенья соединены между собой внутренней связью. А это возможно, если система знаний опирается на строгие структурно-логические принципы. Их как раз и разрабатывает логика.

Учебный предмет, построенный логично и последовательно, легко и прочно усваивается. Такое обучение приучает студентов логически мыслить. Логическое мышление в процессе обучения направлено только на результат усвоения и анализа изученного или услышанного, результатом, которого становится запоминание. В условиях научно-технической революции на первый план выдвинулась еще одна проблема – усвоение максимально “плотной” по содержанию информации при минимальной затрате времени и сил. Сейчас всё настоятельнее выдвигается задача методологической подготовки специалистов и развития основе их познавательной деятельности. Надо строить учебные предметы так, чтобы свести до минимума, чисто фактологическую часть, зато четко сформулировать основные идеи и законы, принципы науки. Дать студенту грамотно мыслить и постепенно вникнуть в научную часть рассматриваемого вопроса

Сказанное полностью относится и к построению учебников, и текстов лекций, и к составлению учебных планов. Они по своей структуре тоже должны быть логически безупречными. О важности соблюдения логической последовательности рассмотрения того или иного вопроса, разбирая пример с нормой прибыли и законом прибавочной стоимости. Касаясь второго направления педагогических приложений логики, рассмотрим вопрос о введении понятий при изучении той или иной науки.

В логике подробно разработаны теория понятия, приемы оперирования ими, которые преподаватель призван использовать в качестве дидактического средства обучения. Обычно в течение одной лекции преподавателю приходится вводить несколько новых понятий. Как он это делает и в какой последовательности? Часто данному вопросу не уделяют должного внимания: понятия вводятся и раскрываются некорректно, отчего и усвоение их студентами оказывается затруднительным. Логика учит, что поскольку структура понятия образуют его содержание и объем. К сожалению, так делается не всегда. Порой преподаватель раскрывает либо только содержание понятия, либо только его объем. В обоих случаях обнаруживается неполнота, половинчатость изложения. «Содержания понятия обычно раскрывается с помощью дефиниции (определения), но и она не всегда строится правильно особенно студентами» [2, 49].

Вольность, а тем более произвол в последовательности изложения понятий приводит к затруднению усвоения студентами учебного материала. Здесь законом должно быть движение, известного к неизвестному: опираясь на известное раскрывать, неизвестное. Например, некорректно, когда в лекции по истории преподаватель вводит понятие «класс» через «понятие», «государство», в лекциях по лингвистике понятие «язык», «лексика», «слово» должно излагаться в толковании и с переводом, так как высшие учебные заведения в Таджикистане стимулируют в условиях двуязычия, или даже многоязычия. Можно отметить, что примеры для выявления логики очень необходимы. Ведь именно возникновение классов, приводит к появлению государства, а не наоборот, «слово» неотъемлемая часть «языка». Руководствоваться надо принципом единства логического с историческим, разрабатываемым диалектической, логической.

Если взять математическую логику, то ее средства тоже можно использовать для совершенствования учебного процесса. Без нее невозможно эффективно осуществить программированное обучение с применением современной электронной техники, нельзя реализовать в обучении принципом алгоритмизации учебной деятельности и т.п.

Наконец, третье направление: применения логики в учебном процессе - это развитие на её основе мышление студентов. Задача обучения состоит не только в передачи студентом определенной информации, но и в развитии у будущих специалистов мышления, в том числе логического. При этом, разумеется, речь идёт не об обучении их элементарным логическим приемам (студенты ими в общем владеют), а об усвоении ими тех приёмов, форм и операций мышления, которые разрабатывают современная логика. Эти методы шире используются в практической и научно-исследовательской деятельности всех педагогов. «К ним относится, например, восхождение от абстрактного мышления к конкретному мышлению, формализация, аксиоматизация, логическое моделирование»[3,76]

Диалектическая логика (кстати, без неё невозможно эффективная организация проблемного обучения) разработала новые способы обобщения, но с ними, мы, к сожалению, студентов не знакомим. Разумеется, знакомить их со всеми этими способами мышления надо не путём введения особых курсов логики, (хотя было бы желательно ввести их, скажем, на правах факультатива) а в процессе преподавания предметов учебного плана. Рассказывая студентам о решении наукой тех или иных проблем, важно показать, какими методами, в том числе логическими, пользовалась данная наука.

Известно, что мышление развивается путем разрешения противоречий. И таким же путем развивается наука. Развивать в процессе преподавания мышление студента - это значит показывать как возникает и формируется истина, в какой противоречивой ситуации она появилась, какие старые противоречия её разрешены и какие новые противоречия в ней возникли. Ведь в любой истине наряду с абсолютным знанием всегда имеется и момент знания относительного, проходящего. И это важно отмечать в процессе преподавания любой науки.

Разумеется, для того чтобы использовать логику в целях повышения педагогического мастерства преподавателей, необходимо хорошо её знать. Однако, многие преподаватели, особенно молодые, не знают логику, не получили логической подготовки. Поэтому представляется целесообразным, чтобы каждый педагог изучил эту науку хотя бы в объёме вузовского курса.

Логически мыслить, это логически уметь развивать свою мысль, правильно формулировать трактовку сказанного, вводить терминологию касающуюся только темы данного материала, предоставленного на рассмотрение. Логически мыслить дать своим словам полную отдачи и грамматически правильно выдвигать идеи для гипотезы, которые необходимы каждому преподавателю.

Некоторые вузы филологического направления организуют логическую подготовку преподавателей на основе самообразования, чтения художественной литературы, посещения культурных достопримечательностей. В учебные планы университетов наряду с лекциями по педагогике психологии включается циклы лекций по логике. Перечислим основные вопросы, рассматриваемые на таких занятиях:

- логика как наука и её задача;
- логика научного исследования;
- педагогическая логика;
- логика понятия;
- учение о суждении и теория умозаключения;
- индукция и дедукция как способы изложения материала;
- доказательство и опровержение;
- аналогия и гипотеза;
- пути и средство развития логического мышления.

В последнее время особое внимание обращается на определенность, непротиворечивость, последовательность и доказательность. Здесь же освещается роль лекции в развитии мышления студентов, проблемные ситуации в обучении анализа логических ошибок, решение логических парадоксов, понятие диалектического мышления и необходимость его развития у студентов и школьников.

«На занятиях в университетах педагогического мастерства чтения, лекции указанного цикла сопоставляются с упражнениями, с решением логических задач. Они направлены на определение понятия умозаключения и доказательства в нахождении логических ошибок и рассуждений в мышлении человека» [4, 60].

В нашей работе по логическому образованию преподавателей и студентов применяется и такая форма, как логический анализ текстов лекций. Сначала такой анализ обычно проводит методическая кафедра, а затем и сама аудитория преподавателей.

Другой более радикальный путь логической подготовки педагогов - это введение логики и в учебные планы всего института и факультетов повышения квалификации преподавателей, которое является необходимостью. Только опять - такие логики надо водить здесь с педагогическими приложениями с выходами на методику преподавания.

В данной статье мы постарались раскрыть вопрос необходимости введения в деятельность преподавательской и педагогической аудитории вопросы логического мышления, которая входит в обиход образования. Логическое мышление, усвоение предметов по специальности, разработка личного мнения и личного ответа на те, или иные вопросы, требуют логического мышления. Только самообразование, интеллектуальные способности, желание узнать и высказать могут привести к логически правильному мышлению. Задача преподавательского состава усилить и внедрять свою методику достижения результатов по данному исследованному вопросу.

Литература

1. Алексеев, Ю. А. П. Аргументация, Познание, Общение. – М., 1991. -340 с
2. Бузук, Г. Л. Наука убеждать, логика и риторика в вопросах и ответах. – М.: Наука, 1991. – 420 с.
3. Барисова, Н. Я. Речевая логика. - Ростов на Дону, 2000. -320 с.
4. Берков, В. Ф. Логика. Учебное пособие для высших учебных заведений. – М.: Наука, 247 с.
5. Белинский, В. Г. Полн. собр. соч. Т. 29. - М.: Просвещение. – 156 с.
6. Михайлов, Д. С. О логическом мышлении. – М.: Наука, 2014. – 219 с.
7. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка. – М., 2010. – 970 с.

ЛОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ И НЕОБХОДИМОСТЬ МЕТОДОВ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ В СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ

В этой статье рассматривается формирование и применение логического мышления.

По мнению автора, правильное мышление является результатом грамотного применения достижений логической науки в учебном процессе, и этот процесс зависит от изучения содержания и структуры экспериментальных дисциплин.

Автор отмечает, что развитие логического мышления у учащихся зависит от логики и использования интерактивных методов учителями.

Опираясь на различную лингвистическую литературу, автор выявил более ускоренный путь логической подготовки педагогов - это введение логики в учебные планы всего института и факультетов, повышения квалификации преподавателей. По мнению автора статьи, это является необходимостью. Логика как наука исходит из следующих этапов: изучения его научного направления, логики в системе педагогических наук, логики как конкретное понятие, логики как определённое умозаключение, путей и средств развития логического мышления.

Таким образом, логика и мышление тесно связаны между собой, а путь их развития проходит через обучение и образование.

Ключевые слова: логика, диалект, психология, обучение, язык, мышление, образование, наука, лекции, преподавательский состав, аудитория, результат, исследование.

ФИКРОНИИ МАНТИҚӢ ВА ЗАРУРАТИ ТАТБИҚИ УСУЛҲОИ ОН ДАР НИЗОМИ ТАЪЛИМ

Дар мақолаи мазкур масъалаи ташаккул ва татбиқи фикрронии мантиқан дуруст баррасӣ гардидааст

Ба андешаи муаллиф, фикрронии дуруст натиҷаи босаводона татбиқ намудани дастовардҳои илми мантиқ дар раванди таълим буда, ин ҷараён ба таҳқиқоти мундариҷа ва сохтори фанҳои озмоишӣ вобастагӣ дорад.

Муаллиф қайд менамояд, ки рушду такомули фикрронии мантиқан дуруст дар ниҳоди донишҷӯён дар заминаи мантиқ ва истифодаи методҳои интерактивиӣ омӯзгорон вобаста аст.

Ба адабиёти гуногуни лингвистӣ тақия намуда, муаллиф дар мақола роҳҳои дурусти тайёр намудани омӯзгорон, дар раванди машғулиятҳо татбиқи дастовардҳои мантиқро нишон додааст. Ба ақидаи ӯ, ин ҳатмӣ мебошад.

Дар мақола, инчунин, марҳилаҳои ташаккул ва рушди мантиқ ҳамчун илм муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: мантиқ, фикрронии мантиқан дуруст, лаҳза, психология, таълим, забон, маориф, ҳаёати омӯзгорон, натиҷа, таҳқиқот.

LOGICAL THINKING AND THE NEED FOR METHODS OF ITS IMPLEMENTATION IN THE TRAINING SYSTEM

This article discusses the issue of implementing logical thinking techniques as a necessity for learning the Sciences. Various methodological examples in the field of teaching philological subjects in higher educational institutions are given. Correct thinking gives the result of competent implementation in the mainstream of science, but this process is closely related to the process of its application to the analysis of the content of the structure of academic disciplines.

The article also uses the study of logical forms and laws of thinking as didactic at the heart of their teaching tools. The author notes that the development of logical thinking of students based on and using logic depends on the teaching methodology of the teacher, who closely connects the basics of thinking with learning.

Based on various linguistic literature, the author could identify a more radical way of logical training of teachers - this is the introduction of logic into the curricula of the entire Institute and faculties, courses for improving the qualification of teachers. In his opinion, this is a necessity. Logic as a science proceeds from the following stages: the study of its scientific direction, logic in the system of pedagogical Sciences, logic as a concrete concept, logic as a certain conclusion, ways and means of developing logical thinking.

And so logic and thinking are closely linked, and the path of its development passes through Bucegi and brasovana.

Keywords: logic, dialect, psychology, teaching, language, thinking, education, science, lecture, teaching staff, audience, result, research.

Сведения об авторе: Нарзуллоева Зулфия Шамсидиновна – ассистент кафедры русского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзада. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ф. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 904148448. E-mail: zulfiya.shams@mail.ru.

Information about the author: Narzullaeva Zulfiya Shamsiddinova – assistant of the Department of Russian language of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulugzoda. Address: Republic of Tajikistan, 734019. Dushanbe, 17/6 F. Mukhammadiyeva str., tel.: (+992) 904148448, E-mail: zulfiya.shams@mail.ru

ТДУ: 323.2+328(575.3)

ҲАҶТ СОЛИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН: 2013-2020

Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб

Хадамоти матбуоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Агар солҳои роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро шартан ба 5 давра тақсим намуда, солҳои 1992-1997-ро даврони “Начоти давлату миллат аз вартаи фано”, солҳои 1998-2000-ро даврони “Таҳкими сулҳу субот”, солҳои 2001-2006-ро “Оғози бунёдкуорию созандагӣ”, солҳои 2007-2013-ро “Оғози фатҳи қуллаҳо” номем, пас солҳои 2013-2020-ро метавон, “Идомаи тадбирҳо барои рушди устувор” номид. Ин марҳила аз 6 ноябри соли 2013 оғоз гардид.

Соли 2013 дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодиву иҷтимоии Тоҷикистон ҳамчун соли вусъати амалҳои созанда, сулҳу суботи комил ва таҳкими дастовардҳои даврони соҳибистиклолии кишварамон, аз ҷумла ваҳдати миллӣ гардида, дар ин сол барои идомаи раванди рушди босуботи мамлакат заминаҳои устувор гузошта шуданд.

Рӯйдоди муҳиму назарраси соли 2013 дар Тоҷикистон баргузорию интихоботи Президентӣ ва аз нав ба мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардидани Сарвари арзандаи давлату миллат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Санаи 6 ноябри соли 2013 ба тариқи интихоботи умумихалқӣ номзад аз Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо 84,23 Ҷоизи овозҳои интихобкунандагон аз нав ба мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шуда, 16 ноябр маросими савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид [3, с. 140-142].

Ҳамаи қуллаҳои баланде, ки мардуми Тоҷикистон минбаъд фатҳ намуда, ба сатҳу сифати нави рӯзгору зиндагии шоиста бояд бароянд, инчунин, самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷӣ ва ҳадафҳои стратегӣ дар суҳанронии Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯзи савгандёдкунии тантанавӣ 16 ноябри соли 2013 ба таври возеҳу равшан баён гардид [5].

Баъди анҷоми маросими савгандёдкуни Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чун Президенти тозаинтихоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз нав барои 7 соли оянда ба ин мақоми олӣ интихоб гардидаанд, расман ба фаъолият шурӯъ намуданд.

Расидан ба истиклоли энергетикӣ, баровардани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва шурӯъ аз соли 2018 (аз Паёми Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2018) [2] саноатикунони босуръати мамлакат чун ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳи асосии баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии мардум барои ҳафт соли давраи нави роҳбарии Президенти тозаинтихоб (2013-2020) муайян карда шуд.

Ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегӣ рушди афзалиятноки соҳаҳои муҳталифи саноат, хусусан саноати сабук, ҳӯрокворӣ, коркарди маъдан ва масолеҳи сохтмон, густариши фаъолияти сармоягузорӣ ва соҳибкории хурду миёна, такмил додани сиёсати бучету андоз ва пулию қарзӣ, баланд бардоштани самаранокӣ ва таъмини шаффофияти фаъолияти мақомоти давлатии марказӣ ва маҳаллӣ, рушди соҳаҳои маорифу тандурустӣ ҳамчун бахши калидии сиёсати иҷтимоии давлат, идомаи бобарори сиёсати “дарҳои боз” дар сиёсати хориҷӣ баҳри густариши минбаъдаи робитаҳои шарикӣю стратегӣ ва ҳамкорӣ бо қулли кишварҳои олам, аз ҷумлаи вазифаҳои афзалиятноки марҳилаи нави давлатдорӣ номида шуд.

Рушди бонизоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ дар соли 2013 аз комёбиҳои наф ба наф дар роҳи таҳкими асосҳои истиклолияти Тоҷикистон ва давлатдорӣ миллӣ гувоҳӣ медиҳанд ва фатҳи қуллаҳои зиёди дигар ҳанӯз дар пеш аст. Бузургтарин дастовардҳои, ки мардуми

кишвар солҳои наздик бояд ба онҳо ноил гардад, татбиқи амиқи ҳадафҳои стратегии муайянкардаи Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба расидан ба истиқлоли комили энергетикӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ дар Тоҷикистон ва саноатикунории босуръати кишвар аст, ки ба хотири беҳдошти сатҳи зиндагии мардум қабул гардидаанд.

Рушди иқтисоди миллӣ ва идоракунии босуботи низоми молиявӣ имкон дод, ки ҳаҷми воридоти даромади Бюҷети давлатӣ аз 12,3 млрд. сомонӣ соли 2013 ба 23,6 млрд. сомонӣ дар соли 2020 расонида шавад. Дар қиёс ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2013-ум 11,3 млрд. сомонӣ ё ин ки қариб ду маротиба зиёд аст.

Дар давоми 7 соли охир маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳо 83 миллиард сомониро ташкил дод, аз ҷумла маблағҳои бучетӣ 25 миллиард ва хориҷӣ 20 миллиард сомонӣ.

Барои амалисозии лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ 24 миллиард сомонӣ, аз ҷумла дар соҳаи нақлиёт 7,3 миллиард сомонӣ, энергетика 11 миллиард сомонӣ, кишоварзӣ ва обёрӣ 1,3 миллиард сомонӣ, бахши иҷтимоӣ ва дигар соҳаҳои афзалиятнок беш аз 4 миллиард сомонӣ сарф карда шуд.

Илова бар ин, ҳоло барои рушди соҳаҳои мазкур 70 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи умумии 36 миллиард сомонӣ амалӣ шуда истодааст.

Ҳамзамон, дар ҳафт соли охир ба соҳаҳои муҳталифи иқтисодии кишвар зиёда аз 30 миллиард сомонӣ сармояи мустақими хориҷӣ ҷалб карда шуд.

Дар давоми 7 соли охир дар бучети давлатӣ сиёсати иҷтимоии Бюҷети давлатӣ нигоҳ дошта шуда, маблағгузориҳо бо мақсади рушди иқтисодии кишвар, устувории молияи давлатӣ, беҳтар намудани некӯаҳволии мардум, таъмини сифатнокии таълим, беҳтар гардонидани саломатии аҳоли, баланд бардоштани хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва мустаҳкам намудани базаи моддӣ - техникаи муассисаҳои соҳаи иҷтимоӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ пешбинӣ шудаанд.

Агар дар соли 2013 ҳаҷми умумии хароҷоти бучети давлатӣ аз рӯи ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ 11,6 млрд. сомониро ташкил карда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2016 ба 18,2 млрд. сомонӣ ва дар соли 2020 ба 23,6 млрд. сомонӣ баробар шуд, ки ин нисбати соли 2013 ду маротиба зиёд мебошад.

Дар соли 2013 барои соҳаҳои иҷтимоӣ 5,5 млрд. сомонӣ ё ин ки 47,4 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти бучети давлатӣ равона шуда бошад, ин рақам дар соли 2020-ум 12,8 млрд. сомонӣ ё 49,0 фоизи хароҷоти бучети давлатиро ташкил дод, ки тақрибан 1,9 маротиба зиёд мебошад. Нисбат ба соли 2013 маблағгузориҳои соҳаи маориф 2,1 маротиба, соҳаи тандурустӣ 4,2 маротиба, соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ 1,9 маротиба, соҳаи фарҳанг 2,2 маротиба зиёд гардид.

Дар давоми солҳои 2013-2020 барои соҳаҳои воқеии иқтисодӣ маблағи 54,3 млрд. сомонӣ равона гардидааст, ки он ба 35,0 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти бучети давлатӣ баробар мебошад.

Музди меҳнати кормандони соҳаҳои бучетӣ, нафақа, идрорпулӣ, кумакпулиҳои гуногун дар 10 соли охир тадриҷан зиёд карда шудааст. Аз ҷумла, дар соли 2013 ба ҳисоби миёна - 30 фоиз, 2015 - 20 фоиз, 2016 - 20 фоиз, соли 2018 - 15 фоиз ва соли 2020 - 15 фоиз зиёд карда шудааст.

Рӯйдодҳои фараҳбахши солҳои 2013-2020 қадами устувори Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати кишвар дар роҳи амалӣ намудани вазифаҳои давраи нави таърихӣ буд. Бо ҳамин рӯҳияи баланд марҳилаи нави бунёдкорӣ созандагӣ дар таърихи навини Тоҷикистон ба хотири рушди устувор идома ёфт.

Агар ба таърихи ҳафт соли охир назар созем баръало мушоҳида мегардад, ки дар ин давра дар баробари муаррифии шоистаи давлату миллати тоҷик дар арсаи олам бо талошҳои шабонарӯзии Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва бо пуштибонии халқи шарафманди тоҷик аз сиёсати созандаи роҳбарияти давлату Ҳукумати Тоҷикистон барои шукуфоии сарзамини аҷдодӣ, рушду пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, беҳдошти сатҳи

зиндагии мардум ва татбиқи ҳадафҳои созанда рӯйдоду воқеаҳои муҳиму тақдирсоз ба вуқӯъ пайваस्ताанд.

Тайи ин давра як зумра рӯйдодҳои фараҳбахш ва чорабиниҳои сатҳи ҷумҳуриявии барои шаҳрвандони мамлакат таърихиву хотирмон сурат гирифтанд.

Таҷлили сазовори 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи рӯйдодҳои муҳими соли 2016 мебошад.

19 ноябри соли 2017 дар Қасри Арбоби ба номи Саидхоҷа Ёрунхоҷаев маҷлиси тантанавӣ ва ҷамъомади идона ба ифтихори ҷашни 25-умин солгарди Иҷлосияи таърихӣ XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир гардид, ки дар он Сарвари давлат иштирок ва суҳанронӣ карданд [4].

Ёдовар мешавем, ки аз 16 ноябр то 2 декабри соли 1992 дар Қасри маданияти ба номи Саидхоҷа Ёрунхоҷаеви вилояти Суғд Иҷлосияи таърихӣ XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардида буд ва ҳамон вақт вакилон бо як овоз Эмомалӣ Раҳмон сиёсатмодори оқилу хирадманд ва саодатпешаро Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон - Сарвари давлат интихоб карданд.

Ба қор андохтани ду агрегати Неругоҳи барқи обии “Роғун”, мавриди татбиқ қарор гирифтани “Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030”, ҳамчунин, чандин барномаҳои давлативу лоиҳаҳои сармоягузори инфрасохторӣ ва дигар нақшаҳои созандаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегияи таъмини истиқлолияти комили энергетикӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатикунории босуръати иқтисоди Ватани азизамон пешравӣҳои азиму назаррасро дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёту иҷтимоиёти кишвар собит месозанд.

Таҳаввулоти беназиру тақдирсози ҳафт соли охир дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа аз ғатҳи қуллаҳои нав ба нав дар роҳи таҳкими асосҳои соҳибистиклолии Тоҷикистон ва давлатдорӣ миллии гувоҳӣ медиҳанд, вале ғатҳи қуллаҳои зиёди дигар ҳанӯз дар пеш аст.

Бузургтарин қуллае, ки солҳои наздик давлати Тоҷикистон бояд ба фарозаш бирасад, пурра ба қор даровардани неругоҳи барқи обии Роғун аст. Барои расидан ба ин ҳадаф дар 7 соли сипаригардида заминаи воқеӣ ва эътимодбахш гузошта шуд, зеро бо сафарбар намудани маблағҳои буҷетӣ ва ҳам ҷалби васеи мардум ба ин қор Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон собит намуданд, ки Тоҷикистон метавонад, ин қорро бо таъя ба имкониятҳои дохилии худ анҷом диҳад.

Инсон ва тақдир он дар сиёсати иҷтимоии Сарвари давлат мақоми хос дорад. Ҳамин аст, ки 25 октябри соли 2019 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи авф”-ро тасвиб намуданд. Қонуни мазкур дар асоси усули инсондӯстӣ ва ба муносибати ҷашни 25-солагии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо гардид. Қонун “Дар бораи авф” ба зиёда аз 20 ҳазор шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, аз ҷумла, нисбати ноболғон, занон, маъҷубон, шаҳрвандони хориҷӣ ва дигар шаҳрвандон татбиқ гардид.

Дар таърихи навини давлатдорӣ ин аввалину охирин авф нест, вале аз рӯи фарогирии шумораи одамон онро метавон, “авфи тиллоӣ” номид.

Дар сатҳи баланди сиёсӣ баргузор шудани интихоботи даъвати нави вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ (01.03.2020), интихоби раёсат ва аъзои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ (17.04.2020), бо маърифати баланди сиёсӣ аз ҷониби мардуми кишвар интихоб кардани намояндагони халқ - вакилон ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷлили бошукӯҳи чандин иду ҷашнҳои бузурги миллии, аз ҷумла ҷашни - 20 - солагии Ваҳдати миллии, 25 - солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иҷлосияи таърихӣ тақдирсози XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 25 - солагии қабули Парчами давлатӣ ва Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 25 - солагии таъсисёбии Артиши миллии, идҳои Наврӯзи байналмилалӣ, Сада, Меҳргон, Иди забон, модарон ва дигар ҷашнҳои метавон, аз чорабиниҳои муҳими давраи 7 соли охир номид.

Ҳамаи ин чорабиниҳо хусусияти ба худ хос дошта, дар болоравии нуфузу эътибори давлату миллати тоҷик дар арсаи олам нақши муассир гузоштаанд ва ҳамаи он бо шарофати сиёсати дурбинонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон насиби мардуми тамаддунсози тоҷик гардид.

Давоми солҳои 2013 - 2020 ба хотири рушду пешрафти тамоми шаҳру ноҳияҳо ва вилоятҳои ҷумҳурӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои мушаххас андешида шудаанд.

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни сафарҳои корӣ бо мардуми меҳнатдӯст ва ватанпарвари шаҳру ноҳияҳо мулоқоту сӯҳбатҳои самимӣ доир карда, аз вазъ ва шароити зиндагии онҳо бохабар гардидаанд. Натиҷаи ҳамин буд, ки дар асоси таҳлили воқеии зиндагии мардум нақшаҳои кории Ҳукумат, барномаҳои давлатии стратегӣ ва лоиҳаҳои инвеститсисонӣ таҳия ва бар нафъи халқ амалӣ мегарданд.

Ҳамасола аз буҷети давлат маблағгузориҳо барои рушди иҷтимоию иқтисодии вилоятҳои Суғд, Хатлон ва Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон афзун мешавад.

Дар давоми бист соли охир дар вилояти Суғд 29 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ анҷом ёфт, ки дар доираи онҳо 8,6 млрд. сомонӣ маблағ аз худ шудааст.

Айни замон ба ҳолати 1 апрели соли 2020 дар вилоят 18 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи 2,3 млрд. сомонӣ мавриди амал қарор дорад.

Тӯли солҳои 2013-2020 аз ҳисоби буҷети давлатӣ барои пешбурди соҳаҳои мухталифи вилоят 13,1 млрд. сомонӣ маблағ равона шудааст.

Дар доираи барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии вилоят, шаҳр ва ноҳияҳо барои солҳои 2016-2020 татбиқи 2645 лоиҳа бо маблағи умумии 13,9 млрд. сомонӣ пешбинӣ шудааст.

Дар давоми чор соли амалӣ барномаҳо аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ барои корҳои бунёду барқарорсозии чорабиниҳои пешбинигардида 8,5 млрд. сомонӣ равона шудааст, ки ин 61,1 фоизи маблағи умумиро ташкил медиҳад.

Вилояти Хатлон аз калонтарин минтақаҳои кишвар ба шумор рафта, дар доираи ташаббусҳои созандаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сокинони шаҳру ноҳияҳо ба масъалаи рушди саноат ва кишоварзӣ дигар бахшҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ аҳамияти махсус медиҳанд.

Тайи бист соли охир дар вилояти Хатлон 47 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ анҷом ёфт, ки дар доираи онҳо 6,0 млрд. сомонӣ маблағ аз худ шудааст.

Ҳоло дар вилоят ба ҳолати 1 апрели соли 2020 - 31 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи 4,1 млрд. сомонӣ мавриди амал қарор дорад.

Дар давоми солҳои 2013-2020 аз ҳисоби буҷети давлатӣ барои пешбурди соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ вилоят 15 млрд. сомонӣ равона шудааст.

Дар доираи барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии вилоят, шаҳр ва ноҳияҳо барои солҳои 2016-2020 татбиқи 4138 лоиҳа бо маблағи умумии 21,6 млрд. сомонӣ пешбинӣ шудааст. Дар давоми чор соли амали барнома аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ барои корҳои бунёду барқарорсозии иншооти дар номгӯи чорабиниҳои ба барномаҳои мазкур замимагардида 17,5 млрд. сомонӣ равона шудааст, ки ин 80,1 фоизи иҷрои барномаҳо дар вилоят ва шаҳру ноҳияҳои он ташкил медиҳад.

Дар давоми бист соли охир дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 11 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ татбиқ гардид, ки дар доираи онҳо 2,1 млрд. сомонӣ маблағ аз худ шудааст.

Ба ҳолати 1 апрели соли 2020 дар вилоят 35 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ ба маблағи 1,9 млрд. сомонӣ мавриди амал қарор дорад.

Дар давоми солҳои 2013-2020 аз ҳисоби буҷети давлатӣ барои пешбурди соҳаҳои мухталифи вилоят 2,8 млрд. сомонӣ равон шудааст.

Дар доираи барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар минтақаҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон барои солҳои 2016-2020 татбиқи 1345 лоиҳа бо маблағи умумии 6,5 млрд. сомонӣ пешбинӣ шудааст. Дар давоми чор соли амали барнома аз ҳисоби ҳамаи

сарчашмаҳои маблағгузорӣ барои корҳои бунёду барқарорсозии чорабиниҳои ба барномаҳои мазкур замимагардида 2,8 млрд. сомонӣ равона шудааст, ки ин 42,1 фоизи маблағи умумиро ташкил медиҳад.

Дар давоми солҳои 2013-2019 сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ барои пешбурди соҳаҳои муҳталифи иқтисодии Нохияҳои Тобеи Ҷумҳурӣ 23,6 млрд. сомонӣ равон шудааст.

Дар доираи барномаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ барои солҳои 2016-2020 татбиқи 2142 лоиҳа бо маблағи умумии 4,5 млрд сомонӣ пешбинӣ шудааст. Дар давоми чор соли амалӣ барномаҳо аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ барои татбиқи чорабиниҳои ба барномаҳо замимагардида 2,5 млрд. сомонӣ равона шудааст, ки ин 55,3 фоизи иҷроии маблағи умумиро ташкил медиҳад.

Мавриди зикри хос аст, ки дар ин давра бо дастгириҳои пайвастаи Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва бо ташаббусҳои созидаи Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ барои пешрафту шукуфоии шаҳри Душанбе ва ба як маркази бузурги сиёсӣ фарҳангӣ табдил додани пойтахти кишвари азиз тадбирҳои бузурги бунёдкорӣ ободонӣ амалӣ гардид.

Танҳо дар се соли охир симои пойтахт ҳусни тоза гирифта, дар шаҳр садҳо иншооти таъиноти гуногун бунёду мавриди истифода қарор дода шуд.

Барои рушду пешрафт ва шукуфоии пойтахт бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 апрели соли 2017 Нақшаи генералии шаҳри Душанбе тасдиқ гардид.

Давоми солҳои 2017 - 2019 сохтмони зиёда аз 752 иншоот амалӣ гардида, аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоягузорӣ ба маблағи умумии 5,4 млрд. сомонӣ фондҳои асосӣ мавриди истифода қарор дода шуд. Ҳамзамон, зиёда аз 707,7 ҳазор метри мураббаъ биноҳои истиқоматӣ бунёд гардид.

Дар ин давра 18 муассисаи таълимӣ барои 14 ҳазору 614 хонанда дар як баст ба истифода дода шуд. Корҳои сохтмонӣ дар 11 муассиса барои 11 ҳазору 904 хонанда дар як баст идома дошта, корҳои лоиҳакашӣ дар 6 муассисаи дигар барои 3232 хонанда рафта истодааст.

Ҳамзамон, дар ин давра сохтмони 18 кӯдакитон барои 2177 ҷой амалӣ гардида, аз он 6 муассиса барои 740 ҷой ба истифода дода шуд, инчунин сохтмони 11 кӯдакитон барои 1137 ҷой ва лоиҳакашии 7 кӯдакитон барои 2270 ҷой идома доранд.

Дар соҳаи тандурустӣ дар солҳои 2017-2019 сохтмони клиникаи бемориҳои сироятии кӯдакитон барои 200 ҷой дар ҳудуди Маҷмааи тандурустии “Истиқлол” сохта ба истифода дода шуда, 6 адад биноҳои тандурустӣ таъмиру азнавсозӣ гардиданд.

Дар солҳои 2017-2019 азнавсозӣ, таъмир ва таҷдиди 118,3 км роҳҳо амалӣ карда шуд. Ҳамзамон, дар се соли охир дар масофаи 10,97 км низоми обёрӣ азнавсозӣ карда шуд.

Бо мақсади оммавиғардонии тарзи ҳаёти солим, ба варзиш фаро гирифтани ҳарчи бештари шаҳрвандон ва шароити мусоид фароҳам овардан ҷиҳати болидахотирии сокинон ва меҳмонони пойтахт дар солҳои 2017-2019 дар шаҳри Душанбе 231 адад майдончаи варзишӣ ва 71 боғу гулгашт бунёд ва мавриди истифода қарор дода шуданд.

Таъмиру таҷдиди пулҳои мошингард ва роҳи оҳани воксӣ дар хиёбонҳои Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Сино ва кӯчаи Аҳмади Дониш бо равшандиҳии шабона ба таври муосир амалӣ гардида, дар 252 бинову иншооти ҳудуди пойтахт корҳои равшандиҳии намои шабона бо дизайни замонавӣ ба анҷом расонида шуд.

Дар солҳои 2017-2019 сохтмони 2 меҳмонхона анҷом ёфта, дар доираи Нақшаи чорабиниҳо доир ба амалӣ намудани корҳои ободонӣ созидагӣ ба муносибати таҷлили чашни 30 - солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе бунёди 8 меҳмонхонаи замонавӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ аз ҷониби соҳибкорони ватанӣ оғоз гардид.

Дар доираи Нақшаи чорабиниҳо амалӣ намудани корҳои ободонию бунёдкорӣ бахшида ба таҷлили чашни 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2019-2021 дар шаҳри Душанбе 4145 адад чорабинӣ пешбинӣ шудааст.

Дар солҳои 2017-2019 тариқи эҳсонкорӣ бунёд ва азнавсозии як қатор корҳо, аз ҷумла сохтмони 9 адад мактаб барои 9212 хонанда дар як баст оғоз гардида, аз ин бунёди 4 адад иншоот ба анҷом расида, дар 5 иншоот корҳои сохтмонӣ идома доранд. Ҳамзамон, дар ин давра тариқи эҳсонкорӣ азнавсозӣ ва таъмиру тармими 57 км роҳ ва бунёди 20 адад майдончаҳои варзишӣ амалӣ карда шуд.

Дар солҳои 2017-2019 дар шаҳри Душанбе дар маҷмӯъ 3 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ дар соҳаи обтаъминкунӣ ба маблағи умумии 86,8 млн. доллари ИМА ва 2 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ дар соҳаи роҳсозӣ ба маблағи 85,9 млн. доллари ИМА татбиқ гардида истодааст.

Бо назардошти роҳандозии тадбирҳои самарабахш тамоюли мусбии нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоии шаҳр дар се соли охир таъмин шуда, суръати рушди Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) дар доираи 6,8 то 7,4 фоиз таъмин гардида истодааст. Солҳои охир саҳми он бошад, дар рушди Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) беш аз 20 фоизро дар бар мегирад.

Агар дар соли 2017 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 1,6 миллиард сомони роҳи ташкил меод, ин нишондиҳанда дар соли 2019 беш аз 2,5 миллиард сомонӣ баробар гардидааст, ки бо ҳисоби номиналӣ 1,5 маротиба зиёд мебошад.

Дар солҳои 2017-2019 дар маҷмӯъ 112 адад корхонаи саноатӣ бо шумораи умуми 1245 адад ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шудааст.

Инчунин, дар ин давра бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пойтахт санги асоси 10 адад корхонаи саноатӣ гузошта шуд. Корхонаҳои мазкур то чашни пурифтиҳори 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон сохта пурра ба истифода дода мешаванд. Баъд аз бунёди корхонаҳои мазкур зиёда аз 3000 сокини шаҳр бо ҷойи кори доимӣ таъмин хоҳанд гашт.

Пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон - шаҳри Душанбе бо 18 шаҳри китъаҳои Осиё, Аврупо, Америка ва Африка муносибатҳои дӯстона ва бародарона барқарор намудааст. Ҳамзамон, бо шаҳри Москваи Федератсияи Россия ва шаҳри Тошканди Ҷумҳурии Ўзбекистон дар соҳаҳои тичоратӣ-иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ ва фарҳангӣ дар асоси Созишномаҳои байнидавлатӣ робитаҳои ҳамкориро ба роҳ мондааст.

Дар се соли сипаришуда Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ бо ҳайату намоёндогони корпуси дипломатӣ ва ниҳодҳои байналмилалӣ муқими пойтахт ва меҳмонони хориҷӣ ба таври расмӣ беш аз 32 вохӯрию мулоқот анҷом доданд.

Рӯзҳои 3-4-уми декабри соли 2019 бори аввал нахустин сафари расмӣ Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ ба хориҷи кишвар - Ҷумҳурии Ўзбекистон доир гардид, ки дар доираи он аз шаҳрҳои Тошканд ва Самарқанд расман боздид ба амал оварданд. Дар доираи сафар Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ бо Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон муҳтарам Шавкат Мирзиёев мулоқот намуданд.

Дар ҳудуди шаҳри Душанбе 17 адад боғҳои фарҳангу фароғатӣ ва боғи ҳайвонот фаъолият мекунанд. Бо дастури Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва талошҳои Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ дар давоми солҳои 2017-2019 5 адад боғҳои фарҳангу фароғатӣ нав - боғи ба номи “Восеъ”, “Алишери Навоӣ”, “Аҳмади Дониш”, “Қавонон” ва “Қурӯши Кабир” бунёд гардид.

Ифтиҳои ду эстакадаи сесатҳа ва Қасри теннис ва маҷмааи варзиши обӣ дар пойтахт аз иншооти муҳташам маҳсуб ёфта, дар доираи сиёсати созандаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар асоси нақшаи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе ба хотири истиқболи сазовори 30-солагии истиқлолияти давлатӣ бунёд шудаанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ дар ноҳияи Синои шаҳри Душанбе 5-уми

сентябри соли 2018 аввалин эстакадаи сесатҳа дар маҳаллаи 82-юми пойтахт ва 10 июли соли 2020 эстакадаи дуюми сесатҳа дар хиёбони Синоро ифтитоҳ карданд.

Эстакадаҳои мазкур дар доираи амалишавии лоиҳаи “Беҳтар намудани ҳолати роҳи минтақавии Душанбе - Турсунзода, китъаи роҳ аз буриши хиёбони Сино бо хиёбони Исмоили Сомонӣ то дарвозаи ғарбии шаҳри Душанбе бунёд гардидааст.

Дарозии роҳ аз буриши хиёбони Сино то дарвозаи ғарбии пойтахт 4,9 километрро ташкил медиҳад. Паҳноии роҳ ба 68 метр расонида шуда, то дарвозаи ғарбии шаҳри Душанбе 8 хати ҳаракат дар роҳи асосӣ бунёд гардид. Дар ин баробар сохтмони 4 хати иловагӣ барои ҳаракати нақлиёти ҷамъиятӣ низ сохта шуд, ки ин иқдом минбаъд рафтуоии бемамониати тамоми навъи нақлиётро дар ин самт таъмин карда, тамбашавии мошинҳоро аз байн мебарад.

21 июли соли 2020 дар пойтахти мамлакат - шаҳри Душанбе бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ Қасри теннис ва маҷмааи варзиши обии шаҳри Душанбе мавриди истифодабарӣ қарор дода шуд.

Қасри теннис ва Маҷмааи варзиши обии шаҳри Душанбе яке аз калонтарин маҷмааҳои варзиши мамлакат мебошад. Маҷмааи варзиш аз ҳисоби маблағҳои бучети шаҳри Душанбе дар майдони 10 гектар бунёд гардидааст.

Маҷмааи варзишӣ аз қасри теннис барои зиёда аз 3 ҳазор ҷойи нишаст бо таваққуфҳои зерзаминӣ барои 300 воситаи нақлиёт, қасри намудҳои варзиши обӣ барои қариб дуоним ҳазор ҷойи нишаст, ҳавзи шиноварии кушода бо 300 ҷойи нишаст ва 27 лифт иборат буда, ҳамчунин, дар шафати он 8 майдони теннисӣ кушод, ки яке аз онҳо дорои ҳазор ҷойи нишаст мебошад, сохта шудааст.

Баробари ба истифода додани маҷмааи мазкур беш аз 200 нафар бо кори доимӣ таъмин гардиданд.

Давоми се соли охир аз ҳисоби фонди захиравии Раиси шаҳри Душанбе 2 млн. 300 ҳазор сомонӣ маблағ ҷудо карда шуда, 98 нафар кӯдакони гирифтори нуқсонҳои модарзодии дил ройгон ҷарроҳӣ гардиданд.

Шаҳри Душанбе ҳамчун пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташаббусу дастгириҳои пайвастаи Пешвои миллат сол аз сол симои зебову замонавӣ касб намуда, дар он инфрасохтори зарурӣ барои ҷалбу қабули сайёҳон бунёд гардида истодааст.

Дар ҷумҳурӣ соли 2019 суръати афзоиши воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 7,5 фоизро ташкил намуд ва ин нишондиҳанда аз ҳисоби зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба андозаи 13,2 фоиз, маҳсулоти кишоварзӣ 7,1 фоиз, гардиши савдо 9,0 фоиз ва хизматрасонии пулакӣ 2,9 фоиз таъмин карда шуд.

Дар ҳафт соли охир рушди иқтисодии кишвар ҳамасола аз ҳисоби миёна дар сатҳи 7 фоиз таъмин гардида, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 45,6 млрд сомонӣ ба 77,4 млрд сомонӣ афзоиш ёфт.

Ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли ба 8,4 ҳазор сомонӣ дар соли 2019 расонида шуд, ки нисбат ба соли 2013-ум ба ҳисоби номиналӣ 1,7 маротиба зиёд мебошад.

Дар ин давра ҳаҷми умумии даромади бучет қариб ду баробар афзуда, аз 12 млрд сомонии соли 2013 ба 23 млрд сомонӣ баробар шуд.

Музди меҳнати кормандони соҳаи бучетӣ, нафақа ва стипендия дар давраи татбиқи Барномаи пешазинтихоботӣ аз 1,8 то 2,5 баробар зиёд карда шудааст.

Тайи солҳои зикршудаи 2013-2020 дар давраи аз интихобот то интихобот даромади пулии аҳоли беш аз 2,1 баробар афзоиш пайдо кард.

Бақияи пасандозҳо дар низоми бонкии кишвар соли 2019 беш аз 9,7 млрд. сомониро ташкил карда, дар ҳафт соли охир 1,8 маротиба зиёд гардид.

Сатҳи камбизоатӣ дар соли 2020 ба 26,3 фоиз паст шуда, дарозумрии миёнаи шаҳрвандон аз 73 то 75 сол боло рафт [6].

Ҳиссаи табақаи миёнаи аҳоли дар кишвар аз 22,6 фоизи соли 2013 то ба 24,7 фоизи соли 2019 расонида шуд.

Ҳамзамон, бо ин тибқи таҳлилҳо дар замони соҳибистиклолӣ нишондиҳандаи умумии фавт қариб ду баробар, аз ҷумла фавти кӯдакони синни то 5 сола 3,2 баробар кам шудааст.

Дар ин давра аҳолии Тоҷикистон аз панҷуним миллион қариб ба 9,5 млн. нафар расида, беш аз 70 фоиз афзудааст.

Саҳми баҳши хусусӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ соли 2013-ум 54 фоиз буд ва ин нишондиҳанда соли 2019 ба беш 70 фоиз расонида шуд.

Татбиқи чорабиниҳои “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва “Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020” чиҳати расидан ба ҳадафи олии мамлакат, яъне баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардуми шарифи кишварамон мусоидат намуд.

Аз далелҳои дар боло ишорашуда маълум мегардад, ки ҳадафҳои асосии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳафт соли сипаришуда бобати ноил шудан ба ҳадафҳои рушди босубот, ки дар барномаи пешазинтихоботии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2013 зикр ёфта буданд, амалӣ гардиданд.

Санаи 19 декабри соли 2017 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷашни 30 - солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба имзо расид, ки тибқи он соли 2021 дар саросари кишвар ин иди умумимиллӣ бояд дар сатҳи баланд, бо шукуҳу шаҳомати хосса ва дастовардҳои навини арзанда таҷлил гардад.

Ин тадбир ба хотири ғиромидошти арзишҳои миллий, аз ҷумла Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст. Ҳадаф бо дастовардҳои арзанда истиқбол гирифтани 30 - солагии ҷашни умумимиллии Истиқлолияти давлатӣ мебошад.

Умед аст, ки мардуми шарафманди тоҷик дар руҳияи садоқат ба давлату миллат ва бо ҷонибдорӣ аз сиёсати бунёдкоронаи роҳбарият ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин санаи муҳимми таърихиро бо дастовардҳои шоёни назар дар роҳи рушду пешрафти мамлакати азизи хеш ҷашн хоҳанд гирифт.

Адабиёт

1. 7 соли Эмомалӣ Раҳмон (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе, 2013. – 336 с.
2. Паёми Президенти ҚТ «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (ш. Душанбе, 26.12.2018). – Душанбе: Шарқи озод, 2018. – 47 с.
3. Шарифзода, А., Қосимӣ З. Эмомалӣ Раҳмон: интиҳоби мардум (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2013). – Душанбе: Бухоро, 2014 – С. 140-142.
4. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ ба муносибати 25 – умин солгарди баргузори Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олӣ [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/16605> (таърихи истифода: 05.09.2020)
5. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (16.11.2013) // Сомонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL:// <http://www.president.tj/node/5588>
6. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 30 октябри соли 2020 // Сомонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL:// <http://www.president.tj/node/24374>

ҲАФТ СОЛИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН: 2013-2020

Дар мақола ҷаъолияти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тули солҳои 2013-2020 фаро гирифта шудааст. Дар он татбиқи амалии Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳафт соли охир ва пешрафти иқтисодиёту иҷтимоиёт, беҳдошти сатҳи зиндагии мардум ва татбиқи ҳадафҳои стратегияи миллии рушд возеҳу равшан дар заминаи нақши Пешвои миллат дар роҳи расидан ба ҷаҳор ҳадафи асосии стратегияи миллий, рушди бесобиқаи маориф, фарҳанг, тандурустӣ, корҳои ободониву созандагӣ ва бунёдкориву гулгулшукуфии мамлакат нишон дода шудааст.

Калидвожа: Тоҷикистон, давлат, Ҳукумат, миллат, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, маориф, фарҳанг, тандурустӣ, сиёсати хориҷӣ, стратегияи миллии рушд, ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ.

СЕМЬ ЛЕТ ЭМОМАЛИ РАХМОНА: 2013-2020

В статье рассматривается деятельность Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в период 2013-2020 гг. В ней наглядно показан процесс практической реализации Концепции внешней политики Республики Таджикистан в течение семи последних лет и социально-экономический прогресс, улучшение уровня жизни населения и имплементация целей национальной стратегии развития на основе плана Лидера нации по достижению четырех главных целей национальной стратегии, беспрецедентного развития образования, культуры, здравоохранения, созидательных мер по благоустройству, озеленению и процветанию страны.

Ключевые слова: Таджикистан, государство, правительство, нация, экономика, социальные сферы, образование, культура, здравоохранение, внешняя политика, национальная стратегия развития, молодежь, спорт и туризм.

SEVEN YEARS OF EMOMALI RAHMON: 2013-2020

The article examines the activities of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan His Excellency Emomali Rahmon in the period 2013-2020. It clearly shows the process of practical implementation of the Foreign Policy Concept of the Republic of Tajikistan over the past seven years and socio-economic progress, improvement of living standards of the population and the realization of the goals of the national development strategy based on the Leader of the Nation's plan to achieve the four main goals of the national strategy, unprecedented development of education, culture, health care, creative measures for the improvement, landscaping and prosperity of the country.

Keywords: Tajikistan, state, government, nation, economy, social spheres, education, culture, health care, foreign policy, national development strategy, youth, sports and tourism.

Сведения об авторе: Шарифзода Абдуфаттох Абдуваххоб – пресс-секретарь – руководитель Пресс-службы Президента Республики Таджикистан, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: г. Душанбе, ул. Пушкина 1, кв. 25. Тел.: +992 37 2212520.

About the author: Sharifzoda Abdufattoh Abduvakhob – Press Secretary – Head of the Press Service of the President of the Republic of Tajikistan, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Dushanbe, 1, Pushkin street, apt. 25. Tel.: +992 37 2212520.

ЗИКРИ САЛТАНАТИ АМИР НАСРУЛЛОҲ ДАР «ТУҲФАИ ШОҲӢ»-И МИРЗО АБДУЛАЗИМИ СОМӢ

Абдулов З.Н.

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ

Давраи ҳукмронии амирони манғит давраи нав ва навтарини таърихи халқи тоҷик ба ҳисоб меравад. Дар ин давра Бухоро ба маркази динии Осиёи Марказӣ табдил ёфт. Ҳаёти илмӣ, асосан, дар марказҳои шахрӣ ҷой дошта, дар асарҳои таърихӣ, назмии суфӣна, адабиёти равияи бедилӣ ривоч меёфт. Бештар китобҳои динии асримиёнагӣ рӯйнавис карда мешуданд. Дар ин давра як силсила асарҳои таърихӣ аз қабилӣ «Тухфаи хонӣ» ва ё «Таърихи Раҳимхонӣ»-и Қозӣ Вафои Карминагӣ, «Тоҷ-ут-таворих»-и Муҳаммад Шариф, «Таърихи манзум»-и Мирзо Соддиқи Муншӣ, «Тухфаи шоҳӣ»-и Мирзо Абдулазими Сомӣ ва ғ. таълиф шуданд.

Асари таърихнигории «Тухфаи шоҳӣ»-и Мирзо Абдулазими Сомӣ аз манобеи арзишманди даврони манғитияи Бухоро мебошад. Аз он ҷо, ки муаллиф дар хидмати амир Музаффар (1860-1885) буда, воқеанигори расмии сипоҳи Бухороро бар уҳда дошта, аз наздик бисёре аз воқеъро шунида ва мушоҳида кардааст.

Муаллиф даврони ҳукмронии амир Насруллоҳро (1826-1860), ки тавонист ба ошӯбҳои феодалони марказгурез хотима дода, ҳукумати худро аз Ёротеппа то Амударё ва то Кундузу Бадахшон зери итоати худ даровард ва дар муддати 25 сол 32 маротиба ба Шаҳрисабз юриш кардааст, хеле хуб ба тафсил меорад. [5,1256-129а].

Падари амир Насруллоҳ амир Ҳайдар дар 12 раҷаби 1215 қ. (ноябри соли 1800 м. – З.А.) ба фармонравойи Бухоро расид. Ё аз ҷониби модар насаб ба хонадони чингизӣ мерасонд, зеро модараш духтари Абулфайзхон буд. Амир Ҳайдар бештар ба уламо таваҷҷуҳ дошт. Аз ин рӯ, дар айёми фармонравояш аксар умаро ба муҳолифат ва адовати ӯ бархостанд. Инчунин, олус ва кӯрғонҳои қаламрави Бухоро рӯ ба фасод оварда, тугён карданд. Бинобар ин, менигорад, Мирзо Абдулазими Сомӣ, ҷангу ҷидол миёни иёлоти ўзбек мудом барқарор буд, аммо хангоме, ки дар Бухоро осоиш ва амният барқарор буд, амир дар дорулимора менишаст ва уламо ба дидани ӯ мерафтанд ва бо ӯ суҳан меғуфтанд ва гурӯҳ-гурӯҳ аз аъёну ашрофи Бухоро ба хидмати ӯ мерасиданд [5, в.127]. Аҳмад Махдуми Дониш дар ин бора чунин гузориш медиҳад: “Ин тарзи аморатро дар ҳеҷ таворих кас нишон намедиҳад. Ин овоза дар диёри ислом мунташир шуд. Улуми шариат ва аҳкоми ҳудуди илоҳӣ ривоч гирифт, ки метавон гуфт дар даври ислом дар асри ҳеҷ подшоҳе, инчунин, тараққӣ ба аҳли илм ва уламо воқеъ нашуда аст”[1,20]

Тибқи манобеи таърихӣ, амир Ҳайдар 27 сол ҳукумат кард ва саранҷом дар дарҷаҳои раббеулаввали соли 1242 қ даргузашт (мутобиқ ба 6 октябри соли 1826-и милодӣ-З.А.)[6, 84]. Мирзо Шамси Бухорӣ, ки худ аз аҳли дарбор буд, сабаби ҳалокати амир Ҳайдарро писараш, амир Насруллоҳ медонад, ки ба хӯроки падар захр омехта буд. [6, 89]. Ҳаким қушбегӣ кӯшиш намуд, то марғи ўро то омадани амир Насруллоҳ аз Қаршӣ ба Бухоро пинҳон кунад, вале муваффақ нашуд. Дар тақвият ба ин авзоъ муаллифи “Тухфаи шоҳӣ” изофа мекунад, ки бад-ин тартиб Мир Ҳусайн, писари амир Ҳайдар дар ҳафтуми раббеулаввали ҳамон сол, яъне 9 октябри 1826 сол бар тахти фармонравойи Бухоро таъяс зад. Ё аҳли илму фазл буд ва дар шеър, тиб, кимиё низ таҷарруб дошт [5,130]. Мирзо Шамси Бухорӣ менависад: “Тамоми сокинон Мирҳусайнхонро меҳостанд, чаро ки дар муддати садӯ дусад соли гузашта фарде бо фазлу камол монанди Мирҳусайнро дар Бухоро надида буданд, аммо Ҳакимби қушбегӣ бо салтанати ӯ муҳолиф буд, зеро метарсид Мирҳусайнхон ўро кайфар диҳад. Ба ҳамин сабаб ба Шарифбег, ки афроди мавриди итминони Мирҳусайнхон буд, тарҳи дӯстӣ рехта ва бо ваъдаи дувист ҳазор тал маскуки тилло ўро фирефт то Мирҳусайнхонро ба қатл расонад. Шарифбег низ оқибат бо хӯронидани чанд мисқол судои алмос сабаби беморӣ ва ранҷурии амирро фароҳам овард. Мирҳусайнхон чун аз беҳбудии худ ноумед шуд, номае ба бародараш Мирумархон, ки дар Кармина буд, фиристод ва аз ӯ хост то

худро ба Бухоро расонад. Бародар низ хостаи ўро ҷомаи амал пўшонд. Чун мир Ҳусайнхон даргузашт, Мирумархон, ки 18 рўз буд, пушти дари Бухоро ба сар мебурд, ворида шаҳр шуд” [6, 90].

Муаллифи “Тухфаи шоҳӣ” ҳаводисро чунин шарҳ медиҳад, ки дар ин ҳангом дарбориён ба ду қисм тақсим шуда буданд: гурўхе тарафдори салтанати амир Насруллоҳ буда ва иддае чун Исматуллоҳби, Туғойхон ва Абдуррасул понсадбошӣ тарафдори Мирумархон. Ба ҳар тартиб Умархон дар 23 декабри соли 1826 бар тахт нишаст. Ў дар тўли ҳукумати кўтоҳмуддати худ тавонист ба коргузориҳои умур бипардозад. Мардум мавриди зулму аҷҳоф қарор гирифтанд. Ба андозае аз онон молиёт гирифта шуд, ки ба ҳадди бенавоӣ расиданд ва гаронию қатъӣ пеш омад, аммо ў на танҳо ҳеҷ тадбире барои беҳбудии ҳоли мардум наяндешид, балки ба фиску фасод пардохт ва шабу рўзро бо майю мутриб гузаронд. Аз ин рӯ, гурўхе аз дарбориёни муҳолифи вай амир Насруллоҳро ба лашкаркашӣ ба Бухоро тарғиб карданд, аммо ў ҳамчунон аз ин мочаро ғофил буд, то ин ки амир Насруллоҳ ба Бухоро расид ва панҷоҳ рўз ончоро дар муҳосира гирифт. Дар айёми муҳосира қор ба бухороиён ончунон танг шуд, ки ба гуфтаи Бустони Бухорӣ : “нон баҳои ҷон ёфт ва аз ҳасрати гушт мардумро қорд ба устухон” [5, 140].

Мирумархон дар чунин вазъият ба эшон Нақиб, ки амир Насруллоҳ ба ў иродате комил дошт ва бидуни машварат бо ў қоре анҷом намедод, паноҳ бурд. Амир Насруллоҳ ба шафоати вай Мирумархонро бахшид. Пас эшон Нақиб вайро аз арк берун оварда ва дар манзили худ нигоҳ дошт ва пас аз чанд рўз ба ҳукми амир Насруллоҳ ўро ба Ҳирот фиристод. Пас аз муддати як сол Мирумархон бо 12 нафар аз наздикони худ аз Ҳирот гурехта ва ба Ҳуканд рафт ва ба Муҳаммад Алихони Ҳукандӣ, ҳокими он ноҳия паноҳ бурд. Ҳаёти минбаъдаи ў, тибқи манобеи таърихӣ чунин сурат гирифтааст, ки хони Ҳуканд, Муҳаммад Алихон нисбат ба Мирумархон ва ҳамроҳонаш бо муҳаббат ва эҳтиром назар кард. Мирумархон дар Ҳуканд бемор шуд ва оқибат дар ҳамон ҷо даргузашт. Тибқи васияташ Муҳаммад Алихон ҳамроҳи 11 нафар аз асилзодагони Бухоро ҷасади ўро ба Бухоро фиристод. Онҳо ҷасади Мирумархонро дар гуристони Мазори Шариф, дар наздикии қабри Дониёлбӣ атолиқ ба хок супурданд [6, 96-97].

Сарчашмаҳо хабар медиҳанд, ки амир Насруллоҳ дар 27 рамазони 1242 (баробар ба 24 апрели 1827 м.-З.А) бар тахти салтанат ҷулус кард [3,78; 1,20]. Ба навиштаи Мирзо Шамси Бухорӣ: “Қушбегӣ охируламр ба ҳар василае ва ҳилае буд тавонист, Айёзбег ва Раҷаббекро бо ваъдаи муболиғи хатир бо худ муттаҳид кунад ва ба сабаби вуруди амир Насруллоҳ ворида шаҳр шуд ва болои бурҷ баромад, пас аз қадре таваққуф ба кушуни худ фармон дод, то дар кўчаҳо гашта ва аз лашкариёни Бухоро ҳар киро ёфтанд дастгир ва хонаҳоро ғорат кунанд. Аз он ҷо ки бухороиён аз ин амр беҳабар буда, як-як ва ду-ду аз хонаҳо берун омада ва дастгир мешуданд. Ба тавре ки он рўз то наздики зухр панҷ ҳазор нафар аз лашкариёни Бухоро дастгир гардида ва ба қатл расиданд. Амир Насрулло ногаҳ ҳукм ба қатли он дод, аз ин рӯ, се ҳазор нафарро дар Барзан сар буриданд ва мачмўан, ҳашт ҳазор нафарро куштанд [6, 93].

Бо истикрори амир Насруллоҳ дар Бухоро рўзгор ба мардуми он ҷо танг омад. Аҳли Бухоро аз амир Насруллоҳ ранҷу озор ва азият мекашид. Яъне, то муддати як моҳ ҳар рўз ба андозаи панҷоҳ то сад танро мекушт, ба ҳамин далел ағлаб бузургони Бухоро аз он ҷо гурехта ва ба ҳукмрони Шаҳрисабз паноҳ бурданд. Аз ҷумлаи ин афрод Мирзо Шамси Бухорӣ менависад: “Моли мулки мардумро ба яғмо бурданд ва занонашонро ба барда гирифтанд ва атфолашонро бе кути лоямут гузоштанд. Камтар хонаҳое буд, ки мардонашон ба дасти амир Насруллоҳ кушта нашуда буд. Азизони Бухороро залил кард ва хуни бегуноҳонро ба гардани худ гирифт. Вай тамоми ҳавоҳонаи Мир Умархонро маъзул ва бераҳмона мучозот кард ва сарони низомро аз дами тег гузаронд. Баъзеро аз манори калон ба поён андохт. Бародарони дигари худ Зубайр, Ҳамза ва Сафдарро ибтидо ба қалъаи Нарзам фиристод, вале баъдҳо, ки бузург шуданд, аз бими он, ки хатаре мутаваҷҷеҳи салтанати ў шавад, ононро ба қатл расонд [6, 93].

Амир Насруллоҳ, пас аз он ки як сол ба танзими корҳои умури дохилаи ҳукумат машғул гардида буд, боре ба Шаҳрисабз лашкар кашид. Муаллифи “Зафарномаи Хусравӣ” иттилооти муҳимме рӯч ба даврони ҳукумати ӯ арза медорад. [3,80,83] Вай дар асари худ шарҳи дақиқе аз лашкаркашии амир Насруллоҳ ба Хуқанд ва талошҳои ҳокимони кенегаси вилояти Шаҳрисабз бо амирони манғити Бухоро ва равобити Бухоро бо Хева ва қочориён дода ва зулму ситами амир Насруллоҳро низ баён дошта аст. Чунонки дар бораи ҳамлаи лашкари Бухоро ба Хуқанд ва ишғоли Конибодом чунин гузориш медиҳад: “Баъзе лашкариён бар ҳасби фармоиши олий ба атрофи ҷавониби он ҳудуд аз барои тохту тороч рафта буданд, Музаффар ва Мансур бо ғаноими номаҳсур аз аштар ва аспу гову гӯсфанд фаровон аз ҳадди имкон берун ба лашкаргоҳ расиданд ва дар он манзил чандин молу маноше ба даст афтода буд, ки пои тақрир ва таҳрир аслан ба сарҳади он нарасад [3, 86]. Ӯ барои бақои давлати худ ҳамчун падар ҳамаи ашхоси айёлдорро ба замин вобаста намуд, то битавонад ба фарогат ҳукмронӣ кунад, аммо ин масъала ба зарари давлат шуд. Зеро онон дигар қудрати муқобила ва рӯёруӣ бо душманро аз даст доданд. Аз сӯи дигар амир Насруллоҳ мусодираи молу мулкро ба гардани сипоҳиён ниҳод ва онон низ даст ба ҳар гуна зулму ситам мезаданд. Уламо ҳам аз тарафи дигар барои хушомади ӯ фатвоҳои мулоим медоданд [1,33].

Муаллифи “Тухфаи шохӣ” шахсияти амир Насруллоҳро чунин арзёбӣ кардааст, ки амир Насруллоҳ подшоҳи бераҳм ва маъруф ба “амир қассоб”, ки аз мусоҳибати уламо ва фузало бештар ба занон майл дошт. Ба сулуки падар ривочи дин ва уламо менамуд ва ҳудуди шаръиро кам муҳофизат менамуд. Ӯ дасти зулм ва таъддӣ бар сари раоё дароз кард ва аҳли эҳтисобро унвон дод. Ин навиштаҳои ӯро муаррихони давронаш низ тақвият додаанд [5, в.185-86; 1,31-33].

Дар сиёсати хориҷӣ, салтанати амир Насруллоҳ бо даврони ҳукуматдории хони Хуқанд Муҳаммад Алихон рост меомад ва амир Насруллоҳ дар симои хони Хуқанд, Муҳаммад Алихон як рақибӣ сиёсии ҳудро медид. Муҳаммад Алихон ба хурдсолии худ нигоҳ накарда, ҳамзамон, ба сари тахт омадан ба қатл, бадарға кардан ва мусодира намудани молу мулки афроде, ки дар замони ҳаёт будани падар аз онҳо норозӣ буд, шурӯъ кард. Бераҳмӣ ва золимии Муҳаммад Алихон дар Хуқанд маҳдуд нашуда, қосидони маргро ба дигар шаҳрҳои хонигарӣ фиристода, норозиёни ҳудро ба қатл мерасонд [2,332]. Бо ин ҳама дар солҳои аввали ҳукмронияш гурӯҳи калони муҳолифон таъсис ёфт, ки сол то сол шумораи онҳо зиёд мешуд.

Муаррихи дарбори Хуқанд, Муҳаммад Ҳакимхон, ки зода ва тарбиятёфтаи дарбори хонӣ буд, дар асари худ воқеаю ҳодисаҳои ҳарамро васеътар тасвир мекунад. Маълумоти ӯ, асосан, ба ҳадафҳои айбдоркунандаи Муҳаммад Алихон ҳамчун шахси хиёнаткори падару оилаи худ равона шудааст. [8,250-256]. Вале муаллифи “Ғароиби сипоҳ”- Тоҷири Хуқандӣ чунин меорад, ки пас аз марги Умархон ҳохари хурдии Умархон, модари Муҳаммад Ҳакимхон Офтобойим даъвои тахти Фарғона карда, меҳоҳад писари хурдии худ Чинитураро ба сари тахт нишонад. Вале амаки Муҳаммад Алихон Қосим бекларбеги ва шайхулислом Зокирхоҷа ба сари тахт Муҳаммад Алихонро мешинонанд. Ба сари тахт нишастани Муҳаммад Алихонро Тоҷири Хуқандӣ чунин тасвир кардааст: “Баъд аз дафни Умархон Қосим Бекларбегӣ, ки яке аз тағоёни ин хонадон буд, ба назди Офтобойим, ки ҳохари Умархон буд, омада мепурсад, ки “Маслаҳат чист?”. Ойими мазкур дар ҷавоб гуфта, ки “агар ҳукумат бар сабили мерос бошад, аз ҷаддам Норбутахон ба бародари калонам Олимхон монда, аз бародари калонам ба бародари кучак Умархон интиқол карда. Алҳол Умархон ҳам интиқол карда, мебояд, ки бар сабили ирс ҳукумат акнун ба ман расад. Ва ман валади сулбии худам, ки аз Маъсумхон таваллуд шуда, Чинитураро ном дорад, бар тахти подшоҳӣ нишонам.”. Аз ин сухани фитнаангез Қосим Бекларбегӣ ба ғайрат даромада, гуфта, ки “чун аст, ки ба зарби теги обдор дунима созам, зеро ки заифи ноқисулақл мебошад. Аз шохӣ ҷаҳонпаноҳ чунин офтобе ба олам омада, нахли умраш ба бўстони шуҷоат парвариш ёфта, ба сарҳади камол расида, муносиби тахти салтанат нашуда бошад, Чинитураро кучо ба ягон деҳа саркор шудан, кучо ҷӣ ҷое, ки тахти салтанати

доруссалтана буда бошад?” гуфта, аз ҷо ҷаста омада, Муҳаммад Алихонро бар болои тахти салтанат нишонда, дасти байъат ба султон дода. Табақҳои ҷавоҳир бар фарқи ин амир нисор карда, ҷашне ороистанд, ки малак бар боми фалак таҳсину офарин карданд. [10,20]. Агар ба навиштаҳои Тоҷири Хучандӣ эътимоҷ кунем, пас сабаби аз дарбор, умуман, аз хониғарӣ бадарға кардани Муҳаммад Ҳақимхон, падараш Маъсумхон, ки ҳешованд ва наздикони хонадони хонӣ ба шумор мерафтанд, дарк карда метавонем.

Муҳаммад Алихон дар солҳои ҳуқмронии худ 70 000 мусалмонро аз Қошғар берун баровард. Тибқи шартномаи Хӯқанд ва Хитой ҳуқандиҳо ҳуқуқи таъйин намудани оқсақолони худро дар Қошғар пайдо намуданд, ки ба ҷамъовариҳои боҷи молҳои ба кишвар воридшуда машғул буданд. Соли 1834 лашкари Хӯқанд мулкҳои Дарвоз ва Қаротегинро зерӣ даст намуд ва муддате чанд ҳокими Кӯлоб низ ба итлоати вай сар даровард. Муҳаммад Алихон Ёротеппа, Масҷоҳу Қаротегин ва Оби Гармро дар тахти тасарруфи худ дароварда, қушбегӣ таъйин намуд, ки сикка ва хутба ба номи Муҳаммад Алихон хонданд.

Хон бо вуҷуди давлат ақсар ба иморати аҷиб ва ба ишратҳои ғариб ва ба шикорҳои муҳиб машғул буд. Ақсаран вақти худро ба суҳбати занон мегузаронд. Сабаби лашкар кашидани амир Насруллоҳро ба Хӯқанд Тоҷири Хучандӣ чунин шарҳ медиҳад, ки Муҳаммад Алихон ба Хон Пошо, ки ҳамсари падараш Умархон буд, майли тамои дошта, аз уламои замон илтимоси ривоят намуд. Саромади уламо Мирзо Қаландар ва Қозӣ Ақсар бинобар таваҷҷуҳи хони замон аз ақд дар ақд дароварда, аз уламои Бухоро низ як ривояти барҷаста карда, ғатво доданд [11.12в]. Муҳаммад Алихон Хон подшоро дар ақди худ дароварда, лайлан ва наҳоран аз пешаш набаромада, ба ишрат машғул буд. Инчунин, дасти таарруз ба ҳар ҷо дароз карда, аз духтарони сархангон, сайидон ва тоҷирон ҷашм намепаӯшид. Ин амали ӯ ба ҷое оварда расонд, ки умаро ва фуқаро ва аҳли раоё қина дар дил гирифтанд [10.35].

Соли 1841 амалдорони олимақоми хониғарӣ, хусусан, мингбошӣ, қушбегии Тошқанд, қозикалон, сарлашкар Исоҳоча ба ҳам ҷамъ омада, ба ҳулосае омаданд, ки Муҳаммад Алихонро аз тахт барканор созанд ва ҷойи ӯ Шералӣ, писари Олимхон ё Муродбий, писари Ҳоҷибийро нишонанд. Сӯйқасдчиён барои пиёда кардани ниятҳои ҳеш ҳеле фикр карда, худро заиф диданд ва аз ҳамсояи наздик ва боқудрат амири Бухоро Насрулло мадад хоистанд. Мирзо Абдулазими Сомӣ, Муҳаммад Ҳақимхон ва Тоҷири Хучандӣ дар нигоштаҳои худ хонандаро ба он бовар мекунонад, ки ҳуҷуми амири Бухоро ба Хӯқанд забтқорона набуда, бар пояи “ҷорӣ кардани адлу инсофу дин” будааст ва ба чунин мазмун ба амир Насруллоҳ мактуб навиштанд, ки “ҳоло хизмати Шумо қалони Мовароуннаҳр ҳастед ва ҳоло яқинамон шуд, ки Муҳаммад Алихон ақои мо аз баҳри зан аз дини аҳмадӣ барғашта аст. Ба хизмати Шумо воҷиб шудааст, ки ёро танбеҳ диҳанд ва агар ҷанобашон эҳмол кунед, моро руҳсати иҷозат диҳанд, мо мекунем” [10. 127 -153]. Ин мактубро навишта, ба амир Насрулло фиристоданд.

Дар ин ҷода, ақидаи муаллифи “Тоҷ-ут-таворих” диғар аст, ки вазъи сиёсӣ, низои дохилӣ, балво, хиёнати амирони дар хониғарӣ ҳуқмронро ҳеле муфасссал ба қалам додааст. Дар натиҷа амири Бухоро “дӯстдори имон ва шариат” бо баҳонаи “ҷазо додани осӣ” тирамоҳи соли 1841 Фарғонаро забт кард, вале бо сабаби масоили дар кишвараш руҳ дода, ба Бухоро баргашт. 12 майи соли 1842 пурра Хӯқандро ишғол намуд [9. 19в]. Мирзо Шамсӣ Бухорӣ шикасти лашкари Хӯқандро дар асари манзумаи худ чунин ба риштаи назм кашидааст:

Далерони тӯрон, сипоҳи Бухор
Шикастанд сафи ҳасм дар қорзор.
Гудозид аз оташи теги тез
Чу он кӯҳи оҳан дар он растохез.
Сафи оҳанини фарғонӣён,
Қушта шуд аз теги нуронӣён [7.в.44].

Баъд аз қатли тамоми хонаводаи Муҳаммад Алихон (Муҳаммад Алихон, писараш, додараш Султон Маҳмудхон, модараш шоира Нодира), амир Насруллоҳ Хон Пошоро бо се фарзандаш ба Бухоро овард. Лекин дар тобистони ҳамон сол (1842) дар натиҷаи

шӯриш ҳукумати амир Насрулло дар Хӯқанд сарнагун шуд. Даре нагузашта, Хӯқанд боз истиклолияти худро соҳиб гардид ва Хучанду Тошкандро ҳам дубора ба даст овард (соли 1840 Хучанд, соли 1842 Тошканд ба Бухоро гузашт).

Дар хулоса бояд гуфт, ки байни амирони мангит амир Насрулло аввалин амире буд, ки мардуми аморати Бухоро ба ӯ ин лақаби «Ботурқасоб» -ро дода буданд. Ӯ бо Шаҳрисабз, Ӯротеппа, Қӯқанд ва Хева муттасил ҷанг мекард. Амир Насрулло макру хиларо ба кор бурда, ҳамаи амалиёти худро чунон вонамуд месохтааст, ки гӯё динро химоя мекунад. Дар асл бошад, ҳудаш дар ҳар қадам корҳои ғайришаръӣ карда, қонунҳои шариятро вайрон менамуд.

Адабиёт

1. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони мангития / Бо саъй ва эҳтимоми А.Мирзоев). – Сталинобод, 1960.- 56 с.
2. Вельяминова, В.В.. Исторические известия о Кокандском ханстве от Мухаммеда Али до Худояр хана // Труды Восточного отделения Русского археологического общества. СПб.- Ч. 2., 1856.- С.33.
3. Зафарномаи Хусравӣ. Шарҳи ҳукмронии Саид Амир Насруллох Баҳодур Султон бин Ҳайдар дар Бухоро ва Самарқанд. (бо тасҳеҳ ва таҳияи Манучехри Сутуда). - Техрон, 1377х. (1999 мелодӣ). – 538 с.
4. Губар Мирғулом Мухаммад. Афғонистон дар масири таърих. – Кобул, 1346 (1967). – 370 с.
5. Мирзо Абдулазими Сомӣ. Тухфаи шоҳӣ. Дастхати Маркази мероси хаттии АМИ ҚТ. № 786/II. – 235 с.
6. Мирзо Шамси Бухорӣ. Таърихи Бухоро. Хуқанд ва Қошғар / Муқаддима, тасҳеҳ, таҳқиқи Мухаммадхатари Ашиқ. – Техрон, 1377 (1999 мелодӣ). – 540 с.
7. Мирзо Шамси Бухорӣ. Ҷанги амир Насруллох ва Мухаммад Алихони Хуқанд // Дастхати Маркази мероси хаттии АМИ ҚТ. – № 861/1631. – 105 с.
8. Мухаммад Ҳакимхон. Мунтахаб-ут-таворих (Ба ҷоп ҳозиркунанда, муаллифи сарсухан ва феҳристи асар Е. Кавахара ва К. Хонеда) / Мухаммад Ҳакимхон. - Токио, 2006. – 335с.
9. Мухаммад Шариф. Тоҷ-ут-таворих. Дастхати Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ўзбекистон, № 2092. – 85 с.
10. Тоҷири Хучандӣ. Фароибии сипоҳ / Мураттиб: Саъдуллоҳи Асадуллоҳ. – Хучанд, 1993. – 45 с.
11. Тоҷири Хучандӣ. Фароибии сипоҳ. Дастхати Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ўзбекистон, № 5409. – 56 с.

ЗИКРИ САЛТАНАТИ АМИР НАСРУЛЛОҲ ДАР «ТУХФАИ ШОҲӢ»-И МИРЗО АБДУЛАЗИМИ СОМӢ

Дар мақола зикр гардидааст, ки асари таърихӣ «Тухфаи шоҳӣ»-и Мирзо Абдулазими Сомӣ Бӯстонӣ сарчашмаи нодир оид ба таърихи сулолаи мангитӣ ба шумор меравад. Ӯ ба сифати муншӣ дар дарбори амир Музаффар ва амир Абдулаҳад адои вазифа намуда, шоҳиди айнии аксар воқеаҳои таърихӣ он гардидааст.

Ба андешаи муаллифи мақола муаллифи «Тухфаи шоҳӣ» дар бораи сиёсати амир Насрулло, вазъи сиёсии даврони ӯ маълумоти пурқиммат медиҳад. Дар сиёсати хориҷӣ, салтанати амир Насруллох бо даврони ҳукуматдорӣи хони Хӯқанд Мухаммад Алихон рост меомад ва амир Насруллох дар симои хони Хӯқанд, Мухаммад Алихон як рақибии сиёсии худро меид.

Қайд гардидааст, ки Мухаммад Алихон ба хурдсолии худ нигоҳ накарда ҳамзамон ба сари тахт омадан ба қатл, бадарға кардан ва мусодира намудани молу мулки афроде, ки дар замони ҳаёт будани падар аз онҳо норозӣ буд, шурӯъ кард. Бераҳмӣ ва золимии Мухаммад Алихон дар Хӯқанд маҳдуд нашуда, қосидони маргро ба дигар шаҳрҳои хонигарӣ фиристода, норозииҳои худро ба қатл мерасонд. Бо ин ҳама дар солҳои аввали ҳукмронияш гурӯҳи калони муҳолифон таъсис ёфт, ки сол то сол шумораи онҳо зиёд мешуд.

Дар мақола рафти ҳучуми таҳрибкоронаи Насрулло ба ҷониби Фарғона, забти қалъаи Пшоғар, вилояти Ӯротеппа, Хучанд, Конибодом дар солҳои 1840, 1841, баҳор ва тобистони

1842, қатли Муҳаммад Алихон бо тамоми хонаводаи ӯ дар асоси асари Сомӣ «Тухфаи шохӣ» дар муқоиса бо сарчашмаҳои дигари таърихӣ пайгирӣ шудааст.

Калидвожаҳо: «Тухфаи шохӣ», ошуб, ҳукумат, манбаъ, амир Насруллоҳ, амир Ҳайдар, Бухоро, Хуқанд, Муҳаммад Алихон, мангит, ҷанг, қатлу гора, молиёт, қушбегӣ, молу мулк, гаронию қаҳтӣ, муҳосира, забт, тадбир.

ИЗЛОЖЕНИЕ ГОСПОДСТВА ЭМИРА НАСРУЛЫ В СОЧИНЕНИИ МИРЗЫ АБДУЛАЗИМА САМИ «ТУХФАИ ШАХИ»

В статье отмечается, что исторический источник «Тухфа-и шох» Мирзы Абдулазима Сами Бустани является ценным источником по истории мангитской династии. Он служил секретарем при разных хакимах, а затем в качестве мунши (эмирского секретаря) был привлечен ко двору.

По мнению автора статьи, автор «Тухфаи шахи» дает ценную информацию о политике Эмира Насруллы, и политической ситуации его времени. Во внешней политике правление эмира Насруллы совпало с правлением Хокандского хана Мухаммеда Али, и эмир Насрулла увидел своего политического противника в лице хукандского хана. Отмечается, что жестокость Мухаммеда Алихона не ограничивалась Хукандом, он посылал послов в другие города, чтобы убивать своих противников. Однако в первые годы его правления сформировалась большая группа оппозиционеров, число которых с каждым годом увеличивалось.

В статье прослеживается ход разрушительных походов Насруллы в направлении Ферганы посредством крепости Пшогар, в области Ура-Тюбе, в направлении Ходжента, через Канибадам в 1840, 1841, весной 1842 и осенью 1842, а также смерти Кокандского хана Мухаммеда Али и почти всех членов его семейства на основе исторических источников.

Ключевые слова: Бухара, Кокандское ханство, Пшогар, Ура-Тюбе, война, эмир Насруллах, Мухаммад Алихан, внутренняя жизнь, политическая борьба.

COVERAGE OF THE REIGN OF EMIR NASRULA IN THE WORK OF MIRZA ABDULAZIM SAMI "TUHFAT SHAHI"

Monument to "Horns of the Horn" Mirza Abdulazim Sami Bustani is reminded of a fictional story in the style of mangrove dynasty. Ten Secretaries of the Divine Hakimah, but I am pleased to announce that the Secretariat of the United Kingdom has been welcomed.

Posted by Emily Nasrulli, Politic Information of "Horn of Horn", and Politic Situation. Khokandskaya khan Muhammad Muhammed Ali, and Emir Nasrullah Uvidel Polytechnic Opposition in the Supreme Court. Feel free to read, Mohammed Alikhon is the head of state for the purpose of finding and confining imaging techniques. Mohammed Alihona does not get rid of the Khukandom, it does not have to go to other cities, so that they can protest. Opportunities to form a group of opposition opponents, translate it into the world.

In the city of Ura-Tyube, in Hodzenta, in the city of Kanibadam in 1840, 1841, in the city of 1842 historians.

Keywords: Bukhara, Kokandskoye princess, Pshogar, Ura-Tube, vojna, Emir Nasrallah, Muhammad Alihan, interdisciplinary life.

Сведения об авторе: Абдулов З.Н. – соискатель Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел.: (+992)

Information about the author: Abdulov Z.N. – applicant of the Institute of history, archeology and Ethnography named after A. Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 33 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Phone: (+992)

**ЭКСПОЗИТСИЯИ ОСОРХОНАИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН ВА АҲАМИЯТИ
ИЛМӢ-БАДЕИИ ОН ДАР МУАРРИФИИ ТАЪРИХУ ФАРҲАНГИ ХАЛҚИ ТОҶИК**
Чалолов Б.Ф.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Яке аз паҳлуҳои асосии фаъолияти осорхонаҳо дар ҷамеа дар радифи гирдоварию нигоҳдории осори таърихӣ дуруст ташкил намудани экспозитсия-намоишгоҳӣ илмӣ-бадеӣ баҳри муаррифии таъриху фарҳангии гузаштагон ва дар ин замина тарбият намудани афроди ҷамеа ба шумор меравад.

Зери мафҳуми «экспозитсия» маконе дар назар дошта мешавад, ки дар он нигораҳо оид ба як мавзӯ, аз рӯи низоми муайян ҷо ба ҷо ва ба маърази тамошо гузошта шудаанд. Бе экспозитсия осорхона хазина ё бойгоние аст, ки дар он нигораҳо ҷамъ оварда шуда, танҳо омӯхта мешаванд, вале аз дидани онҳо бисёриҳо бенасибанд. Дар ин самт низ муаррих А.Шарифзода дар асараш “Экспозитя ва экскурсияи осорхона” чунин қайд менамояд, ки “маводи экспозитсионӣ тибқи назарияи илмӣ, вазифаҳо ва мавзӯи экспозитсия аз рӯи талаботи бадеиву эстетикӣ гурӯҳбандию ташкил ва ҷойгир карда мешаванд” [4, с. 9].

Доир ба ин масъала муҳаққиқони рус Я. Грачев ва А.Михайловская низ дар таълифоташон “Музейная экспозитсия” қайд менамоянд, ки “усули якуми экспозитсияи осорхонаҳо бояд бо назардошти асоси назарияи илмӣ сохта шаванд. [1, с. 31].

Ташкили дурусти экспозитсияи илмӣ ин ба инобат гирифтани табақабандии давраҳои гуногуни таърихиро талаб менамояд ва назари муҳаққиқони болозикр ҳам ба ҳамин мавзӯ равона шудааст.

Чуноне ки дар боло ишора кардем, экспозитсияи илман асоснокшудаи осорхонаҳо дар омӯзиш ва муаррифии таъриху фарҳанги ҳар як миллат нақши калонро мебозад. Аз ин рӯ, мавзӯи то ҳанӯз таҳқиқнашудаи болозикрро дар мисоли экспозитсияи Осорхонаи миллии Тоҷикистон баррасӣ менамоем.

Гарчанде ки нахустин осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ дар солҳои сиюми асри 20 дар Тоҷикистон ба фаъолият оғоз намуда бошанд ҳам, вале ҳадафи фаъолияти онҳо мутобиқ ба ғояҳои сохтори коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ равона шуда буд.

Хушбахтона, дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон тавачҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри омӯзиш ва эҳёи мероси таърихӣ фарҳангии ниёгонамон ба маротиб афзуд.

Дар ин ҷода яке аз ҳадафҳои Ҳукумати кишвар таҳти сиёсати фарҳангсолории Пешвои миллит муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи фарҳанг таъсиси осорхонаҳои наву замонавӣ ба шумор мерафт, ки, хушбахтона, ин иқдоми созанда бо бунёди якчанд осорхонаҳои нав амалӣ гардид, ки Осорхонаи миллии Тоҷикистон аз ҷумлаи чунин дастовардҳои муҳими фарҳангӣ ба ҳисоб меравад.

Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар Душанбе қомат афрохта, масоҳати умумии он 24000м² – ро ташкил медиҳад, ки 15000м² он барои толорҳои экспозитсионӣ – намоишӣ пешбинӣ шудааст.

Экспозитсияи Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар асоси нақшаи мавзӯӣ-экспозитсионӣ дар 22 толор ҷойгир шуда, дар онҳо бехтарин шохкорҳои ниёгон, ки инъикосгари таъриху тамаддуни халқи тоҷик мебошанд, ба маърази тамошо гузошта шудаанд. Ҳамчунин, экспозитсияи ОМТ маҳдудияти замонӣ ва мавзӯӣ надошта, дар он ҷиҳати муаррифии шоистаи мероси таърихӣ фарҳангӣ чор шӯбаи экспозитсионӣ: табиат, таърихи бостон ва асрҳои миёна, таърихи нав ва навтарин ва санъати тасвирӣ-амалӣ фаъолият менамояд, ки онҳо дар чор ошёна ҷойгир шудаанд.

Экспозитсияи осорхонаи мазкур тибқи дастурҳои осорхонавӣ, Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо», ҷалби мутахассисони соҳаи фарҳанг, таърих, бостоншиносон, рассомон ва бевосита бо дастур ва роҳнамоии

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бунёд гардидааст.

Муқаддимаи экспозитсия аз шӯбаи табиати осорхона оғоз гарида, дар шӯбаи мазкур мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон, иқлим, сарватҳои табиӣ ва конҳо, олами ҳайвоноту растаниҳо ва ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтааст. Аз ҷумла, тамошобинон метавонанд бо олами ҳайвонот ва парваришгоҳову мамнуъгоҳҳои табиӣ Тоҷикистон тавассути диораммаҳои «Помир», «Баландкӯҳ», «Чилдухтарон», «Даштиҷум» ва «Бешаи Палангон» аз наздик шинос шаванд.

Таърихи кӯхани тоҷикон дар ошёнаҳои яқум ва дуҷуми осорхона аз лиҳози даврабандӣ ба тамошобин маълумот медиҳад. Боиси ифтихор аст, маҳсули заҳмати бостоншиносон аз бошишгоҳҳои Кӯлдара, Каратови ноҳияи Ховалинги вилояти Хатлон ҳамчун аввалин олотҳои меҳнати сангӣ падидаи омада, далели як миллион сол қабл зиндагӣ кардани гузаштагонамонро дар ин сарзамин шаҳодат дод. Яъне, таърихи тоҷикон дар осорхона аз 1 миллион сол қабл аз мелод тавассути маводи бостоншиносӣ маълумот медиҳад. [3, с. 7]. Ин давраи таърихи асри санг меноманд, ҷунки аввалин олотҳои меҳнати одамони ин давра аз санг буд. Давраи асри сангӣ Тоҷикистон то ҳазораи 3 то мелодро дар бар мегирад.

Дуҷумин марҳилаи таърихӣ давраи аҳди биринҷ аст, ки қадимтарин ёдгории таърихӣ ин давра шаҳраки 5500-солаи Саразм аст. Яъне, дар ин давра, аллакай, гузаштагонӣ мо дар натиҷаи таҷрибаи ҳаёти биринҷро ихтироъ карданд ва олотҳои меҳнаташонро минбаъд аз биринҷ ва баъдан дар ҳазораи яки то мелод аз оҳан месохтанд. Ҷуноне ки муаррихон дар китоби “Таърихи халқи тоҷик” қайд менамоянд, дар давраи аҳди биринҷ, асосан, ҳунармандӣ амсоли кулолгарӣ, бофандагӣ, фулузгудозӣ ва ғ. ривож меёбад. Ҷорводориву кишоварзӣ бошад, шугли асосии одамони ин давра буд. [3, с. 7]. Илова бар ин, яқчанд ёдгориҳои дигари аҳдибиринҷӣ амсоли Зарҷаҳалифа, Ғелот, Конгуртут ва ғайра муаррифӣ мешаванд, ки аз маданияти баланди кулолгарӣ, бофандагӣ, маъдангудозии аҷдодони мо дарак медиҳанд.

Дар тоҷикони навбатии осорхона таърих ва фарҳанги дини Зардуштия муаррифӣ карда мешавад. Ҷолибтарин бозёфтҳои ин давра устухондонҳо мебошанд, ки аз маданияти дафнкунии ориёӣҳо маълумот медиҳанд. Ҷамҷунин, тавассути амсилаи китоби “Авасто” фарҳанги некманишии “Гуфтори нек, пиндоре нек, рафтори нек” инъикос меёбад, ки тамошобинро ҳамеша ба роҳи рост ҳидоят мекунад. Бостоншиноси варзидаи тоҷик, академик Юсуфшоҳ Якубов дар таълифоташ “Гоҳномаи Авастой” қайд менамояд, ки “Оини Зардушт чор унсури табиат: об, хок, ҳаво ва оташро муқаддас медонистанд ва ҳаёт аз онҳо падидаи омадааст”. [5, с. 4].

Дар тоҷикони навбатии ошёнаи яқуми осорхона таъриху фарҳанги империяи Ҷаҳоманишиҳо, давлати Юнону Бохтар, империяи Кӯшонӣён, Сосонӣён, Ҷайтолиён намунаҳои санъату ҳунари Панҷакенти қадим, бозёфтҳои ёдгориҳои Шаҳристону Истаравшан, намунаҳои мероси хаттӣ ва давраҳои минбаъда низ ба намоиш гузошта шудаанд, ки делели муътамади кӯҳанбунёдии миллати тоҷик буда, аз санъату фарҳанги волои ниёконамон дарак медиҳанд.

Экспозитсияи ошёнаи дуҷуми осорхона аз таъриху тамаддуни замони Сомонӣён оғоз мегардад. Ҷуноне ки маълум аст, давлату давлатдорӣ Сомонӣён яке аз давраҳои тиллоии тоҷикон ба шумор меравад. Бинобар ин, аз ин давра осори зиёди бо санъати баланд сохташуда дар ҳудуди Тоҷикистон кашф гардидааст. Махсусан, санъати гачкорӣ, сафолгарӣ, шишарезӣ, мисгарӣ, қандакорӣ ва ғайра дар ин давра хело рушд намуда буд, ки намунаҳои онро дар тоҷикони замони Сомонӣён дидан мумкин аст. Ҷуноне ки муаррих А.Шарифзода дар асараш “Экспозитсия ва экскурсияи осорхона” қайд менамояд: “Дар замони Сомонӣён истеҳсоли шиша, зарфҳои сирдор ва ангобӣ, истеҳсоли маъдан, сиккабарорӣ ва ҳунари қандакорӣ дар ҷӯб ва гачкорӣ низ ба авҷи аъло расида буд” [4, с. 51]. Муҳаққиқ А.Шарифзода доир ба ҳунару ҳунармандии замони Сомонӣён барҳақ қайд намудааст, ки имрӯз беҳтарин намунаҳои осори ҳунарии он давра дар Осорхонаи миллӣ дидан мумкин аст.

Дар экспозитсияи осорхона хунари мисгари тоҷикон вобаста ба давраҳои таърихӣ нишон дода шудааст. Аммо азбаски ин навъи ҳунар дар асри 19-20 хело рушд намуда буд, зарфҳои мисии ин давра дар толори алоҳида муаррифӣ мешаванд. Дар бархе аз ин зарфҳо катибаҳо нигошта шудаанд, ки ҳатто дар онҳо мисраҳои шеър мавҷуд аст.

Яке аз толорҳои калони осорхона ба таърихи сиккаву сикказании тоҷикон бахшида шудааст. Яъне, дар ин толор тамошобин метавонад ба таърихи пайдоиш ва рушди муомилотии пулии давраҳои гуногуни таърихӣ ошноӣ пайдо намояд.

Идомаи экспозитсияи осорхона ба шӯбаи таърихи нав ва наватарин бахшида шудааст, ки аз 3 толори намоишӣ иборат мебошад.

Дар толори якуми шӯбаи соҳиби мусикии тоҷик муаррифӣ карда мешаванд, ки миёни онҳо танбӯрҳо аз устодони санъати тоҷик Содирхон Ҳафиз, Бобокул Файзуллоев, Боймуҳаммад Ниёзов, Қасим Ҳошимов низ дар намоишанд. Чуноне ки муҳаққиқи ҷавон Ҳ.Нурматзода қайд менамояд: “Муаррифии соҳиби мусикии халқи тоҷик дар осорхонаҳо, махсусан, аз устодони санъат дар омӯзиш ва шинохти таърихи фарҳанги халқи тоҷик аҳамияти калон дорад”. [2, с. 15].

Экспозитсияи минбаъдаи шӯбаи оид ба барпо ва мустаҳкамшавии Ҳокимияти Шуравӣ дар сарзамини имрӯзаи Тоҷикистон (1917-1924), тақсими миллӣ – марзии Осӣи Миёна ва таъсиси ҶМШС Тоҷикистон (1924-1929), таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва дигаргунсозиҳои минбаъдаи он (1929-1941), Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ (1941-1945) ва Тоҷикистон дар марҳилаҳои инкишофи хоҷагии халқ, саноат, кишварзӣ, фарҳанг (1950-1991) маълумот медиҳад. Толори дигар ба замони соҳибистиклолии кишвар бахшида шудааст, ки дар ин толор дастовардҳои замони соҳибистиклолии кишвар аз қабili сохтмони роҳҳо, нақбҳо, бунёди иншооти замонавӣ тавассути экспонатҳои инъикос гаштаанд.

Ҳамзамон, дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон толори махсуси тухфаҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон амал менамояд, ки дар он ҳадяҳои ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз дигар мамлакатҳои олам эҳдошуда, ба маърази тамошо гузошта шудаанд.

Экспозитсияи шӯбаи санъати тасвирӣ ва амалии Осорхона аз панҷ толори экспозитсионӣ иборат мебошад. Шӯбаи мазкур инъикосгари таърих ва рушди санъати тасвирӣ ва амалии тоҷик мебошад. Дар толорҳои экспозитсионии он корҳои расомони машҳури тоҷик ва рус, ки дар жанрҳои гуногуни санъат, чун портрет, пейзаж, натюрморт, триптих, ҳайкалтаҷвиҳ, санъати амалӣ ороишӣ офарида шудаанд, ба маърази тамошо гузошта шудаанд. Ҳамзамон, экспозитсияи шӯбаи мазкур аз маҳсули эҷоди мусаввирони солҳои 1930 асри XX оғоз шуда, давра ба давра рушди ин намуди ҳунарро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос менамояд. Дар ин офаридаҳо таърихи фарҳанги миллати тоҷик, ба хусус ҷашну анъана, ҳунари меъморӣ, рӯйдодҳои муҳими таърихӣ ва шахсиятҳои барҷастаи илму фарҳанги халқи тоҷик таҷассум ёфтаанд.

Ҳамин тариқ, соҳиби додани экспозитсия яке аз паҳлуҳои муҳими илмӣ-амалии қори осорхона ба шумор меравад ва экспозитсияи дуруст соҳиби доданишуда дар муаррифии таърихи фарҳанги миллатҳо нақши калидиро мебошад. Дар ин самт экспозитсияи Осорхонаи миллии Тоҷикистон аз лиҳози илмӣ-бадеӣ дар сатҳи баланд сохта шудааст ва дарвоқеъ, дар муаррифии таърихи фарҳанги миллати тоҷик нақши калидиро мебошад.

Ба андешаи ин ҷониб, барои минбаъд боз ҳам хубтар муаррифӣ намудани таърихи фарҳанги ниёгони тоҷик ба масъалаҳои зерин тавассути намудани кор ҳамадун буд:

1. Насби воситаҳои техникаи муосири мултимедӣ дар толорҳои намоишии осорхона;
2. Бо витринаҳои махсуси равшонидиҳандаи замонавӣ муҷаҳҳаз намудани толорҳои намоишии экспозитсияи осорхона.

Адабиёт:

1. Грачев, Я., Михайловская А. Музейная экспозиция. Основные принципы художественного проектирования музейных экспозиций. Музееведение. - М.: Высшая школа. 1988. - 31 с.
2. Нурматзода, Ҳ. Созҳои мусикии коллексияҳои осорхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарчашма дар омӯзиши таърихи фарҳанги халқи тоҷик: Автореф.. дисс.. ном..илм..таъ. / Нурматзода Ҳасан. – Душанбе, 2019. – С. 15.
3. Ҳотамов Н., Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. - Душанбе: ЭР-граф, 2011. - С. 7.
4. Шарипов, А. Экспозиция ва экскурсияи осорхона. (Дастур оид ба тасвири илмӣ ва нигораҳои осорхонавӣ). – Душанбе: Адиб, 2012. - 136 с.
5. Яъқубов Ю. Гоҳномаи авастой. – Душанбе, 2003. - С.4.

ЭКСПОЗИЦИЯ И ОСОРХОНАИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН ВА АҲАМИЯТИ ИЛМӢ-НАЗАРӢ ОН ДАР МУАРРИФИИ ТАЪРИХУ ФАРҲАНГИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Дар мақола яке аз самтҳои асосии фаъолияти тарғиботии осорхона вобаста ба экспозицияи илмӣ-намоишӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф зимни таҳқиқ роҳҳои асосӣ ва методҳои ҷалби тамошобинон ба осорхона ва тарғиби осорхонаро тариқи пешниҳоди экспозицияи илман асоснокшуда дар асоси назарияи осорхонашиносӣ пешниҳод намудааст.

Илова бар ин, дар мақола муаллиф, аслан, атрофи экспозицияи Осорхонаи миллии маълумоти илмӣ-назарӣ манзур намуда, мавқеъ ва ҷойгоҳи осорхонаи мазкурро дар муаррифии таъриху фарҳанги халқи тоҷик муҳим арзёбӣ намудааст. Дар ин самт экспозицияи осорхона вобаста ба давраҳои гуногуни таърихӣ халқи тоҷик тавзеҳ ёфта, мақола бо хулосаи илмӣ ва тавсияҳои методӣ хотима меёбад.

Калидвожаҳо: *Экспозиция, нигора, маводи ёрирасон, консепсияи илмӣ, пайдарҳамӣ, муляжҳо, харитаҳо, диораммаҳо, диаграммаҳо, нақшаҳо.*

ЭКСПОЗИЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ТАДЖИКИСТАНА И ЕЕ ХУДОЖЕСТВЕННО-НАУЧНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ В ОЗНАКОМЛЕНИИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

В статье рассматривается одно из основных направлений пропагандистской деятельности музея, связанное с научно-выставочной экспозицией. Автор исследует основные пути и методы привлечения посетителей в музей и пропаганды музея с помощью представления научно-обоснованной экспозиции на основе теории музееведения.

Кроме того, в статье по экспозициям Национального музея автор представляет теоретико-практический материал, важно оценивает местоположение и помещение данного музея в ознакомлении истории и культуры таджикского народа. В связи с этим экспозиция музея разъясняется в связи с разными историческими периодами таджикского народа, а завершается статья научным заключением и методическими рекомендациями.

Ключевые слова: *Экспозиция, артефакт, предмет, научная концепция, последовательность, муляжи, карты, диорамы, диаграммы, планы.*

THE EXPOSITION OF THE NATIONAL MUSEUM OF TAJIKISTAN AND ITS ARTISTIC AND SCIENTIFIC SIGNIFICANCE IN INTRODUCING THE HISTORY AND CULTURE OF THE TAJIK PEOPLE

The article discusses one of the main directions of the museum's propaganda activities related to the scientific and exhibition exposition. The author explores the main ways and methods of attracting visitors to the museum and promoting the museum by presenting a science-based exhibition based on the theory of museology.

In addition, in an article the author presents theoretical and practical material on the expositions of the National Museum and assess important the location and premises of this museum in introducing the history and culture of the Tajik people. In this regard, the exposition of the museum is revealed on various historical periods of the Tajik people. The article ends with a scientific conclusion and at the end are offered professional recommendations.

Keywords: *exposition, artifact, subject, scientific concept, sequence, models, maps, dioramas, diagrams, plans.*

Сведения об авторе: *Джалолов Бехруз Фарходович - соискатель кафедры культурологии и музейоведении Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзода. Адрес: 734032, Душанбе, проспект Борбад, 73. E-mail: Behruz_4747@List.ru, тел: 92-785-47-47.*

Information about the author: *Jalolov Behruz Farhodovich - aspirant of the Department of Cultural Studies and Museum Studies of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda. Address: 734032, Dushanbe. Dushanbe, Borbad Avenue, 73. E-mail: Behruz_4747@List.ru, tel: 92-785-47-47.*

УДК: 101.1

СУЩНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА КАК ПРОБЛЕМА ФИЛОСОФСКОГО ПОЗНАНИЯ

Карамхудоев Ш.Х.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзада

Прежде чем приступить к определению сущности человека, нам необходимо раскрыть содержание самого понятия «сущность». Сущность – это то, что составляет суть вещей, совокупность её существенных свойств, субстанциональное ядро самостоятельно существующего сущего [9, 444]. Исходя из такого понимания понятия «сущности», можно прийти к выводу, что сущность человека – это его субстанция, посредством которой существование других его человеческих признаков станет возможным. Иными словами, сущность человека – это фундамент, на котором строится здание человечности человека. Фундамент (сущность) для всего человечества является единственным, но здание (человечности) строится в зависимости от желания и интересов человека, принадлежащего к тому или иному культурному пространству. По нашему мнению, сущность человека заключается в его биологической и разумной силе. Именно эти две силы объединяют всё человечество, а остальные его признаки, такие, как мышление, духовность, свобода, воля, социализация и т. д., разъединяют.

Функция разума в современном западном мышлении коренным образом отличается от восточного мышления относительно данной категории. В западном мире, исходя из результатов естественных наук, разум считается как биологическое создание, то есть разум это – очередная ступень в развитии психических способностей человека, высшая биологическая сила. Поэтому с разума снимается ответственность контролировать биологическую силу, и он ставится наряду с другими биологическими силами. Вследствие этого, человек не должен преодолевать свои биологические желания, страсти, ибо подобное действие отрицательно влияет на его психику. Если смотреть на такое действие сквозь призму восточного менталитета, то в данном случае разум останется под влиянием силы страсти и теряет свою функцию – проводить отличие между хорошим и плохим поступком. Ибо в восточном мышлении традиционно человеческая душа разделяется на страстную, гневную и разумную силы. Функции первых двух заключается в сохранении человеческого тела и размножение рода, и они должны действовать под контролем разума, в противном случае человек превращается в животное.

Подобное понимание о человеке свидетельствует о том, что люди внешне не так отличаются друг от друга, чем по своему внутреннему миру. Отличие обнаруживается не только между людьми, относящиеся к разной культуре, но оно существует и между приверженцами одной культуры.

Большинство мыслителей, как на Востоке, так и на Западе, считая человека высшим существом мира, потенциально одаренным, беспредельным могущественным и оценили его достоинства, однозначно восхваляя его превосходство над другими творениями, особенно над животными. Хотя по форме человек как объективное существо не отличается от другого человека, однако его духовный мир (как субъективное существо каждый индивид обладает своим миром), отличается от других индивидов. Иногда это отличие формируется до такой степени, что становится источником ненависти друг к другу. Если сопоставить восточного человека, действующего согласно традиции в моральных рамках, с западным человеком, который владеет безграничной свободой, и ничем не ограничивается, то можно заметить существование разного рода человека. Таким образом, восточный человек может обвинить западного человека в его беспредельной свободе, и приравнять его действия к действиям животного. В свою очередь западный человек обвиняет восточного человека в его отставании от цивилизации. И каждый из них может оправдать свои действия.

Подобные различия людей наблюдаются не только на уровне массы, но и среди людей, обладающих интеллектом. Например, между Сино и Газали, между Насиром Хусравом и Рази. Конечно, подобные отличительные черты субъективного мира человека характеризуют его с отрицательной стороны. Однако он имеет положительный результат, так как многогранность культуры зависит именно от разнообразных субъективных миров. Великий французский гуманист – Мишель Монтень (1533–1592), имея в виду субъективные отличия человечества, отмечает следующее: «Плутарх говорит в одном месте, что животное от животного не отличается так сильно, как человек от человека. Он имеет в виду душевные свойства и внутренние качества человека. И по истине от Эпаминонда, как я себе его представляю, до того или иного из известных мне людей, хотя бы и не лишённого способности здраво рассуждать, столь же, по-моему, далеко, что я выразился бы сильнее Плутарха и сказал бы, что между иными людьми разница часто большая, чем между некоторыми людьми и некоторыми животными... и что ступеней духовного совершенства столько же, сколько сажений отсюда до неба; им же нет числа. ...Надо судить о человеке по качествам его, а не по нарядам, и, как остроумно говорит один древний автор, “знаете ли, почему он кажется вам таким высоким? Вас обманывает высота его каблуков”. Цоколь – еще не статуя. Измеряйте человека без ходулей. Пусть он отложит в сторону свои богатства и звания и предстанет перед вами в одной рубашке» [4].

Как известно многие мыслители, как восточные, так и западные, считают человека промежуточным существом, находящимся между животным и ангелом. То есть он неопределенное существо, имеющее способность создавать себя с точки зрения морали и духовности. Поэтому человек как неготовый духовный продукт сам себя создаёт. Для этого он владеет разумом и свободной волей, чтобы посредством их он создал себя как духовное и социальное существо. Исходя из этого, можно прийти к выводу о том, что сущностное значение человека заключается в его разумности и свободной воле, так как для преобразования человека они играют основную роль. Разум и свободная воля вырывают человека из животного мира и прославляют его как духовное и социальное существо.

В современной антропологии принято считать человека как биосоциодуховное существо. Биологическая сущность человека является фундаментом его жизни, на основе которой строится последующее здание человеческой жизни. Человек как биологическое существо ограничено в пространственно-временных рамках. Как социальное существо он также обладает определенными границами, как во времени, так и в пространстве. Однако он, как духовное существо, не имеет пределов.

Разум, как врождённая сила человека, с точки зрения восточных мыслителей, всегда находится на страже его духовного мира. Исходя из такого понимания функции разума – внутренняя борьба, происходящая в духовном мире человека, является имманентным свойством разума. То есть разум как чистая, врожденная сила человека охраняет и очищает его духовный мир. Если, выражаясь современным техническим пониманием, уподоблять человека компьютеру, то разум играет, своего рода, роль антивируса, он очищает мышление человека от внешних угроз. Однако слабый, не обновлённый антивирус не способен бороться с угрозой.

Биологические свойства человека соединяют его с природой, а разум с обществом и духовным миром. На основе такого понимания можно утверждать, что человек – это биоразумное существо. На основе этих двух начал – биологического и разумного, которые являются сущностью человека, базируются остальные такие его человеческие особенности, как социальная, духовная, эмоциональная и т.д. Биологические потребности и биологические действия человека происходят под влиянием его разума, в противном случае, он превращается в обычное животное. Хотя общество в преобразовании человека играет важную роль, однако социализация человека происходит под воздействием разума. Благодаря разуму человек становится «волевым существом» (А. Шопенгауэр), то есть разум имеет свойства выбрать между

добром и злом. Благодаря разуму в психике человека «либидо переключается на сублимацию» (З. Фрейд), то есть разум управляет страстной силой человека.

Борьба человека с самим собой доказывает его несовершенство и свидетельствует о том, что он эволюционным процессом достигнет своего совершенства.

Однако все специфики, признаки человека, получившиеся в эволюционном процессе развития, основываются на его биологическом и разумном начале.

Если о человеке рассуждать по западной или по восточной мерке общественных и духовных ценностей, то его социодуховное начало подвергается изменениям, но биоразумное начало останется неизменным. Отсюда выходит, что сущность человека заключается в его биологической и разумной основах. Иными словами, биоразумная основа у человека выступает как субстанция, а социодуховное как акциденция. В зависимости от общественных условий социодуховное начало подвергается изменениям, а биоразумное остаётся неизменным. Другими словами, в зависимости от изменения культурной среды человеком, изменяется и его психология.

В современной европейской философии существует ряд концепций, интерпретирующие бытие человека в мире, к числу которых относятся: натурализаторская, экзистенциалистская, рационалистическая и социологизаторская.

В натурализаторской концепции человек наряду с другими природными элементами считается природным существом, не имеющим ничего сверхъестественного и подчиненным единым законам, как и другие естественные создания. Человек рассматривается по аналогии с животным. По нашему мнению, сопоставляя человека с животным, мы не можем определить его сущностного значения, ибо человека приближают к животному миру лишь его биологические потребности. Однако человек кроме биологического начала имеет и духовное начало. Его сравнение с животным даёт нам уверенность в том, что человек это – социальное существо, его человечность развивается только в обществе в процессе общения с другими людьми. То есть в обществе он формируется как личность и своими личностными чертами отличается от других. Только в обществе его жизнь принимает смысл и значение, только в обществе он ставит себе цель и прикладывает усилия для достижения данной цели.

В экзистенциалистской концепции человек выступает как уникальное явление природы, он является архитектором здания собственной жизни. Он не только создаёт свою жизнь, но и несёт ответственность за неё. Свобода – основной смысл жизни человека. Человек является не только своим создателем, он создатель мира людей, в котором он живёт.

Рационалистическая концепция сущностной особенности человека исходит из наличия у него разума, сознания. Благодаря своему разуму человек отличается от животных и постигает сущностное значение вещей, имеет превосходство над другими созданиями. Он способен планировать свою деятельность, отвлекаться от выгод внешнего мира. Лишь посредством разума человек способен стать человеком в полном смысле этого слова. Однако разум в рационализме имеет природное начало, то есть высокоорганизованную деятельность человеческой психики.

Социологизаторская концепция занимает позицию, согласно которой, человек только в обществе становится человеком. Все человеческие качества формируются в обществе. Благодаря обществу человек воспитывается в его среде и достигает своей цели и совершенства. Вся человеческая черта его творческих способностей развивается именно в обществе в результате коммуникации с другими людьми и с общественными институтами. Особенно в марксизме общество играет важную роль в преобразовании, развитии и достижении цели.

Существование разнообразных концепций, воззрений и философских направлений, которые в определении сущности человека, его целей и задач занимают различные, а иногда противоположные позиции, говорит о том, насколько человек является сложным для изучения существом. Это подобно тому, как существование различных и противоречивых религиозных течений, начиная с первобытного общества и до современности, указывает на трудности познаваемости Бога. Поэтому в

гносеологических учениях некоторых средневековых течений Востока эти два объекта – человек и Бог объединяются.

Некоторые учёные, сопоставляя человека с животным, указывают на превосходство человека в наличии у него разума, то есть одним разумом человек отличается от животного, а тело как будто не относится к его сущности.

Сущность, как уже мы отмечали, это фундамент здания жизни человека, как без фундамента существование здания невозможно, так и без сущностных сил бытие человека неосуществимо. Известно, что человек – это совокупность тела и разума и, когда мы говорим, что человек биодуховное существо это означает, что его тело основано на биологической силе, а душа на разумной силе. Все его остальные способности, признаки и свойства основываются на биологической и разумной силе. Борьба, которая составляет смысл существования человека, происходит именно между этими двумя враждебными силами. Именно эти силы способствуют самосозиданию, самосовершенствованию или саморазрушению человека. Только разум и биологическая сила делают человека социальным, культурным, волевым, трудящимся и т. д. существом. Поэтому человек в первую очередь является биоразумным существом, а уж потом социальным.

Список литературы

1. Зиёев, Х.М. Мавлавия ва та'рихи тахаввули он / Х.М. Зиёев. – Душанбе, 2004. – 216 с.
2. Иқбол, М. Куллиёти форсӣ / М. Иқбол. – Iqbol Academy Pakistan, 2000. – 590 с.
3. Кант против Аристотеля [электронный ресурс]. (извлечено из Интернет [www. hgono. ru](http://www.hgono.ru))
4. Мишель Монтень. Опыты. [Перевод А.С.Бобовича и др]. – М.: Голос, 1992. [электронный ресурс]. URL: [psylib.org.ua / books/ monte01/index.htm](http://psylib.org.ua/books/monte01/index.htm) (дата обращения: 12. 01 19).
5. Музаффарӣ, М. Антропологияи ориёи / М. Музаффарӣ. – Душанбе, 2006. – 124 с.
6. Носири Хусрав. – Куллиёт. Ҷ.3. – Душанбе, 2003.
7. Носири Хусрав. Девон.- Душанбе, 2009. – 648 с.
8. Руми Джалал ад-дин Мухаммад. Маснави-йи Ма'нави (Поэма о скрытом смысле). Четвертый дафтар. Спб.: Петербургское востоковедение, 2010. – 480 с.
9. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 444 с.

СУЩНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА КАК ПРОБЛЕМА ФИЛОСОФСКОГО ПОЗНАНИЯ

В статье отмечается, что из противоречивого понимания проблемы человека, рассмотрение его сущности становится необходимым. Ибо источник разногласия в интерпретации проблемы человека не только между западной или восточной культурами, но и внутри одного и того же культурного пласта находится в определении сущности человека. Устанавливая сущность человека, которая по отношению к другим его признакам выступает как субстанция, а они как акциденция, в зависимости от социальных и естественных условий жизни, воспитания, этнической и идейной принадлежности и т.д., меняются.

По мнению автора статьи, когда мы обращаемся к историческому процессу развития философских воззрений о человеке, то сталкиваемся с разнообразными, а порой и с противоречивыми взглядами на его сущность, природу, цели и задачи. Когда в одном историческом периоде формируется и развивается определённый взгляд на сущность, природу, задачи и цели человека и, казалось бы, что данная проблема достигла совершенства в своём решении, но в очередной период истории формируется новый взгляд на проблему человека, разрушающий взгляд предыдущей эпохи относительно данной проблемы. Этот циклический взгляд на человека, отмечает автор, продолжается и до современной эпохи. В античности человек рассматривался как микрокосм в зависимости от макрокосма. В средневековье человек рассматривался как духовное существо, его биологической сущности не уделяется внимания, человек находится в полной зависимости от Бога. В эпоху Нового времени разрушается средневековое представление о человеке и создаётся новый взгляд, в соответствии с которым сущность человека заключается в его

разумности и на основе разума складываются все воззрения о человеке.

Ключевые слова: человек, разум, антропология, философия, дух, сущность, мораль, религия, свобода, психика.

МОҲИЯТИ ИНСОН ҲАМЧУН МАСЪАЛАИ ФАЛСАФИИ МАЪРИФАТ

Дар мақола зикр гардидааст, ки аз фаҳмиши мутақодди масъалаи инсон, зарурат ба омӯзиши моҳияти ӯ ба вуҷуд меояд. Зеро сарчашмаи зиддият дар фаҳмиши масъалаи инсон на танҳо байни фарҳангҳои шарқию ғарбӣ, балки дар таркиби худӣ як фарҳанг низ, дар муайян намудани моҳияти ӯ ифода меёбад. Моҳияти инсон дар нисбати дигар хусусиятҳои ӯ ба ҳайси ҷавҳар баромад мекунад. Хусусиятҳои дигар чун араз буда, вобаста ба шароити иҷтимоӣ ва табиӣ ҳаёт, тарбият, нисбияти этникӣ, вобастагии ақоидӣ тағйир меёбанд.

Ба андешаи муаллифи мақола, вақте ки мо ба раванди таърихи инкишофи ақидаҳои фалсафӣ оид ба инсон, назар мекунем, бо ақидаҳои гуногун, баъзан мухталиф оид ба моҳияти инсон, табиат, мақсад ва вазифаи ӯ, рӯ ба рӯ мешавем. Вақте ки дар як давраи таърихӣ назарияи муайяне оид ба моҳият, табиат, вазифа ва мақсади инсон ташаккул ва инкишоф ёфта, тасаввур мегардад, ки ин масъала аллакай ҳали худро ётааст. Аммо дар давраи навбатии таърихӣ назарияи нав шакл мегирад, ки назарияи даври пешинро оид ба масъалаи мақсуд вайрон мекунад. Ин назарияи даврӣ доир ба инсон, қайд менамояд, муаллиф, то замони муосир идома дорад. Дар давраи атиқа инсон чун олами сағир дар вобастагӣ аз олами кабир баррасӣ мешуд. Дар асрҳои миёна инсон чун мавҷуди рӯҳонӣ арзи ҳастӣ мекунад, ба моҳияти биологии ӯ таваҷҷуҳ зоҳир намегардад. Инсон тамоман вобастаи Худо мегардад. Дар Замони нав тасаввуроти асримиёнагӣ оид ба инсон вайрон гардида, назарияи нав бавуҷуд меояд, ки дар асоси он моҳияти инсон дар ақлонияти ӯ зухур ёфта, дар асоси ақл ҳамаи назарияҳо роҷеъ ба инсон шакл мегиранд.

Калидвожаҳо: инсон, ақл, антропология, фалсафа, рӯҳ, моҳият, ахлоқ, дин, озодӣ, психика.

THE ESSENCE OF MAN AS A PROBLEM OF PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE

From a contradictory understanding of a person's problem, consideration of his essence becomes necessary. For the source of disagreement in the interpretation of the problem of man, not only between Western or Eastern cultures, but also within the same cultural layer, lies in the definition of the essence of man. Establishing the essence of a person, which in relation to his other features acts as a substance, and they as an accident, depending on the social and natural conditions of life, upbringing, ethnic and ideological affiliation, etc., change.

When we turn to the historical process of the development of philosophical views about man, we are faced with diverse and sometimes contradictory views on his essence, nature, goals and objectives. When, in one historical period, a certain view of the essence, nature, tasks and goals of man is formed and develops and it would seem that this problem has reached perfection in its solution, but in the next period of history a new view of the problem of man is formed, destroying the view of the previous era regarding this problem. This cyclical view of man continues into the modern era. In antiquity, man was viewed as a microcosm depending on the macrocosm. In the Middle Ages, man was viewed as a spiritual being, no attention was paid to his biological essence, man was completely dependent on God. In the era of modern times, the medieval concept of man is destroyed and a new view is created, in accordance with which the essence of man lies in his rationality and on the basis of reason all views about man are formed.

Keywords: man, mind, anthropology, philosophy, spirit, essence, morality, religion, freedom, psyche

Сведения об авторе: Карамхудоев Шукрат Худоназарбекович - кандидат философских наук, доцент кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 935479314, E-mail: Shukratk@mail.ru

Information about the author: Karamkhudoev Shukrat Khudonazarbekovich - candidate of Philosophy, associate Professor of the Department of Philosophy and Politology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 935479314, E-mail: Shukratk@mail.ru

Муҳимтарин навъи истидлоли бавосита дар илми мантиқ қиёс аст, ки аз замонҳои қадим мавриди баҳсу баррасии мутафаккирони Юнони қадим, махсусан, Арасту қарор гирифта буд. Дар таносуби андешаи мантиқии Арасту истилоҳи «қиёс» айнан маънои синтези фикри баёншударо дорад ва дар адабиёти махсус «шуморидан» – хулосабарориеро ифода мекунад, ки дар он аз ду қазияи қатъии бо истилоҳи умумии миёна алоқаманд, қазияи сеюм бароварда шуда, он хулоса номида мешавад. Агарчи Арасту хизмати асосии худро дар тақсими қиёс ё хулосабарорӣ доништа, чунин мегӯяд: «Мо чизеро аз он чизе (*мавзӯ ва масъалаҳои қиёс*), ки то мо гуфта шуда буд, дарёфт накардем ва маҷбур будем, ки худамон онро бо сарфи зиёди вақту неру бисозем» [6, 593], вале дуруст он аст, ки яке аз мутафаккирони машҳури Юнони қадим – Демокрит дар соҳаи хулосабарории индуктивӣ (*истикрӯӣ*) қаблан, шуҳрат пайдо кардааст. Ба ин мазмун, донишҳои ибтидоӣ доир ба қиёс дар таълимоти Сукрот низ ба мушоҳида мерасанд. Ӯ назарияи хулосабарории индуктивиро ташаккул дода, аз он дар таҳқиқоти худ доир ба моҳияти арзишҳои ахлоқӣ истифода бурд. Вале ягон хел тасаввурот дар бораи сохтори мантиқии ин навъи хулосабарорӣ пешниҳод накардааст. Истилоҳи «қиёс» нахустин маротиба ҳамчун мавзӯи хос дар осори Афлотун мушоҳида гардида, баъдан аз ҷониби асосгузори ин илм дар шакли кулӣ (*қиёси истинботӣ, истикрӯӣ, тамсилӣ*) ба қолаби илмӣ дароварда мешавад.

Абӯнасри Форобӣ (870-950) баъд аз Арасту, ки таълимоти мантиқии худро дар партави андешаҳои ӯ ташаккул дода буд, ба назарияи қиёс таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, ду рисолаи худ – «Китаб-ул-қийас ал-асғар» ва «Китаб-ул-қийас ал-акбар» ва як қатор таълифоти мантиқии худ: «Иҳса-ул-‘ulum», «Ал-алфаз ал-муста‘мала фи-л-мантиқ», «Ал-мадҳал» қиёсро на мавзӯи хос, балки умумӣ баррасӣ намудааст.

Истилоҳи «қиёс» (*ал-қийас*) аз решаи арабии «қаса» – чен кардан, андоза гирифтани, андоза карда دیدан, муқоиса намудан, қиёс кардан пайдо шуда, дар пайдоиши худ ба мафҳуми юнонии «силлогизм» мувофиқ аст. Агар хизмати асосии Арасту дар соҳаи мантиқ кушодани қиёс бошад, пас бо эҳтимолияти зиёд Форобӣ аввалин файласуфи Шарқ мебошад, ки ба фалсафа ва илм мафҳуми қиёсро дар шакли хулосабарорӣ ворид карда, шакли арабии ин мафҳумро бо истилоҳи «қиёс» муқаррар намуд.

Форобӣ чун маънои луғавӣ ба маънои истилоҳии қиёс низ мушикофона назар кардааст: «Қиёс ин қавли таркибӣ (қавл муаллаф) ба ҳисоб меравад, ки аз бурҳон (муқаддима)-ҳо иборат аст. Агар онҳо сохта шаванд, ба ҳам алоқаманд мегарданд, на ба воситаи омилҳои беруна, балки худ ба худ, чизи дигаре ба миён меоранд. Он чи ки маърифати он бо ёрии қиёс амалӣ мегардад, натиҷа ё хулоса номида мешавад» [3, 165].

Таърифи “Муаллими сонӣ” дар сарзамини Шарқ аввалин таъриф (*онд ба қиёс*) ба ҳисоб рафта, то кунун мазмуни худро гум накарда, танҳо бо тағйироти шаклӣ гуфта мешавад: «Қиёс чунин шакли тафаккури бавоситаест, ки дар асоси ду ва ё зиёда қазияҳое, ки онҳоро муқаддима меноманд, таъсис ёфта, аз он қазияи нав ҳамчун хулоса бароварда мешавад» [11, 95].

Форобӣ пеш аз тақсимибандии навъҳои қиёс дар бораи моҳияти он сухан ронда, ба он ишора мекунад, ки моҳияти қиёс, пеш аз ҳама, дар пешкаш кардани дониши нав аз тарафи субъект ифода меёбад ва бо итминон таъкид месозад: «Он қиёсҳое, ки барои равшании худ ба ашёи дигар эҳтиёҷ доранд, чунин вазифаро доро нестанд. Қиёсҳои худошкоро комил ва оне ки барои равшанӣ андохтани худ ба дигар ашё эҳтиёҷ доранд, нокомил номида мешаванд. Мусаллам аст, ки қиёсҳои нокомил танҳо бо роҳи

расонидани онҳо ба комил хулоса медиҳанд ва ба ин васила моҳияти худро равшан месозанд» [1, 274].

Фаробӣ ҳангоми тақсимбандии қиёс онро ба ду навъ чудо менамояд: ба қиёсҳои муттасила (*иктиронӣ*) ва қиёсҳои мунфасила (*истисноӣ*).

Қиёси муттасила он аст, ки вақте ду қазия ба як ҷумла пайваст мешаванд, онҳо дар як қисм умумият, аммо дар қисми дигар фарқият доранд. Аз онҳо қазияи сеюм бармеояд, ки он аз ду қисми умумиятнадошта пайдо мегардад. Намунаи ин: «ҳама гуна қисм ташаккул ёфтааст ва ҳама гуна ташаккулёфта сохта шудааст». Бурҳони аввал аз ду қисм иборат аст: «қисм» ва «ташаккул ёфтааст». Бурҳони дуюм низ ду қисм дорад: «ташаккулёфта» ва қисми дигар «сохта шудааст». Ҳамин тариқ, «ташаккулёбӣ» қисми ҳар ду қазия буда, аммо дар яке аз онҳо танҳо «қисм» ва дар дигаре «сохта шудааст» ба мушоҳида мерасанд. Дар мисоли мазкур «қисм», «ташаккулёфта» ва «сохта шудааст» истилоҳот (*ҳадд*, *тараф*) ҳисоб мешаванд. «Ташаккулёфта» ва ҳамаи он чизе, ки ба он монанд аст, истилоҳи миёна (*ал-ҳада-л-авсат*), «қисм», ки мубтадои хулоса мебошад, «истилоҳи хурд» (*ат-тараф-асгар*) номида мешавад, «сохта шудааст», хабари хулоса буда, «истилоҳи бузург» (*ат-тарафа-л-акбар*) номида мешавад. Бояд таъкид дошт, ки Фаробӣ барои ифодакунии мафҳуми се истилоҳи қиёс ду истилоҳро истифода мебарад: а) ҳадд (*ҳудуд*) ва тараф (*ҷониб*), вале ӯ истилоҳҳои «бузург» ва «хурд»-ро «тараф» ва миёнаро «ҳад» меномад. «Қисми умумии ҳар яке аз ду бурҳони мувофиқашуда (*ал-муқаддама*) истилоҳи миёна (*ал-ҳадда-л-авсат*) номида мешавад. Ду қисми фарқкунанда истилоҳи ду канор (*ат-тарафайн*) номида мешаванд; он қисме, ки дар талабшаванда хабар мебошад, истилоҳи аввал ё бузурги канорӣ (*ат-тарафа-л-аввал ва ал-аъзам*), аммо он ки дар талабшаванда субъект мебошад, истилоҳи охирин ё хурди канорӣ (*ат-тараф ал-охир ва-л-асгар*) номида мешавад» [1, 267].

Ҳар ду қазия дар қиёс «бурҳонҳо» (*ал-муқаддима*) номида мешаванд, он қазияе, ки аз дутои аввал бармеояд, «натиҷа» (*ан-натиҷа*) номида мешавад. Қазияе, ки дар он мубтадои хулоса дохил мешавад, «бурҳони хурд», хабари хулоса «мувофиқат» (*ал-иктирон*), қолаби мувофиқат «шакл» (*аш-шакл*) номида мешавад. Қолаби мувофиқат сетарафа мешавад: агар истилоҳи миёна дар як бурҳон хабар, аммо дар дигараш мубтадо шавад, пас ин шакли аввал (*аш-шакл ал-аввал*) номида мешавад. Агар дар ҳар ду бурҳон хабарҳо бошанд, он шакли дуюм (*аш-шакл ас-сонӣ*) ва агар дар ҳар ду бурҳон субъект бошанд, пас ин шакли сеюм (*аш-шакл ас-солис*) номида мешавад. Таҳлили истилоҳот, ки аз онҳо қиёс иборат мебошад, имкон медиҳанд, ки моҳияти он мушоҳида ва фаҳмида шавад. Нисбати бурҳон, Фаробӣ чунин таъкид мекунад: «Он бурҳоне, ки қисми он хабари талабшаванда мебошад, бурҳони бузург, аммо он бурҳоне, ки қисми он объект дар талабшаванда мебошад, бурҳони хурд номида мешавад. Истилоҳи миёна дар ду бурҳони мувофиқашуда ба таври сечониба қарор мегирад, ё он хабари ҳар ду, ё субъекти ҳар ду, ё хабари яке ва субъекти дуюмӣ ҳисоб мешавад» [1, 268].

Фаробӣ ба истилоҳи миёна аҳамияти бузург дода, онро чунин ҳалқае меҳисобад, ки ба шарофати он қиёс вучуд дорад ва дониши нав мебарояд. Истилоҳи миёна, мегӯяд Фаробӣ «восита ва сабаб аст, зеро он сабаби муттаҳидшавии ду истилоҳи канорӣ ва сабаби маърифати мо доир ба хулоса мебошад» [2, 279].

Баъд аз он ки қиёси муттасиларо ба шакли муфассал матраҳ намудем, баъзе ҷузъҳои қиёси мунфасила низ дар муқоиса бар он доништа мешаванд, бинобар ин қиёси мунфасиларо дар таъя ба қонунҳои он мухтасар баён мекунем. Дар бораи қиёси мунфасила сухан ронда, Фаробӣ чунин ибраз мекунанд: «Мунфасила чунин қиёсе мебошад, ки ҳангоми шароити муайяни тақсимкунӣ ва ҷудокунӣ як қазияро аз дигараш тасдиқ мекунад, ба монанди «ин шумора ё ҷуфт ё тоқ мебошад», «ин вақт шаб, ё рӯз аст» [1, 252].

Ҳангоми баррасии қиёсҳо “Муаллими аввали Шарқ” чор модус (*зуруб*)-и шакли аввалро чудо кардааст. Ин зурубро ӯ ба тартибе ҷойгир кардааст, ки каме аз тартиби арастуӣ фарқ мекунам. Модуси (*зарби*) аввалини Фаробӣ бо модуси аввали Арасту,

дуюмӣ мутаносибан бо сеюмӣ, сеюм бо дуюмӣ, модуси чоруми Форобӣ бо модуси чоруми Арасту мувофиқат мекунад.

Шакли аввали қиёсҳои Форобӣ. Истилоҳи миёна дар ин шакли қиёси муттасилаи қатъӣ хабари бурҳони хурд ва субъекти бурҳони калон мебошад. Тавассути ин қоидаҳо Форобӣ чор модуси (*зарби*) шакли аввалро ҷудо мекунад:

I. Агар А дар ҳамаи В бошад

В дар ҳамаи С мавҷуд аст

А дар ҳамаи С мавҷуд аст

II. А дар ҳамаи В бошад

В дар баъзе С мавҷуд аст

А дар баъзе С мавҷуд аст

III. А дар ягон В мавҷуд нест

В дар ҳамаи С мавҷуд аст

А дар ягон С мавҷуд нест

IV. А дар ягон В мавҷуд нест

В дар баъзе С мавҷуд аст

А дар баъзе С мавҷуд аст.

Мувофиқи ақидаи Форобӣ, қиёсҳои шакли аввал нисбатан комилтар мебошанд, зеро онҳо барои гирифтани хулоса ба ҳеҷ чиз ниёз надоранд, илова бар ин, дар бурҳонҳо мавҷуд мебошанд ва хулоса аз бурҳон бидуни зарурати шарт мебарояд, аз ин рӯ, дар бораи модусҳо (*зуруб*)-и шакли аввал чунин менависад: «Барои он ки чизҳои хулосадиҳанда равшан шаванд, онҳо ба дигар ашё эҳтиёҷ доранд, ҳамчуноне ки ин дар қазия ошкоро мебошад» [1, 273].

Аз ин рӯ, метавон чунин ҳисобид, ки қиёсҳои комил ба дигар ашё ҳангоми баровардани хулоса эҳтиёҷ надоранд.

Шакли дуюм. Дар қиёсҳои шаклҳои дигар мавқеи истилоҳи миёна ба мавқеи сабаби воқеъ мувофиқат намекунад, аз ин рӯ, қиёсҳо нокомиланд. Истилоҳи миёна дар шакли дуюми қиёсҳои муттасилаи қатъӣ хабари ҳар як бурҳон мебошад. Шарти ҳақиқӣ будани қиёсҳои шакли дуюм он аст, ки яке аз бурҳонҳо тасдиқӣ, аммо дигаре инкорӣ ва бурҳони калон бояд умумӣ бошад. Он низ чор модус (*зарб*) дорад:

I. В дар ягон А мавҷуд нест

В дар ҳамаи С мавҷуд аст

Зимнан, А дар ягон С мавҷуд нест

II. В дар ҳамаи А мавҷуд аст

В дар ягон С мавҷуд нест

Зимнан, А дар ягон С мавҷуд нест.

III. В дар ягон А мавҷуд нест

В дар баъзе С мавҷуд аст

Зимнан, А дар баъзе С мавҷуд нест

IV. В дар ҳамаи А мавҷуд аст

В дар баъзе С мавҷуд нест

Зимнан, А дар баъзе С мавҷуд нест.

“Муаллими сонӣ” қиёсҳои муттасила ва мунфасиларо дар китоби «Китаб-ул-қийас ал-акбар» баён намуда, дар заминаи онҳо ду навъи қиёсҳои шартиро ҷудо мекунад: муттасила ва мунфасила ва барои онҳо таърифи зеринро пешниҳод мекунад: «Қиёсҳои шартӣ чунин қиёсе мебошанд, ки дар он бурҳони калон шартӣ ҳисобида мешавад» [1, 288]. Чуноне маълум аст, Арасту нияти худро дар тақсим ва таснифи қиёс чандон амалӣ накард, аз ин рӯ, хизмати шоиста дар коркарди назарияи қиёсҳои шартӣ қисман ба Абӯнастри Форобӣ тааллуқ дошта бошад, умуман, гиреҳкушоии ин самт пурра аз ҷониби Ибни Сино анҷом ёфтааст.

Дар қиёси шартӣ, чуноне ки Форобӣ ишора мекунад, агар шарт ҳақиқӣ бошад, пас зарурати баромадани хулоса аз бурҳони ҳақиқӣ вуҷуд дорад. Дар қиёси шартӣ он панҷ, дар муттасила ду, дар мунфасила се зарбро дар бар мегирад. Он барои модусҳои қиёсҳои шартии муттасила чунин мисолҳо меорад:

Зарби аввал: «Агар ашёи дидашаванда инсон бошад, пас он ҳайвон аст. Ашёи дидашаванда инсон аст. Пас, инсон ҳайвон аст». Ин намуди ҳулосабарорӣ ба *modus ponens* рост меояд. Дар он бурҳони хурд тасдиқи асосро фаро мегирад, ки сабаби натиҷа мебошад.

Зарби дуум: «Агар ашёи дидашаванда инсон бошад, пас он ҳайвон аст. Вале ашёи дидашаванда ҳайвон нест. Зимнан, ашёи дидашаванда одам нест». Ин навъ ҳулосабарории нисбӣ ба *modus Tollens* рост меояд, чунки дар он бурҳони хурд инкори натиҷаро доро мебошад, ба модусҳои қиёси шартӣ мунфасила Форобӣ намунаҳо меорад. Аз ҷумла, дар бораи ин модусҳо ӯ менависад: «Дар қиёси шартӣ мунфасила бурҳони калон мунфасилаи шартӣ, аммо бурҳони хурд истисноии қатъӣ ҳисоб мешаванд; бурҳони шартӣ аз ду ва зиёда қисмҳои ба ҳам номувофиқ иборат мебошад» [1, 290].

Ҳамин тариқ, дар қиёси шартӣ ба бурҳони калон қазияи мунфасила дохил мешавад, ки аз алтернатива иборат мебошад ва аз се модус таркиб ёфтааст. Модуси аввал қиёси шартӣ мунфасила бо номгӯи пурраи алтернативаҳо маҳсуб мешавад, ки шумораи онҳо ба ду мерасад, ба монанди «ин шумора ё чуфт ё тоқ аст». Ин шумора чуфт аст. Зимнан, ин шумора тоқ нест». Дар қиёс бурҳонҳо ва ҳулосаҳо фарқ мекунад. Форобӣ ду навъи ҳулосабарорӣ: истинботӣ (дедуктивӣ) ва истиқроӣ (индуктивӣ)-ро ҷудо мекунад.

Роҳи индуктиви тафаккур рушди назаррасро дар шароити асримиёнагӣ пайдо накард, чунки коркарду тақмили он, ҳамчунин, усули маърифати он ба набудани заминаҳои муносиб вобастагӣ дошт, чунин ҳолат ба фалсафаи замони нав низ хос буд, вале дар замони муосир бо ташаккул ёфтани ҷаҳонбинии алтернативӣ ва технологияи информатсионӣ ин раванд роҳи ҳалли худро ба осонӣ пайдо кард.

Дар таълимоти Форобӣ дар бораи қиёс ҷойи муҳимро омилҳои ишғол мекунад, ки пешбурҳони ҳулосабарориҳои дедуктивӣ ба ҳисоб мераванд. Донишҳои асосие, ки далелҳои қавлҳои қиёсиро ташкил мекунад, чор навъ мебошанд, ҳарчанд ин бурҳонҳои қиёсӣ дар Ибни Сино то сенздаҳ расонида шудаанд [8, 120].

Ҳулосабарориҳои дедуктивӣ, моҳият ва методҳои онҳо дар шакли мисоловарии ин мақола аллақай баррасӣ шудаанд, вале мо ин ҷо танҳо аз рӯи қонуни тақсимбандишуда ба ин навъи ҳулосабарорӣ назар хоҳем кард. Асосгузори илми мантиқ - Арасту ҳулосабарории дедуктивиро гуфторе меномад, ки аз муқаддимоти муайян ба таври ҳатмӣ гуфтори дигаре бармеояд. Ӯ мантиқи шаклӣ ё таълимот дар бораи дедуксияро дар китобаш «Аналитикаи якум» бо зерфаслҳо матраҳ намудааст. Ба ин масъала Форобӣ низ диққати маҳсус дода, дар ҳамаи китобҳои мантиқияш шаклҳои ҳулосабарории дедуктивиро истифода намудааст.

Ба ин навъи ҳулосабарорӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ вобаста ба ҳалли масъалаҳои умдаи илмӣ ё иҷтимоӣ ин ё он тарафи таълимоти мантиқӣ дар мадди аввал гузошта мешуд. Масалан, дар марҳалаи гузариш аз давраи антиқа ба асрҳои миёна барои аҳкоми динии масеҳият ва исломо аз ҷиҳати фалсафӣ асоснок кардан масъалаҳои характери мантиқию онтологӣ дошта, ба ҷои аввал гузошта шуда буд. Чунки дедуксия, ҳамчун усули маърифат аз қонунҳо ва қоидаҳо асос ёфтааст ва онҳо кафолат медиҳанд, ки ҳангоми ҳақ будани муқаддимаҳо ҳамеша натиҷаи ҳақ бароварда шавад. Инчунин, имконият медиҳад, ки маълумоти начандон ошкори дар муқаддима бударо дар натиҷа ошкор намояд.

Форобӣ ибраз меорад, ки дар ҳулосабарории дедуктивӣ ҳукмҳои умумие мебошанд, ки онҳо чун муқаддима ба шумор мераванд ва ба ҳулосаи нисбатан ҷузъӣ мегузаранд. Масалан: «Ҳамаи сайёраҳо гирди Офтоб давр мезананд. Замин гирди Офтоб давр мезанад. Пас, Замин сайёра мебошад» [5, 14].

Ҳулосабарории индуктивиро ҳам Форобӣ тақсимбандӣ намуда, онро қавле медонад, ки дорои неруи қиёси шакли аввал мебошад ва таъкид мекунад, ки истилоҳи миёна дар он ашёи инфиродие инъикос мешавад, ки мо онҳоро таҳқиқ мекунем. Ӯ дар

рисолаи хурди худ «Муқаддима дар бораи қиёс» индуксияро ба пурра (*томм*) ва нопурра (*ан-ноқис*) тақсим мекунад.

Индуксияи пурра аз нигоҳи Форобӣ, бояд тамоми навъҳои ашёро дар бар гирад, ки дар зери ягон субъект дохил шуда, шарҳ дода мешавад. Индуксияи пурра, мегӯяд ӯ, «ин таҳқиқоти навъҳои тамоми ашёе мебошад, ки ба субъектҳои эҳтимоли дохил мешаванд, зеро хоҳиши тавассути индуксия таҳқиқ шуданро доранд; аммо индуксияи нопурра (*ан-ноқис*) ин таҳқиқоти бештари навъҳои ашё мебошад» [3, 174].

Форобӣ баъдан қайд менамояд, ки индуксия хело таъсирбахш мебошад, ҳангоме ки дар қиёс истифода мешавад. Масалан, агар ҳастии чизе дар ҳаракат бо ёрии индуксия исбот карда шавад, доништа мешавад, ки ин ҳаракат дар замон воқеъ гардида аст. Мувофиқи ҳулосаҳои индуксионӣ он чизе ки ба сифати истилоҳи миёна қабул шудааст, ҳастии дигар ашёро дар ҳаракат исбот мекунад, ба монанди «ҳар гуна ҳаракат ба вучуд оварда шудааст». Ба ақидаи Форобӣ, индуксия чун ҳулосабарории аз хусусӣ ба умумӣ раванда, онро воситаи дуҷуми маърифат пас аз қиёс ҳисоб мекунад, ба қавли дигар, индуксия барои Форобӣ «қиёс тавассути индуксия» мебошад. Ӯ мисоли зеринро чунин баррасӣ мекунад: «Ҳама гуна ҳаракат роҳ рафтани аст», «оббозӣ, парвозкунӣ ва ғайра ва тамоми ҳаракатҳо дар замон вучуд доранд» [1, 298].

Аз ин метавон ҳулоса кард, ки индуксияро Форобӣ ба мисли Арасту мефаҳмад, яъне ҳамчун воситаи асосноккунии бурҳони калон - қиёсҳои шакли аввал. Ҳамин тариқ, аз нигоҳи Форобӣ, индуксия ба дедуксия тақия мекунад ва воситаи нисбатан аёнӣ маърифат ҳисобида мешавад.

Форобӣ дар қиёсшиносӣ монандкунӣ (*аналогия*)-ро бо индуксия муқоиса карда, қайд менамояд, ки он ба индуксия наздик аст, вале дар индуксия ҳулоса *дар асоси ҳама ё аксарияти ҳолатҳои хусусӣ* дида мешавад ва дар монандкунӣ (*аналогия*) бошад, *дар асоси як ҳолати хусусӣ* бароварда мешавад. Ӯ қайд менамояд, ки ҳулоса аз рӯи монандкунӣ, ин гузариши қазия аз як ҳолати хусусӣ ба дигар ҳолати ба он монанд мебошад, дар ҳоле ки яке аз онҳо нисбати дигараш маълумтар аст ва ҳар ду бо маънои умумӣ муттаҳид шудаанд, ки дар асоси он қазия дар бораи нисбатан маълумтар бароварда мешавад ва чунин мепиндорад, ки ҳангоми монандкунӣ, ҳулоса аз хусусӣ ба хусусӣ-амалӣ мегузарад ва аз ин рӯ, мегӯяд: «Ҳулоса аз рӯи монандкунӣ чунин аст, ки инсон аввал ягон ашёро интиҳоб карда, мефаҳмад, ки он дар ҳолати хусусии муайян вучуд дорад ва сипас ин ашёро аз ин ҳолат ба ҳолати дигари хусусии ба аввала монанд мегузаронад» [1, 297].

Аз ин тавсифи мухтасар ва таҳлили масъалаҳои нисбатан муҳими мантиқи Форобӣ бармеояд, ки ӯ дар рушди илми мантиқи классикӣ саҳми назаррас гузоштааст.

Саҳми ӯро метавон муайянкунии мантиқ чун таълимот дар бораи қиёс ва дигар шаклҳои тафаккур ҳисобид, ки ба фаҳмиши муосири мавзӯъ, ҳадаф ва вазифаҳои мантиқ, баррасии мантиқ ҳамчун фалсафа ва чун аргументи илм, коркарди масъалаҳои мантиқи қазияҳои шартӣ ва қиёсҳои шартӣ мувофиқат менамояд. Илова бар ин, ӯ ҳамчун файласуфи асил фалсафаи Юнон ва, махсусан, фалсафаи Арастуи бузургро ба Шарқ интиқол дод. Ҳулоса, дар фалсафаи Шарқ маҳз Форобӣ ҳамчун муфассир, мунаққид ва идомадиҳандаи фалсафаи Юнони қадим ба ҳисоб рафта, дар заминаи онҳо бо ғояҳои наву ҷолиби худ мактаби нави мантиқӣ-фалсафииро ба вучуд овард, ки он роҳи нави рушди мантиқро дар доираи илми баъдинагон васеъ намуд.

Адабиёт

1. Ал-Фараби. Логические трактаты. -Алма-Ата, 1975. - 670 с.
2. Ал-Фараби. Философские трактаты. -Алма-Ата, 1972. -495с.
3. Ал-Фараби. Ал-мантиқийат (Логические науки). Т.1. -Тегеран, 1307х. -559с. (ба заб. ар)
4. Ал-Фараби. Ал-мантиқийат (Логические науки). Т.2. -Тегеран, 1309х. -553с. (ба заб. ар)
5. Ал-Фараби. Ихса-ал-улум (Классификация наук). -Тегеран, 1381х. -220с. (ба заб.фор)
6. Аристотель. Категории //Сочинения. Т.2. - М., 1978. -685 с.

7. Дарвеш, А. Ал-Фараби ва фалсафат ул- ‘ақл (Фараби и философия разума). -Каир, 2014. -302 с. (ба заб. ар.)
8. Диноршоев, М. Компендиум философии Ибн Сины. -Душанбе, 2010. – 341 с.
9. Ибн Сина Дониш-намэ. /Пер. А.М. Богоутдинова. - Сталинабад, 1957.
- 10.Кириллов, В.И. Логика. - М., 2015. -239 с.
- 11.Нуриддин, С., Аҳмадов С., Худойдодзода Ф. Мантиқ. – Душанбе: Маориф, 2019. – 264 с.
- 12.Попов, Ю.П. Логика. – М., 2015. – 295 с.
- 13.Сайфуллоев, Н.М., Ивлев Ю.В. Мантиқ. – Душанбе, 2013. -317с.
- 14.Сайфуллоев, Н.М., Сулаймонов Б.С. Мантиқ. -Душанбе, 2017. – 146 с.
- 15.Хайруллаев, М.М. Абу Наср Фараби. -М.,1982. – 301 с.
- 16.Хоменко, И.В. Логика. – М., 2014. – 192 с.

ТАҚСИМОТИ НАЗАРИЯИ ҚИЁС АЗ НИГОҲИ АБЌНАСРИ ФОРОБЌ

Муаллиф дар мақола яке аз масъалаҳои муҳими мантиқӣ, назарияи қиёсо, ки дар таълимоти Форобӣ ҷойгоҳи махсус дошта, ба таври муфассал баррасӣ шудаанд, матраҳ намудааст. Ба андешаи ӯ, асосгузори илми мантиқ мавзӯи зикршударо қолаббандӣ карда, баъд аз гузашти асрҳо “Муаллими сонӣ” ин раванди мантиқиро дар асарҳои «Китаб-ул-қийас ал-асғар», «Китаб-ул-қийас ал-акбар», «Иҳса-ул-‘ulum», «Ал-алфаз ал-муста‘мала фи-л-мантиқ» ва «Ал-мадҳал» дар шакли пурра тақсимбандӣ намудааст.

Ба андешаи муаллиф, Форобӣ аввалин мантиқшиноси машриқзамин тавонист дар илми мантиқи Шарқ силлогизми Юноноро бо мафҳуми нави маҳаллӣ - «қиёс» ҷойгузин намояд.

Аз рӯи тасниф ва тақсимбандии зермавзӯҳои қиёс: муттсила, мунфасила, шартӣ, истинботӣ, истиқроӣ, тамсилӣ... маълум мегардад, ки муаллифи мақола аз сарчашмаҳои амиқи таърихӣ истифода карда, андешаҳои ноби Форобиро аз рӯи матнҳои асил пешкаш гардонидаст.

Муаллиф ибраз меорад, ки яке аз масъалаҳои муҳими қиёс ин модус (*зарб*) ба ҳисоб рафта, Форобӣ дар ҳафт қисмати тақсимбандишудаи қиёсҳои муттасила ва мунфасилаи шартӣ се модус (*зарб*)-ро ҷорӣ кардааст, ки дутои он дар мақола ба таври мисол оварда шудаанд.

Ба ақидаи муаллифи мақола, тоҷикон дар асрҳои Х дорои андешаи бузурги илмӣ, тинати саршор аз пиндорҳои ватандӯстӣ ва муассиси мактабҳои ратсионалистӣ буда, бо таълифи осорашон, махсусан, осори мантиқӣ ба рушди ратсионализми ҷаҳонӣ таъсири мусбат расониданд.

Калидвожаҳо: қиёс, тақсим, ҳад, бурҳон, зарб, истинботӣ, истиқроӣ, истисноӣ, муттасила, мунфасила, шартӣ, тамсилӣ, ҳулосабарорӣ, Абӯнасири Форобӣ, Арасту.

РАЗДЕЛЕНИЕ ТЕОРИИ СИЛЛОГИЗМА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АБУ НАСРА ФАРАБИ

Автор в данной статье рассматривает одну из важнейших логических проблем - теорию силлогизма, которой выделено значительное место в учении Фараби. По мнению автора основоположник логической науки – Аристотель достаточно хорошо сформулировал данную проблематику и с течением времени Второй Учитель продолжил и осветил данную логическую традицию в своих работах: «Классификация наук», «Силлогизм», «Введение или Эйсогоге», «Слова, употребляемые в логике».

По мнению автора статьи, Фараби первым из восточных учёных-логиков смог ввести логическую науку Востока аналог греческого термина “силлогизм” в виде термина “кияс”, который должен заменить своего греческого аналога в Восточной науке.

По видам и типологиям силлогизм классифицируется на соединительные, разделительные, условные, дедуктивные, индуктивные, аналогичные.... Автор статьи используя исторические источники, выявил существенные идеи Фараби.

Автор отмечает что, одной из актуальных проблем силлогизма является модус, которого Фараби использует в семи частях разделённого силлогизма и соединительного и ввел три модуса, из которых два приведены автором как пример в данной статье.

По мнению автора статьи, таджики в X веке обладали великой научной идеей, полной патриотических идей и были основателем рационалистических школ, и, написав свои произведения, особенно логические, оказали положительное влияние на развитие мирового рационализма.

Ключевые слова: *силлогизм, разделение, различия, доказательства, модус, дедукция, индукция, соединительное, разделительное, условное, аналогия, умозаключение, АбуНаср Фараби, Аристотель.*

DIVISION OF THE THEORY OF THE SYLLOGISM FROM THE POINT OF VIEW OF ABU NASR AL-FARABI

The author in this article considers one of the major logical problems - the theory of a syllogism, to which is allocated the important place in the doctrine of al-Farabi and considered by him detailed. According to the author the founder of logical science – Aristotle rather well formulated this perspective and eventually the Second Teacher continued and enlightened this logical tradition in his works "Classification of Sciences", "Syllogism", "Introduction or Eysagoge", "The Words Used in Logics".

Al-Farabi the first of east scientists-logicians could enter logical science of the East the analog of the Greek term "syllogism" in the form of the term "qiyos" (that is syllogism) which was to replace its Greek analogue in the Eastern science.

The syllogism is classified by types and typology on connecting, dividing, conditional, deductive, inductive, similar etc. The author of article used the historical sources and showed the main ideas of al-Farabi.

The author notes that, one of current problems of a syllogism is the mode which Farabi uses in seven parts of the divided syllogism and connecting and entered three modes from which two are given by the author as an example in this article.

From numerous efforts of the author it is possible to come to a conclusion that he wants to designate that, Tajiks from 10th century had the great scientific potential which were comprehensive enriched the patriotic and moral and ethical ideas and were expressed by rationalistic schools of the Middle Ages which in further left a huge contribution to logical works and world rationalistic the directions.

Keywords: *syllogism, division, distinctions, proofs, mode, deduction, induction, exclusively, connecting, dividing, conditional, analogy, conclusion, Abu Nasr al-Farabi, Aristotle.*

Сведения об авторе: *Сулаймонов Бахманёр - кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 938384345*

Information about the author: *Sulaymonov Bahmanyor - candidate of Philosophy, senior lecturer of the Department of Philosophy and Politology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 938384345.*

АДОЛАТИ ИҶТИМОӢ - ЗЕРБИНОИ СИЁСАТИ ИҶТИМОИИ ДАВЛАТ

Муродова Н.С., Икромов Ғ.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Адолат ҳамчун арзиш ба худ муносибати мусбиро мепарварад ва чун беҳбудӣ, некӣ, мадад, зарурият баромад намуда, зиддиятҳо ва бадбиниро бартараф месозад. Мавҷудияти адолат диққатро ба худ ҷалб намуда, асоси онро сарватҳои ғоявии инсонӣ ташкил медиҳад. Он чун талаботи ва меъёри ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ муносибатҳои инсониро танзим месозад.

Адолат ҳамчун меъёри арзишӣ дар ҳаёти инсоният ва соҳаҳои алоҳидаи он мақоми махсусро соҳиб гардида, бо хусусиятҳои гуногун зоҳир мешавад. Дар бештари маврид он бо ҳаёти иҷтимоии инсон алоқамандии зич дошта, бо мафҳуми адолати иҷтимоӣ муайян мегардад. Иҷтимоӣёт соҳаи муносибатҳои инсоният, ки дар алоқамандии дигар унсурҳои ҷомеа чун сиёсат, иқтисодиёт ва фарҳанг амалӣ мешавад. Бинобар ин, мо низ дар ин ҷода тасмим гирифтаем, ки оид ба ин масъала андешаҳои худро ибраз намоем.

Барои маълум сохтани мафҳуми «адолати иҷтимоӣ», пеш аз ҳама, моро зарур аст, ки ба ибораҳои «давлати иҷтимоӣ» ва «сиёсати иҷтимоӣ» аҳамият диҳем. Зеро самаранокии сиёсати иҷтимоӣ, моҳияти давлати иҷтимоиро дар амалигардӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ таҷассум месозад.

Аввалан, оид ба давлати иҷтимоӣ андешаҳоро ибраз менамоем. Моҳияти аслии давлати демократиро хусусияти иҷтимоӣ будани он ифода мекунад. Давлати иҷтимоӣ бошад, дар навбати худ фаъолияти сиёсии хешро дар таъмин намудани ҳаёти арзандаи шаҳрвандон собит месозад. Ба мазмуни дигар агар ибраз намоем, ҳуқуқи шаҳрвандон баҳри таъмини ҳаёти арзанда ва рушди ҳамаҷонибаи он аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Вазифаи амалигардии чунин сиёсатро, пеш аз ҳама, ҳокимияти сиёсӣ ба дӯш дорад. Аз ин рӯ, давлати иҷтимоӣ давлате мебошад, ки барои таъмини шароити арзандаи зиндагӣ ба ҳар шаҳрванд кӯшиш намуда, ҳимояи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва амалигардии онҳоро кафолат медиҳад.

Аз таҷрибаи бештари кишварҳо бармеояд, ки хусусияти адолатпарвариро онҳо дар нимаи дууми асри XX соҳиб гаштанд. Махсусан, дар фаъолияти иҷтимоии кишварҳои ҷаҳон таъсири Иттиҳоди Шӯравӣ ба назар мерасад. Дар кишвари шӯроҳо барномаҳои мухталифи иҷтимоӣ баҳри таъмини адолати иҷтимоӣ татбиқ гардида, шуҳрати ҷаҳонии онро афзун намуд ва нотавабони ки кишварҳои дигарро ба миён овард. Беҳуда нест, ки онро бо ифодаи «давлати меҳнаткашон» ва ё баъзан «кишвари камбағалон» баён менамуданд. Аслан, кишваре, ки бори аввал қонунҳои иҷтимоиро барои беҳтар гаштани шароити зиндагии синфи коргар қабул намуд, Олмон мебошад. Дар ин ҷо, дар нимаи дууми асри XIX бори аввал суғурта дар ҳолати пиронсолӣ, ҳолати беморӣ ва инчунин нафақаи иҷтимоӣ қорӣ гардид. Имрӯз давлати иҷтимоӣ кафили амалишавии ҳуқуқҳои иҷтимоии инсон мебошад, ки ин матлаб дар сарқонуни кишварҳои мутамаддину демократӣ интишор гардидааст.

Баъдан, масъалаи сиёсати иҷтимоӣ ва рафти татбиқи онро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Сиёсати иҷтимоӣ маҷмӯи чорабиниҳост, ки баҳри баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли равона шудааст. Он ҳамчун фаъолияти давлат оид ба идоракунии соҳаи иҷтимоии ҷомеа бо мақсади қаноатманд намудани манфиатҳо ва талаботи шаҳрвандон фаҳмида мешавад.

Вазифаҳои асосии сиёсати иҷтимоӣ:

- ✓ фароҳам овардани шароити арзанда баҳри осудагии мардум;
- ✓ беҳтар намудани шароити меҳнат ва зиндагии одамон;
- ✓ татбиқи принципҳои адолати иҷтимоӣ.

Самаранокии сиёсати иҷтимоӣ аз ҷониби давлат имконияти ҳалли масъалаҳои иҷтимоиро фароҳам месозад. Натиҷаи амалигардии ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва кафолати

аслии онҳо дар ҷомеа, ки хусусияти давлати иҷтимоӣ ва сиёсати иҷтимоиро муайян мекунад, бо ибораи «адолати иҷтимоӣ» ифода меёбад. Адолати иҷтимоӣ ҳамчун яке аз арзишҳои умумибашарӣ дар ҳолатҳои гуногуни таърихӣ моҳияти худро пайдо намудааст. Аз нуқтаи назари муосир принципҳои адолати иҷтимоӣ аз баробарии ҳамаи шаҳрвандон дар назди қонун, таъмини кафолати фаъолияти ҳуқуқии инсон, ҷой доштани дараҷаи баланди ҳифзи иҷтимоӣ ва ғайра иборат мебошад. Инчунин, адолати иҷтимоӣ хосияти таъмини фаъолияти меҳнатии ҳар як шахси қобили меҳнатро ҳифз месозад, музди меҳнати арзанда ва ҳимояи иҷтимоии маъҷубон ва бепарасторонро ба инобат мегирад. Хусусияти асосии адолати иҷтимоӣ бо арзишҳои инсондӯстӣ, озодӣ ва ҳақиқатпарастӣ омезиш ёфта, баҳри таъмини тартибот ва бехатарии кишвар мусоидат мекунад. Дар ҳолати муҳайё нагаштани чунин шароит шахс дар ҷомеа бо беадолатӣ рӯ ба рӯ мешавад, яъне нисбати худ ва дигарон беадолатиро эҳсос карда, ба давлат ва ояндаи ӯ нобоварона назар мекунад, барои устувории мақоми худ ва дигарон мубориза бурданро имконнопазир медонад.

Оид ба мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои амалишавии адолати иҷтимоӣ аз ибтидо то ба имрӯз андешаҳои зиёде вучуд доранд. Масалан, «Беадолатӣ, шаҳр медиҳад Арасту, ин зарарасонӣ буда, зарар дар навбати худ маҳрумият аз некист» [5, с.1]. Адолат чун зухуроти иҷтимоӣ дар давраи Эҳё ва Замони Нав хосияти умумро пайдо намуда, аз ҷониби мутафаккирон арзёбӣ гардид ва баъдан дар меъёрҳои идоранамоии кишвар ворид гашт. Конфутсий бошад, адолатро чун ифодаи иродаи осмонӣ бо анъана пайваست намуда, дар одатҳо ва ахлоқ таҷассум месозад [5, с. 3].

Дар навбати худ баъзе аз муҳаққиқони муосир масъалаи адолати иҷтимоиро масъалаи асосии низоми сиёсӣ намеҳисобанд. Онҳо адолати иҷтимоиро бо омилҳои гуногун вобаста намуда, моҳияти аслии онро инкор месозанд. Масалан, муҳаққиқи шинохтаи сотсиализм Ф. Хейк қайд мекунад, ки мафҳуми иҷтимоиёт бояд бо мафҳуми хуррамӣ иваз гардад, зеро иҷтимоиёт (социальное) бо мафҳуми сотсиализм мутобиқ буда, дар бештари ҳол иҷтимоиёт маънои кам ё зиёд будани даромадхоро вобаста ба табақаҳои ҷомеа муайян месозад [6, с. 110]. Ё иқтисодчӣ Милтон Фридман адолати иҷтимоиро танқид намуда, изҳор дошт, ки андоз аз даромад хоҳу ноҳақ беадолатӣ аст, барои он ки он хусусияти маҷбурӣ дорад, фазои (стимул) меҳнатӣ ва ҳолати осоиштаи ҷомеаро паст месозад [5.2]. Ё бештари тадқиқотчиён танҳо роҳи дурусти фаъолияти иқтисодии кишварҳоро натиҷаи рушди адолати иҷтимоӣ медонанд. Танҳо иқтисодиёт омили пешбарандаи адолати иҷтимоӣ аст [5.2].

Муҳаққиқони дигар Чарлз Эндрейн ва Фарид Закария адолати иҷтимоиро ба рушди сиёсати иҷтимоӣ ва ММД (маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ) алоқаманд медонанд. Ч. Эндрейн дар натиҷаи таҳлили низомҳои сиёсии кишварҳои гуногун ба хулосае омад, ки ба сатҳи рушди инсоният на танҳо мавҷуд будани воситаҳои техникаӣ, дараҷаи инкишофи иқтисодиёт, тарзи давлатдорӣ, балки сиёсати давлатӣ, махсусан, сиёсати иҷтимоӣ таъсир мерасонад. «Миллатҳое, ки хосияти баланди баробариро дар даромадҳо доранд, бештар дорои шаҳрвандони солим ва маълумотнок ҳастанд, нисбати кишварҳое, ки дар ҳолати иқтисодиёти руштёфта қарор доранд» [7, с.87]. Ё ба ақидаи муҳаққиқи муосири амрикоӣ Ф. Закария, ки дар асараш «Ояндаи озодӣ» интишор гардидааст: «Қашоққӣ ба маҳдудкунии демократия замина месозад, агар дар ягон кишвар ММД ба андозаи 3 ҳазор доллар кам бошад, пас демократия рӯ ба нестӣ меоварад, ба инсон озодӣ дар чунин ҳолат зарурият надорад» [5.3]. Ё ибраз медорад, ки дар кишваре, ки рушди демократия нест, адолати иҷтимоӣ арзи ҳастӣ надорад [5.3].

Дар кишварҳои Ғарб мафҳуми «адолати иҷтимоӣ» на баробарии талабот ва имкониятҳо, балки баробарии таъмини ҳуқуқҳо барои ҳамаи табақаҳои ҷамъиятӣ фаҳмида мешавад. Дар баробари мавҷуд будани ҳуқуқҳои инсон ва кафолати онҳо дар сарқонуни кишварҳои мутаммадин, шаҳрвандон вазифадоранд, ки онҳоро истифода намоянд ва ҳифз созанд.

Дар фаҳми адолати иҷтимоӣ, инчунин, моҳияти динии он низ инъикос мешавад, ки ба инкори муборизаҳо баҳри таъмини адолати иҷтимоӣ мебаррад. Чӣ хеле, ки дар ведҳо омадааст: «Вазъи ҳозираи ту, худ адолат аст» [5.4]. Яъне, дар кадоме аз ҳолатҳо

инсон қарор надошта бошад, хости Худованд ва адолатнок аст. Ё ҳолати таъмини адолати иҷтимоӣ чун омили саховатмандӣ ва хайрхоҳӣ дар дини мубини ислом пазируфта шудааст. Дастгирии ниёзмандон, бепарасторон ва беморон савоб дониста мешавад.

Ҳамин тавр, оид ба масъалаи адолати иҷтимоӣ андешаҳои гуногун ҷой доранд ва бо мавҷуд будани унсурҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, фарҳангиву динӣ моҳияти он маълум мешавад. Ба андешаи инҷониб, адолати иҷтимоӣ ин муайянкунандаи сатҳи беҳбудии зиндагӣ ва пешрафти ҷомеа мебошад.

Масъалаи дигареро, ки мо мавриди таҳлил қарор медиҳем, масъалаи амалишавии адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа мебошад. Пас кадом шароит дар ҷомеа метавонад, адолати иҷтимоиро барқарор созад? Дар ин ҷо бештар фаъолияти давлати иҷтимоӣ ҳамчун татбиқкунандаи сиёсати иҷтимоӣ дар назар аст.

Доираи фаъолияти давлати иҷтимоӣ оид ба таъмини адолати иҷтимоӣ хеле васеъ аст. Ба он соҳаҳои тандурустӣ, маориф, бозори меҳнат, низоми сугуртаи иҷтимоӣ дар ҳолатҳои беморӣ, бекорӣ, нафақа ва ғайра дохил мешаванд. Дар бештари кишварҳо барномаҳои иҷтимоӣ вобаста ба ройгон будани низоми тандурустӣ, хатмӣ будани маълумоти асосӣ ва имконияти баробари гирифтани он, ёрии иҷтимоӣ ба нафақахӯрон, маъҷубон, кӯдакон, муҳайё сохтани ҷойҳои корӣ ва музди меҳнат ва ғайра қабул гардидаанд, ки аз хусусиятҳои адолати иҷтимоӣ далолат мекунад. Давлат ҳамчун пешбарандаи сиёсати иҷтимоӣ дар мавриди таъмини адолати иҷтимоӣ ва баҳри амалишавии он имкониятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии худро истифода менамояд. Агар аз як тараф, давлат кӯшиши таъмини ҳаёти арзандаро барои шаҳрвандон ба инобат гирад, аз ҷониби дигар, он вазифаи таъмини тавозуни инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоиро ба дӯш дорад. Қонеъгардонии талаботи инсонӣ баҳри созиши ҳаёти шахсии худ, ки давлат барои амалисозии он заминаҳои лозимро муҳайё намудааст, сабаби осудагӣ ва суботи кишвар мешаванд. Аз ин рӯ, самаранокии фаъолияти давлати иҷтимоӣ аз омилҳои зерин иборат аст:

1. Мусоидат намудан барои инкишофи дараҷаи баланди иқтисодии кишвар;
2. Қабули барномаҳои иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии халқ;
3. Ризоияти элита ва гурӯҳҳои сиёсӣ дар қабули қарорҳои иҷтимоӣ;
4. Ҳисси ҷавобгарӣ ва иҷрои қонунҳо аз ҷониби афроди ҷомеа.

Омилҳои мазкур муносибати байни ҷомеа ва давлатро мустаҳкам намуда, боиси таъмини ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва масъулияти баланди элитаи сиёсӣ мегарданд.

Адолати иҷтимоӣ бо тағйирпазирӣ хосиятҳои режими давлатӣ, шакли идоранамоӣ ва вазъи иқтисодиву иҷтимоӣ дар низоми сиёсӣ амалӣ мешавад. Масалан, сиёсати иҷтимоӣ баҳри таъмини адолати иҷтимоӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ робитаи устувор бо иқтисодиётро доро мебошад. Тақсимои меҳнат, самаранокии истеҳсолот, таъмини заминаи моддӣ рушди ҷомеа, таъминсозии талаботи гуногуни рӯзмарраи шаҳрвандон мақсади аслии иқтисоди бозоргонӣ аст. Лекин фаъолияти баръакс он, яъне агар қафолати имтиёзҳои иҷтимоӣ аз ҷониби субъектҳои иқтисодиёт таъмин нашавад, пас заминаи рушди он аз байн меравад ва ҷомеа ба нокомиву кашоқӣ гирифта мешавад. Бояд таъкид кард, ки нишондодҳои асосии сиёсати иҷтимоии давлат дар натиҷа ва самаранокии таъмини ҳаёти шоиста муайян карда мешавад, ки бо рушди иқтисодиёти кишвар алоқаманд аст. Бинобар ин, танҳо давлат инкишофи иқтисодиётро танзим намуда, таъмини хуррамии кишварро бар дӯш дорад. Дар сиёсати иҷтимоӣ мақсадҳои ниҳонӣ ва натиҷаҳои рушди иқтисодӣ маълум мешавад. Мақсади сиёсати иҷтимоӣ дар ин ҳолат ҳавасмандгардонии шаклҳои гуногуни фаъолияти меҳнатӣ, пеш аз ҳама, соҳибкорӣ мебошад. Натиҷаҳои рушди иқтисодӣ шароитҳои мусоидро барои иҷтимоиёт фароҳам месозад, ки ба сифати қомилан нав тағйир ёфтани муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар шароити мавҷуда давлат ба шахсони кордон-иқтисодчиён, ҷомеашиносон ва ғайра ниёз дорад.

Дар раванди гузариш ё ҳолатҳои тағйирпазирӣ ҷомеа сиёсати иҷтимоӣ дар се ҷараён фаъолият менамояд. Ин сиёсати даромадҳо, сиёсати шуғли аҳоли ва сиёсати ҳамкориҳои иҷтимоӣ мебошад. Сиёсати даромадҳо бояд табириро роҳандозӣ намояд,

ки нобаробарио дар чомеа бартараф созад. Сиёсати шуғли аҳоли бояд шароити меҳнати самаранокро муҳайё намояд. Сиёсати ҳамкориҳои иҷтимоӣ муносибати кордеҳ ва коргарро таъмин сохта, муътадили муносибатро дар истехсолот ва муассиса фароҳам меорад.

Маҷмӯи маблағҳо барои таъмини адолати иҷтимоӣ аз ҷониби бучети давлатӣ муайян мешавад. Ду шакли амалишавии адолати иҷтимоӣ, маблағгузориҳои давлатӣ ва ҳамкориҳои иҷтимоӣ маълум аст. Зеро баъзе аз имтиёзҳои иҷтимоӣ аз ҷониби муассисаҳои меҳнатӣ таъмин карда мешаванд. Дар айни ҳол зарур аст, ки ҳимояи иҷтимоии табақаҳои имконияташон маҳдуд, соҳибкориҳои хурд ва миёна, оила, сифати маориф, фарҳанг, низоми тандурустӣ ва сифати он, ҳуқуқи манзил, сифати коргоҳҳои коммуналӣ, демография, ниғадориҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар, сиёсати муҳоҷират кафолат дода шавад ва дар ин ҳода барномаҳои давлатӣ қабул ва татбиқ гарданд.

Пас, аз ҳал гардидани масъалаҳои мазкур адолати иҷтимоӣ, ки аз сиёсати давлатӣ сарчашма мегирад, боиси хуррамии инсоният дар кишварҳои гуногуни олам мешавад. Адолати иҷтимоӣ дар он кишваре рушд меёбад, ки дар он ҷо манфиатҳои умумӣ вучуд дошта бошанд ва ҳимоя гарданд. Танҳо ҷаъмияте, ки бо роҳи адолат инкишоф меёбад, метавонад ба чомеаи ҳуқуқбунёду шахрвандӣ табдил ёбад. Дар ҳолати баръакс, яъне манфиатпарастии табақаи болоӣ, фасодии чомеа, дузии молу мулки давлатӣ, қашоққӣ, бесаводии маънавии мардум адолати иҷтимоӣ хоҳу ноҳол нопадид мешавад ва зиддиятҳо авҷ мегиранд.

Адабиёт

1. Дарендорф, Р. Дорога к свободе: демократизация и её проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии. – 1990. – № 9. – С. 71-77.
2. Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 602 с.
3. Зокиров, Г.Н. Чомеаи шахрвандӣ / Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 2001.
4. Мухаев, Р.Т. Политология. Социальные основы политики / Р.Т. Мухаев. - М., 2011. 598 с.
5. Социальная справедливость [Электронный ресурс] // PR - библиотека Международного пресс-клуба [сайт] / - Режим доступа <http://www.forbes.ru/column/54307-mif-o-sotsialnom-kapitale-rossii>
6. Хайек, Ф. Дорога к рабству / Ф.Хайек. // Вопросы философии. – 1990. – №11. – С. 45-52.
7. Эндрейн, Ч.Ф. Сравнительный анализ политической системы / Ч. Ф. Эндрейн. – М., 2000. – 116 с.

АДОЛАТИ ИҶТИМОӢ - ЗЕРБИНОИ СИЁСАТИ ИҶТИМОӢИ ДАВЛАТ

Дар мақола масъалаҳои таъмини адолати иҷтимоӣ дар чомеаи муосири демократӣ баррасӣ шудааст. Муаллифон моҳияти мафҳумҳои «давлати иҷтимоӣ» ва «сиёсати иҷтимоӣ»-ро ошкор намуда, муҳимияти онҳоро дар таъмини адолати иҷтимоӣ муайян кардаанд. Мафҳуми «адолати иҷтимоӣ» ормони ҷаъмиятест, ки ба худ баробарии тамоми шахрвандонро дар назди қонун, таъмини кафолати ҳаёти инсон ва дараҷаи баланди ҳимояи иҷтимоиро таъмин месозад.

Ба андешаи муаллифон, танҳо чомеаи адолатпазир метавонад, шароитҳои иҷтимоиро барои ҳимояи ҳамаҷонибаи гурӯҳҳои иҷтимоии камҳимоя ва ниёзи парасторӣ доштаро таъмин намояд, барои рафъ ва сабук намудани мушкилоти ҳаёт, ки дар раванди зиндагӣ пайдо мешаванд, масъул бошад.

Муаллифон сиёсати иҷтимоии давлатро ҳамчун чараёни таъмини шароит, ки барои инсон ҳаёти арзанда ва инкишофи оздро таъмин месозад, арзёбӣ намудаанд. Дар мақола таҳлили марҳилавии ғояҳои мутафаккирони қаблӣ ва муосир оид ба адолати иҷтимоӣ, инчунин, моҳияти он дар таълимоти динӣ матраҳ гардидааст. Вазифаҳои давлати иҷтимоӣ ин таъминоти моддӣ ва хизматрасонӣ ба шахрвандон дар пиронсолагӣ, дар ҳолати беморӣ, гум кардани қобилияти меҳнатӣ, бесарпараст мондани оила ва кӯмак ба, ба оилаҳои یتимдор мебошад.

Муаллифон оид омилҳои манфии, ки ба таъмини адолати иҷтимоӣ таъсир мерасонанд, ба мисли коррупсия, қашшоқӣ, дузидани молу мулки давлатӣ, низоъҳо ва ғайра таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Дар мақола андешаҳо оид ба роҳу воситаҳои барқароршавӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ илман асонок карда шудаанд.

Калидвожаҳо: адолат, демократия, адолати иҷтимоӣ, давлати иҷтимоӣ, сиёсати иҷтимоӣ, баробарии иҷтимоӣ, имтиёзҳои иҷтимоӣ, шароити иҷтимоӣ, кафолати иҷтимоӣ, иқтисодиёт.

СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ - ОСНОВА СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

В статье рассматриваются проблемы становления социальной справедливости в современном демократическом обществе. Авторы раскрывают сущность понятий «социальное государство» и «социальная политика», этим подчеркивая их значения в обеспечении социальной справедливости в обществе. Подчеркивается, что понятие «социальная справедливость» как один из распространенных общественных идеалов, в содержании которой включены моменты равенства всех граждан перед законом, обеспечение гарантий жизнедеятельности человека и высокий уровень социальной защищенности.

По мнению авторов, только справедливое общество может обеспечить социальные условия, достаточные для защиты социально уязвимых и опекаемых групп, для преодоления и смягчения возможных жизненных трудностей, возникающих в процессе жизни людей. Авторы рассматривают политику социального государства как направление для создания условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие человека.

Авторами приводится поэтапный анализ идей мыслителей античности и современности о социальной справедливости, а также рассматривают ее значения в религиозных концепциях. Раскрываются функции социального государства, предусматривающие материальное обеспечение и обслуживание граждан в старости, по болезни, при утрате трудоспособности, потере кормильца, а также семей, в которых есть дети.

Авторами подчеркиваются негативные аспекты, влияющие на обеспечении социальной справедливости, как коррупция, нищета, хищение государственного имущества, конфликты и т.д. В статье также излагаются мысли по поводу путей и способов становления и обеспечения социальной справедливости в обществе.

Ключевые слова: справедливость, демократия, социальная справедливость, социальное государство, социальная политика, социальное равенство, социальные льготы, социальное партнерство, социальная гарантия, экономика.

SOCIAL JUSTICE IS THE BASIS OF STATE SOCIAL POLICY

The article considers the problems of the formation of social justice in a modern democratic society. The author reveals the essence of the concept of "social state" and "social policy", thereby emphasizing their importance in ensuring social justice in society. It is emphasized that the concept of "social justice" as one of the widespread social ideals in the content of which includes moments of equality of all citizens before the law, ensuring guarantees of human life and a high level of social protection.

According to the authors, only a fair society can provide social conditions sufficient to protect socially vulnerable and ward groups, to overcome and mitigate possible life difficulties that arise in the process of people's lives.

The authors consider the policy of the social state as a direction for creating conditions ensuring a decent life and free development of man. The author provides a phased analysis of the ideas of the thinkers of antiquity and modernity about social justice, and also examines its significance in religious concepts. The functions of the welfare state are disclosed, providing for material support and services for citizens in old age, due to illness, disability, loss of breadwinner, as well as families with children.

The authors emphasize the negative aspects affecting the maintenance of social justice, such as corruption, poverty, theft of state property, conflicts, etc. The article also sets out thoughts about the ways and means of becoming and ensuring social justice in society.

Keywords: *justice, democracy, social justice, social state, social policy, social equality, social benefits, social partnership, social guarantee, economy.*

Сведения об авторах: **Муродова Нигина Сулаймонова** – кандидат политических наук, доцент кафедры политологии Таджикского национального университета. **Адрес:** Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 93-941-17-00. E-mail: [munisu71@mail.ru](mailto:munis71@mail.ru)

Икромов Гайбулло Холович - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзада. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 935653891

Information about the authors: **Murodova Nigina Sulaimonova** - candidate of Political Sciences, Associate Professor at the Department of Political Science, Tajik National University **Address:** Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 93-941-17-00. E-mail: [munisu71@mail.ru](mailto:munis71@mail.ru)

Ikromov Ghaybullo Kholovich - candidate of historical Sciences, associate Professor of History and Intercultural Communication of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulugzade. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev 17/6 tel: (+992) 935653891

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Турсунов Ф.М., Давлатова Ҳ.Б.</i> Хусни тарҷумаи исмҳои хоси «Ҷиноят ва ҷазо»-и Ф.М. Достоевский ба забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	5
<i>Маҳмадҷонов О., Исмоилов Б.А.</i> Пешвандҳои серистеъмоли забони тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ.....	11
<i>Абдуллоева Г.З.</i> Этнолингвистические аспекты лексики гончарной отрасли в говорах Гиссарской долины.....	18
<i>Маҳмудзода М.</i> Таҷассуми аломатҳои маконии концепти «дил» дар забони англисӣ ва хусни тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ.....	23
<i>Лузинаи З.</i> Ҷанбаҳои этнолингвистии калимаҳои антонимии ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.....	29
<i>Мирзоева Г.Х.</i> Разновидность функционирования лексико-семантического поля «добро» в четверостишьях Умара Хайёма.....	35
<i>Шамсуддинова М.</i> Шарҳи баъзе аз номҳои ҷуғрофӣ дар осори Аҳмади Дониш.....	42
<i>Калонова М.Ҷ., Шарипов Ш.Р.</i> Хусусиятҳои лингвистии ҷанде аз неологизмҳои ғазалиёти шоирони садаи XIV	49

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Бобоалиева З.П., Раҳимова Ҷ.С.</i> Нигоҳе ба дарунмояи шеърҳои Нуқраи Суннатниё.....	57
<i>Абдурахимов Б.А.</i> «Шуълаи инқилоб» – поягузори жанри ҳаҷв дар адабиёти навини тоҷик ва матбуот.....	63
<i>Боев Ш.Э.</i> Муносибати баъдинӣ ба шеърҳои Одамушшуаро Рӯдакӣ.....	72
<i>Маҳмудзода О.Б.</i> Баррасии авзони ғазалиёти Назирии Нишопурӣ.....	78
<i>Раджабова К.Х.</i> Литературная жизнь народов Центральной Азии.....	85

ПЕДАГОГИКА

<i>Раджабзода М.</i> Квалиметрия как инструмент оценки качества и эффективность педагогических исследований	89
<i>Ашурова Д., Ядгарова Г.</i> Тарбияи маънавии ҷавонон дар заминаи мероси педагогии мутафаккирони тоҷику форс.....	95
<i>Саидов С.А., Ашӯрова Б.Э.</i> Нақши таҷрибаомӯзии педагогӣ дар ташаккули омӯзгорони оянда.....	101
<i>Шамсова Б.Қ.</i> Махсусияти таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайризабонӣ.....	106
<i>Зухрои А.</i> Подростковая депрессия. Причины и решения.....	112
<i>Мустафоева М.Р.</i> Особенности обучения студентов правильному произношению иностранной речи в современных условиях.....	118
<i>Нарзуллоева З.Ш.</i> Логическое мышление и необходимость методов его реализации в системе обучения.....	125

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

Шарифзода А.А. Ҳафт соли Эмомалӣ Раҳмон: 2013-2020.....	130
Абдулов З.Н. Зикри салтанати амир Насруллоҳ дар «Тӯҳфаи шоҳӣ»-и Мирзо Абдулазими Сомӣ.....	139
Чалолов Б.Ф. Экспозитсияи осорхонаи миллии Тоҷикистон ва аҳамияти илмӣ-бадеии он дар муаррифии таъриху фарҳанги халқи тоҷик.....	145

ФАЛСАФА – ФИЛОСОФИЯ

Карамхудоев Ш.Х. Сущность человека как проблема философского познания.....	150
Сулаймонов Б.С. Тақсимои назарияи қиёс аз нигоҳи Абӯнасири Форобӣ.....	155
Муродова Н.С., Икромов Ғ.Х Адолати иҷтимоӣ – зербинои сиёсати иҷтимоӣ давлат.....	162

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Паёми донишқадаи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник института языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора).

**ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)**

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли чопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00), таърих (07.00.00) ва фалсафа (09.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

**ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)**

2020. № 3 (39)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:
Котиби масъул: Миракзода Ф.Ю.
Мухаррири масъул: Шосаидзода С.Ҳ.
Мухаррири забони тоҷикӣ: Шарипов Ш.Р.
Мухаррири забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.
Мухаррири забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

**Паёми донишкадаи забонҳо
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих, фалсафа):**
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-50-01

Дар матбааи ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода ба таъби мерасад
734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Ба ҷоп супорида шуд: 06.11.2020. Ба ҷоп имзо шуд 16.11.2020
Формати 60x84/8. Қоғази офсетӣ. Нашри офсетӣ.
Теъдод 100 нусха.

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ**
(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)

Научный журнал «Вестник института языков. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00), исторические науки (07.00.00) и философские науки (09.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ**
(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)

2020. № 3 (39)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Ответственный редактор: Шосаидзода С.Х.

Редактор таджикского языка: Шарипов Ш.Р.

Редактор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Редактор английского языка: Азизмуродов М.Р.

Вестник института языков
(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук):
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-50-01

Отпечатано в типографии ТГИЯ имени Сотима Улугзода
734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6.
Сдано в печать: 06.11.2020. Подписано к печати 16.11.2020
Формат 60x841/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз.